ಪುರುಷಾರ್ಥಗ್ರನ್ಥಾವಳಿ

ಕಾಳಿದಾಸನ

ರಘುವಂಶ

(ಸ್ವಯಂಬೋಧಿನಿ)

ಹತ್ತನೆಯ ಸರ್ಗ

ಅನ್ವಯ, ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ, ತಾತ್ಪರ್ಯ, ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯ, ವ್ಯಾಕರಣವಿಶೇಷ, ವಿಶೇಷವಿಚಾರ, ಶಬ್ದರೂಪಗಳು, ಕ್ರಿಯಾಪದರೂಪಗಳು, ಕಥಾಸಂದರ್ಭ, ಛಂದೋವಿಚಾರ- ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಗ್ರಂಥ.

ಎಂ. ಎಸ್. ರಾವ್ ಎಂಡ್ ಕಂಪೆನಿ
ಪುಸ್ತಕ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು,
[illegible] ಬೆಂಗಳೂರು [illegible]

೧೯೩೦

ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ಪ್ರಕಾಶ ಕಾರ್ಯಾಲಯ
೨ನೆಯ ಬೀದಿ, ಚಾಮರಾಜಪೇಟೆ
ಬೆಂಗಳೂರು ಸಿಟಿ

ಹಕ್ಕು ಕಾದಿಡಲಾಗಿದೆ]

[ಬೆಲೆ: ೦-೧೦-೦

ವಿಜ್ಞಾಪನೆ

ರಘುವಂಶವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡುವವರಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ ಬರೆದಿರುವ ಸಂಸ್ಕೃತವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳೂ ಕನ್ನಡದ ವಿವರಣೆಗಳೂ ತಕ್ಕಮಟ್ಟಿಗೆ ಇದ್ದೇ ಇವೆಯಾದರೂ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಓದಿಕೊಳ್ಳುವವರಿಗೂ ಉಪಯೋಗವಾಗುವಂತೆ ಅವರ ಕಷ್ಟವನ್ನೇ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿಟ್ಟು ಅವರಿಗೆ ಬೇಕಾಗಬಹುದಾದ ಎಲ್ಲಾ ವಿಷಯಗಳನ್ನೂ ಅಡಕಮಾಡಿ ನಿಃಸಂದೇಹವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವ ಹಾಗೆ ವಿಷಯವಿಭಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬರೆದಿರುವ ಗ್ರಂಥಗಳಿಲ್ಲವೆಂದು ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟದ್ದರಿಂದ ಈ ಕನ್ನಡಟೀಕೆಯನ್ನು ಬರೆಯಿಸಿರುತ್ತದೆ.

ಇದರಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿಯಬೇಕಾದ ಅರ್ಥ, ತಾತ್ಪರ್ಯ, ವಿಚಾರ- ಇವುಗಳನ್ನು ದಪ್ಪಕ್ಷರದಲ್ಲಿಯೂ ಮಿಕ್ಕ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸಣ್ಣಕ್ಷರದಲ್ಲಿಯೂ ಅಚ್ಚುಮಾಡಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಕಾಳಿದಾಸನ ವಿಚಾರದ ಒಂದು ಪೀಠಿಕೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ; ಗ್ರಂಥದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿಗೆಯ ವಿಚಾರದ ಪರಿಶಿಷ್ಟವನ್ನೂ ಪರೀಕ್ಷೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿದೆ.

ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿರುವ ಕುಂದುಕೊರತೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದರೆ ಕೃತಜ್ಞತೆಯಿಂದ ಆ ಸೂಚನೆಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಎರಡನೆಯ ಮುದ್ರಣದಲ್ಲಿ ಸರಿಪಡಿಸುವೆವು. ಇದೇ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಕೆಲವು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ನಾವು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಬೇಕೆಂದಿರುವದರಿಂದ ವಿಷಯವನ್ನು ಸುಲಭಗೊಳಿಸುವದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಯಾವ ಯಾವ ಮಾರ್ಪಾಡುಗಳು ಅವಶ್ಯವೆಂಬುದನ್ನು ಮಹನೀಯರು ತಿಳಿಸಬೇಕಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ.

ಪ್ರಕಾಶಕ.

67

ತವಾದ ವಿಷ ... ಗು
ಗೆಬಗೆಯಾದ
ರ್ಗಗಳನ್ನು

ಕಾಳಿದಾಸನ ವಿಚಾರ

---

೧ ಅವನ ಜೀವನಚರಿತ್ರೆ

ಕಾಳಿದಾಸನು ಭರತಖಂಡದ ಕವಿಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದು ನಾಗರಿಕಪ್ರಪಂಚದವರೆಲ್ಲರೂ ಒಪ್ಪಿರುತ್ತಾರಷ್ಟೆ. ಇಂಥ ಮಹನೀಯನ ಜೀವನಚರಿತ್ರೆಯು ಒಂದಿಷ್ಟೂ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲದೆ ಇರುವದು ತುಂಬ ಶೋಚನೀಯವಾದ ಸಂಗತಿಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಈ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಬರೆಯುವ ವಾಡಿಕೆಯು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಜನರು ಈ ಕವಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬಗೆಬಗೆಯಾಗಿ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ಇವನು ಶುದ್ಧಮೂರ್ಖನಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದನೆಂದೂ ಕಾಳಿಯ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ದೊಡ್ಡ ಪಂಡಿತನಾದ್ದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ಕಾಳಿದಾಸನೆಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತೆಂದೂ ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು; ವೇಶ್ಯಾಲಂಪಟನಾಗಿದ್ದು ಸಿಂಹಳದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಯಾವಳೋ ಒಬ್ಬ ಸೂಳೆಯಿಂದ ಹತನಾದನೆಂದು ಇನ್ನು ಕೆಲವರು ಆಡಿಕೊಳ್ಳುವರು; ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನೆಂಬ ರಾಜನ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ನವರತ್ನಗಳೆಂಬ ಒಂಬತ್ತುಜನ ವಿದ್ವಾಂಸರಿದ್ದರೆಂದೂ ಕಾಳಿದಾಸನು ಅವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೆಂದೂ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವರು. ಧಾರಾನಗರದ ಭೋಜರಾಜನ ಆಸ್ಥಾನಕವಿಯಾಗಿದ್ದನೆಂದು ಭೋಜಪ್ರಬಂಧವೆಂಬ ಒಂದು ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುತ್ತದೆ.

ಕಾಳಿದಾಸನು ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯರಾಯನ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಆಸ್ಥಾನಕವಿಯಾಗಿದ್ದನೆಂಬುದು ಈಗಿನ ಬಹುಜನ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಮತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಈ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯನೆಂಬುವನು ಕ್ರಿ. ಶ. ೩೫೭ರಿಂದ ೪೮೦ರವರೆಗೆ ಆಳುತ್ತಿದ್ದ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನೇ ಮುಂತಾದ ಮೂರು ಜನಗುಪ್ತರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೆಂದು ಕೆಲವರೂ ಕ್ರಿ. ಪೂ. ೫೭ರಲ್ಲಿ ಶಕರನ್ನು ಗೆದ್ದು 'ಸಂವತ್' ಎಂಬ ಶಕೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ರಾಜನೆಂದು ಕೆಲವರೂ ಊಹಿಸುತ್ತಿರುವರು.

.. ಅವನ ಗ್ರಂಥಗಳು

ನು ಿದ ಗ್ರಂಥಗಳು ಯಾವವೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ವಾದವಿವಾದಗಳು ನಡೆಯುತ್ತಿರುವವು. ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ನಮ್ಮವರಲ್ಲನೇಕರು ಯಾವ ಯಾವ ಕವಿತೆಯು ಜನಾನುರಾಗಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿರುವದೋ ಅದೆಲ್ಲ ಕಾಳಿದಾಸನ ಹೆಸರಿಗೆ ಗಂಟುಹಾಕುತ್ತಿರುವರು. ಇದುವರೆಗೆ ಸುಮಾರು ನಲವತ್ತೊಂದು ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಕಾಳಿದಾಸಕೃತವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ತಂದಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ–

ಏಕೋಽಪಿ ಜೀಯತೇ ಹನ್ತ ಕಾಲಿದಾಸೋ ನ ಕೇನಚಿತ್ ।
ಶೃಙ್ಗಾರೇ ಲಲಿತೋದ್ಗಾರೇ ಕಾಲಿದಾಸತ್ರಯೀ ಕಿಮು ॥

(ಲಲಿತೋಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶೃಂಗಾರಪ್ರಧಾನವಾದ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ಕಾಳಿದಾಸನನ್ನೆ ಸೋಲಿಸುವದು ಆಗುವ ಹಾಗಿಲ್ಲ; ಇನ್ನು ಮೂರು ಜನ ಕಾಳಿದಾಸರಾದರೆ ಹೇಳುವದೇನಿದೆ)- ಎಂದು ರಾಜಶೇಖರನೆಂಬಾತನು ಬರೆದಿರುತ್ತಾನೆ. ಇದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಕಾಳಿದಾಸನೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಕವಿಗಳು ಎಷ್ಟೋ ಜನ ಇರಬಹುದೆಂದು ತೋರುವದರಿಂದ ಈ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಒಬ್ಬನೇ ಬರೆದನೆಂತ ಹೇಳುವದಕ್ಕಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಗ್ರಂಥದ ಯೋಗ್ಯತೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದರೂ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳ ತಾರತಮ್ಯವು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ **ಕುಮಾರಸಂಭವ, ಮೇಘದೂತ, ರಘುವಂಶ**– ಎಂಬ ಕಾವ್ಯಗಳು, **ಮಾಲವಿಕಾಗ್ನಿಮಿತ್ರ, ವಿಕ್ರಮೋರ್ವಶೀಯ, ಶಾಕುಂತಲ**– ಎಂಬ ನಾಟಕಗಳು, ಹೀಗೆ ಆರು ಗ್ರಂಥಗಳು ಒಬ್ಬನೇ ಒಬ್ಬ ಕಾಳಿದಾಸನು ಬರೆದವೆಂದು ನಿಃಸಂದೇಹವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾರಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವದಿಲ್ಲ.

೩. ಅವನ ಕಾವ್ಯಗಳು

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಗದ್ಯ (prose), ಪದ್ಯ (poetry), ಮಿಶ್ರ (mixed) ಎಂದು ಕಾವ್ಯಗಳು ಮೂರು ಬಗೆ. ಪದ್ಯಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬಗೆಬಗೆಯಾದ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ವೃತ್ತಗಳಿವೆ. ಯಾವದಾ

ೊಂದು ನಿಜವಾಗಿ ನಡೆದ ವಿಷಯವನ್ನೋ ಕಲ್ಪಿತವಾದ ವಿಷಯದು
ನ್ನೋ ಎಂಗಡಿಸಿಕೊಂಡು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುವರು. ಬಗೆಬಗೆಯಾದ
ರ್ಣನೆಗಳಿಂದ ಮನೋಹರವಾದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳನ್ನು
ಪದೇಶಿಸುವದೇ ಕಾವ್ಯಗಳ ಮುಖ್ಯೋದ್ದೇಶವು. ಉತ್ತಮನಾದ
ಬ್ಬ ನಾಯಕನನ್ನು (hero) ಅಥವಾ ಅನೇಕ ನಾಯಕರನ್ನು ಇಟ್ಟು
ೊಂಡು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಬರೆದಿರುವ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಮಹಾಕಾವ್ಯವೆಂದು
ೆಸರು; ಯಾವುದೋ ಕಥಾಭಾಗವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ವಿಸ್ತಾರ
ಾಗಿ ಬರೆದಿರುವ ಚಿಕ್ಕ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಖಂಡಕಾವ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು.
ಾಳಿದಾಸನು ಬರೆದಿರುವ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಘದೂತವು ಖಂಡ
ಾವ್ಯವು, ಉಳಿದೆರಡೂ ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳು.

೪. ರಘುವಂಶ

ಕಾಳಿದಾಸನು ಬರೆದಿರುವ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ರಘುವಂಶವು ಶ್ರೇಷ್ಠ
ಾದದ್ದೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಂದೇಹವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಸಂಸ್ಕೃತಕಾವ್ಯವನ್ನು
ಲಿಯುವದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವ ಹುಡುಗರೆಲ್ಲರೂ ರಘುವಂಶವನ್ನೆ ಉಪ
ಯೋಗಿಸುವದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಓದುವವರ
ತಿಳಿವಳಿಕೆಯ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಕಾಳಿದಾಸನ ಕವಿತೆಯ ಮಹಿ
ಮೆಯೂ ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತಾಹೋಗುವದು. ಈ
ಗ್ರಂಥದ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಶ್ಲೋಕಭಾಗಗಳನ್ನೂ ನಮ್ಮ ದೇಶದ ಪಂಡಿ
ತರುಗಳು ಸಂಭಾಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಸಮಯೋಚಿತವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿ
ಬಹುಮಾನಿಸುತ್ತಿರುವದು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನರಿ
ಯದವರೂ ಎಷ್ಟೋ ಜನರು ಈ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಸಂಭಾಷಣೆಯಲ್ಲಿ
ಬಳಕೆಮಾಡುತ್ತಿರುವದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ರಘು ಎಂಬ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ರಾಜನ ವಂಶದವರನ್ನು ವರ್ಣಿ
ಸಿರುವದರಿಂದ ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ರಘುವಂಶವೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ವೈವ
ಸ್ವತಮನುವಿನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಜನಿಸಿದ ದಿಲೀಪನೇ ಮೊದಲಾಗಿ ಇಪ್ಪ
ತ್ತೊಂಬತ್ತು ರಾಜರುಗಳ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುತ್ತದೆ. ಮುಖ್ಯ

ದಿಲೀಪ, ರಘು, ಅಜ, ದಶರಥ, ರಾಮ- ಇವರನ್ನು ಕವಿಯು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿರುತ್ತಾನೆ.

ರಾಮಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ವಾಲ್ಮೀಕಿರಾಮಾಯಣದಿಂದ ತೆಗೆದುಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಮಿಕ್ಕ ಭಾಗಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುಪುರಾಣ, ವಾಯುಪುರಾಣ, ಪದ್ಮಪುರಾಣ- ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ರಾಜರ ವಂಶಾವಳಿಯು ಬಹು ಮಟ್ಟಿಗೆ ವಿಷ್ಣುಪುರಾಣವನ್ನೆ ಅನುಸರಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ವಂಶದ ಕ್ರಮವನ್ನೂ ಕಥಾಕ್ರಮವನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸುವದರಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಾಗುವಂತೆ ಕವಿಯು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಾನೆ.

ಈ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ **ಕಥಾಸಂದರ್ಭದ ವಿಂಗಡವು** ಹೇಗೆಂದರೆ :—

(ಸರ್ಗ ೧- ೩) ದಿಲೀಪರಾಯನು ಸಂತಾನವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ವಸಿಷ್ಠರ ಆಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅವರಲ್ಲಿ ಆಲೋಚನೆಮಾಡಿ ಅವರಪ್ಪಣೆಯಂತೆ ನಂದಿನಿ ಎಂಬ ಹಸುವನ್ನು ಸೇವಿಸಿ, ಅದರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ರಘುವೆಂಬ ಮಗನನ್ನು ಪಡೆದದ್ದು. ಯುವರಾಜನಾದ ರಘುವಿನ ಸಾಹಸ. ದಿಲೀಪನು ಅವನಿಗೆ ಪಟ್ಟವನ್ನು ಕಟ್ಟಿ ತಪಸ್ಸಿಗೆ ಹೋದದ್ದು. (೪) ರಘುಮಹಾರಾಯನ ದಿಗ್ವಿಜಯ. ಆಮೇಲೆ ಇವನು ವಿಶ್ವಜಿತ್ತು ಎಂಬ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿಗೆ ಸರ್ವಸ್ವವನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟದ್ದು. (೫) ಕೌತ್ಸನೆಂಬ ಋಷಿಯ ಗುರುದಕ್ಷಿಣೆಗೋಸ್ಕರ ಕುಬೇರನನ್ನು ಗೆಲ್ಲುವದಕ್ಕೆ ರಘುವು ಯೋಚಿಸಲು ಸುವರ್ಣವೃಷ್ಟಿಯಾದದ್ದು. ಇವನಿಗೆ ಅಜನೆಂಬ ಮಗನು ಹುಟ್ಟಿದ್ದು. (೬-೭) ಇಂದುಮತಿಯೆಂಬ ರಾಜಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಸ್ವಯಂವರದಲ್ಲಿ ಅಜನು ಮದುವೆಯಾದದ್ದು. ಸ್ವಯಂವರಕ್ಕೆ ಬಂದಿದ್ದ ಮಿಕ್ಕ ರಾಜರನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಹಿಂತಿರುಗಿದ್ದು ; ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕವಾದದ್ದು. (೮) ಅಜನಿಗೆ ದಶರಥನೆಂಬ ಮಗನು ಜನಿಸಿದ್ದು ; ಅವನ ತಂದೆಯೂ ಇಂದುಮತಿಯೂ ಪರಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋದದ್ದು ; ದುಃಖದಿಂದ ಅಜನು ಕೆಲವು ಕಾಲದ ಮೇಲೆ ತೀರಿಕೊಂಡದ್ದು. (೯-೧೫) ದಶರಥನ ಕಡೆಯಿಂದ ಮೊದಲಾಗಿ ರಾಮನು ಪರಂಧಾಮಕ್ಕೆ ಹೋಗುವವರೆಗಿನ ರಾಮಾಯಣದ ಕಥೆ. (೧೬) ಕುಶನು ಕುಶಾವತಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅಯೋಧ್ಯೆಯನ್ನು ಮತ್ತೆ ರಾಜಧಾನಿಯಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡದ್ದು ; ಕುಮುದ್ವತಿಯೆಂಬ ನಾಗಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಮದುವೆಯಾದದ್ದು. (೧೭-೧೮) ಅತಿಥಿಯೇ ಮುಂತಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಜನ ರಾಜರ ಸಂಕ್ಷೇಪಕಥೆ. (೧೯) ಸುದರ್ಶನನೆಂಬ ರಾಜನ ಮಗನಾದ ಅಗ್ನಿವರ್ಣನು ವಿಷಯಲಂಪಟನಾಗಿ ಕ್ಷಯರೋಗದಿಂದ ಸತ್ತುಹೋದದ್ದು.

ಕಥೆಯು ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದ ಹಾಗೆಯೆ ಇಲ್ಲಿಗೆ ನಿಂತುಹೋಗಿದೆ. ಅಮಂಗಲವಾದ ಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವದು ನಮ್ಮ

ದೇಶದಲ್ಲಿ ವಾಡಿಕೆಯಿಲ್ಲ. ಕಾಳಿದಾಸನು ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಮುಂದುವರಿಸಬೇಕೆಂದಿದ್ದರೂ ಯಾವನೋ ಕಾರಣದಿಂದ ಅದು ಸಾಗಲಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ.

ಹತ್ತನೆಯ ಸರ್ಗ

ಕಾಳಿದಾಸನು ತನ್ನ ಗ್ರಂಥದ ಮೊದಲಲ್ಲಿ ಶಿವನನ್ನೆ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಿರುವನಾದರೂ ಈ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನೆಂದೇ ಹೊಗಳಿರುತ್ತಾನೆ. ಇಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುಸ್ತೋತ್ರವು ಕುಮಾರಸಂಭವದಲ್ಲಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ತುತಿಯಂತೆಯೇ ಇದೆ; ಕೆಲವು ವಚನವ್ಯಕ್ತಿಗಳೂ (expressions) ಈ ಎರಡು ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ಬಗೆಯಾಗಿ ಬಂದಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಎರಡು ಸ್ತೋತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಂಖ್ಯಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನೂ ಅದ್ವೈತವೇದಾಂತವನ್ನೂ ಒಹು ಮಟ್ಟಿಗೆ ಕವಿಯು ಅನುಸರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ವೇದಾಂತವು ಬಹು ಮಟ್ಟಿಗೆ ಅದ್ವೈತ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನವಲಂಬಿಸಿರುತ್ತದೆ. (ಉದಾ: ೨೦, ೨೪, ೬೫-ಈ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ನೋಡಿ.)

ಕಾಳಿದಾಸನ **ಪಾಂಡಿತ್ಯವು** ಎಷ್ಟರಮಟ್ಟಿನದೆಂಬುದನ್ನು ಈ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ವೇದ, ಕರ್ಮ, ತಪಸ್ಸು, ಸಾಂಖ್ಯ, ಯೋಗ, ರಾಜನೀತಿ, ಸಂಗೀತ, ಶಕುನ, ಜ್ಯೋತಿಷ– ಮುಂತಾದ ವಿಚಾರಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಉತ್ತಮಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ವಚನಗಳಿಂದ ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. **ಶೈಲಿಯು** ಪುರಾಣಗಳ ಹಾಗೆ ಸಪ್ಪೆಯಾಗಿಯೂ ಇಲ್ಲ, ಈಚಿನ ಕಾವ್ಯಗಳ ಹಾಗೆ ಹೆಜ್ಜೆಗೊಂದು ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆ, ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿ-ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟು ಡಬ್ಬಿನ ಬಣ್ಣವನ್ನು ಹಾಕಿಯೂ ಇರುವದಿಲ್ಲ. ದೀರ್ಘಸಮಾಸಗಳಾಗಲಿ, ದೂರಾನ್ವಯದ ವಾಕ್ಯಗಳಾಗಲಿ, ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರಕ್ಕಾಗಿ ತಂದಿರುವ ಕ್ಲಿಷ್ಟ ಪದಗಳಾಗಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವದಿಲ್ಲ. ಲಲಿತವಾದ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಸರಳವಾದ ಹಿಡಿತದ **ಭಾಷೆ**ಯಲ್ಲಿ ದೇಶಕಾಲಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪುವಂಥ ಹೃದಯಂಗಮವಾದ **ಉಪಮಾನ**ಗಳಿಂದ ಬರೆದಿರುವದರಿಂದ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಓದುವವರಿಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ಪ್ರವೇಶವಾಗುವಂತೆ ಇದೆ.

ಈ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಂಥದ ನಾಯಕರಲ್ಲೆಲ್ಲ ಬಹುಮುಖ್ಯನಾದ (ಶ್ಲೋಕ ೬೮) ಶ್ರೀರಾಮನ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಬಹುವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಮಾಡಿರುತ್ತಾನೆ. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿ ಕೊಂಡದ್ದು ಅವರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಮಾತಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಆತನು ದಶ ರಥನ ನಾಲ್ಕು ಜನ ಮಕ್ಕಳಾಗಿ ಜನಿಸಿದ್ದು– ಈ ಎರಡು ವಿಷಯಗಳ ಕಥೆಯಿದೆ. ಕಥೆಯನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಾಲ್ಮೀಕಿರಾಮಾಯಣದ ಆಧಾರದಿಂದಲೇ ಬರೆದಿದೆಯಾದರೂ ನಡುನಡುವೆ ಬದಲಾವಣೆಗಳೂ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. (ಉದಾ: ೫, ೫೫, ೫೬.) ವಿಷ್ಣುವಿನ ವರ್ಣನೆಯು ಕವಿಯು ಪುರಾಣಗಳ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟು ಆಳವಾಗಿ ಇಳಿದಿದ್ದಾ ನೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುವದು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಶ್ರೀರಾಮನ ಕಥೆಯನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡೇ ಈ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದನೆಂಬುದನ್ನೂ ವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ಹತ್ತನೆಯ ಸರ್ಗವೊಂದರಿಂದಲೆ ಕಾಳಿದಾಸನ ಪಾಂಡಿತ್ಯ, ಶೈಲಿ, ಕವಿತಾಶಕ್ತಿ– ಇವುಗಳ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ನಮಗೆ ಎಷ್ಟೋ ವಿಷಯ ಗಳು ತಿಳಿದುಬಂದು ಈ ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಜಗತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸುಭಾ ಷಿತವು ಅತ್ಯುಕ್ತಿಯೇನೂ ಅಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ದೃಢಪಡಿಸುತ್ತವೆ:—

ಪುರಾ ಕವೀನಾಂ ಗಣನಾಪ್ರಸಙ್ಗೇ
ಕನಿಷ್ಠಿಕಾಧಿಷ್ಠಿತಕಾಳಿದಾಸಾ ।
ಅದ್ಯಾಪಿ ತತ್ತುಲ್ಯಕವೇರಭಾವಾ-
ದನಾಮಿಕಾ ಸಾರ್ಥವತೀ ಬಭೂವ ॥

ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕವಿಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವದಕ್ಕೆ ಹೊರಟಾಗ ಕಾಳಿದಾಸನನ್ನು ಕಿರುಬೆರಳಿನ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟರು; ಆದರೆ ಇನ್ನೂ ಆತನಿಗೆ ಸಮನಾದ ಕವಿಯೇ ಸಿಗಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಮುಂದಿನ ಬೆರಳಿಗೆ 'ಅನಾಮಿಕೆ' (ಹೆಸ ರಿಲ್ಲದ್ದು) ಎಂಬ ಹೆಸರು ಒಪ್ಪಾಯಿತು.

———

ರಘುವಂಶ ಹತ್ತನೆಯ ಸರ್ಗ

—— * ——

ಪೃಥಿವೀಂ ಶಾಸತಸ್ತಸ್ಯ ಪಾಕಶಾಸನತೇಜಸಃ ।
ಕಿಂಚಿದೂನಮನೂನರ್ದ್ಧೇಃ ಶರದಾಮಯುತಂ ಯಯೌ ॥ ೧
ನ ಚೋಪಲೇಭೇ ಪೂರ್ವೇಷಾಮೃಣನಿರ್ಮೋಕ್ಷಸಾಧನಮ್ ।
ಸುತಾಭಿಧಾನಂ ಸ ಜ್ಯೋತಿಃ ಸದ್ಯಃ ಶೋಕತಮೋಽಪಹಮ್ ॥ ೨
ಅತಿಷ್ಠತ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಪೇಕ್ಷಸನ್ತತಿಃ ಸ ಚಿರಂ ನೃಪಃ ।
ಪ್ರಾಙ್ಮನ್ಥಾದನಭಿವ್ಯಕ್ತರತ್ನೋತ್ಪತ್ತಿರಿವಾರ್ಣವಃ ॥ ೩
ಋಷ್ಯಶೃಙ್ಗಾದಯಸ್ತಸ್ಯ ಸನ್ತಃ ಸನ್ತಾನಕಾಙ್ಕ್ಷಿಣಃ ।
ಆರೇಭಿರೇ ಜಿತಾತ್ಮಾನಃ ಪುತ್ರೀಯಾಮಿಷ್ಟಿಮೃತ್ವಿಜಃ ॥ ೪
ತಸ್ಮಿನ್ನವಸರೇ ದೇವಾಃ ಪೌಲಸ್ತ್ಯೋಪಪ್ಲುತಾ ಹರಿಮ್ ।
ಅಭಿಜಗ್ಮುರ್ನಿದಾಘಾರ್ತಾಶ್ಛಾಯಾವೃಕ್ಷಮಿವಾಧ್ವಗಾಃ ॥ ೫
ತೇ ಚ ಪ್ರಾಪುರುದನ್ವನ್ತಂ ಬುಬುಧೇ ಚಾದಿಪೂರುಷಃ ।
ಅವ್ಯಾಕ್ಷೇಪೋ ಭವಿಷ್ಯನ್ತ್ಯಾಃ ಕಾರ್ಯಸಿದ್ಧೇರ್ಹಿ ಲಕ್ಷಣಮ್ ॥ ೬
ಭೋಗಿಭೋಗಾಸನಾಸೀನಂ ದದೃಶುಸ್ತಂ ದಿವೌಕಸಃ ।
ತತ್ಫಣಾಮಣ್ಡಲೋದರ್ಚಿರ್ಮಣಿದ್ಯೋತಿತವಿಗ್ರಹಮ್ ॥ ೭
ಶ್ರಿಯಃ ಪದ್ಮನಿಷಣ್ಣಾಯಾಃ ಕ್ಷೌಮಾನ್ತರಿತಮೇಖಲೇ ।
ಅಙ್ಕೇ ನಿಕ್ಷಿಪ್ತಚರಣಮಾಸ್ತೀರ್ಣಕರಪಲ್ಲವೇ ॥ ೮
ಪ್ರಬುದ್ಧಪುಣ್ಡರೀಕಾಕ್ಷಂ ಬಾಲಾತಪನಿಭಾಂಶುಕಮ್ ।
ದಿವಸಂ ಶಾರದಮಿವ ಪ್ರಾರಮ್ಭಸುಖದರ್ಶನಮ್ ॥ ೯
ಪ್ರಭಾನುಲಿಪ್ತಶ್ರೀವತ್ಸಂ ಲಕ್ಷ್ಮೀವಿಭ್ರಮದರ್ಪಣಮ್ ।
ಕೌಸ್ತುಭಾಖ್ಯಮಪಾಂ ಸಾರಂ ಬಿಭ್ರಾಣಂ ಬೃಹತೋರಸಾ ॥ ೧೦
ಬಾಹುಭಿರ್ವಿಟಪಾಕಾರೈರ್ದಿವ್ಯಾಭರಣಭೂಷಿತೈಃ ।
ಆವಿರ್ಭೂತಮಪಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಪಾರಿಜಾತಮಿವಾಪರಮ್ ॥ ೧೧

ದೈತ್ಯಸ್ತ್ರೀಗಣ್ಡಲೇಖಾನಾಂ ಮದರಾಗವಿಲೋಪಿಭಿಃ ।
ಹೇತಿಭಿಶ್ಚೇತನಾವದ್ಭಿರುದೀರಿತಜಯಸ್ವನಮ್ ॥ ೧೨
ಮುಕ್ತಶೇಷವಿರೋಧೇನ ಕುಲಿಶವ್ರಣಲಕ್ಷ್ಮಣಾ ।
ಉಪಸ್ಥಿತಂ ಪ್ರಾಞ್ಜಲಿನಾ ವಿನೀತೇನ ಗರುತ್ಮತಾ ॥ ೧೩
ಯೋಗನಿದ್ರಾನ್ತವಿಶದೈಃ ಪಾವನೈರವಲೋಕನೈಃ ।
ಭೃಗ್ವಾದೀನನುಗೃಹ್ಣನ್ತಂ ಸೌಖಶಾಯನಿಕಾನೃಷೀನ್ ॥ ೧೪
ಪ್ರಣಿಪತ್ಯ ಸುರಾಸ್ತಸ್ಮೈ ಶಮಯಿತ್ರೇ ಸುರದ್ವಿಷಾಮ್ ।
ಅಥೈನಂ ತುಷ್ಟುವುಃ ಸ್ತುತ್ಯಮವಾಙ್ಮನಸಗೋಚರಮ್ ॥ ೧೫
ನಮೋ ವಿಶ್ವಸೃಜೇ ಪೂರ್ವಂ ವಿಶ್ವಂ ತದನು ಬಿಭ್ರತೇ ।
ಅಥ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಸಂಹರ್ತ್ರೇ ತುಭ್ಯಂ ತ್ರೇಧಾಸ್ಥಿತಾತ್ಮನೇ ॥ ೧೬
ರಸಾನ್ತರಾಣ್ಯೇಕರಸಂ ಯಥಾ ದಿವ್ಯಂ ಪಯೋಽಶ್ನುತೇ ।
ದೇಶೇ ದೇಶೇ ಗುಣೇಷ್ವೇವಮವಸ್ಥಾಸ್ತ್ವಮವಿಕ್ರಿಯಃ ॥ ೧೭
ಅಮೇಯೋ ಮಿತಲೋಕಸ್ತ್ವಮನರ್ಥೀ ಪ್ರಾರ್ಥನಾವಹಃ ।
ಅಜಿತೋ ಜಿಷ್ಣುರತ್ಯನ್ತಮವ್ಯಕ್ತೋ ವ್ಯಕ್ತಕಾರಣಮ್ ॥ ೧೮
ಹೃದಯಸ್ಥಮನಾಸನ್ನಮಕಾಮಂ ತ್ವಾಂ ತಪಸ್ವಿನಮ್ ।
ದಯಾಲುಮನಘಸ್ಪೃಷ್ಟಂ ಪುರಾಣಮಜರಂ ವಿದುಃ ॥ ೧೯
ಸರ್ವಜ್ಞಸ್ತ್ವಮವಿಜ್ಞಾತಃ ಸರ್ವಯೋನಿಸ್ತ್ವಮಾತ್ಮಭೂಃ ।
ಸರ್ವಪ್ರಭುರನೀಶಸ್ತ್ವಮೇಕಸ್ತ್ವಂ ಸರ್ವರೂಪಭಾಕ್ ॥ ೨೦
ಸಪ್ತಸಾಮೋಪಗೀತಂ ತ್ವಾಂ ಸಪ್ತಾರ್ಣವಜಲೇಶಯಮ್ ।
ಸಪ್ತಾರ್ಚಿರ್ಮುಖಮಾಚಖ್ಯುಃ ಸಪ್ತಲೋಕೈಕಸಂಶ್ರಯಮ್ ॥ ೨೧
ಚತುರ್ವರ್ಗಫಲಂ ಜ್ಞಾನಂ ಕಾಲಾವಸ್ಥಾ ಚತುರ್ಯುಗಾ ।
ಚತುರ್ವರ್ಣಮಯೋ ಲೋಕಸ್ತ್ವತ್ತಃ ಸರ್ವಂ ಚತುರ್ಮುಖಾತ್ ॥ ೨೨
ಅಭ್ಯಾಸನಿಗೃಹೀತೇನ ಮನಸಾ ಹೃದಯಾಶ್ರಯಮ್ ।
ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಯಂ ವಿಚಿನ್ವನ್ತಿ ಯೋಗಿನಸ್ತ್ವಾಂ ವಿಮುಕ್ತಯೇ ॥ ೨೩
ಅಜಸ್ಯ ಗೃಹ್ಣತೋ ಜನ್ಮ ನಿರೀಹಸ್ಯ ಹತದ್ವಿಷಃ ।
ಸ್ವಪತೋ ಜಾಗರೂಕಸ್ಯ ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯಂ ವೇದ ಕಸ್ತವ ॥ ೨೪

ಶಬ್ದಾದೀನ್ವಿಷಯಾನ್ಭೋಕ್ತುಂ ಚರಿತುಂ ದುಶ್ಚರಂ ತಪಃ।
ಪರ್ಯಾಪ್ತೋಽಸಿ ಪ್ರಜಾಃ ಪಾತುಮೌದಾಸೀನ್ಯೇನ ವರ್ತಿತುಮ್ ॥ ೨೫
ಬಹುಧಾಪ್ಯಾಗಮೈರ್ಭಿನ್ನಾಃ ಪನ್ಥಾನಃ ಸಿದ್ಧಿಹೇತವಃ।
ತ್ವಯ್ಯೇವ ನಿಪತನ್ತ್ಯೋಘಾ ಜಾಹ್ನವೀಯಾ ಇವಾರ್ಣವೇ ॥ ೨೬
ತ್ವಯ್ಯಾವೇಶಿತಚಿತ್ತಾನಾಂ ತ್ವತ್ಸಮರ್ಪಿತಕರ್ಮಣಾಮ್।
ಗತಿಸ್ತ್ವಂ ವೀತರಾಗಾಣಾಮಭೂಯಃಸನ್ನಿವೃತ್ತಯೇ ॥ ಯೇ। ೨೭
ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೋಽಪ್ಯಪರಿಚ್ಛೇದ್ಯೋ ಮಹ್ಯಾದಿರ್ಮಹಿಮಾ ತವ।
ಆಪ್ತವಾಗನುಮಾನಾಭ್ಯಾಂ ಸಾಧ್ಯಂ ತ್ವಾಂ ಪ್ರತಿ ಕಾ ಕಥಾ ॥ ೨೮
ಕೇವಲಂ ಸ್ಮರಣೇನೈವ ಪುನಾಸಿ ಪುರುಷಂ ಯತಃ।
ಅನೇನ ವೃತ್ತಯಃ ಶೇಷಾ ನಿವೇದಿತಫಲಾಸ್ತ್ವಯಿ ॥ ೨೯
ಉದಧೇರಿವ ರತ್ನಾನಿ ತೇಜಾಂಸೀವ ವಿವಸ್ವತಃ।
ಸ್ತುತಿಭ್ಯೋ ವ್ಯತಿರಿಚ್ಯನ್ತೇ ದೂರಾಣಿ ಚರಿತಾನಿ ತೇ ॥ ೩೦
ಅನವಾಪ್ತಮವಾಪ್ತವ್ಯಂ ನ ತೇ ಕಿಂಚನ ವಿದ್ಯತೇ।
ಲೋಕಾನುಗ್ರಹ ಏವೈಕೋ ಹೇತುಸ್ತೇ ಜನ್ಮಕರ್ಮಣೋಃ ॥ ೩೧
ಮಹಿಮಾನಂ ಯದುತ್ಕೀರ್ತ್ಯ ತವ ಸಂಹ್ರಿಯತೇ ವಚಃ।
ಶ್ರಮೇಣ ತದಶಕ್ತ್ಯಾ ವಾ ನ ಗುಣಾನಾಮಿಯತ್ತಯಾ ॥ ೩೨
ಇತಿ ಪ್ರಸಾದಯಾಮಾಸುಸ್ತೇ ಸುರಾಸ್ತಮಧೋಕ್ಷಜಮ್।
ಭೂತಾರ್ಥವ್ಯಾಹೃತಿಃ ಸಾ ಹಿ ನ ಸ್ತುತಿಃ ಪರಮೇಷ್ಠಿನಃ ॥ ೩೩
ತಸ್ಮೈ ಕುಶಲಸಂಪ್ರಶ್ನವ್ಯಞ್ಜಿತಪ್ರೀತಯೇ ಸುರಾಃ।
ಭಯಮಪ್ರಲಯೋದ್ವೇಲಾದಾಚಖ್ಯುರ್ನೈರ್ಋತೋದಧೇಃ ॥ ೩೪
ಅಥ ವೇಲಾಸಮಾಸನ್ನಶೈಲರನ್ಧ್ರಾನುನಾದಿನಾ।
ಸ್ವರೇಣೋವಾಚ ಭಗವಾನ್ಪರಿಭೂತಾರ್ಣವಧ್ವನಿಃ ॥ ೩೫
ಪುರಾಣಸ್ಯ ಕವೇಸ್ತಸ್ಯ ವರ್ಣಸ್ಥಾನಸಮೀರಿತಾ। ಚತುಷ್ಟಯೀ
x ಬಭೂವ ಕೃತಸಂಸ್ಕಾರಾ ಚರಿತಾರ್ಥೈವ ಭಾರತೀ ॥ ೩೬
ಬಭೌ ಸದಶನಜ್ಯೋತ್ಸ್ನಾ ಸಾ ವಿಭೋರ್ವದನೋದ್ಗತಾ।
ನಿರ್ಯಾತಶೇಷಾ ಚರಣಾದ್ಗಙ್ಗೇವೋರ್ಧ್ವಪ್ರವರ್ತಿನೀ ॥ ೩೭

x ಪ್ರವೃತ್ತಿರಾಸೀಚ್ಛಬ್ದಾನಾಂ ಚರಿತಾರ್ಥಾ ಚತುಷ್ಟಯೀ-

ಜಾನೇ ವೋ ರಕ್ಷಸಾಕ್ರಾನ್ತಾವನುಭಾವಪರಾಕ್ರಮೌ ।
ಅಙ್ಗಿನಾಂ ತಮಸೇವೋಭೌ ಗುಣೌ ಪ್ರಥಮಮಧ್ಯಮೌ ॥ ೩೮
ವಿದಿತಂ ತಪ್ಯಮಾನಂ ಚ ತೇನ ಮೇ ಭುವನತ್ರಯಮ್ ।
ಅಕಾಮೋಪನತೇನೇವ ಸಾಧೋರ್ಹೃದಯಮೇನಸಾ ॥ ೩೯
ಕಾರ್ಯೇಷು ಚೈಕಕಾರ್ಯತ್ವಾದಭ್ಯರ್ಥ್ಯೋಽಸ್ಮಿ ನ ವಜ್ರಿಣಾ ।
ಸ್ವಯಮೇವ ಹಿ ವಾತೋಽಗ್ನೇಃ ಸಾರಥ್ಯಂ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ ॥ ೪೦
ಸ್ವಾಸಿಧಾರಾಪರಿಹೃತಃ ಕಾಮಂ ಚಕ್ರಸ್ಯ ತೇನ ಮೇ ।
ಸ್ಥಾಪಿತೋ ದಶಮೋ ಮೂರ್ಧಾ ಲಭ್ಯಾಂಶ ಇವ ರಕ್ಷಸಾ ॥ ೪೧
ಸ್ರಷ್ಟುರ್ವರಾತಿಸರ್ಗಾತ್ತು ಮಯಾ ತಸ್ಯ ದುರಾತ್ಮನಃ ।
ಅತ್ಯಾರೂಢಂ ರಿಪೋಃ ಸೋಢಂ ಚನ್ದನೇನೇವ ಭೋಗಿನಃ ॥ ೪೨
ಧಾತಾರಂ ತಪಸಾ ಪ್ರೀತಂ ಯಯಾಚೇ ಸ ಹಿ ರಾಕ್ಷಸಃ ।
ದೈವಾತ್ಸರ್ಗಾದವಧ್ಯತ್ವಂ ಮರ್ತ್ಯೇಷ್ವಾಸ್ಥಾಪರಾಙ್ಮುಖಃ ॥ ೪೩
ಸೋಽಹಂ ದಾಶರಥಿರ್ಭೂತ್ವಾ ರಣಭೂಮೇರ್ಬಲಿಕ್ಷಮಮ್ ।
ಕರಿಷ್ಯಾಮಿ ಶರೈಸ್ತೀಕ್ಷ್ಣೈಸ್ತಚ್ಛಿರಃಕಮಲೋಚ್ಚಯಮ್ ॥ ೪೪
ಅಚಿರಾದ್ಯಜ್ವಭಿರ್ಭಾಗಂ ಕಲ್ಪಿತಂ ವಿಧಿವತ್ಪುನಃ ।
ಮಾಯಾವಿಭಿರನಾಲೀಢಮಾದಾಸ್ಯಧ್ವೇ ನಿಶಾಚರೈಃ ॥ ೪೫
ವೈಮಾನಿಕಾಃ ಪುಣ್ಯಕೃತಸ್ತ್ಯಜನ್ತು ಮರುತಾಂ ಪಥಿ ।
ಪುಷ್ಪಕಾಲೋಕಸಂಕ್ಷೋಭಂ ಮೇಘಾವರಣತತ್ಪರಾಃ ॥ ೪೬
ಮೋಕ್ಷ್ಯಧ್ವೇ ಸ್ವರ್ಗಬನ್ದೀನಾಂ ವೇಣೀಬನ್ಧಾನದೂಷಿತಾನ್ ।
ಶಾಪಯನ್ತ್ರಿತಪೌಲಸ್ತ್ಯಬಲಾತ್ಕಾರಕಚಗ್ರಹೈಃ ॥ ೪೭
ರಾವಣಾವಗ್ರಹಕ್ಲಾನ್ತಮಿತಿ ವಾಗಮೃತೇನ ಸಃ ।
ಅಭಿವೃಷ್ಯ ಮರುತ್ಸಸ್ಯಂ ಕೃಷ್ಣಮೇಘಸ್ತಿರೋದಧೇ ॥ ೪೮
ಪುರುಹೂತಪ್ರಭೃತಯಃ ಸುರಕಾರ್ಯೋದ್ಯತಂ ಸುರಾಃ ।
ಅಂಶೈರನುಯಯುರ್ವಿಷ್ಣುಂ ಪುಷ್ಪೈರ್ವಾಯುಮಿವ ದ್ರುಮಾಃ ॥ ೪೯
ಅಥ ತಸ್ಯ ವಿಶಾಂ ಪತ್ಯುರನ್ತೇ ಕಾಮ್ಯಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಃ ।
ಪುರುಷಃ ಪ್ರಬಭೂವಾಗ್ನೇರ್ವಿಸ್ಮಯೇನ ಸಹರ್ತ್ವಿಜಾಮ್ ॥ ೫೦

ಹೇಮಪಾತ್ರಗತಂ ದೋರ್ಭ್ಯಾಮಾದಧಾನಃ ಪಯಶ್ಚರುಮ್ ।
ಅನುಪ್ರವೇಶಾದಾದ್ಯಸ್ಯ ಪುಂಸಸ್ತೇನಾಪಿ ದುರ್ವಹಮ್ ॥ ೫೧
ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯೋಪನೀತಂ ತದನ್ನಂ ಪ್ರತ್ಯಗ್ರಹೀನ್ನೃಪಃ ।
ವೃಷೇವ ಪಯಸಾಂ ಸಾರಮಾವಿಷ್ಕೃತಮುದನ್ವತಾ ॥ ೫೨
ಅನೇನ ಕಥಿತಾ ರಾಜ್ಞೋ ಗುಣಾಸ್ತಸ್ಯಾನ್ಯದುರ್ಲಭಾಃ ।
ಪ್ರಸೂತಿಂ ಚಕಮೇ ತಸ್ಮಿಂಸ್ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಪ್ರಭವೋಽಪಿ ಯತ್ ॥ ೫೩
ಸ ತೇಜೋ ವೈಷ್ಣವಂ ಪತ್ನ್ಯೋರ್ವಿಭೇಜೇ ಚರುಸಂಜ್ಞಿತಮ್ ।
ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋಃ ಪ್ರತ್ಯಗ್ರಮಹರ್ಪತಿರಿವಾತಪಮ್ ॥ ೫೪
ಅರ್ಚಿತಾ ತಸ್ಯ ಕೌಸಲ್ಯಾ ಪ್ರಿಯಾ ಕೇಕಯವಂಶಜಾ ।
ಅತಃ ಸಂಭಾವಿತಾಂ ತಾಭ್ಯಾಂ ಸುಮಿತ್ರಾಮೈಚ್ಛದೀಶ್ವರಃ ॥ ೫೫
ತೇ ಬಹುಜ್ಞಸ್ಯ ಚಿತ್ತಜ್ಞೇ ಪತ್ನ್ಯೌ ಪತ್ಯುರ್ಮಹೀಕ್ಷಿತಃ ।
ಚರೋರರ್ಧಾರ್ಧಭಾಗಾಭ್ಯಾಂ ತಾಮಯೋಜಯತಾಮುಭೇ ॥ ೫೬
ಸಾ ಹಿ ಪ್ರಣಯವತ್ಯಾಸೀತ್ಸಪತ್ನ್ಯೋರುಭಯೋರಪಿ ।
ಭ್ರಮರೀ ವಾರಣಸ್ಯೇವ ಮದನಿಸ್ಯನ್ದರೇಖಯೋಃ ॥ ೫೭
ತಾಭಿರ್ಗರ್ಭಃ ಪ್ರಜಾಭೂತ್ಯೈ ದಧ್ರೇ ದೇವಾಂಶಸಂಭವಃ ।
ಸೌರೀಭಿರಿವ ನಾಡೀಭಿರಮೃತಾಖ್ಯಾಭಿರಮ್ಮಯಃ ॥ ೫೮
ಸಮಮಾಪನ್ನಸತ್ತ್ವಾಸ್ತಾ ರೇಜುರಾಪಾಣ್ಡುರತ್ವಿಷಃ ।
ಅನ್ತರ್ಗತಫಲಾರಮ್ಭಾಃ ಸಸ್ಯಾನಾಮಿವ ಸಮ್ಪದಃ ॥ ೫೯
ಗುಪ್ತಂ ದದೃಶುರಾತ್ಮಾನಂ ಸರ್ವಾಃ ಸ್ವಪ್ನೇಷು ವಾಮನೈಃ ।
ಜಲಜಾಸಿಗದಾಶಾರ್ಙ್ಗಚಕ್ರಲಾಞ್ಛಿತಮೂರ್ತಿಭಿಃ ॥ ೬೦
ಹೇಮಪಕ್ಷಪ್ರಭಾಜಾಲಂ ಗಗನೇ ಚ ವಿತನ್ವತಾ ।
ಉಹ್ಯನ್ತೇ ಸ್ಮ ಸುಪರ್ಣೇನ ವೇಗಾಕೃಷ್ಟಪಯೋಮುಚಾ ॥ ೬೧
ಬಿಭ್ರತ್ಯಾ ಕೌಸ್ತುಭನ್ಯಾಸಂ ಸ್ತನಾನ್ತರವಿಲಮ್ಬಿನಮ್ ।
ಪರ್ಯುಪಾಸ್ಯನ್ತ ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯಾ ಚ ಪದ್ಮವ್ಯಜನಹಸ್ತಯಾ ॥ ೬೨
ಕೃತಾಭಿಷೇಕೈರ್ದಿವ್ಯಾಯಾಂ ತ್ರಿಸ್ರೋತಸಿ ಚ ಸಪ್ತಭಿಃ ।
ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿಭಿಃ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಗೃಣದ್ಭಿರುಪತಸ್ಥಿರೇ ॥ ೬೩

ತಾಭ್ಯಸ್ತಥಾವಿಧಾಸ್ಸ್ವಪ್ನಾಞ್ಛ್ರುತ್ವಾ ಪ್ರೀತೋ ಹಿ ಪಾರ್ಥಿವಃ
ಮೇನೇ ಪರಾರ್ಧ್ಯಮಾತ್ಮಾನಂ ಗುರುತ್ವೇನ ಜಗದ್ಗುರೋಃ ॥ ೬೪
ವಿಭಕ್ತಾತ್ಮಾ ವಿಭುಸ್ತಾಸಾಮೇಕಃ ಕುಕ್ಷಿಷ್ವನೇಕಧಾ ।
ಉವಾಸ ಪ್ರತಿಮಾಚನ್ದ್ರಃ ಪ್ರಸನ್ನಾನಾಮಪಾಮಿವ ॥ ೬೫
ಅಥಾಗ್ರ್ಯಮಹಿಷೀ ರಾಜ್ಞಃ ಪ್ರಸೂತಿಸಮಯೇ ಸತೀ ।
ಪುತ್ರಂ ತಮೋಽಪಹಂ ಲೇಭೇ ನಕ್ತಂ ಜ್ಯೋತಿರಿವೌಷಧಿಃ ॥ ೬೬
ರಾಮ ಇತ್ಯಭಿರಾಮೇಣ ವಪುಷಾ ತಸ್ಯ ಚೋದಿತಃ ।
ನಾಮಧೇಯಂ ಗುರುಶ್ಚಕ್ರೇ ಜಗತ್ಪ್ರಥಮಮಙ್ಗಲಮ್ ॥ ೬೭
ರಘುವಂಶಪ್ರದೀಪೇನ ತೇನಾಪ್ರತಿಮತೇಜಸಾ ।
ರಕ್ಷಾಗೃಹಗತಾ ದೀಪಾಃ ಪ್ರತ್ಯಾದಿಷ್ಟಾ ಇವಾಭವನ್ ॥ ೬೮
ಶಯ್ಯಾಗತೇನ ರಾಮೇಣ ಮಾತಾ ಶಾತೋದರೀ ಬಭೌ ।
ಸೈಕತಾಮ್ಭೋಜಬಲಿನಾ ಜಾಹ್ನವೀವ ಶರತ್ಕೃಶಾ ॥ ೬೯
ಕೈಕೇಯ್ಯಾಸ್ತನಯೋ ಜಜ್ಞೇ ಭರತೋ ನಾಮ ಶೀಲವಾನ್ ।
ಜನಯಿತ್ರೀಮಲಂಚಕ್ರೇ ಯಃ ಪ್ರಶ್ರಯ ಇವ ಶ್ರಿಯಮ್ ॥ ೭೦
ಸುತೌ ಲಕ್ಷ್ಮಣಶತ್ರುಘ್ನೌ ಸುಮಿತ್ರಾ ಸುಷುವೇ ಯಮೌ ।
ಸಮ್ಯಗಾಗಮಿತಾ ವಿದ್ಯಾ ಪ್ರಬೋಧವಿನಯಾವಿವ ॥ ೭೧
ನಿರ್ದೋಷಮಭವತ್ಸರ್ವಮಾವಿಷ್ಕೃತಗುಣಂ ಜಗತ್ ।
ಅನ್ವಗಾದಿವ ಹಿ ಸ್ವರ್ಗೋ ಗಾಂ ಗತಂ ಪುರುಷೋತ್ತಮಮ್ ॥ ೭೨
ತಸ್ಯೋದಯೇ ಚತುರ್ಮೂರ್ತೇಃ ಪೌಲಸ್ತ್ಯಚಕಿತೇಶ್ವರಾಃ ।
ವಿರಜಸ್ಕೈಃ ನಭಸ್ವದ್ಭಿರ್ದಿಶ ಉಚ್ಛ್ವಸಿತಾ ಇವ ॥ ೭೩
ಕೃಶಾನುರಪಧೂಮತ್ವಾತ್ಪ್ರಸನ್ನತ್ವಾತ್ಪ್ರಭಾಕರಃ ।
ರಕ್ಷೋವಿಪ್ರಕೃತಾವಾಸ್ತಾಮಪವಿದ್ಧಶುಚಾವಿವ ॥ ೭೪
ದಶಾನನಕಿರೀಟೇಭ್ಯಸ್ತತ್ಕ್ಷಣಂ ರಾಕ್ಷಸಶ್ರಿಯಃ ।
ಮಣಿವ್ಯಾಜೇನ ಪರ್ಯಸ್ತಾಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಶ್ರುಬಿನ್ದವಃ ॥ ೭೫
ಪುತ್ರಜನ್ಮಪ್ರವೇಶ್ಯಾನಾಂ ತೂರ್ಯಾಣಾಂ ತಸ್ಯ ಪುತ್ರಿಣಃ ।
ಆರಮ್ಭಂ ಪ್ರಥಮಂ ಚಕ್ರುರ್ದೇವದುನ್ದುಭಯೋ ದಿವಿ ॥ ೭೬

ಸಂತಾನಕಮಯೀ ವೃಷ್ಟಿರ್ಭವನೇ ಚಾಸ್ಯ ಪೇತುಷೀ ।
ಸನ್ಮಙ್ಗಲೋಪಚಾರಣಾಂ ಸೈವಾದಿರಚನಾಭವತ್ ॥ ೭೭
ಕುಮಾರಾಃ ಕೃತಸಂಸ್ಕಾರಾಸ್ತೇ ಧಾತ್ರೀಸ್ತನ್ಯಪಾಯಿನಃ ।
ಆನನ್ದೇನಾಗ್ರಜೇನೇವ ಸಮಂ ವವೃಧಿರೇ ಪಿತುಃ ॥ ೭೮
ಸ್ವಾಭಾವಿಕಂ ವಿನೀತತ್ವಂ ತೇಷಾಂ ವಿನಯಕರ್ಮಣಾ ।
ಮುಮೂರ್ಛ ಸಹಜಂ ತೇಜೋ ಹವಿಷೇವ ಹವಿರ್ಭುಜಾಮ್ ॥ ೭೯
ಪರಸ್ಪರಾವಿರುದ್ಧಾಸ್ತೇ ತದ್ರಘೋರನಘಂ ಕುಲಮ್ ।
ಅಲಮುದ್ದ್ಯೋತಯಾಮಾಸುರ್ದೇವಾರಣ್ಯಮಿವರ್ತವಃ ॥ ೮೦
ಸಮಾನೇಽಪಿ ಹಿ ಸೌಭ್ರಾತ್ರೇ ಯಥೋಭೌ ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣೌ ।
ತಥಾ ಭರತಶತ್ರುಘ್ನೌ ಪ್ರೀತ್ಯಾ ದ್ವನ್ದ್ವಂ ಬಭೂವತುಃ ॥ ೮೧
ತೇಷಾಂ ದ್ವಯೋರ್ದ್ವಯೋರೈಕ್ಯಂ ಬಿಭಿದೇ ನ ಕದಾಚನ ।
ಯಥಾ ವಾಯುವಿಭಾವಸ್ವೋರ್ಯಥಾ ಚನ್ದ್ರಸಮುದ್ರಯೋಃ ॥ ೮೨
ತೇ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಪ್ರಜಾನಾಥಾಸ್ತೇಜಸಾ ಪ್ರಶ್ರಯೇಣ ಚ ।
ಮನೋ ಜಹ್ರುರ್ನಿದಾಘಾನ್ತೇ ಶ್ಯಾಮಾಭ್ರಾ ದಿವಸಾ ಇವ ॥ ೮೩
ಸ ಚತುರ್ಧಾ ಬಭೌ ವ್ಯಸ್ತಃ ಪ್ರಸವಃ ಪೃಥಿವೀಪತೇಃ ।
ಧರ್ಮಾರ್ಥಕಾಮಮೋಕ್ಷಾಣಾಮವತಾರ ಇವಾಙ್ಗಭಾಕ್(ವಾನ್)॥
ಗುಣೈರಾರಾಧಯಾಮಾಸುಸ್ತೇ ಗುರುಂ ಗುರುವತ್ಸಲಾಃ ।
ತಮೇವ ಚತುರನ್ತೇಶಂ ರತ್ನೈರಿವ ಮಹಾರ್ಣವಾಃ ॥ ೮೫

ಸುರಗಜ ಇವ ದನ್ತೈರ್ಭಗ್ನದೈತ್ಯಾಸಿಧಾರೈ-
ರ್ನಯ ಇವ ಪಣಬನ್ಧವ್ಯಕ್ತಯೋಗೈರುಪಾಯೈಃ ।
ಹರಿರಿವ ಯುಗದೀರ್ಘೈರ್ದೋರ್ಭಿರಂಶೈಸ್ತದೀಯೈಃ
ಪತಿರವನಿಪತೀನಾಂ ತೈಶ್ಚಕಾಶೇ ಚತುರ್ಭಿಃ ॥ ೮೬

———o———

ತಿದ್ದುಪಡಿ

ಪುಟ	ಸಾಲು	ಅಚ್ಚಾಗಿರುವದು	ಇರಬೇಕಾದದ್ದು
೨	೧೭	ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದೆ.	ವಿಶೇಷ್ಯವಾಗಿದೆ.
೭	೧೧	ಸನ್ತಾನ-ಕಾಙ್ಕ್ಷೀ	ಸನ್ತಾನಕಾಙ್ಕ್ಷೀ
೯	ಕೊನೆಯ ಸಾಲು	ಭವಿಷನ್ತ್ಯಃ	ಭವಿಷ್ಯನ್ತ್ಯಃ
೧೫	೭	ವಿ. ಪೂ. ಪ.	ವಿ. ಪೂ. ಕ.
೧೫	೨೧	ನಿಭಃ	ನಿಭಮ್ ; ತೇನ- ಬಾಲಾತಪ [ನಿಭೇನ
	೨೨	ಅಂಶುಕಃ	ಅಂಶುಕಂ
೨೦	ಕೊನೆಯಿಂದ ೫	ಕುಲಿಶವ್ರಣಲಕ್ಷ್ಮ	ಕುಲಿಶವ್ರಣಲಕ್ಷ್ಮನ್
೨೪	೩	ಉ. ಪ್ರ. ಬ.	ಪ. ಪ್ರ. ಬ.
೩೦	೬	ದುಃಖವಿರಲೇ ಏಕೆಂದರೆ ಬೇಕು;	ದುಃಖವಿರಲೇ ಬೇಕು; ಏಕೆಂದರೆ
೩೬	೪	ಜೋತಿ	ಜ್ಯೋತಿ
೩೮	೪	ಶಬ್ದಾದಯಃ	ಶಬ್ದಾದಯಃ (ಪ. ಬ.)
೪೦	೧೪	ತ್ವತ್ಸಮರ್ಪಿತಕರ್ಮಣಾ	. . . . ಕರ್ಮಣಾಮ್
	೧೫	ಅಭೂಯಃ ಸನ್ನಿವೃತ್ತಯೇ	ಅಭೂಯಃಸನ್ನಿವೃತ್ತಯೇ
	ಕೊನೆಯಿಂದ ೨	ಸಂಸ್ಕಾರ	ಸಂಸಾರ
೪೮	,, ೪	ಅಮ್ಬು	ಆಮ್ಬ
	೩	ಕುಶಙ್ಕ	ಕು, ಶಙ್ಕ
೫೩	೫	ಮಧ್ಯಮಾ ಪಶ್ಯನ್ತೀ	ಪಶ್ಯನ್ತೀ ಮಧ್ಯಮಾ
೫೮	ಶ್ಲೋಕ	लम्यांश	लभ्यांश
೬೩	,,	दस्यध्वे	दास्यध्वे
೬೪	,,	मरुतः	मरुतां
೭೦	೧೭	ಕಾಮ	ಕಾಮ್ಯ
೭೮	೫	ತಸ್ಮೈ	ತಸ್ಯೈ
	ಕೊನೆಯಿಂದ ೮	ಅಸೀತ್	ಆಸೀತ್
೯೭	೮	ಚತುಮೂರ್ತೇಃ	ಚತುರ್ಮೂರ್ತೇಃ
೧೧೬	ಕೊನೆಯಿಂದ ೮	ಅಭ್ಯಃ	ಅದ್ಭ್ಯಃ
೧೧೮	೧೪	ಉದರ್ಚಿಭ್ಯಃ	ಉದರ್ಚಿಭ್ಯಃ
೧೨೧	ಕೊನೆಯಿಂದ ೩	ಕರಿಷ್ಯಾಪಃ	ಕರಿಷ್ಯಾವಃ
೧೨೮	೨	panegyrie	panegyric
೧೩೪	೫	biogeaphy	biography

———

॥ जय रघुवीर ॥

ರಘುವಂಶ

ಹತ್ತನೆಯ ಸರ್ಗ

---o---

पृथिवीं शासतस्तस्य पाकशासनतेजसः ।
किञ्चिदूनमनूनर्द्धेः शरदामयुतं ययौ ॥ १ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಪೃಥಿವೀಂ ಶಾಸತಃ ಪಾಕಶಾಸನತೇಜಸಃ ಅನೂನರ್ದ್ಧೇಃ ತಸ್ಯ ಕಿಂಚಿದೂನಂ ಶರದಾಂ ಅಯುತಂ ಯಯೌ.]

[illegible] ಸಂ- ಸ್ವಲ್ಪ ಕಡಿಮೆಯಾಗಿ [illegible] ಅಯುತಂ- ಹತ್ತು ಸಾವಿರವು ಯಯೌ- ಕಳೆದುಹೋಯಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಆ ದಶರಥನು ಇಂದ್ರನಂಥ ಪ್ರತಾಪದಿಂದ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಮಹಾಸಮೃದ್ಧಿಯಿಂದೊಡಗೂಡಿ ಆಳುತ್ತಿರುವಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ಹತ್ತು ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳು ಕಳೆದುಹೋದವು.

ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯಗಳು. ೧ ಶಾಸ್ತೀತಿ- ಶಾಸತ್; ತಸ್ಯ-ಶಾಸತಃ (ಕೃ. ವೃ.). ೨ ಪಾಕಂ ಶಾಸ್ತೀತಿ- ಪಾಕಶಾಸನಃ ; ಪಾಕಶಾಸನಸ್ಯ ತೇಜಃ- ಪಾಕಶಾಸನತೇಜಃ (ಷ. ತ.) ; ಪಾಕಶಾಸನತೇಜ ಇವ ತೇಜಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ- ಪಾಕಶಾಸನತೇಜಾಃ (ಉ. ಬ.) ; ತಸ್ಯ-

ಪಾಕಶಾಸನತೇಜಸಃ ೩. ನ ಊನಾ; ಅನೂನಾ (ನ. ತ.) ; ಅನೂನಾ ಋದ್ಧಿಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ- ಅನೂನರ್ದ್ಧಿಃ (ಷ. ಬ.) ; ತಸ್ಯ- ಅನೂನರ್ದ್ಧೇಃ.

ವ್ಯಾಕರಣವಿಶೇಷ. ೧ ಪೃಥ್ವೀ, ಪೃಥಿವೀ- ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳಿವೆ. ೨ ಶಾಸತಃ- ತಕಾರಾಂತಪುಲ್ಲಿಂಗ (ಶಾಸತ್, ಶಾಸತೌ, ಶಾಸತಃ) : ಶಾಸತ್. ಜಕ್ಷತ್, ಚಕಾಸತ್, ದರಿದ್ರತ್, ಜಾಗ್ರತ್, ದೀಧ್ಯತ್, ವೇವ್ಯತ್— ಈ ಏಳು ಕೃದಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೂ ನುಮಾಗಮ(=ನ್ ಎಂಬಾಗಮ)ವಿಲ್ಲ: ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ, ಸಂಬೋಧನ, ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಉಂಟು. ಉದಾಹರಣೆ: ಶಾಸತ್‌ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಶಾಸನ್ತಿ- ಶಾಸತಿ' ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳಾಗುವವು. ೩ ಪಾಕಶಾಸನತೇಜಸಃ- ಇದಕ್ಕೆ 'ಪಾಕಶಾಸನತೇಜಃ ತೇಜಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ'— ಎಂಬುದೇ ನಿಜವಾದ ವಿಗ್ರಹ. 'ಪಾಕಶಾಸನತೇಜಃ' ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಪಾಕಶಾಸನತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ಸದೃಶವಾದ ಎಂದು ಲಕ್ಷಣಾರ್ಥ ; ಇದನ್ನು ತಿಳಿಸುವದಕ್ಕೆ 'ತೇಜ ಇವ' ಎಂದು ತೋರಿಸುವದು ವಾಡಿಕೆ. ಸಮಾಸವಾಗುವಾಗ 'ಪಾಕಶಾಸನತೇಜಃ' ಎಂಬ ಪದದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದವಾಗಿರುವ 'ತೇಜಃ' ಎಂಬುದು ಲೋಪವಾಗಿದೆ. ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಸಹಿತವಾದ ಸಮಾಸವಾಗಲಿ ಉಪಮಾನಸಹಿತಸಮಾಸವಾಗಲಿ ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿದ್ದರೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಾಗುವದು ; ಪೂರ್ವಪದದ ಎರಡನೆಯ ಮಾತಿಗೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವದು. ಇಂದ್ರನ [illegible] ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ಏಕವಚನ: ಇವನ್ನು ವಿಶೇಷಣವಾಗಿಯೂ ವಿಶೇಷ್ಯವಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಬಹುದು. ಉದಾ: 'ಶರದಾಂ ಅಯುತಂ'— ವರ್ಷಗಳ ಹತ್ತು ಸಾವಿರ ; ಅಥವಾ 'ಅಯುತಂ ಶರದಃ'—ಹತ್ತು ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳು ೫ ಯಯೌ (೨೧) — ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ (ಯಾ-ಹೋಗು) ಎಂಬ ೨ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್ (ಪರೋಕ್ಷಭೂತ) ಪ. ಪ್ರ. ಏ.

ವಿಶೇಷವಿಚಾರ. ೧ ಪಾಕನೆಂಬ ದೈತ್ಯನನ್ನು ಕೊಂದದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪಾಕಶಾಸನನೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂತೆಂದು. ಕೆಲವರು

ಹೇಳುತ್ತಾರೆ; ಅದಿತಿಯು ಗರ್ಭವನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಆ ಹೆಸರು ಬಂತೆಂದು ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರೆನ್ನುವರು ; ಬಾಲಿಕರಿಗೆ ಎಂದರೆ ಅಜ್ಞರಿಗೆ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳುವದರಿಂದ ಆ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆಯೆಂದು ಬೇರೆ ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. (ಪಾಕಾನ್ ಶಾಸ್ತೀತಿ- ಪಾಕಶಾಸನಃ). ಯಾವ ಅರ್ಥವೇ ಇರಲಿ ಪಾಕಶಾಸನ ಎಂಬ ಮಾತಿನ ಅವಯವಾರ್ಥ ವೇನೂ ಇಲ್ಲಿ ಬೇಕಿರುವದಿಲ್ಲ. ೨ ಹತ್ತು ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳೆಂದರೆ ಹಿಂದಿನ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಋಷಿಯ ಶಾಪವು ಬಂದಂದಿನಿಂದ ಎಂದು ಲೆಕ್ಕಹಾಕಬೇಕು, ಹುಟ್ಟಿದಂದಿನಿಂದ ಅಥವಾ ರಾಜ್ಯಾಭಿಷೇಕವಾದಂದಿ ನಿಂದ ಎಂದು ಲೆಕ್ಕಹಾಕಬಾರದು; ಅದು ರಾಮಾಯಣಕ್ಕೆ ವಿರೋಧ ವಾಗುವದು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರು ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ. ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ನೂರು ವರ್ಷವೇ ಪೂರ್ಣಾಯುಸ್ಸೆಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಜನರು ಸಾವಿರಾರು ವರ್ಷಗಳು ಬದುಕಿದ್ದಂತೆ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿ ರುತ್ತದೆ.

न चोपलेभे पूर्वेषामृणनिर्मोक्षसाधनम् ।
सुताभिधानं स ज्योतिः सद्यः शोकतमोऽपहम् ॥ २ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಸ ಪೂರ್ವೇಷಾಂ ಋಣನಿರ್ಮೋಕ್ಷಸಾಧನಮ್ ಸದ್ಯಃ ಶೋಕ ತಮೋsಪಹಂ ಸುತಾಭಿಧಾನಂ ಜ್ಯೋತಿಃ ನ ಚ ಉಪಲೇಭೇ.]

ಅರ್ಥ. ಸಃ- ಆತನು ಪೂರ್ವೇಷಾಂ- ಹಿಂದಿನವರ ಋಣ ನಿರ್ಮೋಕ್ಷಸಾಧನಮ್- (ಋಣ- ಸಾಲದ ನಿರ್ಮೋಕ್ಷ- ಬಿಡುಗಡೆಗೆ ಸಾಧನಂ- ಸಾಧನವಾದ) ಋಣದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯಾಗುವದಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸದ್ಯಃ- ಕೂಡಲೆ ಶೋಕತಮೋsಪಹಮ್- (ಶೋಕ-ದುಃಖ ವೆಂಬ ತಮಃ- ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಅಪಹಂ- ನಾಶಗೊಳಿಸುವ) ದುಃಖವೆಂಬ ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಕೂಡಲೆ ಕಳೆಯುವ ಸುತಾಭಿಧಾನಂ- (ಸುತ- ಮಗನೆಂಬ ಅಭಿಧಾನಂ- ಹೆಸರುಳ್ಳ) ಮಗನೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಜ್ಯೋತಿಃ- ಬೆಳಕನ್ನು ನ ಚ ಉಪಲೇಭೇ- ಕಂಡವನೇನೋ ಆಗಲಿಲ್ಲ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಆದರೂ ಪಿತೃಗಳ ಋಣವನ್ನು ತೀರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವದಕ್ಕೆ ಆವಶ್ಯವಾದ ಗಂಡುಮಗನೇನೋ ಅವನಿಗೆ ಹುಟ್ಟಲಿಲ್ಲ.

ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯಗಳು. ೧. ಋಣಾತ್ ನಿರ್ಮೋಕ್ಷಃ- ಋಣನಿರ್ಮೋಕ್ಷಃ (ಪಂ. ತ.); ತಸ್ಯ - ಋಣನಿರ್ಮೋಕ್ಷಸ್ಯ; ಋಣನಿರ್ಮೋಕ್ಷಸ್ಯ ಸಾಧನಮ್- ಋಣನಿರ್ಮೋಕ್ಷಸಾಧನಮ್. (ಷ. ತ.). ೨ ಸುತಃ ಇತಿ ಅಭಿಧಾನಂ ಯಸ್ಯ ತತ್- ಸುತಾಭಿಧಾನಮ್ (ಷ. ಬ.) ೩ ಶೋಕ ಏವ ತಮಃ- ಶೋಕತಮಃ (ಅ. ಪೂ. ಕ); ಶೋಕತಮಃ ಅಪಹನ್ತಿ ಇತಿ- ಶೋಕತಮೋಽಪಹಮ್ (ಉಪ. ಸ.)

ವ್ಯಾಕರಣವಿಶೇಷ. ೧ ಪೂರ್ವೇಷಾಂ-ಪೂರ್ವಶಬ್ದವು 'ಮೊದಲನೆಯ', 'ಮೂಡಲದಿಕ್ಕಿಗಿರುವ' ಎಂಬರ್ಥವಾದರೆ ಮೂರು ಲಿಂಗ; 'ಮೂಡಲದಿಕ್ಕು' ಎಂದರ್ಥವಾದರೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ; 'ಪೂರ್ವಜರು, ಪಿತೃಗಳು' ಎಂಬರ್ಥವಾದರೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಬಹುವಚನ; (೧ನೆಯ ಸರ್ಗ ೬೭; ೫-೧೪ ಈ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನವರು, ಪಿತೃಗಳು- ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವಾಗಿರುವದನ್ನು ನೋಡಿ.) ೨ ಜ್ಯೋತಿಃ- ಸಕಾರಾನ್ತನಪುಂಸಕ; (ಜ್ಯೋತಿಃ, ಜ್ಯೋತಿಷೀ, ಜ್ಯೋತೀಂಷಿ) ೩ ಸದ್ಯಃ- ಅವ್ಯಯ. ೪ ಶೋಕತಮೋಽಪಹಮ್- ಅಪ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಹನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಕ್ಲೇಶ, ತಮಸ್ ಎಂಬ ಮಾತುಗಳಿದ್ದರೆ ಡ (=ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾ: ಕ್ಲೇಶಾಪಹಃ, ತಮೋಽಪಹಮ್. ಹಿಂದಿನ ಪದವು ಇಲ್ಲಿ 'ಶೋಕತಮಃ' ಎಂದಿದ್ದರೂ ತಮಸ್ ಎಂಬುದು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವದರಿಂದ ಶೋಕತಮೋಽಪಹಮ್- ಎಂದಾಗಿದೆ ಇದು ಅಕಾರಾನ್ತ ನಪುಂಸಕ. ೫ ಉಪಲೇಭೇ- ಡುಲಭಷ್ ಪ್ರಾಪ್ತೌ (ಲಭ್- ಹೊಂದು) ಎಂಬ ೧ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್. ಆ. ಪ್ರ. ಏ. ೪ ನ ಚ- ಚ ಎಂಬುದು ತು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗವಾಗಿದೆ.

ವಿಶೇಷವಿಚಾರ. ೧ ದೇವಋಣ, ಋಷಿಋಣ, ಪಿತೃಋಣ- ಎಂದು ಮೂರು ಋಣಗಳು; ದೇವಋಣವನ್ನು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಋಷಿಋಣವನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರಾಧ್ಯಯನದಿಂದಲೂ ಪಿತೃಋಣವನ್ನು ಪುತ್ರಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿಂದಲೂ ತೀರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು- ಎಂದು ಶಾಸ್ತ್ರವಿರುವದು; ೧-೭೧, ೮-೩೦ ಈ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ನೋಡಿರಿ. ೨ 'ಪುತ್ರನಿಂದ ಪಿತೃಗಳು ಹೆಚ್ಚಿನ ತಮಸ್ಸನ್ನು ದಾಟುವರು. ಮಗನೇ ಬೇಕು' ಎಂದು

ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿದೆ. ಮಗನೇ ಜ್ಯೋತಿಯೆಂದು ಕವಿಯು ವರ್ಣಿಸಿರುವದು ಇದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿದೆ.

अतिष्ठत्प्रत्ययापेक्षसन्ततिः स चिरं नृपः ।
प्राङ्मन्थादनभिव्यक्तरत्नोत्पत्तिरिवार्णवः ॥ ३ ॥*

[**ಅನ್ವಯ.** ಪ್ರತ್ಯಯಾಪೇಕ್ಷಸನ್ತತಿಃ ಸ ನೃಪಃ, ಮನ್ಥಾತ್ ಪ್ರಾಕ್ ಅನಭಿವ್ಯಕ್ತರತ್ನೋತ್ಪತ್ತಿಃ ಅರ್ಣವಃ ಇವ ಚಿರಂ ಅತಿಷ್ಠತ್.]

ಅರ್ಥ. ಪ್ರತ್ಯಯಾಪೇಕ್ಷಸನ್ತತಿಃ– (ಪ್ರತ್ಯಯ-ಕಾರಣವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷ- ಬಯಸುವ ಸನ್ತತಿಃ- ಸಂತಾನವುಳ್ಳ) ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಕಾದುಕೊಂಡಿರುವ ಸಂತಾನವುಳ್ಳ ಸ ನೃಪಃ - ಆ ರಾಜನು ಮನ್ಥಾತ್ ಪ್ರಾಕ್- ಕಡೆತಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಅನಭಿವ್ಯಕ್ತರತ್ನೋತ್ಪತ್ತಿಃ- (ಅನಭಿವ್ಯಕ್ತ-ಹೊರತೋರದೆ ಇರುವ ರತ್ನ- ರತ್ನಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಃ- ಹುಟ್ಟುವಿಕೆಯುಳ್ಳ) ರತ್ನಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ತೋರಿಕೊಳ್ಳದೆ ಇದ್ದ ಅರ್ಣವ ಇವ- ಸಮುದ್ರದಂತೆ ಚಿರಂ- ಬಹುಕಾಲ ಅತಿಷ್ಠತ್- ಇದ್ದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಹಾಲ್ಗಡಲನ್ನು ಕಡೆಯುವದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಅದರಲ್ಲಿದ್ದ ಉತ್ತಮವಸ್ತುಗಳು ಕಾಣಿಸಕೊಳ್ಳದೆ ಇದ್ದಂತೆಯೆ ಆ ರಾಜನಿಗೆ ಸಂತತಿಯಾಗುವ ಯೋಗವಿದ್ದರೂ ತಕ್ಕ ಕಾರಣವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಬಹುಕಾಲ ಹೊರತೋರಿಕೊಳ್ಳದೆ ಇತ್ತು.

ವಿ. ವಾ. ಪ್ರತ್ಯಯಂ ಅಪೇಕ್ಷತ ಇತಿ- ಪ್ರತ್ಯಯಾಪೇಕ್ಷಾ (ಉಪ. ಸ.); ಪ್ರತ್ಯಯಾಪೇಕ್ಷಾ ಸನ್ತತಿಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ- ಪ್ರತ್ಯಯಾಪೇಕ್ಷಸನ್ತತಿಃ (ಬ. ಬ.). ೨ ರತ್ನಾನಾಂ ಉತ್ಪತ್ತಿಃ- ರತ್ನೋತ್ಪತ್ತಿಃ (ಷ. ತ.); ನ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಾ- ಅನಭಿವ್ಯಕ್ತಾ (ನ. ತ.); ಅನಭಿವ್ಯಕ್ತಾ ರತ್ನೋತ್ಪತ್ತಿಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ-ಅನಭಿವ್ಯಕ್ತರತ್ನೋತ್ಪತ್ತಿಃ (ಬ.ಬ.).

* ೨–೩ ಈ ಶ್ಲೋಕಗಳ ನಡುವೆ: ಮನೋರ್ವಂಶಶ್ಚಿರಂ ತಸ್ಮಿನ್ನನಭಿವ್ಯಕ್ತಸನ್ತತಿಃ। ನಿಮಜ್ಯ ಪುನರುತ್ಥಾಸ್ಯನ್ನದಃ ಶೋಣ ಇವಾಭವತ್ ॥ (ಆತನಲ್ಲಿ ಬಹುಕಾಲ ಸಂತತಿಯು ತೋರದೆ ಇದ್ದದ್ದರಿಂದ ಮನುವಂಶವು ಶೋಣನದಿಯ ಹಾಗೆ ಮುಳುಗಿ ಎದ್ದದ್ದಾಯಿತು) ಎಂಬ ಹೆಚ್ಚಿಗೆಯ ಶ್ಲೋಕವೊಂದು ಕೆಲವು ಪುಸ್ತಕಗಳಲ್ಲಿದೆ.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ಪ್ರತ್ಯಯಾಪೇಕ್ಷಸನ್ತತಿಃ- ಇಲ್ಲಿ 'ಪ್ರತ್ಯಯಾಪೇಕ್ಷ' ಎಂಬ ಮಾತು ಸನ್ತತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಗಿದೆ. ಸಮಾನಾಧಿಕರಣ ಏಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗಶಬ್ದದಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಆಕಾರಾನ್ತ ಈಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿದ್ದರೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗದ ರೂಪವನ್ನೆ ಹೊಂದುವವು ಆದ್ದರಿಂದ 'ಪ್ರತ್ಯಯಾಪೇಕ್ಷಾಸನ್ತತಿಃ' ಎಂದಾಗುವದಿಲ್ಲ; 'ಪ್ರತ್ಯಯಾಪೇಕ್ಷಸನ್ತತಿಃ' ಎಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅನಭಿವ್ಯಕ್ತರತ್ನೋತ್ಪತ್ತಿಃ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೆ. ೨ ಚಿರಂ, ಪ್ರಾಕ್- ಅವ್ಯಯಗಳು. ೩ ಮನ್ವಾತ್- ಅ.ಪು.ಪಂಚಮೀ; 'ಪ್ರಾಕ್' ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಯೋಗವಿದ್ದರೆ ಪಂಚಮೀವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವದು. ೪. ಅನಭಿವ್ಯಕ್ತರತ್ನೋತ್ಪತ್ತಿಃ- ಇದು 'ಅರ್ಣವ'- ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ; ಪುಲ್ಲಿಂಗ. ೫ ಅತಿಷ್ಠತ್ (೩)- ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ (ಸ್ಥಾ-ತಿಷ್ಠ್- ನಿಲ್ಲು, ಇರು) ಎಂಬ ಒಂದನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಙ್ (ಅನದ್ಯತನಭೂತ), ಪ.ಪ್ರ.ಏ.

ವಿಶೇಷ. ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರವನ್ನು ದೇವತೆಗಳೂ ಅಸುರರೂ ಅಮೃತಕ್ಕಾಗಿ ಮಂದರಪರ್ವತದಿಂದ ಕಡೆಯಲು* ಅನೇಕ ಶ್ರೇಷ್ಠವಸ್ತುಗಳು ಹುಟ್ಟಿದವೆಂದು ಪುರಾಣಕಥೆ. ಈ ಕಥೆಯನ್ನು ಭಾರತ, ರಾಮಾಯಣ, ವಿಷ್ಣುಪುರಾಣ, ಭಾಗವತ- ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ೧೪ ರತ್ನಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸಿ ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ:- ಲಕ್ಷ್ಮೀಃ ಕೌಸ್ತುಭ ಪಾರಿಜಾತಕ ಸುರಾ ಧನ್ವನ್ತರಿಶ್ಚನ್ದ್ರಮಾ ಗಾವಃ ಕಾಮದುಘಾಃ ಸುರೇಶ್ವರಗಜೋ ರಂಭಾದಿದೇವಾಂಗನಾಃ । ಅಶ್ವಃ ಸಪ್ತಮುಖೋ ವಿಷಂ ಹರಿಧನುಃ ಶಙ್ಖೋಽಮೃತಂ ಚಾಮ್ಬುಧೇಃ ರತ್ನಾನೀಹ ಚತುರ್ದಶ ಪ್ರತಿದಿನಂ ಕುರ್ಯುಃ ಸದಾ ಮಙ್ಗಲಮ್ ॥ ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ರತ್ನಗಳು ಹುಟ್ಟಿದಂತೆ ಮುಂದೆ ಆವನಿಗೆ ಅನೇಕ ಪುತ್ರರಾಗುವರೆಂಬುದನ್ನು ಕವಿಯು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿರುತ್ತಾನೆ.

ऋष्यशृङ्गादयस्तस्य सन्तः सन्तानकाङ्क्षिणः ।
आरेभिरे जितात्मानः पुत्रीयामिष्टिमृत्विजः ॥ ४ ॥

* ಈ ಕಥೆಯನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ "ಸಮುದ್ರಮಥನ" ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥವು ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕುತ್ತದೆ.

[**ಅನ್ವಯ.** ಋಷ್ಯಶೃಙ್ಗಾದಯಃ ಋತ್ವಿಜಃ ಜಿತಾತ್ಮಾನಃ ಸನ್ತಃ, ಸನ್ತಾನಕಾಙ್ಕ್ಷಿಣಃ ತಸ್ಯ ಪುತ್ರೀಯಾಂ ಇಷ್ಟಿಂ ಆರೇಭಿರೇ.]

ಅರ್ಥ. ಋಷ್ಯಶೃಙ್ಗಾದಯಃ- ಋಷ್ಯಶೃಂಗನೇ ಮೊದಲಾದ ಋತ್ವಿಜಃ- ಋತ್ವಿಜರು ಜಿತಾತ್ಮಾನಃ ಸನ್ತಃ- (ಜಿತ- ಜಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಆತ್ಮಾನಃ- ಅಂತಃಕರಣವುಳ್ಳವರು ಸನ್ತಃ-ಆಗಿ) ಮನಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವಾಧೀನದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಸನ್ತಾನಕಾಙ್ಕ್ಷಿಣಃ- ಸಂತತಿಯನ್ನು ಬಯಸುವ ತಸ್ಯ- ಆತನ ಪುತ್ರೀಯಾಂ- ಪುತ್ರಸಂಬಂಧವಾದ ಇಷ್ಟಿಂ-ಇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಆರೇಭಿರೇ-ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿದರು.

ವಿ. ನಾ. ೧ ಋಷ್ಯಸ್ಯ ಶೃಙ್ಗಮಿವ ಶೃಙ್ಗಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ-ಋಷ್ಯಶೃಙ್ಗಃ (ಉ. ಬ); ಋಷ್ಯಶೃಙ್ಗಃ ಆದಿಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ- ಋಷ್ಯಶೃಙ್ಗಾದಯಃ (ತ. ಬ.). ಸನ್ತಾನಂ ಕಾಙ್ಕ್ಷತಿ ಇತಿ- ಸನ್ತಾನ- ಕಾಙ್ಕ್ಷೀ (ಉಪ.ಸ.); ತಸ್ಯ-ಸನ್ತಾನಾಕಾಙ್ಕ್ಷಿಣಃ. ೩ ಜಿತಃ ಆತ್ಮಾ ಯೈಃ ತೇ- ಜಿತಾತ್ಮಾನಃ (ತ್ರಿ. ಬ.), ೪ ಪುತ್ರಸ್ಯ ನಿಮಿತ್ತಂ-ಪುತ್ರೀಯಃ (ತ.ವೃ.); ತಾಂ- ಪುತ್ರೀಯಾಮ್. ೫ ಋತೌ ಯಜನ್ತೀತಿ- ಋತ್ವಿಜಃ (ಕೃ.ವೃ.).

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಸನ್ತಾನಕಾಙ್ಕ್ಷಿಣಃ- ಇದು 'ತಸ್ಯ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ: ನಕಾರಾನ್ತಪುಲ್ಲಿಂಗ, ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನ. ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನವೆಂದೂ 'ಋಷ್ಯಶೃಙ್ಗಾದಯಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವೆಂದೂ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಆಗ 'ಋಷ್ಯಶೃಙ್ಗಾದಯಃ ಋತ್ವಿಜಃ, ತಸ್ಯ ಸನ್ತಾನಾಕಾಙ್ಕ್ಷಿಣಃ ಜಿತಾತ್ಮಾನಃ ಸನ್ತಃ, ಪುತ್ರೀಯಾಂ ಇಷ್ಟಿಂ ಆರೇಭಿರೇ'— ಎಂದು ಅನ್ವಯವಾಗುವದು. ಅವನಿಗೆ ಸಂತಾನವಾಗಲೆಂದು ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಇಷ್ಟಿ ಮಾಡಿದರು—ಎಂದರ್ಥ. ೨ ಸನ್ತಃ—ತಕಾರಾನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಪ್ರ. ಬ. (ಸನ್, ಸನ್ತೌ, ಸನ್ತಃ) 'ಯೋಗ್ಯರಾದ' ಎಂದೂ ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ೩ ಪುತ್ರೀಯಾಂ— ಇಲ್ಲಿ 'ಪುತ್ರನಿಮಿತ್ತವಾದ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಛ (= ಈಯ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ: ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಎಂದರೆ ಪಡೆಯುವ ಅಥವಾ ಪಡೆಯುವದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಮತ್ತು ಸೂಚಕವಾದ ಎಂದರ್ಥ. ಯಾಗವು ಪುತ್ರನನ್ನು ಪಡೆಯುವದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿದೆ. ೪. ಋತ್ವಿಜಃ -ಜಕಾರಾಂತ ಪು. ಪ್ರ. ಬ. (ಋತ್ವಿಕ್, ಋತ್ವಿಜೌ, ಋತ್ವಿಜಃ) ೫ ಆರೇಭಿರೇ (೨೪)— ರಭ್ ರಾಭಸ್ಯೇ (ರಭ್-ತೊಡಗು, ತ್ವರೆಮಾಡು) ಎಂಬ ೧ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಆ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗ ಸೇರಿದೆ; ಲಿಟ್, ಆ. ಪ್ರ. ಬ.

ವಿಶೇಷವಿಚಾರ. ೧ ಋಷ್ಯಶೃಂಗನೇ ಮೊದಲಾದವರು ಎಂದರೆ ಸುಯಜ್ಞ, ವಾಮದೇವ, ಜಾಬಾಲಿ, ಕಾಶ್ಯಪ, ವಸಿಷ್ಠ; ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದರು. (ರಾಮಾ. ಬಾಲ. ೧೪) ೨ ಇಷ್ಟಿಸ್ತು ಚರುಣಾ ಪ್ರೋಕ್ತಾ ಯಾಗಸ್ತು ಪಶುನಾ ಸ್ಮೃತಃ । ಏತತ್ಸ್ತೋಮಃ ಕ್ರತುಃ ಪ್ರೋಕ್ತೋ ಹೋಮೋಽನ್ಯತ್ತ್ವಜನಂ ಸ್ಮೃತಮ್ ॥ –ಎಂಬಂತೆ ಇಷ್ಟಿಯೆಂದರೆ 'ಚರು'ವಿನಿಂದ ಮಾಡುವ ಯಾಗವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಪುತ್ರಕಾಮೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಪುರೋಡಾಶವೆಂಬ ಅಕ್ಕಿಯ ಹಿಟ್ಟನ್ನು ಎಂಟು ಕಪಾಲಗಳೆಂಬ ಹಂಚಿನ ಹಲಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಬೇಯಿಸಿ ಒಂದಾನೊಂದು ಮಂತ್ರದಿಂದ ಅಗ್ನಿದೇವತೆಗೆ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ೩ ದಶರಥನ ಮಗಳಾದ ಶಾಂತಾದೇವಿಯನ್ನು ಲೋಮಪಾದನೆಂಬ ಅಂಗರಾಜನು ಸಾಕಿದ್ದನು; ಅವಳನ್ನು ಋಷ್ಯಶೃಂಗನು ಮದುವೆಯಾಗಿದ್ದನು. ವಿಭಾಂಡಕನೆಂಬ ಋಷಿಗೆ ಒಂದು ಹೆಣ್ಣುಜಿಂಕೆಯಲ್ಲಿ ಈತನು ಹುಟ್ಟಿದನೆಂದೂ ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಹೊರತು ಮನುಷ್ಯಪ್ರಾಣಿಯನ್ನೇ ಅವನು ಬಹುಕಾಲ ನೋಡಲಿಲ್ಲವೆಂದೂ ಲೋಮಪಾದನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣರ ಆಜ್ಞೆಯಂತೆ ಅವನನ್ನು ಸುಂದರಿಯರಾದ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಮೂಲಕ ಬರಮಾಡಿಕೊಂಡದ್ದರಿಂದ ಆತನ ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನಾವೃಷ್ಟಿಯು ಹೋಗಿ ಸುಭಿಕ್ಷವಾಯಿತೆಂದೂ ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಕಥೆ ಇದೆ.

तस्मिन्नवसरे देवाः पौलस्त्योपप्लुता हरिम् ।
अभिजग्मुः निदाघार्ताश्छायावृक्षमिवाध्वगाः ॥ ५ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ತಸ್ಮಿನ್ ಅವಸರೇ ದೇವಾಃ ಪೌಲಸ್ತ್ಯೋಪಪ್ಲುತಾಃ (ಸನ್ತಃ), ನಿದಾಘಾರ್ತಾಃ ಅಧ್ವಗಾಃ ಛಾಯಾವೃಕ್ಷಂ ಇವ ಹರಿಂ ಅಭಿಜಗ್ಮುಃ.]

ಅರ್ಥ. ತಸ್ಮಿನ್- ಆ ಅವಸರೇ- ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವಾಃ- ದೇವತೆಗಳು ಪೌಲಸ್ತ್ಯೋಪಪ್ಲುತಾಃ- (ಪೌಲಸ್ತ್ಯ- ರಾವಣನಿಂದ ಉಪಪ್ಲುತಾಃ– ಪೀಡಿತರಾಗಿ) ರಾವಣನ ಬಾಧೆಯನ್ನು ತಡೆಯಲಾರದೆ ನಿದಾಘಾರ್ತಾಃ- (ನಿದಾಘ- ಸೆಕೆಯಿಂದ ಆರ್ತಾಃ- ಸಂಕಟಪಟ್ಟ) ಸೆಕೆಯಿಂದ ಸಂಕಟಪಡುತ್ತಿರುವ ಅಧ್ವಗಾಃ- ದಾರಿಗರು ಛಾಯಾವೃಕ್ಷ

ಪನ- ನೆರಳಿನ ಮರವನ್ನು ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಹರಿಂ- ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕುರಿತು ಅಭಿಜಗ್ಮುಃ- ಹೊಂದಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಆ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ರಾವಣನ ಬಾಧೆಯನ್ನು ತಾಳಲಾರದೆ ದೇವತೆಗಳು, ಸೆಕೆಯಿಂದ ಸಂಕಟಪಡುತ್ತಿರುವ ದಾರಿ ಹೋಕರು ತುಂಬ ನೆರಳಿರುವ ಮರದ ಬಳಿಗೆ ಬರುವಂತೆ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಬಳಿಗೆ ಬಂದರು.

ವಿಗ್ರಹ. ೧ ಪುಲಸ್ತ್ಯಸ್ಯ ಗೋತ್ರಾಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್- ಪೌಲಸ್ತ್ಯಃ (ತ. ವೃ.) ; ತೇನ- ಪೌಲಸ್ತ್ಯೇನ ; ಪೌಲಸ್ತ್ಯೇನ ಉಪ ಪ್ಲುತಾಃ- ಪೌಲಸ್ತ್ಯೋಪಪ್ಲುತಾಃ (ತೃ. ತ.). ೨ ನಿದಾಘೇನ ಆರ್ತಾಃ- ನಿದಾಘಾರ್ತಾಃ (ತೃ. ತ.) ೩ ಛಾಯಾಪ್ರಧಾನಃ ವೃಕ್ಷಃ- ಛಾಯಾವೃಕ್ಷಃ (ಉ. ಮ. ಕ.) ; ತಂ- ಛಾಯಾವೃಕ್ಷಮ್.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ಅಭಿಜಗ್ಮುಃ (೧೫)- ಗಮ್ಲ್‌ಗತೌ (ಗಮ್- ಹೋಗು) ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಭಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ಸಮೀಪಿಸು ಎಂಬರ್ಥವಾಗಿದೆ; ಲಿಟ್, ಪ. ಪ್ರ. ಬ.

ವಿಶೇಷ. ೧. ಪುಲಸ್ತ್ಯನೆಂಬ ಋಷಿಯು ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಾನಸಪುತ್ರ ರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನು. ಇವನು ರಾವಣನೇ ಮೊದಲಾದ ರಾಕ್ಷಸರಿಗೆ ಮೂಲ ಪುರುಷನು. ರಾವಣನು ವಿಶ್ರವಸ್ಸು ಎಂಬಾತನಿಂದ ನಿಕಷಾ ಎಂಬ ಆವನ ಹೆಂಡತಿಯ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು. ೨ ರಾಮಾಯಣ ದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ದೂರು ಹೇಳಿಕೊಂಡರೆಂದಿದೆ. ಕವಿಯು ಬೇರೆ ಯಾವುದೋ ಪುರಾಣದ ಆಧಾರದಿಂದ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿಗೇ ನೇರವಾಗಿ ಹೋದದ್ದಾಗಿ ಬರೆದಿರಬೇಕೆಂದು ತೋರುವದು.

ते च प्रापुरुदन्वन्तं बुबुधे चादिपूरुषः ।
अव्याक्षेपो भविष्यन्त्याः कार्यसिद्धेर्हि लक्षणम् ॥ ६ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ತೇ ಚ ಉದನ್ವನ್ತಂ ಪ್ರಾಪುಃ, ಆದಿಪೂರುಷಶ್ಚ ಬಬುಧೇ. ಅವ್ಯಾಕ್ಷೇಪಃ ಭವಿಷ್ಯನ್ತ್ಯಾಃ ಕಾರ್ಯಸಿದ್ಧೇಃ ಲಕ್ಷಣಂ ಹಿ.]

ಅರ್ಥ. ತೇ ಚ– ಅವರೂ ಉದನ್ವಂತಂ- ಸಮುದ್ರವನ್ನು ಪ್ರಾಪುಃ- ಹೊಂದಿದರು, ಆದಿಪೂರುಷಶ್ಚ- ವಿಷ್ಣುವೂ ಬುಬುಧೇ- ಎಚ್ಚತ್ತನು. ಅವ್ಯಾಕ್ಷೇಪಃ- ಮತ್ತೊಂದರಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸುಹೋಗದೆ ಇರುವದು ಭವಿಷ್ಯನ್ತ್ಯಾಃ- ಮುಂದೆ ಆಗುವ ಕಾರ್ಯಸಿದ್ಧೇಃ- ಕೆಲಸದ ಕೈಗೂಡುವಿಕೆಗೆ ಲಕ್ಷಣಂ ಹಿ- ಗುರುತಷ್ಟೆ?

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ದೇವತೆಗಳೂ ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಬಂದರು, ಅಷ್ಟು ಹೊತ್ತಿಗೆ ವಿಷ್ಣುವೂ ಯೋಗನಿದ್ರೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಎಚ್ಚತ್ತನು. ನಾವು ಯಾರಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗುವೆವೊ ಅವರು ಆಗ್ಗೆ ಬೇರೆ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ತೊಡಗದೆ ಇರುವದೆಂಬುದು ಮುಂದೆ ನಮ್ಮ ಕಾರ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವದೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಗುರುತು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಉದಕಮಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ- (ಅಥವಾ ಉದಕಮಸ್ಮಿನ್ ಅಸ್ತೀತಿ) ಉದನ್ವಾನ್ (ತ. ವೃ.). ೨ ಆದಿಶ್ಚ ಅಸೌ ಪೂರುಷಶ್ಚ- ಆದಿಪೂರುಷಃ (ವಿ. ಪೂ. ಕ.). ೩ ನ ವ್ಯಾಕ್ಷೇಪಃ- ಅವ್ಯಾಕ್ಷೇಪಃ (ನ. ತ.) ೪ ಭವಿಷ್ಯತೀತಿ- ಭವಿಷ್ಯನ್ತೀ (ಕೃ. ವೃ.); ತಸ್ಯಾಃ ಭವಿಷ್ಯನ್ತ್ಯಾಃ ೫ ಕಾರ್ಯಸ್ಯ ಸಿದ್ಧಿಃ- ಕಾರ್ಯಸಿದ್ಧಿಃ (ಷ. ತ.); ತಸ್ಯಾಃ- ಕಾರ್ಯಸಿದ್ಧೇಃ.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಉದನ್ವಾನ್- ಇಲ್ಲಿ ಉದಕ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದನ್ ಎಂಬಾದೇಶ ಬಂದಿದೆ. ವಾನ್ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಉಳ್ಳ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ (ಮತ್) ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ; ಮತ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ವತ್ ಎಂಬ ಆದೇಶವಾಗಿದೆ. ಮಕಾರ ಅವರ್ಣಗಳು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಉಪಾನ್ತ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಮತ್‌ಪ್ರತ್ಯಯದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗುವದು. ೨ ಪೂರುಷಃ, ಪುರುಷಃ- ಎರಡು ರೂಪಗಳೂ ಉಂಟು. ೩ ತೇ ಚ ಪ್ರಾಪುಃ, ಆದಿಪೂರುಷಶ್ಚ ಬುಬುಧೇ- ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಚ – ಚ' ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವು 'ಬರುವದೂ ಎದ್ದನು' ಎಂದು ಸಮಕಾಲತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ

ವಿಶೇಷ. ೧ ಆದಿಪೂರುಷನೆಂಬುದು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸಂಕೇತವು. ಮಿಕ್ಕವರೆಲ್ಲ ಈಚೆಗೆ ಹುಟ್ಟಿದ ಪುರುಷರು, ಅವನೇ ಮೂಲಪುರುಷನು. ೨ ಈ ಶ್ಲೋಕದ ಉತ್ತರಾರ್ಧವು ಸಂಭಾಷಣೆಯಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವದು. ಹೊಗೆಯಿಂದ ಬೆಂಕಿಯನ್ನು ಊಹಿಸಬಹುದಾಗಿ

ರುವಂತೆ ದೇವತೆಗಳು ಬರುತ್ತಲೂ ವಿಷ್ಣುವು ಎಚ್ಚತ್ತಿದ್ದರಿಂದ ಮುಂದೆ ಅವರ ಕಾರ್ಯವು ಬೇಗ ಆಗಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದೆಂಬ ಭಾವ ವನ್ನು ಈ ಶ್ಲೋಕಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಕವಿಯು ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ.

भोगिभोगासनासीनं ददृशुस्तं दिवौकसः ।
तत्फणामण्डलोदर्चिर्मणिद्योतितविग्रहम्　　॥ ७ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ದಿವೌಕಸಃ ಭೋಗಿಭೋಗಾಸನಾಸೀನಂ ತತ್ಫಣಾಮಣ್ಡಲೋದರ್ಚಿರ್ಮಣಿದ್ಯೋತಿತವಿಗ್ರಹಂ ತಂ ದದೃಶುಃ.]

ಅರ್ಥ. ದಿವೌಕಸಃ - ದೇವತೆಗಳು ಭೋಗಿಭೋಗಾಸನಾಸೀನಂ- (ಭೋಗಿ- ಹೆಡೆಯುಹಾವಿನ ಭೋಗ- ಶರೀರವೆಂಬ ಆಸನ- ಆಸನ ದಲ್ಲಿ ಆಸೀನಂ - ಕುಳಿತಿರುವ) ಆದಿಶೇಷನ ಮೈಯೆಂಬ ಸಿಂಹಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ ತತ್ಫಣಾಮಣ್ಡಲೋದರ್ಚಿರ್ಮಣಿದ್ಯೋತಿತವಿಗ್ರಹಂ- (ತತ್- ಆದರ ಫಣಾಮಣ್ಡಲ- ಹೆಡೆಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಉದರ್ಚಿಃ-ಮೇಲಕ್ಕೇಳುವ ಕಿರಣವುಳ್ಳ ಮಣಿ- ರತ್ನಗಳಿಂದ ದ್ಯೋತಿತ- ಬೆಳಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವಿಗ್ರಹಂ- ಶರೀರವುಳ್ಳ) ಆ ಶೇಷನ ಹೆಡೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ರತ್ನದ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಹೊಳೆ ಯುವ ಶರೀರವುಳ್ಳ ತಂ- ಆತನನ್ನು ದದೃಶುಃ- ನೋಡಿದರು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ದ್ಯೌಃ ಓಕಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ- ದಿವೌಕಸಃ (ಇಲ್ಲ ದಿದ್ದರೆ ದಿವಂ ಓಕಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ- ದಿವೌಕಸಃ) (ಷ.ಬ.). ೨ ಭೋಗಃ ಅಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ- ಭೋಗೀ (ತ.ವೃ.); ತಸ್ಯ-ಭೋಗಿನಃ; ಭೋಗಿನಃ ಭೋಗಃ- ಭೋಗಿಭೋಗಃ (ಷ. ತ.) ; ಭೋಗಿಭೋಗ ಏವ ಆಸನಂ- ಭೋಗಿ ಭೋಗಾಸನಂ (ಅ. ಪೂ. ಕ.) ; ತಸ್ಮಿನ್- ಭೋಗಿಭೋಗಾಸನೇ ; ಭೋಗಿಭೋಗಾಸನೇ ಆಸೀನಂ- ಭೋಗಿಭೋಗಾಸನಾಸೀನಂ (ಸ. ತ.) ೩ ತಸ್ಯ ಫಣಾಃ- ತತ್ಫಣಾಃ (ಷ. ತ.) ; ತತ್ಫಣಾನಾಂ ಮಣ್ಡಲಂ- ತತ್ಫಣಾಮಣ್ಡಲಂ (ಷ. ತ.) ; ತಸ್ಮಿನ್- ತತ್ಫಣಾಮಣ್ಡಲೇ ; ಉದ್ಗತಾ ಅರ್ಚೀಂಷಿ ಯೇಷಾಂ ತೇ- ಉದರ್ಚಿಷಃ (ಪ್ರಾ. ಬ.) ; ತತ್ಫಣಾ ಮಣ್ಡಲೇ ಉದರ್ಚಿಷಃ- ತತ್ಫಣಾಮಣ್ಡಲೋದರ್ಚಿಷಃ (ಸ. ತ.); ತತ್ಫಣಾಮಣ್ಡಲೋದರ್ಚಿಷಶ್ಚ ತೇ ಮಣಯಶ್ಚ- ತತ್ಫಣಾಮಣ್ಡಲೋ

ದರ್ಚಿರ್ಮಣಯಃ (ವಿ. ಪೂ. ಕ.); ತೈಃ - ತತ್ಫಣಾ ... ಮಣಿಭಿಃ; ತತ್ಫಣಾಮಣ್ಡಲೋದರ್ಚಿರ್ಮಣಿಭಿಃ ದ್ಯೋತಿತಃ ತತ್ಫಣಾ...ದ್ಯೋತಿತಃ (ತೃ.ತ.); ತತ್ಫಣಾಮಣ್ಡಲೋದರ್ಚಿರ್ಮಣಿದ್ಯೋತಿತಃ ವಿಗ್ರಹಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ- ತತ್ಫಣಾ ... ವಿಗ್ರಹಃ; ತಂ- ತತ್ಫಣಾಮಣ್ಡಲೋದರ್ಚಿರ್ಮಣಿ ದ್ಯೋತಿತವಿಗ್ರಹಮ್.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ದಿವೌಕಸಃ- ದಿವ್‌ಶಬ್ದವನ್ನು ಅಥವಾ ದಿವಶಬ್ದವನ್ನು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ವಿಗ್ರಹಬಿಡಿಸಬೇಕು. ಈ ಶಬ್ದದ ವಿಶೇಷರೂಪ ಗಳನ್ನು ಪರಿಶಿಷ್ಟದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ; ಓಕಃ- ಇದು ಸಕಾರಾನ್ತನಪುಂಸಕ ೨ ತತ್ಫಣಾ... ವಿಗ್ರಹಂ- ಇಂಥ ದೊಡ್ಡ ಸಮಾಸವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವದು ಕಾಳಿದಾಸಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಹು ಕಡಿಮೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅರ್ಚಿಸ್‌ಶಬ್ದವು ನಪುಂಸಕವಾದರೂ ತತ್ಫಣಾಮಣ್ಡಲೋದರ್ಚಿಸ್ ಶಬ್ದವು ಮಣಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದ್ದರಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾಗಿದೆ. ೩ ದದೃಶುಃ- (೧೯) ದೃಶಿರ್‌ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ (ದೃಶ್, ಪಶ್ಯ್—ನೋಡು) ಎಂಬ ೧ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್. ಪ. ಪ್ರ. ಬ.

ವಿಶೇಷ. ನಾಗರಹಾವಿನ ಹೆಡೆಯ ಮೇಲೆ ಒಂದು ರತ್ನವಿರುವ ದೆಂದು ವರ್ಣಿಸುವದು ಕವಿಸಮಯವು; ವಿಷವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿದ್ದಷ್ಟೂ ರತ್ನದ ಬೆಳಕು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವದಂತೆ. ಆದಿಶೇಷನು ಸಾವಿರ ಹೆಡೆಗಳುಳ್ಳವ ನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನ ಹೆಡೆಗಳ ಮೇಲೆ ಇರುವ ರತ್ನಗಳ ಹೊಳಪು ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಶರೀರವನ್ನೆಲ್ಲ ಬೆಳಗುತ್ತಿತ್ತೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದೆ.

श्रियः पद्मनिषण्णायाः क्षौमान्तरितमेखले ।
अङ्के निक्षिप्तचरणमास्तीर्णकरपल्लवे ॥ ८ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಪದ್ಮನಿಷಣ್ಣಾಯಾಃ ಶ್ರಿಯಃ ಕ್ಷೌಮಾನ್ತರಿತಮೇಖಲೇ ಆ ಸ್ತೀರ್ಣಕರಪಲ್ಲವೇ ನಿಕ್ಷಿಪ್ತಚರಣಂ (ತಂ ದದೃಶುಃ).]

ಅರ್ಥ. ಪದ್ಮನಿಷಣ್ಣಾಯಾಃ— (ಪದ್ಮ- ಕಮಲದಲ್ಲಿ ನಿಷಣ್ಣಾ ಯಾಃ- ಕುಳಿತಿರುವ) ಕಮಲದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವ ಶ್ರಿಯಃ- ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಕ್ಷೌಮಾನ್ತರಿತಮೇಖಲೇ-(ಕ್ಷೌಮ- ಪಟ್ಟೆಯ ಸೀರೆಯಿಂದ ಅನ್ತರಿತ- ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ಮೇಖಲೇ - ಒಡ್ಯಾಣವುಳ್ಳ) ತಾಪಿನ

ಮೇಲೆ ಪಟ್ಟೆಯ ಸೀರೆಯನ್ನು ಮುಚ್ಚಿರುವ ಆಸ್ತೀರ್ಣಕರಪಲ್ಲವೇ- (ಆಸ್ತೀರ್ಣ- ಬಿಚ್ಚಿರುವ ಕರಪಲ್ಲವೇ- ಚಿಗುರಿನಂತೆ ಇರುವ ಕೈಗಳುಳ್ಳ) ಮೃದುವಾದ ಕೈಗಳನ್ನು ಹರಡಿರುವ ಅಜ್ಕೇ- ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ನಿಕ್ಷಿಪ್ತಚರಣಮ್- (ನಿಕ್ಷಿಪ್ತ- ಇಡಲ್ಪಟ್ಟ ಚರಣಂ- ಕಾಲುಗಳುಳ್ಳ) ಕಾಲುಗಳನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವ (ತಂ-ಆತನನ್ನು ದದೃಶುಃ- ನೋಡಿದರು.)

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಬಳಿಯಲ್ಲಿ ಕಮಲಾಸನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದಳು. ತನ್ನ ಒಡ್ಯಾಣಕ್ಕೆ ಆತನ ಕೋಮಲವಾದ ಕಾಲುಗಳು ತಗುಲಿಯಾವೆಂದು ಅದರ ಮೇಲೆ ಪಟ್ಟೆಯ ಸೀರೆಯನ್ನು ಮುಸುಕಿಟ್ಟು ಅದರ ಮೇಲೆ ಮೃದುವಾದ ತನ್ನ ಕೈಗಳನ್ನು ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಒತ್ತುತ್ತಿದ್ದಳು.

ವಿ ವಾ. ೧ ಪದ್ಮೇ ನಿಷಣ್ಣಾ- ಪದ್ಮನಿಷಣ್ಣಾ (ಸ. ತ.); ತಸ್ಯಾಃ– ಪದ್ಮನಿಷಣ್ಣಾಯಾಃ ೨ ಕ್ಷೌಮೇಣ ಅನ್ತರಿತಾ– ಕ್ಷೌಮಾನ್ತರಿತಾ (ತೃ. ತ.); ಕ್ಷೌಮಾನ್ತರಿತಾ ಮೇಖಲಾ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಃ– ಕ್ಷೌಮಾನ್ತರಿತಮೇಖಲಃ (ಸ. ಬ.); ತಸ್ಮಿನ್ – ಕ್ಷೌಮಾನ್ತರಿತಮೇಖಲೇ ೩ ನಿಕ್ಷಿಪ್ತೌ ಚರಣೌ ಯೇನ ಸಃ- ನಿಕ್ಷಿಪ್ತಚರಣಃ (ತೃ.ಬ.); ತಂ– ನಿಕ್ಷಿಪ್ತಚರಣಮ್. ೪ ಕರೌ ಪಲ್ಲವಾವಿವ– ಕರಪಲ್ಲವೌ (ಉ. ಉ. ಕ.); ಆಸ್ತೀರ್ಣೌ ಕರಪಲ್ಲವೌ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಃ–ಆಸ್ತೀರ್ಣಕರಪಲ್ಲವಃ (ಸ.ಬ.) ತಸ್ಮಿನ್– ಆಸ್ತೀರ್ಣಕರಪಲ್ಲವೇ.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಶ್ರಿಯಃ– ಈಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ; ಇದರ ವಿಶೇಷರೂಪಗಳನ್ನು ಪರಿಶಿಷ್ಟದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ. ೨ ಈ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ೧೪ನೆಯ ಶ್ಲೋಕದವರೆಗೂ ಇರುವ ದ್ವಿತೀಯೆಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿಶೇಷಣಗಳು ; ಅಲ್ಲೆಲ್ಲ 'ತಂ ದದೃಶುಃ' ಎಂಬ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡು ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕಾಗುವದು.

ವಿಚಾರ. ೧ ಏಳನೆಯ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಶ್ಲೋಕವು ಪೂರ್ತಿಯಾಗುವವರೆಗೆ ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯವು. ಇದಕ್ಕೆ **ಕುಲಕ**ವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ಯುಗ್ಮಮಿತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಂ ತ್ರಿಭಿಃ ಶ್ಲೋಕೈರ್ವಿಶೇಷಕಮ್ ।
ಕಲಾಪಕಂ ಚತುರ್ಭಿಃ ಸ್ಯಾತ್ ತದೂರ್ಧ್ವಂ ಕುಲಕಂ ಸ್ಮೃತಮ್ ॥

(ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳು ಸೇರಿ ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯವಾದರೆ **ಯುಗ್ಮ**ವೆಂದು ಹೆಸರು ; ಮೂರು ಸೇರಿದ್ದರೆ **ವಿಶೇಷಕ**; ನಾಲ್ಕು ಸೇರಿದ್ದರೆ **ಕಲಾಪಕ**; ನಾಲ್ಕಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚು ಶ್ಲೋಕಗಳು ಸೇರಿ ಒಂದು ವಾಕ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆ **ಕುಲಕ**ವೆನಿಸುವದು.) ೨ ಈ ಕುಲಕವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ.

प्रबुद्धपुण्डरीकाक्षं बालातपनिभांशुकम् ।
दिवसं शारदमिव प्रारम्भसुखदर्शनम् ॥ ९ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಪ್ರಬುದ್ಧಪುಣ್ಡರೀಕಾಕ್ಷಂ ಬಾಲಾತಪನಿಭಾಂಶುಕಂ ಪ್ರಾರಮ್ಭಸುಖದರ್ಶನಂ ಶಾರದಂ ದಿವಸಂ ಇವ (ಸ್ಥಿತಂ ತಂ ದದೃಶುಃ).]

ಅರ್ಥ. ಪ್ರಬುದ್ಧಪುಣ್ಡರೀಕಾಕ್ಷಂ– (ಪ್ರಬುದ್ಧ - ಅರಳಿದ ಪುಂಡರೀಕ- ಕೆಂದಾವರೆಯಂತೆ ಅಕ್ಷಂ- ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳ) ಅರಳಿದ ಕೆಂದಾವರೆಯಂಥ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಬಾಲಾತಪನಿಭಾಂಶುಕಂ- (ಬಾಲಾತಪ- ಎಳೆಬಿಸಿಲಿಗೆ ನಿಭಂ- ಸಮವಾದ ಅಂಶುಕಂ- ವಸ್ತ್ರವುಳ್ಳ) ಮುಂಬಿಸಿಲಿನ ಬಣ್ಣದ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವನಾಗಿಯೂ ಪ್ರಾರಮ್ಭಸುಖದರ್ಶನಂ– (ಪ್ರಾರಮ್ಭ - ಯೋಗಿಗಳಿಗೆ ಸುಖ - ಸುಲಭವಾದ ದರ್ಶನಂ- ದರ್ಶನವುಳ್ಳ) ಯೋಗಿಗಳಿಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ಗೋಚರನಾಗುವವನಾಗಿಯೂ ಶಾರದಂ - ಶರದೃತುವಿನ ದಿವಸಮಿವ- ಹಗಲಿನಂತೆ ಇದ್ದ (ತಂ- ಆತನನ್ನು ದದೃಶುಃ– ಕಂಡರು.)

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ವಿಷ್ಣುವು ಅರಳಿದ ಕೆಂದಾವರೆಯಂತಿದ್ದ ತನ್ನ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ನೋಡುತ್ತಿದ್ದನು, ಪೀತಾಂಬರವನ್ನು ಉಟ್ಟಿದ್ದನು, ಯೋಗಿಗಳಿಗೆ ಸುಲಭವಾಗಿ ಗೋಚರನಾಗುವನಾದ ಆತನು ಶರತ್ಕಾಲದ ಹಗಲಿನಂತೆ ಒಪ್ಪುತ್ತಿದ್ದನು.

ವಿ. ವಾ. ಇಲ್ಲಿರುವ ವಿಶೇಷಣಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿಗೇ ಅಲ್ಲದೆ ಶರತ್ಕಾಲದ ಹಗಲಿಗೂ ಹೊಂದುವಂತಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವಕ್ಕೆ ಎರಡು

ಬಗೆಯ ಅರ್ಥಗಳಾಗುತ್ತವೆ; ಎರಡು ಬಗೆಯ ವಿಗ್ರಹಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಮೊದಲು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರವಾಗಿಯೂ ಆಮೇಲೆ ಶರದ್ದಿನದ ಪರವಾಗಿಯೂ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವನ್ನು ಬರೆದಿರುತ್ತದೆ. ೧ ಪ್ರಬುದ್ಧೇ ಚ ತೇ ಪುಣ್ಡರೀಕೇ- ಪ್ರಬುದ್ಧಪುಣ್ಡರೀಕೇ (ವಿ. ಪೂ. ಕ.); ಪ್ರಬುದ್ಧಪುಣ್ಡರೀಕೇ ಇವ ಅಕ್ಷಿಣೀ ಯಸ್ಯ ಸಃ- ಪ್ರಬುದ್ಧಪುಣ್ಡರೀಕಾಕ್ಷಃ (ಉ. ಬ.); ತಂ- ಪ್ರಬುದ್ಧಪುಣ್ಡರೀಕಾಕ್ಷಮ್. ೨ ಬಾಲಶ್ಚ ಅಸೌ ಆತಪಶ್ಚ ಬಾಲಾತಪಃ (ವಿ. ಪೂ. ಕ.); ತೇನ- ಬಾಲಾತಪೇನ; ಬಾಲಾತಪೇನ ನಿಭಃ- ಬಾಲಾತಪನಿಭಃ (ತೃ. ತ.); ಬಾಲತಪನಿಭಃ ಅಂಶುಕಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ- ಬಾಲಾತಪನಿಭಾಂಶುಕಃ (ಷ. ಬ.); ತಂ- ಬಾಲಾತಪನಿಭಾಂಶುಕಮ್. ೩ ಪ್ರಕೃಷ್ಟಃ ಆರಮ್ಭಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ- ಪ್ರಾರಮ್ಭಾಃ (ಪ್ರಾ.ಬ.); ತೇಷಾಂ- ಪ್ರಾರಮ್ಭಾನಾಂ; ಸುಖಂ ದರ್ಶನಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ- ಸುಖದರ್ಶನಃ (ಷ. ಬ.) ಪ್ರಾರಮ್ಭಾನಾಂ ಸುಖದರ್ಶನಃ-ಪ್ರಾರಮ್ಭಸುಖದರ್ಶನಃ (ಷ.ತ.); ತಂ- ಪ್ರಾರಮ್ಭಸುಖದರ್ಶನಮ್. ಇವಿಷ್ಟೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರವಾಗಿರುವ ವಿಶೇಷಣಗಳ ವಿಗ್ರಹ [೧ ಪ್ರಬುದ್ಧಂ ಚ ತತ್ ಪುಣ್ಡರೀಕಂ ಚ ಪ್ರಬುದ್ಧಪುಣ್ಡರೀಕಂ (ವಿ.ಪೂ.ಕ.); ಪ್ರಬುದ್ಧಪುಣ್ಡರೀಕಮೇವ ಅಕ್ಷಿ ಯಸ್ಯ ಸಃ - ಪ್ರಬುದ್ಧಪುಣ್ಡರೀಕಾಕ್ಷಃ (ಷ. ಬ.); ತಂ- ಪ್ರಬುದ್ಧಪುಣ್ಡರೀಕಾಕ್ಷಮ್ (ಅರಳಿದ ಕಮಲವೆಂಬ ಕಣ್ಣುಳ್ಳ). ೨ ಬಾಲಶ್ಚಾಸೌ ಆತಪಶ್ಚ- ಬಾಲಾತಪಃ (ವಿ.ಪೂ.ಕ.); ಬಾಲಾತಪಸ್ಯ ನಿಭಃ- ಬಾಲಾತಪನಿಭಃ (ಷ. ತ.); ಬಾಲಾತಪನಿಭಃ ಅಂಶುಕಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ- ಬಾಲಾತಪನಿಭಾಂಶುಕಃ (ಷ.ಬ.) (ಮುಂಬಿಸಿಲಿನ ನೆಪದಿಂದ ವಸ್ತ್ರವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ). ೩ ಸುಖಂ ದರ್ಶನಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ- ಸುಖದರ್ಶನಃ (ಷ. ಬ.); ಪ್ರಾರಮ್ಭೇ ಸುಖದರ್ಶನಃ- ಪ್ರಾರಮ್ಭಸುಖದರ್ಶನಃ (ಸ. ಬ). (ಮೊದಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸುಖವಾಗಿ ಕಾಣುವ)- ಇವು ಶರತ್ಕಾಲದ ಹಗಲಿನ ಪರವಾಗಿರುವ ವಿಶೇಷಣಗಳ ವಿಗ್ರಹ.] ೪ ಶರದಃ ಅಯಂ- ಶಾರದಃ (ತ.ವೃ.); ತಂ-ಶಾರದಮ್.

ವಿಚಾರ. ಕವಿಯು ಮೂರು ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು ಶರದ್ದಿನಕ್ಕೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೂ ಸಮವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುತ್ತಾನಾದರೂ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ

+ಶ್ಯೇನ-

ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶರದ್ದಿನದಂತೆ ಎಂದು ಹೋಲಿಸಿರುವದು ಶ್ಲೇಷದಿಂದಾದದ್ದು.

प्रभानुलिप्तश्रीवत्सं लक्ष्मीविभ्रमदर्पणम् ।
कौस्तुभाख्यमपां सारं बिभ्राणं बृहतोरसा ॥ १० ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಪ್ರಭಾನುಲಿಪ್ತಶ್ರೀವತ್ಸಂ ಲಕ್ಷ್ಮೀವಿಭ್ರಮದರ್ಪಣಂ ಕೌಸ್ತುಭಾಖ್ಯಂ ಅಪಾಂ ಸಾರಂ ಬೃಹತಾ ಉರಸಾ ಬಿಭ್ರಾಣಂ (ತಂ ದದೃಶುಃ).]

ಅರ್ಥ. ಪ್ರಭಾನುಲಿಪ್ತಶ್ರೀವತ್ಸಂ- (ಪ್ರಭಾ- ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಅನುಲಿಪ್ತ- ಬಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಶ್ರೀವತ್ಸಂ-ಶ್ರೀವತ್ಸವುಳ್ಳ) ತನ್ನ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಶ್ರೀವತ್ಸವನ್ನು ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವದಾಗಿಯೂ ಲಕ್ಷ್ಮೀವಿಭ್ರಮದರ್ಪಣಂ- (ಲಕ್ಷ್ಮೀ- ಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ವಿಭ್ರಮ- ವಿಲಾಸದ ದರ್ಪಣಂ- ಕನ್ನಡಿಯಾಗಿರುವ) ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಆಟಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕನ್ನಡಿಯಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಕೌಸ್ತುಭಾಖ್ಯಂ- ಕೌಸ್ತುಭವೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ಅಪಾಂ- ನೀರುಗಳ ಸಾರಂ- ಗಟ್ಟಿಯನ್ನು ಬೃಹತಾ- ದೊಡ್ಡದಾದ ಉರಸಾ- ಎದೆಯಿಂದ ಬಿಭ್ರಾಣಂ- ತೊಟ್ಟಿರುವ (ತಂ- ಆತನನ್ನು ದದೃಶುಃ- ನೋಡಿದರು.)

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ವಿಷ್ಣುವು ತನ್ನ ವಿಶಾಲವಾದ ಎದೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಕಿಕೊಂಡಿದ್ದ ಕೌಸ್ತುಭಮಣಿಯು ಶ್ರೀವತ್ಸವೆಂಬ ಮಚ್ಚೆಯನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಲಿತ್ತು; ಅದು ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು ಮುಖವನ್ನು ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವ ವಿಲಾಸದ ಕನ್ನಡಿಯೋ ಎಂಬಂತಿತ್ತು.

ವಿಗ್ರಹ. ೧ ಪ್ರಭಯಾ ಅನುಲಿಪ್ತಃ-ಪ್ರಭಾನುಲಿಪ್ತಃ (ತೃ.ತ.); ಪ್ರಭಾನುಲಿಪ್ತಃ ಶ್ರೀವತ್ಸಃ ಯೇನ ಸಃ- ಪ್ರಭಾನುಲಿಪ್ತಶ್ರೀವತ್ಸಃ (ತೃ.ಬ.); ತಂ- ಪ್ರಭಾನುಲಿಪ್ತಶ್ರೀವತ್ಸಂ. ೨ ವಿಭ್ರಮಸ್ಯ ದರ್ಪಣಂ- ವಿಭ್ರಮದರ್ಪಣಂ- (ಷ.ತ.). ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯಾಃ ವಿಭ್ರಮದರ್ಪಣಂ- ಲಕ್ಷ್ಮೀವಿಭ್ರಮದರ್ಪಣಂ (ಷ. ತ.). ೩ ಕೌಸ್ತುಭ ಇತಿ ಆಖ್ಯಾ ಯಸ್ಯ ಸಃ- ಕೌಸ್ತುಭಾಖ್ಯಃ (ಷ. ಬ.); ತಂ- ಕೌಸ್ತುಭಾಖ್ಯಮ್. ೪ ಬಿಭರ್ತೀತಿ ಬಿಭ್ರಾಣಃ (ಕೃ. ವೃ.); ತಂ- ಬಿಭ್ರಾಣಮ್.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ 'ಪ್ರಭಾನುಲಿಪ್ತಶ್ರೀವತ್ಸಂ' – ಮುಂತಾದ ದ್ವಿತೀಯೆಗಳು 'ಸಾರಂ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗ. ೨ ಅಪಾಂ– ಪ. ಸ್ತ್ರೀ. ನಿತ್ಯಬಹುವಚನ. ೩ ಬೃಹತಾ- ತಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕ; (ಬೃಹತ್, ಬೃಹತೀ, ಬೃಹನ್ತಿ.) ೪ ಉರಸಾ- ಸಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕ; (ಉರಃ, ಉರಸೀ, ಉರಾಂಸಿ.)

ವಿಚಾರ. ೧ ಶ್ರೀವತ್ಸವೆಂಬುದು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಎದೆಯ ಮೇಲಿರುವ ಒಂದಾನೊಂದು ಮಚ್ಚೆ. ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರು ಶ್ರೇಷ್ಠರೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಬೇಕೆಂಬ ಋಷಿಗಳ ಅನುಜ್ಞೆಯಿಂದ ಭೃಗುಋಷಿಯು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಎದೆಯನ್ನು ಒದ್ದನೆಂದೂ ವಿಷ್ಣುವು ಕೂಡಲೇ ಎದ್ದು ವಿನಯದಿಂದ ಅವನ ಪಾದಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಲ್ಲದೆ, 'ತಮ್ಮ ಹೆಜ್ಜೆಯ ಗುರುತು ನನ್ನ ಎದೆಯ ಮೇಲೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಇರಲಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನೆಂದೂ ಭಾಗವತ(೧೦–೮೯-೧ರಿಂದ ೧೨)ದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಶಿವನ ಶೂಲದ ಗುರುತು ತಪಸ್ಸುಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ ನಾರಾಯಣನ ಎದೆಯ ಮೇಲೆ ಆಯಿತೆಂದೂ ಅದಕ್ಕೆ ಶ್ರೀವತ್ಸವೆಂತ ಹೆಸರೆಂದೂ ಭಾರತದ ಶಾಂತಿಪರ್ವದಲ್ಲಿದೆ. ೨. ಕೌಸ್ತುಭವೆಂಬುದು ಕ್ಷೀರಸಾಗರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ರತ್ನವು; ೩ನೆಯ ಶ್ಲೋಕದ **ವಿಚಾರ**ವನ್ನು ನೋಡಿ.

बाहुभिर्विटपाकारैर्दिव्याभरणभूषितैः ।
आविर्भूतमपां मध्ये पारिजातमिवापरम् ॥ ११ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ವಿಟಪಾಕಾರೈಃ ದಿವ್ಯಾಭರಣಭೂಷಿತೈಃ ಬಾಹುಭಿಃ ಅಪಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಆವಿರ್ಭೂತಂ ಅಪರಂ ಪಾರಿಜಾತಂ ಇವ (ಸ್ಥಿತಂ ತಂ ದದೃಶುಃ).]

ಅರ್ಥ. ವಿಟಪಾಕಾರೈಃ-(ವಿಟಪ-ಕೊಂಬೆಗಳ ಆಕಾರೈಃ-ಆಕಾರವುಳ್ಳ) ಕೊಂಬೆಗಳಂತಿರುವ ದಿವ್ಯಾಭರಣಭೂಷಿತೈಃ- (ದಿವ್ಯ- ಸ್ವರ್ಗದ ಆಭರಣ- ಒಡವೆಗಳಿಂದ ಭೂಷಿತೈಃ- ಅಲಂಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ) ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದ ಒಡವೆಗಳಿಂದ ಒಪ್ಪುವ ಬಾಹುಭಿಃ- ಭುಜಗಳಿಂದ ಅಪಾಂ- ನೀರುಗಳ ಮಧ್ಯೇ- ನಡುವೆ ಆವಿರ್ಭೂತಂ- ತೋರಿಕೊಂಡಿರುವ ಅಪರಂ- ಮತ್ತೊಂದು ಪಾರಿಜಾತಮಿವ–ಪಾರಿಜಾತದ ಹಾಗೆ (ಸ್ಥಿತಂ- ಇರುವ ತಂ- ಆತನನ್ನು ದದೃಶುಃ- ಕಂಡರು.)

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ದಿವ್ಯವಾದ ಒಡವೆಗಳಿಂದ ಒಪ್ಪುತ್ತಿದ್ದ ನಾಲ್ಕು ಭುಜಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದ ವಿಷ್ಣುವು ಸಮುದ್ರದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಮತ್ತೊಂದು ಪಾರಿಜಾತವೊ ಎಂಬಂತೆ ಇದ್ದನು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ವಿಟಪಾನಾಂ ಆಕಾರ ಇವ ಆಕಾರಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ- ವಿಟಪಾಕಾರಾಃ (ಉ. ಬ.); ತೈಃ- ವಿಟಪಾಕಾರೈಃ ೨ ದಿವಿ ಭವಾನಿ- ದಿವ್ಯಾನಿ (ತ.ವೃ); ದಿವ್ಯಾನಿ ಚ ತಾನಿ ಆಭರಣಾನಿ ಚ- ದಿವ್ಯಾಭರಣಾನಿ (ವಿ. ಪೂ. ಕ.); ತೈಃ- ದಿವ್ಯಾಭರಣೈಃ; ದಿವ್ಯಾಭರಣೈಃ ಭೂಷಿತಾಃ- ದಿವ್ಯಾಭರಣಭೂಷಿತಾಃ (ತೃ.ತ.); ತೈಃ- ದಿವ್ಯಾಭರಣ ಭೂಷಿತೈಃ.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ವಿಟಪಾಕಾರೈಃ- ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಆಕಾರವೆಂಬ ಮಾತು ಲೋಪವಾಗಿದೆ; ೧ನೆಯ ಶ್ಲೋಕದ ೩ನೆಯ ಟಿಪ್ಪಣಿಯನ್ನು ನೋಡಿ.

ವಿಚಾರ. ಮಂದಾರ, ಪಾರಿಜಾತ, ಸಂತಾನ, ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷ, ಹರಿಚಂದನ- ಇವು ಐದೂ ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ವೃಕ್ಷಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪಾರಿಜಾತವೇ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನದು. (೬ ನೆಯ ಸರ್ಗದ ೬ ನೆಯ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ನೋಡಿ). ಪಾರಿಜಾತವೂ ಸಮುದ್ರಮಥನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿತು. ಪಾರಿಜಾತಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಕೊಂಬೆಗಳಿವೆ, ಸುವಾಸನೆಯ ಅನೇಕ ಪುಷ್ಪಗಳಿವೆ, ಅದು ಕೇಳಿದ್ದನ್ನು ಕೊಡುವದು; ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳು, ಅನೇಕ ದಿವ್ಯಾಭರಣಗಳಿವೆ, ಭಕ್ತರು ಕೇಳಿದ್ದನ್ನು ಕೊಡುವನು- ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುವದಕ್ಕೆ ಕವಿಯು ಈ ಹೋಲಿಕೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆ.

दैत्यस्त्रीगण्डलेखानां मदरागविलोपिभिः ।
हेतिभिश्चेतनावद्भिरुदीरितजयस्वनम् ॥ १२ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ದೈತ್ಯಸ್ತ್ರೀಗಣ್ಡಲೇಖಾನಾಂ ಮದರಾಗವಿಲೋಪಿಭಿಃ ಚೇತನಾವದ್ಭಿಃ ಹೇತಿಭಿಃ ಉದೀರಿತಜಯಸ್ವನಂ (ತಂ ದದೃಶುಃ).]

ಅರ್ಥ. ದೈತ್ಯಸ್ತ್ರೀಗಣ್ಡಲೇಖಾನಾಂ - (ದೈತ್ಯ - ರಾಕ್ಷಸರ ಸ್ತ್ರೀ - ಹೆಂಗಸರ ಗಣ್ಡಲೇಖಾನಾಂ - ಕಪೋಲಸ್ಥಲಗಳ) ಅಸುರರ ಹೆಂಡಂದಿರ ಕೆನ್ನೆಯ ಮೇಲಿನ ಮದರಾಗವಿಲೋಪಿಭಿಃ- (ಮದರಾಗ-

ಮದದಿಂದಾಗಿರುವ ಕೆಂಪನ್ನು ವಿಲೋಪಿಭಿಃ- ನಾಶಗೊಳಿಸುವ) ಮದ್ಯ ಮದದಿಂದಾಗಿರುವ ಕೆಂಪನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ ಚೇತನಾ ವದ್ಭಿಃ- ಜೀವವುಳ್ಳ ಹೇತಿಭಿಃ- ಆಯುಧಗಳಿಂದ ಉದೀರಿತಜಯಸ್ವನಂ- ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಜಯಧ್ವನಿಯುಳ್ಳ (ತಂ- ಆತನನ್ನು ದದೃಶುಃ- ಕಂಡರು.)

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ದೈತ್ಯರನ್ನು ಕೊಂದು, ದೈತ್ಯಸ್ತ್ರೀಯರ ಕೆನ್ನೆಯ ಮೇಲಣ ಕೆಂಪನ್ನು ಇಳಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಸುದರ್ಶನವೇ ಮುಂತಾದ ಆಯುಧಗಳು ಸಜೀವವಾಗಿ ನಿಂತು ವಿಷ್ಣುವನ್ನೆ ಜಯಶಬ್ದಪೂರ್ವಕ ವಾಗಿ ಸೇವಿಸುತ್ತಿದ್ದವು.

ವಿ. ನಾ. ೧ ದೈತ್ಯಾನಾಂ ಸ್ತ್ರಿಯಃ- ದೈತ್ಯಸ್ತ್ರಿಯಃ (ಷ. ತ); ತೇಷಾಂ-ದೈತ್ಯಸ್ತ್ರೀಣಾಂ ಗಣ್ಡಾನ್ ಲಿಖನ್ತೀತಿ-ಗಣ್ಡಲೇಖಾಃ(ಉಪ.ಸ) ದೈತ್ಯಸ್ತ್ರೀಣಾಂ ಗಣ್ಡಲೇಖಾಃ - ದೈತ್ಯಸ್ತ್ರೀಗಣ್ಡಲೇಖಾಃ (ಷ. ತ.); ತಾಸಾಂ- ದೈತ್ಯಸ್ತ್ರೀಗಣ್ಡಲೇಖಾನಾಮ್ ೨ ಮದಸ್ಯರಾಗಃ- ಮದ ರಾಗಃ (ಷ. ತ.); ತಂ- ಮದರಾಗಂ; ಮದರಾಗಂ ವಿಲುಮ್ಪನ್ತೀತಿ- ಮದರಾಗವಿಲೋಪಿನಃ (ಉ. ಸ.); ತೈಃ– ಮದರಾಗವಿಲೋಪಿಭಿಃ ೩ ಚೇತನಾ ಏಷಾಂ ಅಸ್ತೀತಿ– ಚೇತನಾವನ್ತಃ (ತ. ವೃ.); ತೈಃ- ಚೇತನಾವದ್ಭಿಃ ೪ ಜಯ ಇತಿ ಸ್ವನಃ- ಜಯಸ್ವನಃ (ಸಂ.ಪೂ.ಕ.); ಉದೀರಿತಃ ಜಯಸ್ವನಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ- ಉದೀರಿತಜಯಸ್ವನಃ (ಷ. ಬ.).

ವ್ಯಾ. ವಿ. ಉದೀರಿತಜಯಸ್ವನಂ- 'ಉದೀರಿತಃ ಜಯಸ್ವನಃ ಯೇನ ಸಃ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹಮಾಡಕೂಡದು; ಆಗ ವಿಷ್ಣುವೇ ಜಯಶಬ್ದವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಅಪಾರ್ಥವಾಗುವದು.

ವಿಚಾರ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಚಕ್ರಕ್ಕೆ ಸುದರ್ಶನವೆಂದೂ ಶಂಖಕ್ಕೆ ಪಾಂಚಜನ್ಯವೆಂದೂ ಗದೆಗೆ ಕೌಮೋದಕಿಯೆಂದೂ ಕತ್ತಿಗೆ ನಂದಕ ವೆಂದೂ ಧನುಸ್ಸಿಗೆ ಶಾರ್ಙ್ಗವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಈ ಆಯುಧಗಳ ಅಭಿ ಮಾನದೇವತೆಗಳೇ ತಮ್ಮೊಡೆಯನನ್ನು ಜಯಜಯವೆಂದು ಹೊಗಳು ತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಕವಿಯು ವರ್ಣಿಸಿರುತ್ತಾನೆ.

मुक्तशेषविरोधेन कुलिशव्रणलक्ष्मणा ।
उपस्थितं प्राञ्जलिना विनीतेन गरुत्मता　　॥ १३ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಮುಕ್ತಶೇಷವಿರೋಧೇನ ಕುಲಿಶವ್ರಣಲಕ್ಷ್ಮಣಾ ಪ್ರಾಞ್ಜಲಿನಾ ವಿನೀತೇನ ಗರುತ್ಮತಾ ಉಪಸ್ಥಿತಂ (ತಂ ದದೃಶುಃ).]

ಅರ್ಥ. ಮುಕ್ತಶೇಷವಿರೋಧೇನ – (ಮುಕ್ತ - ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟ ಶೇಷ- ಶೇಷನ ವಿರೋಧೇನ- ವಿರೋಧವುಳ್ಳ) ಆದಿಶೇಷನಿಗೂ ತನಗೂ ಇದ್ದ ಹಗೆತನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರುವನಾಗಿಯೂ ಕುಲಿಶವ್ರಣಲಕ್ಷ್ಮಣಾ - (ಕುಲಿಶ - ವಜ್ರದಿಂದಾದ ವ್ರಣ - ಗಾಯವೆಂಬ ಲಕ್ಷ್ಮಣಾ – ಗುರುತುಳ್ಳ) ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದಾಗಿರುವ ಗಾಯದ ಗುರುತುಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಪ್ರಾಞ್ಜಲಿನಾ- ಕೈಮುಗಿದುಕೊಂಡಿರುವನಾಗಿಯೂ ವಿನೀತೇನ- ವಿನಯವುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಗರುತ್ಮತಾ - ಗರುಡನಿಂದ ಉಪಸ್ಥಿತಂ - ಸೇವಿತನಾಗಿದ್ದ (ತಂ- ಆತನನ್ನು ದದೃಶುಃ- ಕಂಡರು.)

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಗರುಡನು ತನ್ನ ಹಗೆಯಾದ ಆದಿಶೇಷನಲ್ಲಿ ಕೂಡ ವೈರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ವಿನಯದಿಂದ ಕೈಮುಗಿದುಕೊಂಡು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸೇವಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಅಮೃತವನ್ನು ತಂದಾಗ ಇಂದ್ರಾಯುಧದಿಂದಾಗಿದ್ದ ಪೆಟ್ಟುಗಳ ಗುರುತುಗಳು ಅವನ ಮೈಮೇಲೆ ಇನ್ನೂ ಇರುತ್ತಿದ್ದವು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಶೇಷೇಣ ವಿರೋಧಃ- ಶೇಷವಿರೋಧಃ (ತೃ.ತ.), ಮುಕ್ತಃ ಶೇಷವಿರೋಧಃ ಯೇನ ಸಃ- ಮುಕ್ತಶೇಷವಿರೋಧಃ. ೨ ಕುಲಿಶೇನ ವ್ರಣಾಃ-ಕುಲಿಶವ್ರಣಾಃ (ತೃ.ತ.); ಕುಲಿಶವ್ರಣಾನಾಂ ಲಕ್ಷ್ಮಾಣಿ ಯಸ್ಯ ಸಃ- ಕುಲಿಶವ್ರಣಲಕ್ಷ್ಮಾ (ಷ. ಬ.); ತೇನ- ಕುಲಿಶವ್ರಣಲಕ್ಷ್ಮಣಾ. ೩ ಪ್ರಬದ್ಧಃ ಅಞ್ಜಲಿಃ ಯೇನ ಸಃ- ಪ್ರಾಞ್ಜಲಿಃ (ಪ್ರಾ. ಬ); ತೇನ- ಪ್ರಾಞ್ಜಲಿನಾ.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ಕುಲಿಶವ್ರಣಲಕ್ಷ್ಮಣಾ - ಲಕ್ಷ್ಮನ್ ಶಬ್ದವು ನಪುಂಸಕವಾದರೂ ಕುಲಿಶವ್ರಣಲಕ್ಷ್ಮ ಶಬ್ದವು ಗರುಡನಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾದ್ದರಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾಗಿದೆ. (ಕುಲಿಶವ್ರಣಲಕ್ಷ್ಮಾ, ೦ಲಕ್ಷ್ಮಾಣೌ, ೦ಲಕ್ಷ್ಮಾಣಃ)

ವಿಚಾರ. ೧ ಗರುಡನ ತಾಯಿಯಾದ ವಿನತೆಯು ಕದ್ರುವೆಂಬ ತನ್ನ ಸವತಿಗೆ ಒಂದಾನೊಂದು ಜೂಜಿನಲ್ಲಿ ಸೋತು ದಾಸಿಯಾಗಿದ್ದಳು. ಅವಳನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಗರುಡನು ಕದ್ರುವಿನ

ಅಪ್ಪಣೆಯಂತೆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಅಮೃತವನ್ನು ತರುತ್ತಿರುವಾಗ ಇಂದ್ರನು ಅವನನ್ನು ವಜ್ರಾಯುಧದಿಂದ ಹೊಡೆದನು. ಇದೇ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೇ ಕದ್ರುವಿನ ಮಕ್ಕಳಾದ ಸರ್ಪಗಳಿಗೂ ಗರುಡನಿಗೂ ನಿತ್ಯವೈರವುಂಟಾಯಿತು. ೨ ಗರುಡನು ಅಮೃತವನ್ನು ತಂದ ಮೇಲೆ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸ್ನೇಹಿತನಾಗಿ ಅವನ ವಾಹನವಾಗಿರುವದಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡನು. ಮುಂದೆ ಇಂದ್ರನ ಸಾರಥಿಯಾದ ಮಾತಲಿಯು ತನ್ನ ಮಗಳಾದ ಗುಣಕೇಶಿಗೆ ಸುಮುಖನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ನಾಗನನ್ನು ಗಂಡನಾಗುವಂತೆ ಒಪ್ಪಿಸಿದನು. ಆದರೆ ಗರುಡನು ಸುಮುಖನ ತಂದೆಯನ್ನು ಮೊದಲೇ ತಿಂದು ಹಾಕಿದ್ದನು. ಅವನನ್ನು ಒಂದು ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ತಿನ್ನುವದಾಗಿ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಮಾಡಿದ್ದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಾತಲಿಯು ಸುಮುಖನನ್ನು ಇಂದ್ರಲೋಕಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅನುಮತಿಯಂತೆ ಅವನಿಗೆ ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸನ್ನು ಇಂದ್ರನಿಂದ ಕೊಡಿಸಿದನು. ಗರುಡನು ಇದನ್ನೆಲ್ಲ ಕೇಳಿ ಸಿಟ್ಟುಗೊಂಡು ಇಂದ್ರನನ್ನೂ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೂ ನಿಂದಿಸುತ್ತಾ ತನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಕೊಚ್ಚಿಕೊಂಡನು. ವಿಷ್ಣುವು "ಹಾಗಾದರೆ ನನ್ನ ಎಡಗೈಯಿನ ಒಂದು ಬೆರಳನ್ನು ಇಡುತ್ತೇನೆ, ಅದರ ಭಾರವನ್ನು ತಡೆದುಕೊಂಡರೆ ನೀನು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಬಲಿಷ್ಠನೇ ಸರಿ" ಎಂದು ಇಡಹೋಗಲು ಅದರ ಭಾರವನ್ನು ತಡೆದುಕೊಳ್ಳಲಾರದೆ ಗುರುಡನು ತನ್ನ ಗರ್ವವನ್ನಳಿದು ವಿನೀತನಾದನೆಂದು ಭಾರತದಲ್ಲಿದೆ. 'ವಿನೀತೇನ'- ಎಂಬ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಈ ಕಥೆಯು ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಮಲ್ಲಿನಾಥವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿದೆ.

योगनिद्रान्तविशदैः पावनैरवलोकनैः ।
भृग्वादीननुगृह्णन्तं सौखशायनिकानृषीन् ॥ १४ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಯೋಗನಿದ್ರಾನ್ತವಿಶದೈಃ ಪಾವನೈಃ ಅವಲೋಕನೈಃ ಸೌಖಶಾಯನಿಕಾನ್ ಭೃಗ್ವಾದೀನ್ ಅನುಗೃಹ್ಣನ್ತಂ (ತಂ ದದೃಶುಃ.)]

ಅರ್ಥ. ಯೋಗನಿದ್ರಾನ್ತವಿಶದೈಃ- (ಯೋಗ- ಯೋಗವೆಂಬ ನಿದ್ರಾ- ನಿದ್ರೆಯ ಅನ್ತ- ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ವಿಶದೈಃ- ಪ್ರಸನ್ನವಾಗಿರುವ) ಯೋಗನಿದ್ರೆಯಿಂದೆಚ್ಚತ್ತು ನಿರ್ಮಲವಾಗಿರುವ ಪಾವನೈಃ-ಪವಿತ್ರವಾದ

ಅವಲೋಕನೈಃ– ನೋಟಗಳಿಂದ ಸೌಖಶಾಯನಿಕಾನ್- ಸುಖನಿದ್ರೆ ಯನ್ನು ಕೇಳುತ್ತಿರುವ ಭೃಗ್ವಾದೀನ್- ಭೃಗುವೇ ಮೊದಲಾದ ಋಷೀನ್- ಋಷಿಗಳನ್ನು ಅನುಗೃಹ್ಣನ್ತಂ- ಅನುಗ್ರಹಿಸುತ್ತಿರುವ (ತಂ- ಆತನನ್ನು ದದೃಶುಃ- ಕಂಡರು.)

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ವಿಷ್ಣುವು ಆಗ ತಾನೆ ಯೋಗನಿದ್ರೆಯಿಂದ ಎಚ್ಚತ್ತು 'ಸುಖನಿದ್ರೆಯಾಯಿತೆ?' ಎಂದು ಕೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಬಂದಿರುವ ಭೃಗುವೇ ಮುಂತಾದ ಋಷಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಲವಾದ ನೋಟಗಳಿಂದ ನೋಡುತ್ತಾ ಅವರನ್ನು ಪಾವನಗೊಳಿಸುತ್ತಿದ್ದನು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಯೋಗ ಏವ ನಿದ್ರಾ- ಯೋಗನಿದ್ರಾ (ಅ. **ಪೂ.** ಕ.); ತಸ್ಯಾಃ- ಯೋಗನಿದ್ರಾಯಾಃ; ಯೋಗನಿದ್ರಾಯಾಃ ಅನ್ತಃ- ಯೋಗನಿದ್ರಾನ್ತಃ (ಷ. ತ.); ತಸ್ಮಿನ್- ಯೋಗನಿದ್ರಾನ್ತೇ; ಯೋಗ ನಿದ್ರಾನ್ತೇ ವಿಶದಾನಿ- ಯೋಗನಿದ್ರಾಂತವಿಶದಾನಿ (ಸ. ತ.); ತೈಃ- ಯೋಗನಿದ್ರಾನ್ತವಿಶದೈಃ. ೨. ಭೃಗುಃ ಆದಿಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ- ಭೃಗ್ವಾ ದಯಃ (ಷ. ಬ); ತಾನ್- ಭೃಗ್ವಾದೀನ್ ೩. ಅನುಗೃಹ್ಣಾತೀತಿ ಅನುಗೃಹ್ಣನ್ (ಕೃ. ವೃ.); ತಂ- ಅನುಗೃಹ್ಣನ್ತಮ್. ೪. ಸುಖೇನ ಶಯನಂ- ಸುಖಶಯನಮ್ (ತೃ. ತ.); ಸುಖಶಯನಂ ಪೃಚ್ಛನ್ತೀತಿ- ಸೌಖಶಾಯನಿಕಾಃ (ತ. ವೃ.); ತಾನ್- ಸೌಖಶಾಯನಿಕಾನ್.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ಭೃಗ್ವಾದೀನ್- ಇದು ತದ್ಗುಣಸಂವಿಜ್ಞಾನಬಹುವ್ರೀಹಿ. **ಬಹು** ವ್ರೀಹಿಯು ಸಮಾಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣದ ಭಾಗವೂ ಸೇರಿಕೊಂಡಿದ್ದರೆ ತದ್ಗುಣಸಂವಿಜ್ಞಾನ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಎಂದು ಹೆಸರಾಗುವದು. ಇಲ್ಲಿ ಭೃಗುವೂ ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿ ರುತ್ತಾನೆ.

ವಿಚಾರ. ಭೃಗುಂ ಮರೀಚಿಮತ್ರಿಂ ಚ ಪುಲಸ್ತ್ಯಂ ಪುಲಹಂ ಕ್ರತುಂ । ವಸಿಷ್ಠಂ ಚ ಮಹಾತೇಜಾಃ ಸೋಽಸೃಜನ್ ಮನಸಾ ಸುತಾನ್ ॥ ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಏಳು ಜನ ಋಷಿಗಳು ಭೃಗ್ವಾದಿಗಳು; ಇವರಿಗೆ ಸಪ್ತಬ್ರಹ್ಮರು ಎಂದೂ ಹೆಸರುಂಟು.

प्रणिपत्य सुरास्तस्मै शमयित्रे सुरद्विषाम् ।
अथैनं तुष्टुवुः स्तुत्यमवाङ्मनसगोचरम् ॥ १५ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಅಥ ಸುರಾಃ ಸುರದ್ವಿಷಾಂ ಶಮಯಿತ್ರೇ ತಸ್ಮೈ ಪ್ರಣಿಪತ್ಯ, ಸ್ತುತ್ಯಂ ಅವಾಙ್ಮನಸಗೋಚರಂ ಏನಂ ತುಷ್ಟುವುಃ.]

ಅರ್ಥ. ಅಥ– ಆಮೇಲೆ ಸುರಾಃ–ದೇವತೆಗಳು ಸುರದ್ವಿಷಾಂ–(ಸುರ- ದೇವತೆಗಳ, ದ್ವಿಷಾಂ- ಶತ್ರುಗಳ) ಅಸುರರ ಶಮಯಿತ್ರೇ–ನಾಶಗೊಳಿಸುವವನಾದ ತಸ್ಮೈ–ಆತನಿಗೆ ಪ್ರಣಿಪತ್ಯ–ನಮಸ್ಕಾರಮಾಡಿ ಸ್ತುತ್ಯಂ- ಹೊಗಳುವದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯನಾದ ಏನಂ-ಈತನನ್ನು ತುಷ್ಟುವುಃ-ಹೊಗಳಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಆಮೇಲೆ ದೇವತೆಗಳು ಅಸುರನಾಶಕನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರವನ್ನು ಮಾಡಿ ಮಾತಿಗೂ ಮನಸ್ಸಿಗೂ ನಿಲುಕದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಈತನನ್ನು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವಂತೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದರು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಶಮಯತೀತಿ–ಶಮಯಿತಾ (ತ. ವೃ.); ತಸ್ಮೈ-ಶಮಯಿತ್ರೇ ೨ ಸುರಾನ್ ದ್ವಿಷನ್ತೀತಿ– ಸುರದ್ವಿಷಃ (ಉಪ. ಸ.); ತೇಷಾಂ– ಸುರದ್ವಿಷಾಮ್ ೩ ಸ್ತೋತುಂ ಯೋಗ್ಯಃ– ಸ್ತುತ್ಯಃ (ಕೃ. ವೃ.); ತಂ– ಸ್ತುತ್ಯಮ್ ೪ ವಾಕ್ಚ ಮನಶ್ಚ ವಾಙ್ಮನಸೇ (ದ್ವ.); ತಯೋಃ ವಾಙ್ಮನಸಯೋಃ; ವಾಙ್ಮನಸಯೋಃ ಗೋಚರಃ ವಾಙ್ಮನಸಗೋಚರಃ (ಷ.ತ.); ನ ವಾಙ್ಮನಸಗೋಚರಃ– ಅವಾಙ್ಮನಸಗೋಚರಃ (ನ. ತ.).

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಸುರದ್ವಿಷಾಮ್- ಷಕಾರಾನ್ತಪುಲ್ಲಿಂಗ. (ಸುರದ್ವಿಟ್, ಸುರದ್ವಿಷೌ, ಸುರದ್ವಿಷಃ) ಇದು ಕರ್ಮಾರ್ಥಕಷಷ್ಠಿ; ಆದ್ದರಿಂದ 'ಅಸುರರನ್ನು' ಎಂದು ಕನ್ನಡಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ೨ ಏನಂ- ಒಂದು ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಲ ಹೇಳಿ ಮತ್ತೆ ಅದೇವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಏನಾದರೂ ಹೇಳುವದಕ್ಕೆ ಹೊರಡುವದು ಅನ್ವಾದೇಶ ವೆನಿಸುವದು; ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಇದಂ' 'ಏತತ್'– ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ದ್ವಿತೀಯಾ, ತೃತೀಯೈಕವಚನ, ಮತ್ತು ಷಷ್ಠೀ ಸಪ್ತಮೀ ದ್ವಿವಚನ – ಈ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ 'ಏನ' ಎಂಬ ಆದೇಶವಾಗುವದು. ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ತಸ್ಮೈ ಪ್ರಣಿಪತ್ಯ' ಎಂದು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿದರೆಂದು ಹೇಳಿ ಮತ್ತೆ ಅವನನ್ನು ಹೊಗಳಿದರು ಎಂದು ಹೇಳುವದಕ್ಕೆ ಹೊರಟಿರುವದರಿಂದ 'ಏನಂ' ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ಏನಂ' ಎಂಬುದು ಅನ್ವಾದೇಶವಾಯಿತು. ೩ ಅವಾಙ್ಮನಸಗೋಚರಮ್- ಮನಃಶಬ್ದವು

ಸಕಾರಾಂತವಾದರೂ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅಚ್‌ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಅಕಾರಾಂತವಾಗಿದೆ. ೪ ತುಷ್ಟುವುಃ– ಷ್ಟುಇಞ್ ಸ್ತುತೌ (ಸ್ತು- ಹೊಗಳು) ಎಂಬ ೩ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್, ಉ. ಪ್ರ. ಬ.

ವಿಚಾರ. ೧ ಪರಮಾತ್ಮನು ನಿರ್ಗುಣನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಮಾತುಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿಸುವದಕ್ಕಾಗಲಿ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ವಿಷಯಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವದಕ್ಕಾಗಲಿ ಆಗದವನೆಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ವರ್ಣಿಸುವದಕ್ಕಾಗದ ಸ್ವರೂಪದವನನ್ನು ಹೊಗಳಿದರು ಎಂಬುದು ವಿರೋಧವಾದರೂ ಅವನ ಸಗುಣರೂಪವನ್ನೆ ಹೊಗಳಿದರೆಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರುವದರಿಂದ ಯಾವ ವಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲ.

नमो विश्वसृजे पूर्वं विश्वं तदनु बिभ्रते ।
अथ विश्वस्य संहर्त्रे तुभ्यं त्रेधास्थितात्मने ॥ १६ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಪೂರ್ವಂ ವಿಶ್ವಸೃಜೇ, ತದನು ವಿಶ್ವಂ ಬಿಭ್ರತೇ, ಅಥ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಸಂಹರ್ತ್ರೇ ತ್ರೇಧಾಸ್ಥಿತಾತ್ಮನೇ ತುಭ್ಯಂ ನಮಃ.]

ಅರ್ಥ. ಪೂರ್ವಂ- ಮೊದಲು ವಿಶ್ವಸೃಜೇ– ಜಗತ್ತನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವವನಾಗಿಯೂ ತದನು- ಆಮೇಲೆ ವಿಶ್ವಂ- ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ಬಿಭ್ರತೇ- ಕಾಪಾಡುವವನಾಗಿಯೂ ಅಥ - ಆಮೇಲೆ ವಿಶ್ವಸ್ಯ – ಪ್ರಪಂಚದ ಸಂಹರ್ತ್ರೇ - ನಾಶಕನಾಗಿಯೂ ತ್ರೇಧಾಸ್ಥಿತಾತ್ಮನೇ– (ತ್ರೇಧಾ– ಮೂರು ಬಗೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ತುಭ್ಯಂ- ನಿನಗೆ ನಮಃ - ನಮಸ್ಕಾರವು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಮೊದಲು ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿ ಆಮೇಲೆ ಅದರ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನೂ ಕೊನೆಗೆ ಸಂಹಾರವನ್ನೂ ಮಾಡುವ ನಿನಗೆ ನಮಸ್ಕಾರ.

ವಿಗ್ರಹ. ೧ ವಿಶ್ವಂ ಸೃಜತೀತಿ-ವಿಶ್ವಸೃಟ್ (ಕೃ. ವೃ.); ತಸ್ಮೈ- ವಿಶ್ವಸೃಜೇ ೨ ಬಿಭರ್ತೀತಿ- ಬಿಭ್ರತ್ (ಕೃ. ವೃ.); ತಸ್ಮೈ- ಬಿಭ್ರತೇ ೩ ಸಂಹರತೀತಿ - ಸಂಹರ್ತಾ (ಕೃ. ವೃ.); ತಸ್ಮೈ – ಸಂಹರ್ತ್ರೇ

೪ ತ್ರೇಧಾಸ್ಥಿತಃ- ತ್ರೇಧಾಸ್ಥಿತಃ (ಸಾ.ಸ.) ; ತ್ರೇಧಾಸ್ಥಿತಃ ಆತ್ಮಾ ಯಸ್ಯ ಸಃ- ತ್ರೇಧಾಸ್ಥಿತಾತ್ಮಾ (ಷ.ಬ); ತಸ್ಮೈ- ತ್ರೇಧಾಸ್ಥಿತಾತ್ಮನೇ.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ವಿಶ್ವಸೃಜೇ ; ಜಕಾರಾನ್ತ, ಪುಲ್ಲಿಂಗ (ವಿಶ್ವಸೃಟ್- ವಿಶ್ವಸೃಜೌ. ವಿಶ್ವಸೃಜಃ) ; 'ನಮಃ', 'ಸ್ವಸ್ತಿ', 'ಸ್ವಾಹಾ', 'ಸ್ವಧಾ', 'ಅಲಂ', 'ವಷಟ್'– ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಯೋಗವಿದ್ದರೆ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವದು. ೨ ತದನು- ತತ್ ಅನು ಎಂದು ಎರಡು ಮಾತುಗಳು; ತತ್-ಎಂಬುದು ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ. ೩ ವಿಶ್ವ- ಅಕಾರಾನ್ತ ನಪುಂಸಕ; ಸರ್ವನಾಮಶಬ್ದ. ೪ ನಮಃ, ಅನು, ಅಥ. ತ್ರೇಧಾ–ಇವೆಲ್ಲ ಅವ್ಯಯಗಳು ೫ ಬಿಭ್ರತೇ- ತಕಾರಾನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ; (ಬಿಭ್ರತ್, ಬಿಭ್ರತೌ, ಬಿಭ್ರತಃ.)

ವಿಚಾರ. ಬ್ರಹ್ಮವಿಷ್ಣುರುದ್ರರೆಂಬ ಮೂರು ರೂಪಗಳೂ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇ ಸೇರಿದವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಕವಿಯು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ.

रसान्तराण्येकरसं यथा दिव्यं पयोऽश्नुते ।
देशे देशे गुणेष्वेवमवस्थास्त्वमविक्रियः　　॥ १७ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಏಕರಸಂ ದಿವ್ಯಂ ಪಯಃ ದೇಶೇ ದೇಶೇ ರಸಾನ್ತರಾಣಿ ಯಥಾ ಅಶ್ನುತೇ ಏವಂ ಅವಿಕ್ರಿಯಃ ತ್ವಂ ಗುಣೇಷು ಅವಸ್ಥಾಃ (ಅಶ್ನುಷೇ).]

ಅರ್ಥ. ಏಕರಸಂ- ಒಂದೇ ರುಚಿಯುಳ್ಳ ದಿವ್ಯಂ - ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲುಂಟಾದ ಪಯಃ– ನೀರು ದೇಶೇ ದೇಶೇ– ಒಂದೊಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿಯೂ ರಸಾನ್ತರಾಣಿ - ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರುಚಿಗಳನ್ನು ಯಥಾ - ಹೇಗೆ ಅಶ್ನುತೇ- ಹೊಂದುತ್ತದೆಯೊ ಏವಂ- ಹೀಗೆ ಅವಿಕ್ರಿಯಃ– ವಿಕಾರಗಳಿಲ್ಲದ ತ್ವಂ– ನೀನು ಗುಣೇಷು- ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಅವಸ್ಥಾಃ- ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು (ಅಶ್ನುಷೇ- ಹೊಂದುತ್ತೀಯೆ).

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ನಿಜವಾಗಿ ಸಿಹಿಯೆಂಬ ಒಂದೇ ರುಚಿಯಿದ್ದರೂ ಅದು ಬೀಳುವ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ನೆಲದ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಆಯಾ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರುಚಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವ ಹಾಗೆ ನೀನು ಸತ್ವಾದಿಗುಣಗಳ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಸಷ್ಟ್ಯಾದಿರೂಪವೇ ಮುಂತಾದ ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಿರುವೆ.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಅನ್ಯೇ ರಸಾಃ - ರಸಾನ್ತರಾಣಿ (ಮ. ವ್ಯ.) ೨ ಏಕಃ ರಸಃ ಯಸ್ಯ ತತ್- ಏಕರಸಮ್ (ಷ. ಒ.). ೩ ದಿವಿ ಭವಂ- ದಿವ್ಯಮ್ (ತ. ವೃ.) ೪ ಅವಿದ್ಯಮಾನಾ ವಿಕ್ರಿಯಾ ಯಸ್ಯ ಸಃ- ಅವಿಕ್ರಿಯಃ (ನ. ಬ.)

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ರಸಾನ್ತರಾಣಿ - ಇದು ನಿತ್ಯಸಮಾಸ, ಸಮಾಸದಲ್ಲಿರುವ 'ಅನ್ತರ' ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ವಿಗ್ರಹಮಾಡಕೂಡದು. ೨ ಪಯಃ- ಸಕಾರಾನ್ತ ನಪುಂಸಕ. ೩ ಅವಿಕ್ರಿಯಃ- ಇಲ್ಲಿ ನಞ್ ಮುಂದೆ 'ಇರು' ಎಂಬರ್ಥದ ಉತ್ತರಪದವು ಲೋಪವಾಗಿದೆ; 'ಅವಿದ್ಯಮಾನವಿಕ್ರಿಯಃ' ಎಂದೂ ಆಗಬಹುದು. ೪ ಅಶ್ನುತೇ - ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ (೬) (ಅಶ್ ಹಬ್ಬಿರು, ಹೊಂದು) ಎಂಬ ಐದನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಟ್. ಆ. ಪ್ರ. ಏ.

ವಿಚಾರ. ನೆಲದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುಗಳ ರುಚಿಯಿಂದ ನೀರಿನ ರುಚಿಯು ಬೇರೆಯಾಗುವಂತೆ ಗುಣಗಳೆಂಬ ಉಪಾಧಿಯಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಬ್ರಹ್ಮವಿಷ್ಣುರುದ್ರರೆಂಬ ರೂಪಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವನು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪರಮಾತ್ಮನು ಅಸಂಗನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನಲ್ಲಿ ಗುಣಗಳ ಸಂಬಂಧವು ನಿಜವಾಗಿ ಆಗುವದಿಲ್ಲ. ೨ ಸತ್ತ್ವ, ರಜಸ್ಸು, ತಮಸ್ಸು - ಎಂಬ **ಮೂರು ಗುಣ**ಗಳಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಯೆಂಬ ಮೂಲಕಾರಣವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಸಾಂಖ್ಯರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ; ಈ ಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ತನ್ನ ವಶದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪರಮಾತ್ಮನು ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ವೇದಾಂತಿಗಳು ಹೇಳುವರು. ಕಾಳಿದಾಸನು ವೇದಾಂತಿಗಳ ಮತವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸಿರುತ್ತಾನೆ.

अमेयो मितलोकस्त्वमनर्थी प्रार्थनावहः ।
अजितो जिष्णुरत्यन्तमव्यक्तो व्यक्तकारणम् ॥ १८ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ತ್ವಂ ಅಮೇಯಃ ಮಿತಲೋಕಃ, ಅನರ್ಥೀ ಪ್ರಾರ್ಥನಾವಹಃ, ಅಜಿತಃ ಜಿಷ್ಣುಃ, ಅತ್ಯನ್ತಂ ಅವ್ಯಕ್ತಃ ವ್ಯಕ್ತಕಾರಣಮ್.]

*__ಅರ್ಥ.__ ತ್ವಂ-ನೀನು ಅಮೇಯಃ- ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಗೊತ್ತು ಪಡಿಸುವದಕ್ಕೆ ಆಗುವವನಲ್ಲ, ಮಿತಲೋಕಃ- (ಮಿತ- ಗೊತ್ತುಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಲೋಕಃ- ಲೋಕಗಳುಳ್ಳವನು) ಜಗತ್ತನ್ನೆಲ್ಲ ಗೊತ್ತಾಗಿ ತಿಳಿದಿರುವವನು; ಅನರ್ಥೀ- ಬಯಕೆಯಿರುವವನಲ್ಲ, ಪ್ರಾರ್ಥನಾವಹಃ- (ಪ್ರಾರ್ಥನಾ- ಬಯಕೆಗಳ ಆವಹಃ - ತರುವವನು) ಬಯಕೆಗಳನ್ನು ಕೈಗೂಡಿಸುವವನು; ಅಜಿತಃ- ಜಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟವನಲ್ಲ ಜಿಷ್ಣುಃ- ಜಯಿಸುವವನು ; ಅತ್ಯಂತಂ- ಬಹಳವಾಗಿ ಅವ್ಯಕ್ತಃ - ಸೂಕ್ಷ್ಮನಾದವನು, ವ್ಯಕ್ತಕಾರಣಂ- (ವ್ಯಕ್ತ- ಸ್ಥೂಲವಾದದ್ದರ ಕಾರಣಂ- ಕಾರಣವು) ಸ್ಥೂಲಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಕಾರಣನು.

__ತಾತ್ಪರ್ಯ.__ ನಿನ್ನನ್ನು ಯಾರೂ ಅರಿತವರಿಲ್ಲ, ನೀನು ಎಲ್ಲವನ್ನು ಅರಿತಿರುವೆ ; ನೀನು ಯಾವ ಆಸೆಯೂ ಇರುವವನಲ್ಲ, ಎಲ್ಲರ ಆಸೆಯನ್ನೂ ನೆರವೇರಿಸುವವನು ; ಯಾರಿಗೂ ಸೋತವನಲ್ಲ, ಎಲ್ಲರನ್ನೂ ಗೆಲ್ಲುವವನು ; ತೀರ ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಲ್ಲಿರುವವನು, ಸ್ಥೂಲರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾದವನು.

__ವಿ ವಾ.__ ೧ ಮಾತುಂ ಯೋಗ್ಯಃ- ಮೇಯಃ (ಕೃ. ವೃ.); ನ ಮೇಯಃ- ಅಮೇಯಃ (ನ. ತ.) ೨. ಮಿತಾಃ ಲೋಕಾಃ ಯೇನ ಸಃ- ಮಿತಲೋಕಃ (ತ್ರಿ. ಬ.) ೩ ಅಸನ್ನಿಹಿತಃ ಅರ್ಥೋsರ್ಥೀ ಅಸ್ಯೇತಿ

---

* ೧೮ ಮತ್ತು ೧೯ ಈ ಶ್ಲೋಕಗಳ ನಡುವೆ ಕೆಲವು ಪುಸ್ತಕಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶ್ಲೋಕವಿದೆ:

ಏಕಃ ಕಾರಣತಸ್ತಾಂ ತಾಮವಸ್ಥಾಂ ಪ್ರತಿಪದ್ಯಸೇ ।

ನಾನಾತ್ವಂ ರಾಗಸಂಯೋಗಾತ್ಸ್ಫಟಿಕಸ್ಯೇವ ತೇ ಸ್ಮೃತಮ್ ॥

"ನೀನು ಒಬ್ಬನೇ ಆಗಿದ್ದರೂ (ಉಪಾಧಿಯ ಕಾರಣದಿಂದ ಆಯಾ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಿರುವೆ: (ದಾಸವಾಳದ ಹೂ ಮುಂತಾದ್ದರ) ಕೆಂಪಿನ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಸ್ಫಟಿಕಕ್ಕೆ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ನಿನಗೆ ಬಹುತ್ವವು ಉಪಾಧಿಯ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಆಗಿರುವದು" ಎಂಬು ಶ್ಲೋಕದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಒಬ್ಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರು ಬರೆದಿರುವಂತೆ ಇದು ಯಾರೋ ಈಚೆಗೆ ಸೇರಿಸಿರುವ ಪದ್ಯವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ೨೦ನೆಯ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥೀ (ತ. ವೃ.); ನ ಅರ್ಥೀ–ಅನರ್ಥೀ (ನ. ತ.) ೪ ಆವಹತೀತಿ ಆವಹಃ (ಕೃ. ವೃ.); ಪ್ರಾರ್ಥನಾನಾಂ ಆವಹಃ- ಪ್ರಾರ್ಥನಾವಹಃ (ಷ. ತ.) ೫ ನ ಜಿತಃ - ಅಜಿತಃ (ನ. ತ.) ೬ ಜಯತೀತಿ- ಜಿಷ್ಣುಃ (ಕೃ. ವೃ) ೭ ಅತಿಕ್ರಾಂತಃ ಅಂತಃ ಯಸ್ಮಿನ್ ಕರ್ಮಣಿ ತದ್ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ-ಅತ್ಯಂತಮ್ ೮ ನ ವ್ಯಕ್ತಃ-ಅವ್ಯಕ್ತಃ (ನ.ತ.) ೯ ವ್ಯಕ್ತಸ್ಯ ಕಾರಣಮ್- ವ್ಯಕ್ತಕಾರಣಮ್.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಅನರ್ಥೀ- ಬಯಸುವ ಪದಾರ್ಥವು ಅಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ; ಪದಾರ್ಥವು ಇದೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ಅರ್ಥವಾನ್’ ಎಂದು ಪ್ರಯೋಗವಾಗುವದು. ೬ ಜಿಷ್ಣುಃ- ಇಲ್ಲಿ ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯ (ಎಂದರೆ ಸ್ವಭಾವ) ವನ್ನು ಹೇಳುವದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ: ಗ್ಲಾ, ಜಿ, ಸ್ಥಾ–ಈ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ತಚ್ಛೀಲ (ಆ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ), ತದ್ಧರ್ಮ (ಆ ಧರ್ಮವುಳ್ಳ), ತತ್ಸಾಧುಕಾರಿ (ಅದನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವ) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಗ್ಸ್ನು (=ಸ್ನು) ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವದು.

ವಿಚಾರ. ಸಾಂಖ್ಯರು ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಅವ್ಯಕ್ತವೆಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಕೃತಿಗಿಂತಲೂ ಅವ್ಯಕ್ತನಾಗಿರುವದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ವೇದಾಂತಿಗಳು ಅವ್ಯಕ್ತನೆನ್ನುವರು.

हृदयस्थमनासन्नमकामं त्वां तपस्विनम् ।
दयालुमनघस्पृष्टं पुराणमजरं विदुः ॥ १९ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ತ್ವಾಂ ಹೃದಯಸ್ಥಂ ಅನಾಸನ್ನಂ ವಿದುಃ, ಅಕಾಮಂ ತಪಸ್ವಿನಂ (ವಿದುಃ) ದಯಾಲುಂ ಅನಘಸ್ಪೃಷ್ಟಂ (ವಿದುಃ). ಪುರಾಣಂ ಅಜರಂ (ವಿದುಃ.)]

ಅರ್ಥ. ತ್ವಾಂ- ನಿನ್ನನ್ನು ಹೃದಯಸ್ಥಂ- ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವವನಾಗಿಯೂ ಅನಾಸನ್ನಂ- ಹತ್ತಿರವಿಲ್ಲದವನನ್ನಾಗಿಯೂ ವಿದುಃ- ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ; ಅಕಾಮಂ- ಬಯಕೆಯಿಲ್ಲದವನನ್ನಾಗಿಯೂ ತಪಸ್ವಿನಂ- ಉತ್ತಮವಾದ ತಪಸ್ಸುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿಯೂ (ವಿದುಃ- ತಿಳಿಯುತ್ತಾರೆ); ದಯಾಲುಂ- ಕೃಪೆಯುಳ್ಳವನನ್ನಾಗಿಯೂ ಅನಘಸ್ಪೃಷ್ಟಂ- ದುಃಖದಿಂದ ಮುಟ್ಟಲ್ಪಡದೆ ಇರುವವನನ್ನಾಗಿಯೂ (ವಿದುಃ- ತಿಳಿಯು

ತ್ತಾರೆ); ಪುರಾಣಂ- ಹಳೆಯವವನನ್ನಾಗಿಯೂ ಅಜರಂ- ಮುಪ್ಪಿಲ್ಲದವನನ್ನಾಗಿಯೂ (ವಿದುಃ- ತಿಳಿಯುವರು).

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ನೀನು ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುವವನಾದರೂ ಅಜ್ಞರಿಗೆ ಬಹುದೂರನಾಗಿರುವೆ, ಯಾವ ಬಯಕೆಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ತಪಸ್ವಿಯಾಗಿರುವೆ, ಎಲ್ಲರಲ್ಲಿಯೂ ದಯೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದರೂ ದುಃಖರಹಿತನಾಗಿಯೂ ಇರುವೆ, ಅನಾದಿಕಾಲದಿಂದ ಇರುವವನಾದರೂ ಮುಪ್ಪಿಲ್ಲದವನಾಗಿರುತ್ತೀಯೆ- ಹೀಗೆಂದು ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಹೃದಯೇ ತಿಷ್ಠತಿ ಇತಿ-ಹೃದಯಸ್ಥಃ (ಕೃ. ವೃ.) ೨ ನ ಆಸನ್ನಃ- ಅನಾಸನ್ನಃ (ನ. ತ) ೩ ಅವಿದ್ಯಮಾನಃ ಕಾಮಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ- ಅಕಾಮಃ (ನ. ಬ.) ೩ (ಪ್ರಶಸ್ತಂ) ತಪಃ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತೀತಿ- ತಪಸ್ವೀ (ತ. ವೃ.) ೪ ದಯತೇ ಇತಿ ದಯಾಲುಃ (ಕೃ. ವೃ.); ತಂ ದಯಾಲುವಮ್ ೫. ಅಘೇನ ಸ್ಪೃಷ್ಟಃ- ಅಘಸ್ಪೃಷ್ಟಃ (ತೃ. ತ) ನ ಅಘಸ್ಪೃಷ್ಟಃ- ಅನಘಸ್ಪೃಷ್ಟಃ (ನ.ತ.); ತಂ- ಅನಘಸ್ಪೃಷ್ಟಮ್ ೬ ಅವಿದ್ಯಮಾನಾ ಜರಾ ಯಸ್ಯ ಸಃ-ಅಜರಃ (ನ.ಬ.); ತಂ-ಅಜರಮ್.

ವ್ಯಾ ವಿ ೧ ಅಕಾಮಂ- ೧೭ನೆಯ ಶ್ಲೋಕದ ೩ನೆಯ ಟಿಪ್ಪಣಿಯನ್ನು ನೋಡಿ. ೨ ತಪಸ್ವಿನಮ್- ತಪಸ್‌ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉಳ್ಳ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿನಿ (=ವಿನ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ೩ ವಿದುಃ- ವಿದಜ್ಞಾನೇ (ವಿದ್ ತಿಳಿ) ಎಂಬ ೨ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಟ್, ಪ. ಪ್ರ. ಬ. ಈ ಧಾತು 'ಇರು' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ೪ನೆಯ ಗಣ 'ವಿದ್ಯತೇ'; 'ತಿಳಿ' ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ೨ನೆಯ ಗಣ 'ವೇತ್ತಿ'; ಯೋಚಿಸು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ೭ನೆಯ ಗಣ 'ವಿನ್ತೇ'; ಪಡೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ೬ನೆಯ ಗಣ: 'ವಿನ್ದತಿ', 'ವಿನ್ದತೇ'.

ವಿಚಾರ. ೧ ಪರಮಾತ್ಮನು ಎಲ್ಲರ ಹೃದಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದರೂ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅವನು ಇರುವದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ವೇದಾಂತಿಗಳು ಹೇಳುವರು. ೨ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡುವವರು ಏನಾದರೂ ಬಯಕೆಯಿಂದ ಮಾಡುವರಷ್ಟೆ; ನಿಷ್ಕಾಮನಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಜನರಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತಿಳಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ ನಾರಾಯಣಋಷಿಯಾಗಿ ಬದರಿಕಾಶ್ರಮದಲ್ಲಿ ತಪಸ್ಸುಮಾಡುತ್ತಿರುವನೆಂದು ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುತ್ತದೆ. ೩ ದಯೆಯಿರುವವನಿಗೆ ದುಃಖವಿದ್ದೇ ಇರು

ವನು. ಈರ್ಷ್ಯೀ ಘೃಣೀ ತ್ವಸಂತುಷ್ಟಃ ಕ್ರೋಧನೋ ನಿತ್ಯಶಂಕಿತಃ । ಪರಭಾಗ್ಯೋಪಜೀವೀ ಚ ಷಡೇತೇ ನಿತ್ಯದುಃಖಿತಾಃ ॥ (ಹೊಟ್ಟೆಕಿಚ್ಚಿನವನು, ದಯೆಯುಳ್ಳವನು, ತೃಪ್ತಿಯಿಲ್ಲದವನು, ಸಿಡುಕನು, ಅಂಜುಪುರುಕನು, ಮತ್ತೊಬ್ಬರ ಸಂಪತ್ತನ್ನನುಭವಿಸುವನು — ಇವರು ಆರು ಜನರೂ ನಿತ್ಯದುಃಖಿಗಳು)— ಎಂಬ ಭಾರತವಚನದಂತೆ ದಯೆಯಿರುವವನಿಗೆ ದುಃಖವಿರಲೇ ಏಕೆಂದರೆ ಬೇಕು; ಮತ್ತೊಬ್ಬರ ದುಃಖವನ್ನು ನೋಡಿ ತಡೆಯಲಾರದೆ ಇರುವ ದುಃಖವೇ ದಯೆಯು. ಆದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಯಾವ ದುಃಖವೂ ಇಲ್ಲ, ಆದರೂ ದಯೆಯುಳ್ಳವನಾಗಿರುವನು. ೪ ಎಷ್ಟು ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳು ಬದುಕಿರುವವೊ ಅಷ್ಟು ಮುಪ್ಪಾಗುವವು; ಪರಮಾತ್ಮನು ಹಾಗಲ್ಲ, ಆವನಿಗೆ ಕಾಲದಿಂದ ಯಾವ ವಿಕಾರವೂ ಆಗುವದಿಲ್ಲ. ೫ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ವಿರೋಧವಾಗಿರುವ ಗುಣಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿವೆ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಅಲೌಕಿಕಮಹಿಮೆಯಿದೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಯಿತು.

सर्वज्ञस्त्वमविज्ञातः सर्वयोनिस्त्वमात्मभूः ।
सर्वप्रभुरनीशस्त्वमेकस्त्वं सर्वरूपभाक् ॥ २० ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ತ್ವಂ ಸರ್ವಜ್ಞಃ ಅವಿಜ್ಞಾತಃ, ತ್ವಂ ಸರ್ವಯೋನಿಃ ಆತ್ಮಭೂಃ ತ್ವಂ ಸರ್ವಪ್ರಭುಃ ಅನೀಶಃ, ತ್ವಂ ಏಕಃ ಸರ್ವರೂಪಭಾಕ್]

ಅರ್ಥ. ತ್ವಂ- ನೀನು ಸರ್ವಜ್ಞಃ- ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಬಲ್ಲವನು ಅವಿಜ್ಞಾತಃ- ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟವನಲ್ಲ; ತ್ವಂ- ನೀನು ಸರ್ವಯೋನಿಃ- ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಕಾರಣನು ಆತ್ಮಭೂಃ- ನಿನ್ನಿಂದಲೆ ಹುಟ್ಟಿದವನು; ತ್ವಂ- ನೀನು ಸರ್ವಪ್ರಭುಃ- ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಒಡೆಯನು ಅನೀಶಃ- ಒಡೆಯನಿಲ್ಲದವನು; ತ್ವಂ- ನೀನು ಏಕಃ- ಒಬ್ಬನು ಸರ್ವರೂಪಭಾಕ್- ಎಲ್ಲ ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದುವವನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ನೀನು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಬಲ್ಲೆ, ನಿನ್ನ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಯಾರೂ ಅರಿಯರು; ನೀನು ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಕಾರಣನು, ನಿನಗೆ ಬೇರೊಂದು ಕಾರಣವಿಲ್ಲ; ನೀನು ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಒಡೆಯನು, ನಿನಗೆ ಬೇರೊಬ್ಬ ಒಡೆಯನಿಲ್ಲ; ನೀನು ಒಬ್ಬನೆ, ಎಲ್ಲಾ ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಹೊಂದಿರುತ್ತೀಯೆ.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಜಾನಾತೀತಿ- ಜ್ಞಃ (ಕೃ. ವೃ.); ಸರ್ವಸ್ಯ ಜ್ಞಃ- ಸರ್ವಜ್ಞಃ (ಷ. ತ.) ೨ ನ ವಿಜ್ಞಾತಃ - ಅವಿಜ್ಞಾತಃ (ನ. ತ.) ೩ ಸರ್ವಸ್ಯ ಯೋನಿಃ- ಸರ್ವಯೋನಿಃ (ಷ. ತ.) ೪ ಆತ್ಮನಃ ಭವತೀತಿ ಆತ್ಮಭೂಃ (ಉ. ಸ.) ೫ ಪ್ರಭವತೀತಿ- ಪ್ರಭುಃ (ಕೃ. ವೃ.); ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಭುಃ- ಸರ್ವಪ್ರಭುಃ (ಷ.ತ.) ೬ ಅವಿದ್ಯಮಾನಃ ಈಶಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ- ಅನೀಶಃ (ನ. ಬ) ೭ ಸರ್ವಾಣಿ ಚ ತಾನಿ ರೂಪಾಣಿ ಚ- ಸರ್ವ ರೂಪಾಣಿ (ವಿ. ಪೂ. ಕ.) ; ಸರ್ವರೂಪಾಣಿ ಭಜತೇ ಇತಿ- ಸರ್ವರೂಪ ಭಾಕ್ (ಉಪ. ಸ.).

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಸರ್ವಜ್ಞಃ- ಇಲ್ಲಿ ಜ್ಞಃ ಎಂಬುದು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಆಗಿರುವ ಕೃದಂತ, ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪಪದಸಮಾಸವಲ್ಲ ; ಸರ್ವಂ ಜಾನಾತೀತಿ- ಸರ್ವಜ್ಞಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹಬಿಡಿಸಬಾರದು ೨. ಆತ್ಮಭೂಃ- ಊಕಾರಾನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ (ಆತ್ಮಭೂಃ; ಆತ್ಮ ಭುವೌ, ಆತ್ಮಭುವಃ) ೩ ಸರ್ವರೂಪಭಾಕ್ - ಜಕಾರಾನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ; (ಸರ್ವರೂಪ ಭಾಕ್, ಂಭಾಜೌ ಂಭಾಜಃ) ; ಭಜ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಸುಬನ್ತವಾಗಲಿ ಉಪಸರ್ಗ ವಾಗಲಿ ಇದ್ದರೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ 'ಣ್ವಿ' ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು 'ಭಾಕ್' ಎಂಬ ರೂಪ ವಾಗುವದು.

ವಿಚಾರ. ಪರಮಾತ್ಮನು ಒಬ್ಬನೇ ಇದ್ದು ಎಲ್ಲಾ ರೂಪ ಗಳನ್ನು ಧರಿಸುವನೆಂದು ಹೇಳಿರುವದರಿಂದ ಈಚೆಗೆ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರೇ ಮುಂತಾದವರು ಹೇಳಿರುವ ಅದ್ವೈತವಾದವನ್ನು ಕವಿಯು ಅಂಗೀ ಕರಿಸಿರುವನೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

सप्तसामोपगीतं त्वां सप्तार्णवजलेशयम् ।
सप्तार्चिर्मुखमाचख्युः सप्तलोकैकसंश्रयम् ॥ २१ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ತ್ವಾಂ ಸಪ್ತಸಾಮೋಪಗೀತಂ ಸಪ್ತಾರ್ಣವಜಲೇಶಯಂ ಸಪ್ತಾ ರ್ಚಿರ್ಮುಖಂ ಸಪ್ತಲೋಕೈಕಸಂಶ್ರಯಮ್ ಆಚಖ್ಯುಃ.]

ಅರ್ಥ. ತ್ವಾಂ- ನಿನ್ನನ್ನು ಸಪ್ತಸಾಮೋಪಗೀತಂ- (ಸಪ್ತ- ಏಳು ಸಾಮ- ಸಾಮಗಳಿಂದ ಉಪಗೀತಂ - ಗಾನಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ) ಏಳು ಸಾಮಗಳಿಂದ ಗಾನಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವನೆಂದೂ ಸಪ್ತಾರ್ಣವಜಲೇ

ಶಯಮ್ (ಸಪ್ತ- ಏಳು ಅರ್ಣವ- ಸಮುದ್ರಗಳ ಜಲೇ - ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಶಯಮ್-ಮಲಗಿರುವ) ಏಳು ಸಮುದ್ರಗಳ ನೀರಿನ ಮೇಲೂ ಮಲಗಿರುವವನೆಂದೂ ಸಪ್ತಾರ್ಚಿರ್ಮುಖಂ- (ಸಪ್ತ- ಏಳು ಅರ್ಚಿಃ- ಕಿರಣಗಳುಳ್ಳ ಅಗ್ನಿಯು ಮುಖಂ - ಮುಖವಾಗುಳ್ಳ) ಅಗ್ನಿಮುಖನೆಂದೂ ಸಪ್ತಲೋಕೈಕಸಂಶ್ರಯಂ- (ಸಪ್ತ- ಏಳು ಲೋಕ-ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಏಕ- ಒಬ್ಬನೆ ಸಂಶ್ರಯಮ್- ಆಶ್ರಯನಾದ) ಏಳು ಲೋಕಗಳಿಗೂ ತಾನೊಬ್ಬನೇ ಆಧಾರನಾದವನೆಂದೂ ಆಚಖ್ಯುಃ- ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ವಿ. ನಾ. ೧ ಸಪ್ತಭಿಃ ಸಾಮಭಿಃ ಉಪಗೀತಂ-ಸಪ್ತಸಾಮೋಪಗೀತಮ್ (ದ್ವಿಗು, ತೃ. ತ.); ೨ ಸಪ್ತಾನಾಂ ಅರ್ಣವಾನಾಂ ಜಲಂ- ಸಪ್ತಾರ್ಣವಜಲಮ್ (ದ್ವಿ. ಷ. ತ.); ತಸ್ಮಿನ್- ಸಪ್ತಾರ್ಣವಜಲೇ; ಸಪ್ತಾರ್ಣವಜಲೇ ಶೇತೇ ಇತಿ- ಸಪ್ತಾರ್ಣವಜಲೇಶಯಃ (ಉ. ಸ.); ತಂ- ಸಪ್ತಾರ್ಣವಜಲೇಶಯಮ್ ೩ ಸಪ್ತ ಅರ್ಚೀಂಷಿ ಯಸ್ಯ ಸಃ-ಸಪ್ತಾರ್ಚಿಃ (ಷ. ಬ.); ಸಪ್ತಾರ್ಚಿಃ ಮುಖಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ- ಸಪ್ತಾರ್ಚಿರ್ಮುಖಃ (ಷ.ಬ.); ತಂ- ಸಪ್ತಾರ್ಚಿರ್ಮುಖಂ ೪ ಏಕಶ್ಚಾಸೌ ಸಂಶ್ರಯಶ್ಚ—ಏಕಸಂಶ್ರಯಃ (ವಿ. ಪೂ. ಕ.); ಸಪ್ತಾನಾಂ ಲೋಕಾನಾಂ ಏಕಸಂಶ್ರಯಃ- ಸಪ್ತಲೋಕೈಕಸಂಶ್ರಯಃ (ದ್ವಿ. ಷ. ತ.); ತಂ- ಸಪ್ತಲೋಕೈಕಸಂಶ್ರಯಮ್.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಸಪ್ತಸಾಮೋಪಗೀತಂ - ದಿಗ್ವಾಚಕಶಬ್ದವೂ ಸಂಖ್ಯಾಪೂರ್ವಪದವಾಗಿರುವ ಶಬ್ದವೂ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣಪದದೊಡನೆ ಸಮಾಸವಾಗಬೇಕಾದರೂ ಸಂಜ್ಞಾನಾಮ (proper name)ವಾಗಬೇಕು. ಉದಾ: 'ಸಪ್ತರ್ಷಯಃ': ಮಿಕ್ಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇವು ಸಮಾಸವಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಮುಂದೆ ತದ್ಧಿತಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕಾಗಿದ್ದರೂ ಮುಂದೆ ಇನ್ನೊಂದು ಉತ್ತರಪದದೊಡನೆ ಸೇರಿ ಸಮಾಸವಾಗಬೇಕಾಗಿದ್ದರೂ ಸಮಾಹಾರ(aggregate)ವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೂ ಸಮಾಸವಾಗಬಹುದು. ಉದಾ: (೧) 'ಷಾಣ್ಮಾತುರಃ' ಇಲ್ಲಿ ತದ್ಧಿತಪ್ರತ್ಯಯ ಸೇರಿದೆ; (೨) 'ಪಂಚಗವಮ್' ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಹಾರವೆಂಬರ್ಥವಿದೆ; (೩) 'ಸಪ್ತಸಾಮೋಪಗೀತಂ' ಇಲ್ಲಿ 'ಸಪ್ತಸಾಮ' ಎಂಬ ಸಮಾಸವಾಗಿ 'ಉಪಗೀತಂ' ಎಂಬ ಉತ್ತರಪದದೊಡನೆ ಮತ್ತೆ ಸಮಾಸವಾಗಿದೆ. ಈ ಮೂರು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಆದ ಸಂಖ್ಯಾಸಮಾಸಕ್ಕೆ 'ದ್ವಿಗು'

ವೆಂದು ಹೆಸರು. 'ಸಪ್ತಾರ್ಣವ' 'ಸಪ್ತಲೋಕ' ಎಂಬ ಸಮಾಸಗಳೂ 'ದ್ವಿಗು'ಗಳೆ. ೨ ಸಪ್ತಾರ್ಚಿಃ- ಸಕಾರಾಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ; (ಸಪ್ತಾರ್ಚಿಃ ಸಪ್ತಾರ್ಚಿಷೌ ಸಪ್ತಾರ್ಚಿಷಃ) ೩ ಜಲೇಶಯಮ್- 'ಶಯ', 'ವಾಸ', 'ವಾಸಿನ್' ಈ ಮಾತುಗಳು ಪರವಾದರೆ ವ್ಯಂಜನಾಂತವಾದ ಮತ್ತು ಅಕಾರಾಂತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸೇರಿರುವ ಕಾಲವಾಚಕಗಳಲ್ಲದ ಶಬ್ದಗಳ ಸಪ್ತಮೀವಿಭಕ್ತಿಯು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಲೋಪವಾಗುವದು. 'ಜಲಶಯ' 'ಜಲೇಶಯ' ಎರಡೂ ಸರಿ. ೩ ಏಕಸಂಶ್ರಯಂ- ಏಕಶಬ್ದವು ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕವಾದರೂ ೧ನೆಯ ಟಿಪ್ಪಣಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ನಿಯಮವು ಇದಕ್ಕಿಲ್ಲ. ೪ (ಆಚಖ್ಯುಃ)- ಚಕ್ಷಿಙ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ (ಚಕ್ಷ್- ಮಾತಾಡು) ಎಂಬ ೨ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್, ಪ. ಪ್ರ. ಬ.

ವಿಚಾರ. ೧ ರಥಂತರ, ಬೃಹತ್ಸಾಮ, ವಾಮದೇವ್ಯ, ವೈರೂಪ್ಯ, ಪಾವಮಾನ, ವೈರಾಜ, ಚಾಂದ್ರಮಸ- ಇವು **ಏಳು ಸಾಮಗಳು** ೨ ಲವಣ (ಉಪ್ಪು), ಇಕ್ಷು (ಕಬ್ಬಿನ ರಸ), ಸುರಾ (ಹೆಂಡ), ಸರ್ಪಿಸ್ (ತುಪ್ಪ), ದಧಿ (ಮೊಸರು), ಕ್ಷೀರ (ಹಾಲು), ಶುದ್ಧಜಲ (ಸಿಹಿನೀರು)- ಇವು **ಏಳು ಸಮುದ್ರಗಳು** ೩ ಕಾಲೀ ಕರಾಲೀ ಮನೋಜವಾ ಸುಲೋಹಿತಾ ಸುಧೂಮ್ರವರ್ಣಾ ಸ್ಫುಲಿಂಗಿನೀ ವಿಶ್ವರುಚೀ- ಇವು **ಅಗ್ನಿಯ ನಾಲಗೆಗಳೆಂದು** ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿದೆ; ಹಿರಣ್ಯಾ ಕನಕಾ ರಕ್ತಾ ಕೃಷ್ಣಾ ಚ ಸುಪ್ರಭಾ ಚಾನ್ಯಾ ಅತಿರಿಕ್ತಾ ಬಹುರೂಪೇತಿ ಚ ಸಪ್ತ ಸಪ್ತಾರ್ಚಿಷೋ ಜಿಹ್ವಾಃ ॥ ಎಂದು ಹಲಾಯುಧ ನಿಘಂಟು. ೪ ಭೂಃ ಭುವಃ ಸ್ವಃ ಮಹಃ ಜನಃ ತಪಃ ಸತ್ಯಂ- ಇವು **ಏಳು ಲೋಕಗಳು.**

चतुर्वर्गफलं ज्ञानं कालावस्थाश्चतुर्युगाः ।
चतुर्वर्णमयो लोकस्त्वत्तः सर्वं चतुर्मुखात् ॥ २२ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಚತುರ್ವರ್ಗಫಲಂ ಜ್ಞಾನಂ, ಚತುರ್ಯುಗಾಃ ಕಾಲಾವಸ್ಥಾಃ, ಚತುರ್ವರ್ಣಮಯೋ ಲೋಕಃ, ಸರ್ವಂ ಚತುರ್ಮುಖಾತ್ ತ್ವತ್ತಃ (ಜಾತಂ).]

ಅರ್ಥ. ಚತುರ್ವರ್ಗಫಲಂ – ಚತುರ್ವರ್ಗವೆಂಬ ಫಲವುಳ್ಳ ಜ್ಞಾನಂ-ತಿಳಿವು ಚತುರ್ಯುಗಾಃ-ಚತುರ್ಯುಗಗಳುಳ್ಳ ಕಾಲಾವಸ್ಥಾಃ-

ಕಾಲದ ಅವಸ್ಥೆಗಳು ಚತುರ್ವರ್ಣಮಯಃ - ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳಿಂದ ತುಂಬಿರುವ ಲೋಕಃ- ಲೋಕವು ಸರ್ವಂ- ಇದೆಲ್ಲವೂ ಚತುರ್ಮುಖಾತ್- ನಾಲ್ಕು ಮುಖಗಳುಳ್ಳ (ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪನಾದ) ತ್ವತ್ತಃ- ನಿನ್ನ ದೆಸೆಯಿಂದ ಜಾತಂ- ಉಂಟಾಗಿದೆ.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಚತುರ್ಣಾಂ ವರ್ಗಃ- ಚತುರ್ವರ್ಗಃ (ಷ. ತ.); ಚತುರ್ವರ್ಗಃ ಫಲಂ ಯಸ್ಯ ತತ್ - ಚತುರ್ವರ್ಗಫಲಮ್ (ಷ. ಬ.). ೨ ಚತ್ವಾರಿ ಯುಗಾನಿ ಯಾಸು ತಾಃ - ಚತುರ್ಯುಗಾಃ (ಸ. ಬ.). ೩ ಕಾಲಸ್ಯ ಅವಸ್ಥಾಃ- ಕಾಲಾವಸ್ಥಾಃ (ಷ. ತ.). ೪ ಚತ್ವಾರೋ ವರ್ಣಾಃ ಪ್ರಕೃತಾಃ ಉಚ್ಯನ್ತೇ ಅಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ - ಚತುರ್ವರ್ಣಮಯಃ (ದ್ವಿ ; ತ. ವೃ.) ೪ ಚತ್ವಾರಿ ಮುಖಾನಿ ಯಸ್ಯ ಸಃ- ಚತುರ್ಮುಖಃ (ಷ. ಬ.); ತಸ್ಮಾತ್- ಚತುರ್ಮುಖಾತ್.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಚತುರ್ವರ್ಣಮಯಃ- ಇಲ್ಲಿ 'ಮಯ' ಎಂಬ ತದ್ಧಿತಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚುವದಕ್ಕಾಗಿ ಚತುರ್ವರ್ಣವೆಂಬ ದ್ವಿಗುಸಮಾಸವಾಗಿದೆ; ೨೧ನೆಯ ಶ್ಲೋಕದ ೧ನೆಯ ಟಿಪ್ಪಣಿಯನ್ನು ನೋಡಿ. (ನಾಲ್ಕು ವರ್ಣಗಳು) ಪ್ರಚುರವಾಗಿವೆ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಯಟ್ (=ಮಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ.

ವಿಚಾರ. ೧ ಧರ್ಮ, ಅರ್ಥ, ಕಾಮ- ಇವು ಮೂರು ಸೇರಿದರೆ **ತ್ರಿವರ್ಗ**ವೆಂದು ಹೆಸರು ; ಧರ್ಮ, ಅರ್ಥ, ಕಾಮ, ಮೋಕ್ಷ- ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳು ಸೇರಿದರೆ **ಚತುರ್ವರ್ಗ**ವೆಂದು ಹೆಸರು. ೨ ಕೃತ, ತ್ರೇತಾ, ದ್ವಾಪರ, ಕಲಿ- ಇವು **ಚತುರ್ಯುಗ**ಗಳು ೩ ವಿಷ್ಣುವು ಬ್ರಹ್ಮನ ರೂಪದಿಂದ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸುವನೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ೧೭ನೆಯ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ನೋಡಿ.

अभ्यासनिगृहीतेन मनसा हृदयाश्रयम् ।
ज्योतिर्मयं विचिन्वन्ति योगिनस्त्वां विमुक्तये ॥ २३ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಅಭ್ಯಾಸನಿಗೃಹೀತೇನ ಮನಸಾ ಯೋಗಿನಃ ಹೃದಯಾಶ್ರಯಂ ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಯಂ ತ್ವಾಂ ವಿಮುಕ್ತಯೇ ವಿಚಿನ್ವನ್ತಿ.]

ಅರ್ಥ. ಅಭ್ಯಾಸನಿಗೃಹೀತೇನ- ಅಭ್ಯಾಸದಿಂದ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಮನಸಾ- ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಯೋಗಿನಃ- ಯೋಗಿಗಳು ಹೃದಯಾಶ್ರಯಂ-

ಹೃದಯವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಯಂ- ಜ್ಯೋತಿಯ ರೂಪ ನಾದ ತ್ವಾಂ - ನಿನ್ನನ್ನು ವಿಮುಕ್ತಯೇ- ಮೋಕ್ಷಕ್ಕಾಗಿ ವಿಚಿನ್ವನ್ತಿ- ಹುಡುಕುತ್ತಾರೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಯೋಗಿಗಳಾದವರು ತಮ್ಮ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಬಿಗಿ ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಚೈತನ್ಯರೂಪನಾಗಿರುವ ನಿನ್ನನ್ನು ಕಾಣ ಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಯತ್ನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಅಭ್ಯಾಸೇನ ನಿಗೃಹೀತಂ- ಅಭ್ಯಾಸನಿಗೃಹೀತಂ (ತೃ. ತ.); ತೇನ- ಅಭ್ಯಾಸನಿಗೃಹೀತೇನ ೨ ಹೃದಯಂ ಆಶ್ರಯತೇ ಇತಿ- ಹೃದಯಾಶ್ರಯಃ (ಉ. ಸ.); ತಂ- ಹೃದಯಾಶ್ರಯಮ್ ೩ ಜ್ಯೋತಿಃ ಪ್ರಕೃತಂ ಉಚ್ಯತೇಽಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ- ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಯಃ (ತ. ವೃ.); ತಂ- ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಯಮ್ ೪ (ಪ್ರಶಸ್ತಃ) ಯೋಗಃ ಏಷಾಂ ಅಸ್ತೀತಿ- ಯೋಗಿನಃ (ತ. ವೃ).

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಯಮ್- ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚುರ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪ ಯೋಗಿಸಿರುವಂತೆ ವ್ಯಾಕರಣರೀತಿಯಿಂದ ಹೇಳಬೇಕಾದರೂ ನಿಜವಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯೇನೂ ಇರುವದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಜ್ಯೋತಿರೇವ- ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಯಃ ಎಂದು ಅತ್ಯಂತಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವಂತೆ ವಿಗ್ರಹಬಿಡಿಸುವದು ಉತ್ತಮವಾಗಿರು ವದು. ೨ ವಿಚಿನ್ವನ್ತಿ (ಊ)–ಚಿಞ್ ಚಯನೇ (ಚಿ–ಕೂಡಿಹಾಕು) ಎಂಬ ೫ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ಹುಡುಕು ಎಂದರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಲಟ್,ಪ. ಪ್ರ. ಬ.

ವಿಚಾರ. ೧ ಯೋಗಕ್ಕೆ ಅಭ್ಯಾಸವೆಂದೂ ವೈರಾಗ್ಯವೆಂದೂ ಎರಡು ಅಂಗಗಳಿರುವವು. **ಅಭ್ಯಾಸ**ವೆಂದರೆ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮ ನಲ್ಲಿಯೆ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಇಟ್ಟು ಅತ್ತಿತ್ತ ಹೋಗದಂತೆ ಮಾಡುವ ಪ್ರಯ ತ್ನವು; ವೈರಾಗ್ಯವೆಂದರೆ ಹೊರಗಿನ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ದೋಷವನ್ನು ಕಂಡು ಅವುಗಳ ಕಡೆಗೆ ಮನಸ್ಸು ಹಾಕದೆ ಇರುವದು. ೨ ಪರ ಮಾತ್ಮನು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವನಾದರೂ ನಮ್ಮ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಅವ ನನ್ನು ಧ್ಯಾನಮಾಡಿದರೆ ಬೇಗ ಅವನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಗೊತ್ತುಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳಬಹುದೆಂದು ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ೩ ಪರಮಾತ್ಮನು ಜ್ಯೋತಿ ರ್ಮಯನೆಂದರೆ ದೀಪ, ಸೂರ್ಯಪ್ರಕಾಶ- ಮುಂತಾದವುಗಳಂತೆ

ಎಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಬೆಳಕು ಹೊರಗಿನ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ಬೆಳಗುವದಕ್ಕೂ ಸಾಧನವಾಗಿ ತಾನೂ ಬೆಳಗುವಂತೆ ಜ್ಞಾನವು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುವದು, ತನ್ನನ್ನು ತಿಳಿಸುವದಕ್ಕೆ ಮತ್ತೇನನ್ನೂ ಬಯಸದೆ ತಾನೇ ತೋರಿಕೊಳ್ಳುವದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಜ್ಯೋತಿಯೆಂದು ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕರೆದಿರುತ್ತದೆ.

अजस्य गृह्णतो जन्म निरीहस्य हतद्विषः ।
स्वपतो जागरूकस्य याथार्थ्यं वेद कस्तव ॥ २४ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಅಜಸ್ಯ ಜನ್ಮ ಗೃಹ್ಣತಃ, ನಿರೀಹಸ್ಯ ಹತದ್ವಿಷಃ, ಸ್ವಪತಃ ಜಾಗರೂಕಸ್ಯ ತವ ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯಂ ಕಃ ವೇದ ?]

ಅರ್ಥ. ಅಜಸ್ಯ-ಜನ್ಮವಿಲ್ಲದವನೂ ಜನ್ಮ-ಜನ್ಮವನ್ನು ಗೃಹ್ಣತಃ-ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವನೂ; ನಿರೀಹಸ್ಯ- ಕ್ರಿಯೆಯಿಲ್ಲದವನೂ ಹತದ್ವಿಷಃ-(ಹತ–ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಟ್ಟ ದ್ವಿಷಃ- ಶತ್ರುಗಳುಳ್ಳ) ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕೊಂದವನೂ ಸ್ವಪತಃ- ನಿದ್ರಿಸುತ್ತಿರುವವನೂ ಜಾಗರೂಕಸ್ಯ-ಎಚ್ಚರವಾಗಿರುವವನೂ ಆದ ತವ- ನಿನ್ನ ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯಂ-ನಿಜವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕಃ-ಯಾವಾತನು ವೇದ- ಬಲ್ಲನು ?

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ನೀನು ಹುಟ್ಟಿಲ್ಲದವನಾಗಿದ್ದರೂ ಅವತಾರಮಾಡುತ್ತೀಯೆ, ಯಾವ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನೂ ಮಾಡದವನಾದರೂ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಕೊಂದಿರುತ್ತೀಯೆ, ನಿದ್ರೆಮಾಡುವಾಗಲೂ ಎಚ್ಚರವಾಗಿರುತ್ತೀಯೆ ; ಹೀಗಿರುವ ನಿನ್ನ ನಿಜವಾದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದವರು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲ.

ವಿಗ್ರಹ. ೧ ನ ಜಾಯತೇ ಇತಿ- ಅಜಃ (ಕೃ. ವೃ.); ತಸ್ಯ-ಅಜಸ್ಯ ೨ ಗೃಹ್ಣಾತಿ ಇತಿ- ಗೃಹ್ಣನ್ (ಕೃ. ವೃ.); ತಸ್ಯ- ಗೃಹ್ಣತಃ ೩ ನಿರ್ಗತಾ ಈಹಾ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸಃ- ನಿರೀಹಃ (ಪ್ರಾ ಬ.); ತಸ್ಯ-ನಿರೀಹಸ್ಯ ೪ ಹತಾಃ ದ್ವಿಷಃ- ಯೇನ ಸಃ- ಹತದ್ವಿಟ್ (ತೃ. ಬ.) ; ತಸ್ಯ-ಹತದ್ವಿಷಃ ೫ ಜಾಗರ್ತೀತಿ- ಜಾಗರೂಕಃ (ಕೃ. ವೃ.) ೬ ಅರ್ಥಮನತಿಕ್ರಮ್ಯ ವರ್ತತ ಇತಿ ಯಥಾರ್ಥಃ (ಸಾ. ಸ.) ; ಯಥಾರ್ಥಸ್ಯ ಭಾವಃ- ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯಮ್ (ತ. ವೃ.).

ವ್ಯಾ. ವಿ. ಗೃಹ್ಣತಃ- ತಕಾರಾನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ; (ಗೃಹ್ಣನ್, ಗೃಹ್ಣನ್ತೌ, ಗೃಹ್ಣನ್ತಃ). ಇದು 'ತವ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದ್ದರಿಂದ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿ ೨ ಜನ್ಮ- ನಕಾರಾನ್ತ ನಪುಂಸಕ. ೩ ಹತದ್ವಿಷಃ-ಷಕಾರಾನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ; (ಹತದ್ವಿಟ್, ಂದ್ವಿಷೌ, ಂದ್ವಿಷಃ). ೩ ಸ್ವಪತಃ- ಷಷ್ಠೀ (ಸ್ವಪನ್, ಸ್ವಪನ್ತೌ, ಸ್ವಪನ್ತಃ) ೪ ಯಾಥಾರ್ಥ್ಯಂ- ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ (abstract) ಷ್ಯಞ್ (ಯ) ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ. ೫ ವೇದ- (೪) ವಿದಜ್ಞಾನೇ (ವಿದ್- ತಿಳಿ) ಎಂಬ ೨ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್. ಪ. ಪ್ರ. ಏ.

ವಿಚಾರ. ೧ ಪರಮಾತ್ಮನ ನಿಜವಾದ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೆ 'ನಿರ್ಗುಣ' ವೆಂದು ಹೆಸರು; ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಅವನಲ್ಲಿ ಆರೋಪಿಸಿರುವ ರೂಪ ವನ್ನು 'ಸಗುಣ'ವೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ನಿರ್ಗುಣರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನು ಹುಟ್ಟುವದಿಲ್ಲ, ಯಾವ ಕೆಲಸವನ್ನೂ ಮಾಡುವದಿಲ್ಲ, ಅವನಿಗೆ ನಿದ್ರೆ ಮುಂತಾದ ಅವಸ್ಥೆಗಳಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಸಗುಣರೂಪದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನು ಆಗಾಗ್ಗೆ ಅವತಾರಮಾಡಿ ದೈತ್ಯರನ್ನು ಕೊಲ್ಲುತ್ತಾನೆಂದೂ ಕ್ಷೀರ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಆದಿಶೇಷನ ಮೇಲೆ ಯೋಗನಿದ್ರೆಯನ್ನು ಅನುಭವಿ ಸುತ್ತಾ ಮಲಗಿರುವನೆಂದೂ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಕವಿಯು ಇದನ್ನು ವಿರೋಧಾಭಾಸವಾಗುವಂತೆ (paradox) ವರ್ಣಿಸಿರುತ್ತಾನೆ.

शब्दादीन्विषयान्भोक्तुं चरितुं दुश्चरं तपः ।
पर्याप्तोऽसि प्रजाः पातुमौदासीन्येन वर्तितुम् ॥ २५ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಶಬ್ದಾದೀನ್ ವಿಷಯಾನ್ ಭೋಕ್ತುಂ ದುಶ್ಚರಂ ತಪಃ ಚರಿತುಂ; ಪ್ರಜಾಃ ಪಾತುಂ ಔದಾಸೀನ್ಯೇನ ವರ್ತಿತುಂ, ಪರ್ಯಾಪ್ತಃ ಅಸಿ.]

ಅರ್ಥ. ಶಬ್ದಾದೀನ್- ಶಬ್ದವೇ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಾನ್- ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಭೋಕ್ತುಂ- ಅನುಭವಿಸುವದಕ್ಕೆ ದುಶ್ಚರಂ- ಮಾಡು ವದಕ್ಕೆ ಕಷ್ಟವಾದ ತಪಃ-ತಪಸ್ಸನ್ನು ಚರಿತುಂ-ಮಾಡುವದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಃ- ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಪಾತುಂ- ಕಾಪಾಡುವದಕ್ಕೆ ಔದಾಸೀನ್ಯೇನ- ಉದಾ ಸೀನತೆಯಿಂದ ವರ್ತಿತುಂ- ಇರುವದಕ್ಕೆ ಪರ್ಯಾಪ್ತಃ- ಸಮರ್ಥನು ಅಸಿ- ಆಗಿದ್ದೀಯೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ನೀನು ಕೃಷ್ಣಾದಿರೂಪಗಳಿಂದ ವಿಷಯಸುಖ ವನ್ನನುಭವಿಸುತ್ತೀಯೆ, ನರನಾರಾಯಣಾದಿರೂಪಗಳಿಂದ ಅತ್ಯಂತ

ಕಠಿನವಾದ ತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡುತ್ತೀಯೆ ; ದೈತ್ಯರನ್ನು ಕೊಂದು ಪ್ರಜೆಗಳನ್ನು ಕಾಪಾಡುತ್ತೀಯೆ, ಏನೂ ಮಾಡದೆ ಉದಾಸೀನನಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತೀಯೆ. ಇಂಥ ಸಮರ್ಥನು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಶಬ್ದಃ ಆದಿಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ- ಶಬ್ದಾದಯಃ ೨ ದುಃಖೇನ ಚರಿತುಂ ಶಕ್ಯಂ- ದುಶ್ಚರಮ್ (ಉಪ. ಸ) ೩ ಉದಾಸೀನಸ್ಯ ಭಾವಃ- ಔದಾಸೀನ್ಯಮ್ (ತ. ವೃ.).

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ದುಶ್ಚರಮ್- ಈಷತ್, ದುಃ, ಸು- ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕಷ್ಟ (difficulty) ಸುಲಭ (ease) ಎಂಬರ್ಥವಿರುವಾಗ ಮುಂದಿರುವ ಧಾತುವಿಗೆ ಖಲ್ (=ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವದು. ೨ ಭೋಕ್ತುಂ ಪರ್ಯಾಪ್ತಃ- ಸಾಕಾಗಿರುವ, ಸಮರ್ಥನಾದ- ಎಂಬರ್ಥದ ಮಾತುಗಳ ಯೋಗವಿರುವ ಧಾತುವಿಗೆ ತುಮುನ್ (=ತುಂ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ೩ ಅಸಿ- (೧)- ಅಸಭುವಿ (ಅಸ್ ಇರು) ಎಂಬ ೨ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಟ್, ಪ. ಪ್ರ. ಏ.

ವಿಚಾರ. ೧ ಹಿಂದಿನ ಶ್ಲೋಕದಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ವಿರೋಧಾಭಾಸದಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಕೃಷ್ಣಾದಿರೂಪಗಳಿಂದ ವಿಷಯಭೋಗವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದೂ ನರನಾರಾಯಣಾದಿರೂಪದಿಂದ ತಪಸ್ಸುಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದೂ ತಾತ್ಪರ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವದರಲ್ಲಿ ಮಲ್ಲಿನಾಥವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿದೆ. ಅದರೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಜೀವರ ರೂಪದಿಂದ ವಿಷಯಭೋಗವನ್ನನುಭವಿಸುವದು, ತಪಸ್ಸು ಮಾಡುವದು, ರಾಜ್ಯಭಾರವನ್ನು ಮಾಡುವದು- ಮುಂತಾದ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ಪರಮಾರ್ಥದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಈ ಯಾವ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನೂ ಮಾಡುವದಿಲ್ಲವೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕವಿಯು ವರ್ಣಿಸಿರುತ್ತಾನೆಂದು ತೋರುವದು. ೨ ಶಬ್ದ, ಸ್ಪರ್ಶ, ರೂಪ, ರಸ, ಗಂಧ- ಇವುಗಳಿಗೆ **ವಿಷಯ**ಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.

बहुधाप्यागमैर्भिन्नाः पन्थानः सिद्धिहेतवः ।
त्वय्येव निपतन्त्योघा जाह्नवीया इवार्णवे ॥ २६ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಆಗಮೈಃ ಬಹುಧಾ ಭಿನ್ನಾಃ ಅಪಿ ಸಿದ್ಧಿಹೇತವಃ ಪನ್ಥಾನಃ ಜಾಹ್ನವೀಯಾಃ ಓಘಾಃ ಅರ್ಣವೇ ಇವ ತ್ವಯಿ ಏವ ನಿಪತನ್ತಿ.]

ಅರ್ಥ. ಆಗಮೈಃ- ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ಬಹುಧಾ - ಬಹು ಬಗೆಯಾಗಿ ಭಿನ್ನಾಃ ಅಪಿ- ಬೇರೆಯಾಗಿರುವವಾದರೂ ಸಿದ್ಧಿಹೇತವಃ-(ಸಿದ್ಧಿ- ಪುರುಷಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಹೇತವಃ- ಕಾರಣವಾಗಿರುವ) ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವ ಪನ್ಥಾನಃ- ದಾರಿಗಳು ಜಾಹ್ನವೀಯಾಃ-ಗಂಗೆಯ ಓಘಾಃ- ಪ್ರವಾಹಗಳು ಅರ್ಣವೇ ಇವ- ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ತ್ವಯ್ಯೇವ- ನಿನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ನಿಪತನ್ತಿ- ಬಂದು ಬೀಳುತ್ತವೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಗಂಗೆಯ ಕವಲುಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಹರಿದರೂ ಕೊನೆಗೆ ಸಮುದ್ರಕ್ಕೇ ಬಂದು ಬೀಳುವ ಹಾಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಆಗಮಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಮೋಕ್ಷಮಾರ್ಗಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿದ್ದರೂ ಅವಕ್ಕೆಲ್ಲ ಪರಮಾತ್ಮನಾದ ನಿನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರುವದು.

ವಿಗ್ರಹ. ೧ ಬಹವಃ ವಿಧಾಃ ಯಸ್ಮಿನ್ ಕರ್ಮಣಿ ತದ್ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ- ಬಹುಧಾ (ತ. ವೃ.). ೨ ಸಿದ್ಧೇಃ ಹೇತವಃ- ಸಿದ್ಧಿಹೇತವಃ (ಷ.ತ.). ೩ ಜಾಹ್ನವ್ಯಾ ಇಮೇ- ಜಾಹ್ನವೀಯಾಃ (ತ.ವೃ.).

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಬಹುಧಾ- ಇದು ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣಾವ್ಯಯ ; ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಕ್ಕೆ ಕ್ರಿಯಾಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ತೋರಿಸುವದಕ್ಕೆ ಧಾಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವದು. ಬಹಳ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥ. ೨ ಪನ್ಥಾನಃ- ಪಥಿನ್ ಶಬ್ದ, ನಕಾರಾನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ (ಪನ್ಥಾಃ, ಪನ್ಥಾನೌ, ಪನ್ಥಾನಃ) ೩ ನಿಪತನ್ತಿ (೨)- ಪತ್ಲ್ ಗತೌ (ಪತ್ ಬೀಳು) ಎಂಬ ೧ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿಗೆ ನಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗ ಸೇರಿದೆ. ಲಟ್. ಪ. ಪ್ರ. ಬ.

ವಿಚಾರ. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಜ್ಞಾನ, ಭಕ್ತಿ, ಕರ್ಮ, ಯೋಗ- ಎಂಬ ಮೋಕ್ಷಮಾರ್ಗಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿದ್ದರೂ ಇವೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಪರಮಾತ್ಮನೊಬ್ಬನೇ ಗುರಿಯೆಂಬುದು ವೈದಿಕ ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಹೇಳಿರುವ ಒಂದು ವಿಶೇಷವಾದ ಉಪದೇಶವು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡವರಿಗೆ ಮತಸಂಬಂಧವಾದ ಜಗಳಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿರುವದಿಲ್ಲ. ಭಾರತದಲ್ಲಿ ಇದೇ ಅರ್ಥದ ಒಂದು ಶ್ಲೋಕವಿದೆ. ಸರ್ವೇಷು ಚ ನೃಪಶ್ರೇಷ್ಠ ಜ್ಞಾನೇಷ್ವೇತೇಷು ದೃಶ್ಯತೇ । ಯಥಾ

ಗಮಂ ಯಥಾ ನ್ಯಾಯಂ ನಿಷ್ಠಾನಾರಾಯಣಃ ಪ್ರಭುಃ ॥ ೨ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ನದಿಗಳು ಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಹೋಗುವಂತೆ ಎಂಬ ಉಪಮಾನವು ಬಹು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದದ್ದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಪುಷ್ಪದಂತಕೃತಮಹಿಮ್ನಸ್ತೋತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ನೋಡಿ: ತ್ರಯೀ ಸಾಂಖ್ಯಂ ಯೋಗಃ ಪಶುಪತಿಮತಂ ವೈಷ್ಣವಮಿತಿ । ಪ್ರಭಿನ್ನೇ ಪ್ರಸ್ಥಾನೇ ಪರಮಿದಮದಃ ಪಥ್ಯಮಿತಿ ಚ ॥ ರುಚೀನಾಂ ವೈಚಿತ್ರ್ಯಾದೃಜುಕುಟಿಲನಾನಾಪಥಜುಷಾಂ । ನೃಣಾಮೇಕೋ ಗಮ್ಯಸ್ತ್ವಮಸಿ ಪಯಸಾಮರ್ಣವ ಇವ ॥ ಮೋಕ್ಷಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ಬಂದೇ ನದಿಯ ಕವಲುಗಳಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿರುವದು ಕಾಳಿದಾಸನ ಉಪಮಾನದಲ್ಲಿರುವ ವಿಶೇಷವು. ೩ ಆಗಮವೆಂದರೆ ಗುರುಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಶಾಸ್ತ್ರದರ್ಶನ. ಇವು ಬಹು ವಿಧವಾಗಿರುವವು.

त्वय्यावेशितचित्तानां त्वत्समर्पितकर्मणाम् ।
गतिस्त्वं वीतरागाणामभूयःसन्निवृत्तये ॥ २७ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ತ್ವಯಿ ಆವೇಶಿತಚಿತ್ತಾನಾಂ ತ್ವತ್ಸಮರ್ಪಿತಕರ್ಮಣಾಂ ವೀತರಾಗಾಣಾಂ ಅಭೂಯಃಸನ್ನಿವೃತ್ತಯೇ ತ್ವಂ ಗತಿಃ]

ಅರ್ಥ. ತ್ವಯಿ- ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಆವೇಶಿತಚಿತ್ತಾನಾಂ- (ಆವೇಶಿತ- ಇಡಲ್ಪಟ್ಟ ಚಿತ್ತಾನಾಂ- ಚಿತ್ತವುಳ್ಳ) ಚಿತ್ತವುಳ್ಳವರಾಗಿಯೂ ತ್ವತ್ಸಮರ್ಪಿತಕರ್ಮಣಾಂ- (ತ್ವತ್- ನಿನಗೆ ಸಮರ್ಪಿತ- ಒಪ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಕರ್ಮಣಾಂ- ಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳ) ಕರ್ಮಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ನಿನಗೆ ಸಮರ್ಪಣೆ ಮಾಡಿರುವದಾಗಿಯೂ ಇರುವ ವೀತರಾಗಾಣಾಂ- (ವೀತ- ಹೋದ ರಾಗಾಣಾಂ- ವಿಷಯಾಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳ) ವಿರಕ್ತರಿಗೆ ಅಭೂಯಃಸಂನಿವೃತ್ತಯೇ-ಮತ್ತೆ ಹಿಂತಿರುಗದಿರುವದಕ್ಕೆ ತ್ವಂ- ನೀನು ಗತಿಃ- ಸಾಧನವು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ನಿನ್ನಲ್ಲಿಯೆ ಮನಸ್ಸಿಟ್ಟು ಸಕಲ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನಿನಗೆ ಅರ್ಪಣೆ ಮಾಡುವಂಥ ವಿರಕ್ತರು ಮತ್ತೆ ಸಂಸಾರಕ್ಕೆ ಬೀಳದೆ ಇರುವಂತಾಗುವದಕ್ಕೆ ನೀನೆ ಅವರಿಗೆ ಗತಿ.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಆವೇಶಿತಂ ಚಿತ್ತಂ ಯೈಃ ತೇ- ಆವೇಶಿತಚಿತ್ತಾಃ (ತೃ. ತ.); ತೇಷಾಂ- ಆವೇಶಿತಚಿತ್ತಾನಾಂ- ೨ ತುಭ್ಯಂ ಸಮರ್ಪಿತಾನಿ- ತ್ವತ್ಸಮರ್ಪಿತಾನಿ (ಚ. ತ.); ತ್ವತ್ಸಮರ್ಪಿತಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಯೈಃ ತೇ- ತ್ವತ್ಸಮರ್ಪಿತಕರ್ಮಾಣಃ (ತೃ. ಬ.); ತೇಷಾಂ- ತ್ವತ್ಸಮರ್ಪಿತಕರ್ಮಣಾಮ್ ೩ ವೀತಃ ರಾಗಃ ಯೇಭ್ಯಃ ತೇ- ವೀತರಾಗಾಃ (ಪಂ. ತ.); ತೇಷಾಂ- ವೀತರಾಗಾಣಾಮ್ ೪ ಭೂಯಃ ಸನ್ನಿವೃತ್ತಿಃ- ಭೂಯಃಸನ್ನಿವೃತ್ತಿಃ (ಸಾ. ಸ.); ನ ಭೂಯಃಸನ್ನಿವೃತ್ತಿಃ - ಅಭೂಯಃಸನ್ನಿವೃತ್ತಿಃ (ಸ. ತ.); ತಸ್ಯೈ- ಅಭೂಯಃಸನ್ನಿವೃತ್ತಯೇ.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ತ್ವತ್ಸಮರ್ಪಿತಕರ್ಮಣಾಮ್ - ನಕಾರಾನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ (೦ಕರ್ಮಾ ೦ಕರ್ಮಾಣೌ ೦ಕರ್ಮಾಣಃ)

ವಿಚಾರ. ೧ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕದವರೆಗೆ ಹೋದರೂ ಮತ್ತೆ ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಬೀಳುವದುಂಟು, ಆದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸೇರಿದವರಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗುವದೆಂಬುದಿಲ್ಲ– ಎಂದು ವೇದದಲ್ಲಿದೆ. ಭಗವದ್ಗೀತೆ (೮-೧೬)ಯನ್ನು ನೋಡಿ. ೨ ಯೇ ತು ಸರ್ವಾಣಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಮಯಿ ಸಂನ್ಯಸ್ಯ ಮತ್ಪರಾಃ । ಅನನ್ಯೇನೈವ ಯೋಗೇನ ಮಾಂ ಧ್ಯಾಯನ್ತ ಉಪಾಸತೇ ॥ ತೇಷಾಮಹಂ ಸಮುದ್ಧರ್ತಾ ಮೃತ್ಯುಸಂಸಾರಸಾಗರಾತ್ । ಭವಾಮಿ ನ ಚಿರಾತ್ಪಾರ್ಥ ಮಯ್ಯಾವೇಶಿತಚೇತಸಾಮ್ ॥ (ಯಾರು ಎಲ್ಲ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ನನಗೆ ಸಮರ್ಪಣೆಮಾಡಿ ಮತ್ತೊಂದು ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಸಂಬದೆ ನನ್ನನ್ನೆ ಧ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾ ಸೇವಿಸುವರೋ ಅಂಥ ನನ್ನಲ್ಲಿಯೆ ಮನಸ್ಸಿಟ್ಟಿರುವವರನ್ನು ಮೃತ್ಯುರೂಪವಾದ ಸಂಸಾರದ ಕಡಲಿನಿಂದ ಉದ್ಧಾರಮಾಡುವೆನು)– ಎಂಬ ಗೀತೆಯ (೧೨-೬,೭) ಶ್ಲೋಕಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಕವಿಯು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಪಡೆಯುವದಕ್ಕೆ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಸಾಧನನಾಗುತ್ತಾನೆಂಬುದು ಶ್ಲೋಕದ ಭಾವಾರ್ಥವು.

प्रत्यक्षोऽप्यपरिच्छेद्यो मह्यादिर्महिमा तव ।
आप्तवागनुमानाभ्यां साध्यं त्वां प्रति का कथा ॥ २८ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಃ ಅಪಿ ಮಹ್ಯಾದಿಃ ತವ ಮಹಿಮಾ ಅಪರಿಚ್ಛೇದ್ಯಃ - ಆಪ್ತವಾಗನುಮಾನಾಭ್ಯಾಂ ಸಾಧ್ಯಂ ತ್ವಾಂ ಪ್ರತಿ ಕಾ ಕಥಾ ?]

ಅರ್ಥ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷೋಽಪಿ- ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿದ್ದರೂ ಮಹ್ಯಾದಿಃ- ಭೂಮಿಯೆ ಮುಂತಾದ ತವ- ನಿನ್ನ ಮಹಿಮಾ- ಐಶ್ವರ್ಯವು ಅಪರಿಚ್ಛೇದ್ಯಃ- ಬಿಡಿಸಿ ನೋಡಲು ಆಗದ್ದು. ಆಪ್ತವಾಗನುಮಾನಾಭ್ಯಾಂ- (ಆಪ್ತವಾಕ್- ವೇದ ಅನುಮಾನಾಭ್ಯಾಂ- ಅನುಮಾನ ಇವುಗಳಿಂದ) ವೇದಪ್ರಮಾಣ ಮತ್ತು ಅನುಮಾನ ಇವುಗಳಿಂದ ಸಾಧ್ಯಮ್- ತಿಳಿಯತಕ್ಕ ತ್ವಾಂ ಪ್ರತಿ- ನಿನ್ನನ್ನು ಕುರಿತು ಕಾ ಕಥಾ- (ಏನು ಮಾತು ? =) ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದೇನು ?

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಪೃಥ್ವಿಯೇ ಮುಂತಾದ ನಿನ್ನ ಮಹಿಮೆಯು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಗೋಚರವಾಗಿದೆಯಾದರೂ ಅದನ್ನು ಕೂಡ ಇಷ್ಟೇ ಎಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಿ ಹೇಳುವ ಹಾಗಿಲ್ಲ; ವೇದತರ್ಕಗಳಿಂದ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಯಬೇಕಾಗಿರುವ ನಿನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳತಕ್ಕದ್ದೇನು ?

ವಿ. ವಾ. ೧ ಪ್ರತಿಗತೋಽಕ್ಷಂ - ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಃ (ಪ್ರಾ. ಸ.) ೨ ಪರಿಚ್ಛೇತ್ತುಂ ಶಕ್ಯಃ- ಪರಿಚ್ಛೇದ್ಯಃ (ತ. ವೃ.) ; ನ ಪರಿಚ್ಛೇದ್ಯಃ- ಅಪರಿಚ್ಛೇದ್ಯಃ (ನ. ತ.). ೩ ಮಹೀ ಆದಿಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ- ಮಹ್ಯಾದಿಃ (ಷ. ಬ.). ೪ ಮಹತೋ ಭಾವಃ- ಮಹಿಮಾ (ತ. ವೃ). ೫ ಆಪ್ತಸ್ಯ ವಾಕ್- ಆಪ್ತವಾಕ್ (ಷ. ತ.) ; ಅನುಮೀಯತೇ ಅನೇನೇತ್ಯನುಮಾನಮ್ (ಕೃ. ವೃ.) ; ಆಪ್ತವಾಕ್ ಚ ಅನುಮಾನಂ ಚ– ಆಪ್ತವಾಗನುಮಾನೇ (ದ್ವ.) ; ತಾಭ್ಯಾಂ– ಆಪ್ತವಾಗನುಮಾನಾಭ್ಯಾಮ್. ೬ ಸಾಧಯಿತುಂ ಯೋಗ್ಯಃ– ಸಾಧ್ಯಃ (ತ. ವೃ.)

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಮಹ್ಯಾದಿಃ- ಮಹಿಮಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ : ಇದು ತದ್ಗುಣಸಂವಿಜ್ಞಾನಬಹುವ್ರೀಹಿ ; ಏಕೆಂದರೆ ಭೂಮಿಯೂ ಮಹಿಮೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡಿದೆ. ೨೦ನೆಯ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ಶಬ್ದಾದೀನ್' ಎಂಬುದೂ ಹೀಗೆಯೆ : ವಿಶೇಷಣದ ಭಾಗವು ಸಮಾಸಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸೇರದೆ ಇದ್ದರೆ ಅತದ್ಗುಣಸಂವಿಜ್ಞಾನಬಹುವ್ರೀಹಿಯಾಗುವದು. ಉದಾ: 'ಚಿತ್ರಗುಂ ಆನಯ' (ಹಂಡಹಸುವುಳ್ಳವನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹಂಡಹಸುವನ್ನು ತರಬೇಕಾದ್ದಿಲ್ಲ ; ಮನುಷ್ಯನೊಬ್ಬನನ್ನು ಕರೆ

ತಂದರೆ ಸಾಕಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಚಿತ್ರಗುಃ' ಎಂಬುದು ಅತದ್ಗುಣಸಂವಿಜ್ಞಾನ ಬಹುವ್ರೀಹಿ. ೨ ಮಹಿಮಾ- ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ (abstract) ಇಮನಿಚ್ (ಇಮನ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪೃಥು, ಮೃದು, ಮಹತ್, ಪಟು, ತನು, ಲಘು- ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಹತ್ತುವದು.

ವಿಚಾರ. ೧ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ, ಅನುಮಾನ, ಶಬ್ದ- ಎಂಬ **ಮೂರು ಪ್ರಮಾಣ**ಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕವಿಯು ತಿಳಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವೆಂದರೆ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂದ ವಿಷಯವನ್ನು ಅರಿಯುವದು ; ಅನುಮಾನವೆಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದಿಂದ ತಿಳಿದ ಒಂದು ಹೆಗ್ಗುರುತಿನಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಮತ್ತೊಂದನ್ನು ಊಹಿಸುವದು ; ಶಬ್ದವೆಂದರೆ ತಿಳಿದವರು ಹೇಳುವ ಮಾತಿನಿಂದ ಅಥವಾ ವೇದದಿಂದ ತಿಳಿಯುವದು. ೨ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿರುವ ಭೂಮಿಯೇ ಮುಂತಾದದ್ದು ನಮಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆಯಾದರೂ ಅದರ ಸ್ವರೂಪವೆಲ್ಲ ನಮಗೆ ಇಷ್ಟೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣನಾಗಿರುವ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ವೇದ ದಿಂದಲೂ ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾದ ಯುಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಬೇಕಾ ಗಿರುವದರಿಂದ ಆವನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಇಷ್ಟೆಂದು ಗೊತ್ತುಮಾಡಿ ಹೇಳುವದಕ್ಕೆ ಆಗುವದಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವೇ ಆಗಿದೆಯೆಂದು ಭಾವ. ೩ 'ಯಾವದರಿಂದ ಈ ಭೂತಗಳು ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆಯೋ ಏತರಿಂದ ಹುಟ್ಟಿ ಇದ್ದುಕೊಂಡಿರುತ್ತವೆಯೋ ಕೊನೆಗೆ ಯಾವದನ್ನು ಸೇರಿ ಅಡ ಗುತ್ತವೆಯೋ ಅದೇ ಬ್ರಹ್ಮವು' ಎಂಬ ತೈತ್ತಿರೀಯಶ್ರುತಿಯೇ ಮುಂತಾದ ವೇದವಾಕ್ಯ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ಭೂಮಿಯೇ ಮುಂತಾದ್ದಕ್ಕೆ ಒಬ್ಬ ಕರ್ತೃವಿರಬೇಕು, ಏಕೆಂದರೆ ಗಡಿಗೆ ಮುಂತಾದ್ದ ರಂತೆ ಅದೂ ಹೊಸದಾಗಿ ಉಂಟಾದ ಕಾರ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ- ಎಂಬುದೇ ಮೊದಲಾದದ್ದು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಊಹಿಸುವದಕ್ಕೆ ಅನುಮಾನಪ್ರಮಾ ಣವು. ಇವೆರಡರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕೇ ಹೊರತು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವದಕ್ಕೆ ಆಗುವದಿಲ್ಲ, ಏಕೆಂದರೆ ಆವನಲ್ಲಿ ಶಬ್ದ, ಸ್ಪರ್ಶ- ಮುಂತಾದ ಇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕುವ ಗುಣವಿಲ್ಲ-ಎಂದು ವೇದಾಂತಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

केवलं स्मरणेनैव पुनासि पुरुषं यतः ।
अनेन वृत्तयः शेषा निवेदितफलास्त्वयि ॥ २९ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಯತಃ ಸ್ಮರಣೇನ ಏವ ಕೇವಲಂ ಪುರುಷಂ ಪುನಾಸಿ, ಅನೇನ ತ್ವಯಿ ಶೇಷಾ ವೃತ್ತಯಃ ನಿವೇದಿತಫಲಾಃ.]

ಅರ್ಥ. ಯತಃ– ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಸ್ಮರಣೇನೈವ– ಸ್ಮರಿಸುವಿಕೆಯಿಂದಲೇ ಕೇವಲಂ- ಪೂರ್ಣನಾದ ಪುರುಷಂ–ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಪುನಾಸಿ- ಕಾಪಾಡುತ್ತೀಯೋ ಅನೇನ- ಇದರಿಂದ ತ್ವಯಿ– ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಶೇಷಾಃ- ಉಳಿದಂಥ ವೃತ್ತಯಃ– ವ್ಯಾಪಾರಗಳು ನಿವೇದಿತಫಲಾಃ- (ನಿವೇದಿತ- ತಿಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಫಲಾಃ- ಫಲಗಳುಳ್ಳವು) ಎಂಥ ಫಲವುಳ್ಳವೆಂದು ತಿಳಿಸತಕ್ಕವು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಸುಮ್ಮನೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿದ ಮಾತ್ರದಿಂದ ಜನರು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪವಿತ್ರರಾಗುತ್ತಾರೆಂದ ಮೇಲೆ ನಿನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಏಕ್ಕ ಮನೋವೃತ್ತಿಗಳಿಂದ ಆಗುವ ಫಲವು ಇಷ್ಟೆಂದು ಅದರಿಂದಲೆ ಗೊತ್ತುಮಾಡಬಹುದಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ವಿ. ವಾ. ನಿವೇದಿತಾನಿ ಫಲಾನಿ ಯಾಸಾಂ ತಾಃ- ನಿವೇದಿತ ಫಲಾಃ (ಷ. ಬ.)

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ನಿವೇದಿತಫಲಾಃ- ವೃತ್ತಯಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ; ಆಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ. ೨ ಪುನಾಸಿ (೭) ಪೂಞ್ ಪವನೇ (ಪೂ-ಪವಿತ್ರಗೊಳಿಸು) ಎಂಬ ೯ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಟ್ ಪ. ಮ. ಏ.

ವಿಚಾರ. ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಒಂದು ಸಲ ನೆನೆಸಿಕೊಂಡರೇ ಪಾಪಗಳು ಹೋಗಿ ಚಿತ್ತಶುದ್ಧಿಯಾಗುವವು. ಅವನನ್ನು ಧ್ಯಾನಮಾಡಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಮಾಡಿಕೊಂಡರೆ ಅನಂತವಾದ ಮೋಕ್ಷಫಲವೇ ಆದೀತೆಂದು ಇದರಿಂದಲೆ ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಭಾವ.

उदधेरिव रत्नानि तेजांसीव विवस्वतः ।
स्तुतिभ्योऽप्यतिरिच्यन्ते दूराणि चरितानि ते ॥ ३० ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಉದಧೇಃ ರತ್ನಾನಿ ಇವ, ವಿವಸ್ವತಃ ತೇಜಾಂಸಿ ಇವ, ದೂರಾಣಿ ತೇ ಚರಿತಾನಿ ಸ್ತುತಿಭ್ಯಃ ವ್ಯತಿರಿಚ್ಯನ್ತೇ.]

ಅರ್ಥ. ಉದಧೇಃ- ಸಮುದ್ರದ ರತ್ನಾನೀವ- ರತ್ನಗಳ ಹಾಗೆ, ವಿವಸ್ವತಃ- ಸೂರ್ಯನ ತೇಜಾಂಸೀವ- ಕಿರಣಗಳ ಹಾಗೆ ದೂರಾಣಿ- ದೂರವಾದ ತೇ- ನಿನ್ನ ಚರಿತಾನಿ- ಕೆಲಸಗಳು ಸ್ತುತಿಭ್ಯಃ– ಸ್ತುತಿಗಳ ದೆಸೆಯಿಂದ ವ್ಯತಿರಿಚ್ಯನ್ತೇ- ಆಚೆಗೆ ಇರುತ್ತವೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿರುವ ರತ್ನಗಳಂತೆಯೂ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳಂತೆಯೂ ಅನಂತವಾಗಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿರುವ, ಮಾತಿಗೂ ಮನಸ್ಸಿಗೂ ನಿಲುಕದ, ನಿನ್ನ ಚರಿತೆಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲವನ್ನು ಹೊಗಳಿ ಹೇಳುವದು ಆಗದ ಮಾತು.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಸ್ತುತಿಭ್ಯಃ - ಪಂಚಮೀ ಬಹುವಚನ ೨ ವ್ಯತಿರಿಚ್ಯನ್ತೇ- (೩) ರಿಚವಿಯೋಜನಸಂಪರ್ಚನಯೋಃ (ರಿಚ್-ಬೇರ್ಪಡಿಸು, ಸೇರಿಸು) ಎಂಬ ೧-೧೦ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿಗೆ ವಿ, ಅತಿ- ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಸೇರಿ ಆಚೆಗಿರು, ಹೆಚ್ಚಾಗಿರು ಎಂಬ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಕರ್ಮಣಿ ಲಟ್, ಆ. ಪ್ರ. ಬ.

अनवाप्तमवाप्तव्यं न ते किञ्चन विद्यते ।
लोकानुग्रह एवैको हेतुस्ते जन्मकर्मणोः ॥ ३१ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಅನವಾಪ್ತಂ ಅವಾಪ್ತವ್ಯಂ ತೇ ಕಿಂಚನ ನ ವಿದ್ಯತೇ ; ಏಕಃ ಲೋಕಾನುಗ್ರಹ ಏವ ತೇ ಜನ್ಮಕರ್ಮಣೋಃ ಹೇತುಃ.]

ಅರ್ಥ. ಅನವಾಪ್ತಂ- ಪಡೆಯದೆ ಇರುವ ಅವಾಪ್ತವ್ಯಂ - ಪಡೆಯಬೇಕಾದ ಕಿಂಚನ– ಏನೂ ನ ವಿದ್ಯತೇ– ಇರುವದಿಲ್ಲ; ಏಕಃ– ಕೇವಲ ಲೋಕಾನುಗ್ರಹ ಏವ– ಜನರಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹ ಮಾಡುವದೇ ತೇ– ನಿನ್ನ ಜನ್ಮಕರ್ಮಣೋಃ– ಹುಟ್ಟುವಿಕೆ ಮತ್ತು ಕೆಲಸ ಇವುಗಳಿಗೆ ಹೇತುಃ– ಕಾರಣವು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ನೀನು ಇದುವರೆಗೂ ಪಡೆಯದೆ ಇನ್ನು ಮುಂದೆ ಪಡೆಯಬೇಕಾದದ್ದು ಏನೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕೇವಲ ಲೋಕಾನುಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿಯೆ ನೀನು ಅವತರಿಸಿ ಆಯಾ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡುತ್ತೀಯೆ.

ವಿ. ವಾ. ೧ ನ ಅವಾಪ್ತಂ- ಅನವಾಪ್ತಮ್ (ನ. ತ.). ೨ ಅವಾಪ್ತುಂ ಯೋಗ್ಯಂ- ಅವಾಪ್ತವ್ಯಮ್ (ಕೃ.ವೃ.) ೩ ಲೋಕಸ್ಯ ಅನುಗ್ರಹಃ- ಲೋಕಾನುಗ್ರಹಃ (ಷ. ತ.). ೪ ಜನ್ಮ ಚ ಕರ್ಮ ಚ- ಜನ್ಮಕರ್ಮಣೀ (ದ್ವ.); ತಯೋಃ-- ಜನ್ಮಕರ್ಮಣೋಃ.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಕಿಂಚನ-ಇದು ಅಸಾಕಲ್ಯವೆಂಬರ್ಥ (indefinite) ವನ್ನು ಹೇಳುವ ಮಾತು ; ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಚಿತ್, ಚನ, ಅಪಿ- ಎಂಬ ಅವ್ಯಯಗಳು ಸೇರುತ್ತವೆ; (ಕಿಂಚಿತ್, ಕೇಚಿತ್, ಕಾನಿಚಿತ್- ಇತ್ಯಾದಿ) ೨ ವಿದ್ಯತೇ-(೩) ವಿದ ಸತ್ತಾಯಾಂ (ವಿದ್ ಇರು) ಎಂಬ ೪ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಟ್, ಆ. ಪ್ರ. ಏ. ೧೯ನೆಯ ಶ್ಲೋಕದ ೩ನೆಯ ಟಿಪ್ಪಣಿಯನ್ನು ನೋಡಿ.

ವಿಚಾರ. ಈ ಶ್ಲೋಕದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಭಗವದ್ಗೀತೆಯ– ಪರಿತ್ರಾಣಾಯ ಸಾಧೂನಾಂ ವಿನಾಶಾಯ ಚ ದುಷ್ಕೃತಾಂ ಧರ್ಮಸಂಸ್ಥಾಪನಾರ್ಥಾಯ ಸಂಭವಾಮಿ ಯುಗೇ ಯುಗೇ ॥ (೪-೮) ; ನ ಮೇ ಪಾರ್ಥಾಸ್ತಿ ಕರ್ತವ್ಯಂ ತ್ರಿಷು ಲೋಕೇಷು ಕಿಂಚನ। ನಾನವಾಪ್ತಮವಾಪ್ತವ್ಯಂ ವರ್ತ ಏವ ಚ ಕರ್ಮಣಿ ॥ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿರುವದರ ಸಾರಾಂಶವಾಗಿದೆ.

महिमानं यदुत्कीर्त्य तव संह्रियते वचः ।
श्रमेण तदशक्त्या वा न गुणानामियत्तया ॥ ३२ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ತವ ಮಹಿಮಾನಂ ಉತ್ಕೀರ್ತ್ಯ ವಚಃ ಸಂಹ್ರಿಯತೇ (ಇತಿ) ಯತ್ ತತ್ ಶ್ರಮೇಣ ಅಶಕ್ತ್ಯಾ ವಾ, ಗುಣಾನಾಂ ಇಯತ್ತಯಾ ನ.]

ಅರ್ಥ. ತವ- ನಿನ್ನ ಮಹಿಮಾನಂ- ಹೆಚ್ಚಿಗೆಯನ್ನು ಉತ್ಕೀರ್ತ್ಯ- ಹೊಗಳಿ ವಚಃ- ಮಾತು ಸಂಹ್ರಿಯತೇ- ನಿಲ್ಲಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ ಇತಿ ಯತ್- ಎಂಬುವದು ಯಾವದುಂಟೋ ತತ್– ಅದು ಶ್ರಮೇಣ–ಆಯಾಸದಿಂದ ಅಶಕ್ತ್ಯಾ ವಾ- ಅದಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಗುಣಾನಾಂ- ಗುಣಗಳ ಇಯತ್ತಯಾ- ಇಷ್ಟೇ ಇರುವಿಕೆಯಿಂದ ನ– ಅಲ್ಲ.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಮಹತೋ ಭಾವಃ– ಮಹಿಮಾ (ತ. ವೃ.) ; ತಂ ಮಹಿಮಾನಮ್ ೨ ನ ಶಕ್ತಿಃ- ಅಶಕ್ತಿಃ (ನ. ತ) ; ತಯಾ-ಅಶಕ್ತ್ಯಾ

೩ ಇದಂ ಪರಿಮಾಣಮಸ್ಯ- ಇಯಾನ್ (ತ. ವೃ.); ಇಯತೋ ಭಾವಃ- ಇಯತ್ತಾ (ತ. ವೃ.); ತಯಾ- ಇಯತ್ತಯಾ.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಉತ್ಕೀರ್ತ್ಯ- ಕೄತಸಂಶಬ್ದನೇ (ಕೄತ್- ಕೂಗು) ಎಂಬ ೧೦ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ತ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಉತ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವಿರುವದರಿಂದ ಕ್ತ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲ್ಯಪ್ (=ಯ) ಆದೇಶವಾಗಿದೆ. ೨ ಸಂಹ್ರಿಯತೇ(೩)- ಹೃಞ್‌ಹರಣೇ (ಹೃ–ಒಯ್ಯು) ಎಂಬ ೧ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಸಂ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ಮುಗಿಸು, ನಿಲ್ಲಿಸು ಎಂಬರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಕರ್ಮಣಿ ಲಟ್, ಆ. ಪ್ರ. ಏ.

ವಿಚಾರ. ಪರಮಾತ್ಮನ ಗುಣಗಳು ಲೆಕ್ಕವಿಲ್ಲದಷ್ಟು ಇರುವದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಪೂರ ಹೊಗಳಿ ಮುಗಿಸುವದು ಯಾರಿಂದಲೂ ಆಗುವದಿಲ್ಲವೆಂದು ಕವಿಯು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ. ಭಾಗವತದಲ್ಲಿಯೂ ಇಂಥ ವರ್ಣನೆಯೇ ಇದೆ. ವಿಷ್ಣೋರ್ನು ವೀರ್ಯಗಣನಾಂ ಕತಮೋಽರ್ಹತೀಹ ಯಃ ಪಾರ್ಥಿವಾನ್ಯಪಿ ಕವಿರ್ವಿಮಮೇ ರಜಾಂಸಿ ‖ (ವಿಷ್ಣುವಿನ ವೀರ್ಯದ ಲೆಕ್ಕವನ್ನು ಯಾರು ಮಾಡುವನೆಂದರೆ, ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಧೂಳಿನ ಕಣಗಳ ಲೆಕ್ಕವನ್ನು ಮಾಡಬಲ್ಲಂಥ ಜಾಣನು.) ಮಹಿಮ್ನಸ್ತೋತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ಶ್ಲೋಕವಿದೆ: ಅಸಿತಗಿರಿಸಮಂ ಸ್ಯಾತ್ಕಜ್ಜಲಂ ಸಿಂಧುಪಾತ್ರೇ ಸುರತರುವರಶಾಖಾ ಲೇಖಿನೀ ಪತ್ರಮುರ್ವೀ। ಲಿಖತಿ ಯದಿ ಗೃಹೀತ್ವಾ ಶಾರದಾ ಸರ್ವಕಾಲಂ ತದಪಿ ತವ ಗುಣಾನಾಮೀಶ ಪಾರಂ ನ ಯಾತಿ ‖ (ಅಂಜನಗಿರಿಯಷ್ಟು ಕಾಡಿಗೆಯು ಸಮುದ್ರವೆಂಬ ಮಷೀಕುಡಿಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೆ, ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷದ ಕೊಂಬೆಯೆ ಲೇಖಿನಿಯಾದರೆ, ಭೂಮಿಯೇ ಕಾಗದವಾದರೆ, ಶಾರದೆಯೇ ಯಾವಾಗಲೂ ಬರೆಯುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಎಲೈ ಈಶ್ವರನೆ, ಆಗಲೂ ನಿನ್ನ ಗುಣಗಳ ಕಡೆಹಾಯುವದಾಗುವದಿಲ್ಲ.)

इति प्रसादयामासुस्ते सुरास्तमधोक्षजम् ।
भूतार्थव्याहृतिः सा हि न स्तुतिः परमेष्ठिनः ॥ ३३ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಇತಿ ತೇ ಸುರಾಃ ಅಧೋಕ್ಷಜಂ ಪ್ರಸಾದಯಾಮಾಸುಃ, ಪರಮೇಷ್ಠಿನೋ ಹಿ ಸಾ ಭೂತಾರ್ಥವ್ಯಾಹೃತಿಃ, ನ ಸ್ತುತಿಃ.]

ಅರ್ಥ. ಇತಿ- ಹೀಗೆಂದು ತೇ- ಆ ಸುರಾಃ- ದೇವತೆಗಳು ತಂ- ಆ ಅಧೋಕ್ಷಜಂ- ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪ್ರಸಾದಯಾಮಾಸುಃ- ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು. ಹಿ- ಏಕೆಂದರೆ ಪರಮೇಷ್ಠಿನಃ- ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ ಆತನಿಗೆ ಸಾ- ಅದು ಭೂತಾರ್ಥವ್ಯಾಹೃತಿಃ- (ಭೂತ- ಇರುವ ಅರ್ಥ- ವಿಷಯದ ವ್ಯಾಹೃತಿಃ- ಹೇಳಿಕೆಯು) ಇದ್ದದ್ದನ್ನು ಇದ್ದಂತೆ ಹೇಳಿದ್ದು. ನ ಸ್ತುತಿಃ- ಹೊಗಳಿಕೆಯಲ್ಲ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಸನ್ನತೆಗೊಳಿಸಿದರು. ಅವರು ಆತನನ್ನು ಸುಮ್ಮಸುಮ್ಮನೆ ಹೊಗಳಿದರೆಂದು ಹೇಳಲಾಗದು; ಅದೆಲ್ಲ ಅವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಇದ್ದ ಗುಣಗಳನ್ನೆ ಹೇಳಿದುದು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಅಕ್ಷಾತ್ ಜಾತಂ- ಅಕ್ಷಜಂ (ಕೃ.ವೃ.); ಅಧೋಭೂತಂ ಅಕ್ಷಜಂ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಃ- ಅಧೋಕ್ಷಜಃ (ಸ.ಬ.). ೨ ಪರಮೇ ತಿಷ್ಠತೀತಿ-ಪರಮೇಷ್ಠೀ (ಉಪ.ಸ.); ತಸ್ಯ-ಪರಮೇಷ್ಠಿನಃ ೩. ಭೂತಶ್ಚ ಅಸೌ ಅರ್ಥಶ್ಚ- ಭೂತಾರ್ಥಃ (ವಿ. ಪೂ. ಕ.); ತಸ್ಯ- ಭೂತಾರ್ಥಸ್ಯ; ಭೂತಾರ್ಥಸ್ಯ ವ್ಯಾಹೃತಿಃ- ಭೂತಾರ್ಥವ್ಯಾಹೃತಿಃ (ಷ. ತ.).

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಪರಮೇಷ್ಠಿನಃ- ಪರಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರವಾಗಿರುವ ಸ್ಥಾಧಾತುವಿಗೆ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ; ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರವು ಕೃದಂತವಾಗಿದ್ದರೆ ಮತ್ತು ಒಟ್ಟು ಸಮಾಸವು ಸಂಜ್ಞಾನಾಮ(proper name)ವಾದರೆ ಸಪ್ತಮೀವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಬಹಳವಾಗಿ ಲೋಪವಾಗದೆ ಇರುವದು. ಇಲ್ಲಿ ಪರಮೇಷ್ಠಿ ಎಂಬುದು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಹೆಸರು; ಆದ್ದರಿಂದ 'ಪರಮೇ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮೀವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲೋಪವಾಗಲಿಲ್ಲ, ಅಲುಕ್ಸಮಾಸ: ಅಮ್ಬ, ಅಮ್ಬು, ಗೋ, ಭೂಮಿ, ಸವ್ಯ, ಅಪ. ದ್ವಿ. ತ್ರಿ, ಕುಶೇ, ಕುಶಙ್ಕು, ಅಙ್ಗು, ಮಞ್ಜಿ, ಪುಞ್ಜಿ, ಪರಮೇ, ಬರ್ಹಿಸ್, ದಿವಿ. ಅಗ್ನಿ–ಈ ಹದಿನೆಂಟು ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಸ್ಥಾ, ಸ್ಥಿನ್, ಸ್ಥೃ– ಬಂದರೆ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರಾದೇಶವು ಆಗುವದು. ಇಲ್ಲಿ ಪರಮೇ ಎಂಬ ಮಾತಿಗೆ ಮುಂದೆ ಸ್ಥಿನ್ ಬಂದಿದೆ.

ಆದ್ದರಿಂದ ಷಕಾರಾದೇಶ. ೨ ಪ್ರಸಾದಯಾಮಾಸುಃ- (೧೪) ಪ್ರಸಾದ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದಿರುವ ನಾಮಧಾತು (Denominative verb); ಲಿಟ್, ಪ. ಪ್ರ. ಬ. ೩ ಅಧೋಕ್ಷಜ– ಎಂಬ ಮಾತಿಗೆ ನಿಜವಾದ ಅವಯವಾರ್ಥವೇನೆಂಬುದು ಸಂಶಯಗ್ರಸ್ತ. ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರು ಒಂದೊಂದು ಬಗೆಯಾಗಿ ಬರೆದಿರುತ್ತಾರೆ. ಮೇಲೆ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿರುವ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು (derivation) ಮಲ್ಲಿನಾಥವ್ಯಾಖ್ಯಾನುಸಾರವಾದದ್ದು. ಇಂದ್ರಿಯಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಿಕ್ಕುವವನಲ್ಲವೆಂಬುದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಅಧಃ ಕೃತಾನಿ ಅಕ್ಷಾಣಿ ಯೈಃ ತೇ– ಅಧೋಕ್ಷಾಃ (ತ್ರ. ಬ.); ತೇಭ್ಯಃ ಅಧೋಕ್ಷೇಭ್ಯಃ; ಅಧೋಕ್ಷೇಭ್ಯಃ ಜಾಯತೇ ಇತಿ- ಅಧೋಕ್ಷಜಃ ಎಂದು ಮತ್ತೊಬ್ಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರನು ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆ. ಇಂದ್ರಿಯವನ್ನು ಜಯಿಸಿರುವ ವಸುದೇವಾದಿಗಳ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣಾದಿರೂಪದಿಂದ ಜನಿಸುತ್ತಾನೆಂಬುದು ಆ ವಿವರಣೆಯ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಭಾರತ ಹರಿವಂಶಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬಗೆಯ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ.

तस्मै कुशलसम्प्रश्नव्यञ्जितप्रीतये सुराः ।
भयमप्रलयोद्वेलादाचख्युर्नैर्ऋतोदधेः ॥ ३४ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಸುರಾಃ ಕುಶಲಸಂಪ್ರಶ್ನವ್ಯಂಜಿತಪ್ರೀತಯೇ ತಸ್ಮೈ ಅಪ್ರಲಯೋದ್ವೇಲಾತ್ ನೈರ್ಋತೋದಧೇಃ ಭಯಂ ಆಚಖ್ಯುಃ.]

ಅರ್ಥ ಸುರಾಃ- ದೇವತೆಗಳು ಕುಶಲಸಂಪ್ರಶ್ನವ್ಯಂಜಿತಪ್ರೀತಯೇ- (ಕುಶಲ- ಕ್ಷೇಮದ ಸಂಪ್ರಶ್ನ- ಸರಿಯಾದ ಪ್ರಶ್ನೆಯಿಂದ ವ್ಯಂಜಿತ-ತೋರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರೀತಯೇ- ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳ) ಕುಶಲವೆ ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿ ಪ್ರೇಮವನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸಿಕೊಂಡ ತಸ್ಮೈ- ಆತನಿಗೆ ಅಪ್ರಲಯೋದ್ವೇಲಾತ್- (ಅಪ್ರಲಯ- ಪ್ರಲಯವಿಲ್ಲದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉದ್ವೇಲಾತ್- ದಡವನ್ನು ಮೀರಿರುವ) ಪ್ರಲಯಕಾಲವಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಮೇರೆವಪ್ಪಿ ಬಾದಿರುವ ನೈರ್ಋತೋದಧೇಃ-(ನೈರ್ಋತ-ರಾಕ್ಷಸನೆಂಬ ಉದಧೇಃ- ಸಮುದ್ರದ ದೆಸೆಯಿಂದ) ರಾಕ್ಷಸನೆಂಬ ಕಡಲಿನಿಂದಾಗಿದ್ದ ಭಯಂ- ಹೆದರಿಕೆಯನ್ನು ಆಚಖ್ಯುಃ- ಹೇಳಿದರು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಪೃಚ್ಛ್ಯತ ಇತಿ- ಪ್ರಶ್ನಃ (ಕೃ. ವೃ.); ಸಮೀಚೀನಃ ಪ್ರಶ್ನಃ- ಸಂಪ್ರಶ್ನಃ; (ಪ್ರಾ. ಸ.); ಕುಶಲಸ್ಯ ಸಂಪ್ರಶ್ನಃ

ಕುಶಲಸಂಪ್ರಶ್ನಃ; ತೇನ- ಕುಶಲಸಂಪ್ರಶ್ನೇನ; ಕುಶಲಸಂಪ್ರಶ್ನೇನ ವ್ಯಞ್ಜಿತಾ- ಕುಶಲಸಂಪ್ರಶ್ನವ್ಯಞ್ಜಿತಾ (ತೃ. ತ.); ಕುಶಲಸಂಪ್ರಶ್ನ ವ್ಯಞ್ಜಿತಾ ಪ್ರೀತಿಃ ಯೇನ ಸಃ- ಕುಶಲಸಂಪ್ರಶ್ನವ್ಯಞ್ಜಿತಪ್ರೀತಿಃ (ತೃ.ಬ.); ತಸ್ಮೈ - ಕುಶಲಸಂಪ್ರಶ್ನವ್ಯಞ್ಜಿತಪ್ರೀತಯೇ. ೨ ಪ್ರಲೀಯನ್ತೇ ಅಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ- ಪ್ರಲಯಃ (ಕೃ. ವೃ); ನ ಪ್ರಲಯಃ- ಅಪ್ರಲಯಃ (ನ.ತ.); ಉದ್ಗತೋ ವೇಲಾಂ-ಉದ್ವೇಲಃ (ಪ್ರಾ. ಸ.); ಅಪ್ರಲಯೇ ಉದ್ವೇಲಃ- ಅಪ್ರಲಯೋದ್ವೇಲಃ (ಸ.ತ.); ತಸ್ಮಾತ್ - ಅಪ್ರಲಯೋದ್ವೇಲಾತ್. ೩. ನಿರೃಚ್ಛತೀತಿ- ನಿರೃತಿಃ (ತ. ವೃ.); ನಿರೃತಿರೇವ- ನೈರೃತಿಃ (ತ. ವೃ.); ನೈರೃತೇಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್- ನೈರೃತಃ (ತ.ವೃ.); ನೈರೃತ ಏವ ಉದಧಿಃ- ನೈರೃತೋದಧಿಃ (ಅ. ಪೂ. ಕ.); ತಸ್ಯ- ನೈರೃತೋದಧೇಃ.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಕುಶಲಸಂಪ್ರಶ್ನವ್ಯಞ್ಜಿತಪ್ರೀತಯೇ- ಇದು ತಸ್ಮೈ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ; ಇಕಾರಾಂತಪುಲ್ಲಿಂಗ. ೨ ನೈರೃತೋದಧೇಃ- ಪಂಚಮೀ : ಹೆದರಿಕೆಯೆಂಬ ಅರ್ಥದ ಮಾತುಗಳ ಯೋಗವಿದ್ದರೆ ಯಾವದಕ್ಕೆ ಹೆದರುತ್ತಾರೋ ಅದರ ಹೆಸರಿಗೆ ಪಂಚಮೀವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರುವದು. ೩. ಅಪ್ರಲಯಃ- ಪ್ರಲಯದ ಅಭಾವವೆಂದರ್ಥ. ನಞ್‌ಗೆ ಸಾದೃಶ್ಯ, ಅಭಾವ, ಅನ್ಯತ್ವ, ಅಲ್ಪತಾ, ಅಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ, ವಿರೋಧ- ಎಂಬ ಆರು ಅರ್ಥಗಳುಂಟು. ೪ ಆಚಖ್ಯುಃ (೨೩)- ಚಕ್ಷಿಙ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ (ಚಕ್ಷ್-ಹೇಳು) ಎಂಬ ೨ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗ ಸೇರಿದೆ; ಇದಕ್ಕೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕದಲ್ಲಿ (Non-conjugational) ಖ್ಯಾ ಅಥವಾ ಖಾ ಎಂಬಾದೇಶಗಳು ಬರುವವು. ಲಿಟ್, ಪ. ಪ್ರ. ಬ.

ವಿಚಾರ. ಸಮುದ್ರವು ಪ್ರಲಯಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೇರೆದಪ್ಪಿ ಭೂಮಿಯನ್ನೆಲ್ಲ ಮುಳುಗಿಸಿಬಿಡುವದೆಂದು ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಸಮುದ್ರವು ಕೂಡ ಗೊತ್ತಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೇರೆದಪ್ಪುವದು ; ಆದರೆ ರಾವಣನು ಯಾವ ಕಾಲವನ್ನೂ ಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೆ ತರದೆ ಜನರಿಗೆ ಹಿಂಸೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿರುವನೆಂಬ ಭಾವವನ್ನು 'ಅಪ್ರಲಯೋದ್ವೇಲಾತ್' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತದೆ.

अथ वेलासमासन्नशैलरन्ध्रानुनादिना ।
स्वरेणोवाच भगवान्परिभूतार्णवध्वनिः ॥ ३५ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಅಥ ವೇಲಾಸಮಾಸನ್ನಶೈಲರನ್ಧ್ರಾನುನಾದಿನಾ ಸ್ವರೇಣ ಪರಿಭೂತಾರ್ಣವಧ್ವನಿಃ ಭಗವಾನ್ ಉವಾಚ.]

ಅರ್ಥ. ಅಥ-ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ವೇಲಾಸಮಾಸನ್ನ . . . .ನಾದಿನಾ-(ವೇಲಾ-ದಡದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸನ್ನ-ಹತ್ತಿರವಾಗಿರುವ ಶೈಲ-ಪರ್ವತಗಳ ರನ್ಧ್ರ-ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನುನಾದಿನಾ-ಪ್ರತಿಧ್ವನಿಯನ್ನುಳ್ಳ) ಸಮುದ್ರದ ದಡಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪರ್ವತಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಧ್ವನಿಯಾಗುವಂಥ ಸ್ವರೇಣ–ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಪರಿಭೂತಾರ್ಣವಧ್ವನಿಃ–(ಪರಿಭೂತ–ತಿರಸ್ಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಅರ್ಣವಧ್ವನಿಃ-ಸಮುದ್ರದ ಶಬ್ದವುಳ್ಳ) ಸಮುದ್ರದ ಶಬ್ದವನ್ನೂ ತಗ್ಗಿಸುತ್ತಾ ಭಗವಾನ್- ಪರಮಾತ್ಮನು ಉವಾಚ- ಹೇಳಿದನು.

ವಿ. ವಾ. ವೇಲಾಯಾಂ ಸಮಾಸನ್ನಾಃ–ವೇಲಾಸಮಾಸನ್ನಾಃ (ಸ.ತ.); ವೇಲಾಸಮಾಸನ್ನಾಶ್ಚ ತೇ ಶೈಲಾಶ್ಚ– ವೇಲಾಸಮಾಸನ್ನಶೈಲಾಃ (ವಿ.ಪೂ.ಕ.); ತೇಷಾಂ-ವೇಲಾಸಮಾಸನ್ನಶೈಲಾನಾಂ; ವೇಲಾಸಮಾಸನ್ನಶೈಲಾನಾಂ ರನ್ಧ್ರಾಃ– ವೇಲಾಸಮಾಸನ್ನಶೈಲರನ್ಧ್ರಾಃ (ಷ.ತ.); ತೇಷು– ವೇಲಾಸಮಾಸನ್ನಶೈಲರನ್ಧ್ರೇಷು; ಅನುನಾದಃ ಅಸ್ಯಾಸ್ತೀತಿ–ಅನುನಾದೀ (ತ.ವೃ); ವೇಲಾಸಮಾಸನ್ನಶೈಲರನ್ಧ್ರೇಷು ಅನುನಾದೀ–ವೇಲಾಸಮಾಸನ್ನಶೈಲರನ್ಧ್ರಾನುನಾದೀ (ಸ.ತ.); ತೇನ–ವೇಲಾಸಮಾಸನ್ನಶೈಲರನ್ಧ್ರಾನುನಾದಿನಾ. ೨ ಭಗಾಃ ಅಸ್ಯ ಸನ್ತೀತಿ–ಭಗವಾನ್ (ತ. ವೃ.); ೩. ಅರ್ಣವಸ್ಯ ಧ್ವನಿಃ–ಅರ್ಣವಧ್ವನಿಃ (ಷ. ತ.); ಪರಿಭೂತಃ ಅರ್ಣವಧ್ವನಿಃ ಯೇನ ಸಃ– ಪರಿಭೂತಾರ್ಣವಧ್ವನಿಃ (ತ್ರಿ. ತ.).

ವ್ಯಾ. ವಿ. ಉವಾಚ- ವಚಪರಿಭಾಷಣೇ (ವಚ್– ಮಾತಾಡು) ಎಂಬ ೨ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್, ಪ. ಪ್ರ. ಏ.

ವಿಚಾರ. ಐಶ್ವರ್ಯಸ್ಯ ಸಮಗ್ರಸ್ಯ ವೀರ್ಯಸ್ಯ ಯಶಸಃ ಶ್ರಿಯಃ। ಜ್ಞಾನವೈರಾಗ್ಯಯೋಶ್ಚೈವ ಷಣ್ಣಾಂ ಭಗ ಇತೀರಣಾ ॥

ಪೂರ್ಣವಾದ ಒಡೆತನ, ವೀರ್ಯ, ಕೀರ್ತಿ, ಸಂಪತ್ತು, ಜ್ಞಾನ, ವೈರಾಗ್ಯ- ಇವು ಆರಕ್ಕೆ ಭಗವೆಂದು ಹೆಸರು; ಈ ಆರು ಗುಣಗಳುಳ್ಳವನಿಗೆ **ಭಗವಂತ**ನೆಂದು ಹೆಸರು.

पुराणस्य कवेस्तस्य वर्णस्थानसमीरिता ।
बभूव कृतसंस्कारा चरितार्थैव भारती ॥ ३६ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಪುರಾಣಸ್ಯ ಕವೇಃ ತಸ್ಯ ವರ್ಣಸ್ಥಾನಸಮೀರಿತಾ ಕೃತಸಂಸ್ಕಾರಾ ಭಾರತೀ ಚರಿತಾರ್ಥಾ ಬಭೂವ ಏವ.]

ಅರ್ಥ. ಪುರಾಣಸ್ಯ- ಬಲು ಹಿಂದಿನ ಕವೇಃ-ಕವಿಯಾದ ತಸ್ಯ- ಆತನ ವರ್ಣಸ್ಥಾನಸಮೀರಿತಾ- (ವರ್ಣಸ್ಥಾನ ವರ್ಣಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸಮೀರಿತಾ- ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ) ಆಯಾ ವರ್ಣಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸಿದ ಕೃತಸಂಸ್ಕಾರಾ- (ಕೃತ- ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಸಂಸ್ಕಾರಾ- ಸಂಸ್ಕಾರವುಳ್ಳ) ಸರಿಯಾದ ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಭಾರತೀ- ಮಾತು ಚರಿತಾರ್ಥಾ- ಕೃತಾರ್ಥವಾಗಿ ಬಭೂವ ಏವ- ಆಗಿಯೇ ಆಯಿತು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ವರ್ಣಾನಾಂ ಸ್ಥಾನಾನಿ - ವರ್ಣಸ್ಥಾನಾನಿ (ಷ.ತ.); ತೇಷು- ವರ್ಣಸ್ಥಾನೇಷು; ವರ್ಣಸ್ಥಾನೇಷು-ಸಮೀರಿತಾ ವರ್ಣಸ್ಥಾನಸಮೀರಿತಾ (ಸ. ತ.); ೨ ಕೃತಃ ಸಂಸ್ಕಾರಃ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ- ಕೃತಸಂಸ್ಕಾರಾ (ಷ. ಬ.). ೩ ಚರಿತಃ ಅರ್ಥಃ ಯಯಾ ಸಾ- ಚರಿತಾರ್ಥಾ (ತೃ. ತ.)

ವ್ಯಾ. ವಿ. ಬಭೂವ-ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ (ಭೂ-ಇರು) ಎಂಬ ೧ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್, ಪ. ಪ್ರ. ಏ.

ವಿಚಾರ. ೧ ಅಷ್ಟೌ ಸ್ಥಾನಾನಿ ವರ್ಣಾನಾಮುರಃ ಕಣ್ಠಃ ಶಿರಸ್ತಥಾ। ಜಿಹ್ವಾಮೂಲಂ ಚ ದನ್ತಾಶ್ಚ ನಾಸಿಕೋಷ್ಠೌ ಚ ತಾಲು ಚ ॥ ಎಂಬಂತೆ ಎದೆ, ಕಂಠ, ತಲೆ, ನಾಲಗೆಯ ಬುಡ, ಹಲ್ಲು, ಮೂಗು, ತುಟಿ, ದವಡೆ- ಇವು ಎಂಟು **ವರ್ಣಗಳು ಹುಟ್ಟುವ ಸ್ಥಾನಗಳು**. ಇಂಥಿಂಥ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕೆಂದೂ ಹೀಗೆ ಹೀಗೆಯೆ

ಉಚ್ಚರಿಸಬೇಕೆಂದೂ ನಿಯಮವುಂಟು. ವೇದವನ್ನು ಮೊದಲು ಉಚ್ಚರಿಸಿದ್ದ ವಿಷ್ಣುವು ಈಗ ಆಡಿದ್ದರಿಂದ ಮಾತಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಾಫಲ್ಯವು ಬಂತು ಎಂದು ಭಾವ. ೨ ಪರಾ, ಮಧ್ಯಮಾ, ಪಶ್ಯಂತೀ, ವೈಖರೀ-ಎಂದು **ನಾಲ್ಕು ಸ್ಥಿತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತು** ಇರುವನೆಂದೂ ಅದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮೂಲಾಧಾರ, ನಾಭಿ, ಹೃದಯ, ಮುಖ- ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ತೋರಿಕೊಳ್ಳುವದೆಂದೂ ಆಗಮಿಕರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಪರಮಾತ್ಮನು ಆಡಿದ ಮಾತು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಈ ನಾಲ್ಕು ಸ್ಥಿತಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಕೊನೆಗೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೇಳಬಂತು ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ಶ್ಲೋಕಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾಗಿ ಅರ್ಥವಿರುವ "ಪುರಾಣಸ್ಯ ಕವೇಸ್ತಸ್ಯ ಚತುರ್ಮುಖಸಮೀರಿತಾ । ಪ್ರವೃತ್ತಿರಾಸೀಚ್ಛಬ್ದಾನಾಂ ಚರಿತಾರ್ಥಾ ಚತುಷ್ಟಯೀ ॥" (೨-೧೭) ಎಂಬ ಕುಮಾರಸಂಭವಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಇದಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿ ನೋಡಬಹುದಾಗಿದೆ. ೩ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು 'ಪುರಾಣಕವಿ' ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವದರಿಂದ ವೇದವು ಈಶ್ವರವಾಕ್ಯವೆಂದು ಹೇಳುವ ನೈಯಾಯಿಕರ ಮತವನ್ನು ಕಾಳಿದಾಸನು ಒಪ್ಪಿದ್ದರೂ ಒಪ್ಪಿರಬಹುದೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ; ಅಥವಾ 'ಆದಿಯಲ್ಲಿ ವೇದವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿದವನು' ಎಂಬುದಿಷ್ಟೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿದ್ದರೂ ಇರಬಹುದು. ಏಕೆಂದರೆ ತನ್ನ ಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿ ವೇದಾಂತಿಗಳ ಮತವನ್ನೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅನುಸರಿಸಿರುವ ಕವಿಯು ವೇದವು ಅಪೌರುಷೇಯವೆಂಬ ಮತವನ್ನೆ ಒಪ್ಪಿರುವನೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವದು ಹೆಚ್ಚು ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

बभौ सदशनज्योत्स्ना सा विभोर्वदनोद्गता ।
निर्यातशेषा चरणाद्गङ्गेवोर्ध्वप्रवर्तिनी　　॥ ३७ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ವಿಭೋಃ ವದನೋದ್ಗತಾ ಸದಶನಜ್ಯೋತ್ಸ್ನಾ ಸಾ ಚರಣಾತ್ ನಿರ್ಯಾತಶೇಷಾ ಊರ್ಧ್ವಪ್ರವರ್ತಿನೀ ಗಙ್ಗಾ ಇವ ಬಭೌ.]

ಅರ್ಥ. ವಿಭೋಃ- ಸರ್ವಶಕ್ತನಾದ (ಆತನ) ವದನೋದ್ಗತಾ- ಮುಖದಿಂದ ಹೊರಟ ಸದಶನಜ್ಯೋತ್ಸ್ನಾ- ಹಲ್ಲುಗಳ ಕಾಂತಿಯಿಂದ

ಕೂಡಿದ ಸಾ- ಆ (ಮಾತು) ಚರಣಾತ್- ಕಾಲಿನಿಂದ ನಿರ್ಯಾತಶೇಷಾ, (ನಿರ್ಯಾತ- ಹೊರಟ ಶೇಷಾ- ಉಳಿದ) ಹೊರಬಂದು ಉಳಿದಿರುವ ಊರ್ಧ್ವಪ್ರವರ್ತಿನೀ- ಮೇಲಕ್ಕೆ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವ ಗಜಸ್ಗೀವ- ಗಂಗೆಯೋ ಎಂಬಂತೆ ಬಭೌ- ಬೆಳಗುತ್ತಲಿತ್ತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಪರಮಾತ್ಮನು ಮಾತಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಅವನ ಹಲ್ಲುಗಳ ಶುಭ್ರಕಾಂತಿಯೂ ಸೇರಿಕೊಂಡದ್ದರಿಂದ ಪಾದದಿಂದ ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರದೆ ಇನ್ನೂ ಉಳಿದಿರುವ ಗಂಗೆಯು ಮೇಲುಗಡೆಗೆ ಹರಿದು ಬಂದಿತೋ ಎಂಬಂತೆ ಒಪ್ಪುತ್ತಲಿತ್ತು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ದಶನಾನಾಂ ಜ್ಯೋತ್ಸ್ನಾ - ದಶನಜ್ಯೋತ್ಸ್ನಾ (ಷ. ತ.); ತಯಾ - ದಶನಜ್ಯೋತ್ಸ್ನಯಾ; ದಶನಜ್ಯೋತ್ಸ್ನಯಾ ಸಹ ವರ್ತತ ಇತಿ- ಸದಶನಜ್ಯೋತ್ಸ್ನಾ (ಸಹ. ಬ.). ೨ ವದನಾತ್ ಉದ್ಗತಾ- ವದನೋದ್ಗತಾ (ಪಂ.ತ.) ೩ ನಿರ್ಯಾತಾ ಚಾಸೌ ಶೇಷಾ ಚ- ನಿರ್ಯಾತಶೇಷಾ (ವಿ. ಪೂ. ಕ.). ೪ ಊರ್ಧ್ವಂ ಪ್ರವರ್ತತ ಇತಿ- ಊರ್ಧ್ವಪ್ರವರ್ತಿನೀ (ಕೃ. ವೃ.).

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ನಿರ್ಯಾತಶೇಷಾ-ಇದು ಕರ್ಮಧಾರಯವಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಾಗಿರುವ ನಿರ್ಯಾತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗದಂತೆ ರೂಪವು ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ನಿರ್ಯಾತಾಯಾಃ ಶೇಷಾ- ಎಂದು ವಿಗ್ರಹಬಿಡಿಸಿದರೆ ನಿರ್ಯಾತಾಶೇಷಾ ಎಂದಾಗಬೇಕಾಗುವದು. ೨ ಬಭೌ (೨೧)- ಭಾದೀಪ್ತೌ (ಭಾ- ಬೆಳಗು) ಎಂಬ ೨ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್, ಪ. ಪ್ರ. ಏ.

ವಿಚಾರ. ೧ ಶಿವನ ಗಾನವನ್ನು ಕೇಳಿದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶರೀರವು ಕರಗಿ ಗಂಗೆಯು ಹುಟ್ಟಿದಳೆಂದೂ ಗಂಗೆಯನ್ನು ಕಂಡು ವಿಷ್ಣುವು ಮೋಹಿತನಾಗಲು ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಅಸೂಯಾಗ್ರಸ್ತಳಾದಳೆಂದೂ ಆಗ ಗಂಗೆಯು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿಕೊಂಡಳೆಂದೂ ದೇವತೆಗಳು ವಿಷ್ಣುವನ್ನೂ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಎಡಹೆಬ್ಬೆಟ್ಟಿನಿಂದ ಮತ್ತೆ ಉದ್ಭವಿಸಿದಳೆಂದೂ ಪುರಾಣದ ಕಥೆ. ೨ ಗಂಗೆಗೆ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವ ರೂಪವುಂಟು. ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸುವ ರೂಪವಿಲ್ಲದ ವಿಷ್ಣು

ವಿಸ ವಾಕ್ಕು ಇದರ ಹಾಗೆ ಶುಭ್ರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವದು ಒಂದು ವಿಶೇಷವಾದ ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆ.

जाने वो रक्षसाक्रान्तावनुभावपराक्रमौ ।
अङ्गिनां तमसेवोभौ गुणौ प्रथममध्यमौ ॥ ३८ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ವಃ ಅನುಭಾವಪರಾಕ್ರಮೌ ರಕ್ಷಸಾ ಅಙ್ಗಿನಾಂ ಪ್ರಥಮ ಮಧ್ಯಮೌ ಗುಣೌ ತಮಸಾ ಇವ ಆಕ್ರಾನ್ತೌ ಜಾನೇ.]

ಅರ್ಥ. ವಃ- ನಿಮ್ಮಗಳ ಅನುಭಾವಪರಾಕ್ರಮೌ- ಪ್ರಭಾವ ಮತ್ತು ಪರಾಕ್ರಮ ಇವುಗಳು ರಕ್ಷಸಾ- ರಾಕ್ಷಸನಾದ ರಾವಣನಿಂದ ಅಙ್ಗಿನಾಂ- ಶರೀರವುಳ್ಳ(ಜೀ)ವರ ಪ್ರಥಮಮಧ್ಯಮೌ- ಮೊದಲ ನೆಯ ಮತ್ತು ಎರಡನೆಯ ಗುಣೌ- ಗುಣಗಳು ತಮಸಾ ಇವ- ತಮೋ ಗುಣದಿಂದ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಆಕ್ರಾನ್ತೌ- ಆಕ್ರಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ (ಎಂಬು ದನ್ನು) ಜಾನೇ- ಬಲ್ಲೆನು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಅನುಭಾವಶ್ಚ ಪರಾಕ್ರಮಶ್ಚ- ಅನುಭಾವಪರಾ ಕ್ರಮೌ (ದ್ವ.) ೨ ಅಙ್ಗಾನಿ ಸನ್ತಿ ಏಷಾಂ ಇತಿ- ಅಙ್ಗಿನಃ (ತ. ವೃ.); ತೇಷಾಂ- ಅಙ್ಗಿನಾಮ್. ೩ ಪ್ರಥಮಶ್ಚ ಮಧ್ಯಮಶ್ಚ- ಪ್ರಥಮ ಮಧ್ಯಮೌ (ದ್ವ.).

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಪ್ರಥಮ- ವಿಶೇಷಶಬ್ದ (ಪ್ರಥಮಃ, ಪ್ರಥಮೌ, ಪ್ರಥಮೇ- ಪ್ರಥಮಾಃ। ಹೇ ಪ್ರಥಮ, ಹೇ ಪ್ರಥಮೌ, ಹೇ ಪ್ರಥಮೇ- ಹೇ ಪ್ರಥಮಾಃ। ಉಳಿದದ್ದು ರಾಮಶಬ್ದದಂತೆ.) ೨ ಉಭೌ- ನಿತ್ಯದ್ವಿವಚನಾಂತಶಬ್ದ ೩ ಜಾನೇ- (೮) ಜ್ಞಾ ಅವಬೋಧನೇ (ಜ್ಞಾ ೩೬) ಎಂಬ ೯ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಟ್, ಆ. ಉ. ಏ. ಈ ಕ್ರಿಯಾಪದಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿನ ನಾಮವಾಕ್ಯದರ್ಥವೇ (noun clause) ಕರ್ಮ.

ವಿಚಾರ. ೧ ಪ್ರಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ತ್ವ, ರಜಸ್ಸು, ತಮಸ್ಸು- ಎಂಬ **ಮೂರು ಗುಣ**ಗಳಿರುವವೆಂದೂ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಹೆಚ್ಚಿದಾಗ ಮಿಕ್ಕ ಎರಡೂ ಅದಕ್ಕೆ ವಶವಾಗಿರುವವೆಂದೂ ಸಾಂಖ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿ ಸಿದೆ; ತಮೋಗುಣವು ಹೆಚ್ಚಿದಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಸತ್ತ್ವಗುಣವೂ ರಜೋ ಗುಣವೂ ವಶವಾಗಿಬಿಡುವಂತೆ ರಾವಣನಿಗೆ ನಿಮ್ಮ ಮನಸ್ಸಿನ ಪ್ರಭಾ

ವವೂ ಶರೀರದ ಪರಾಕ್ರಮವೂ ವಶವಾಗಿರುವನೆಂಬುದನ್ನು ನಾನು ಬಲ್ಲೆನು ಎಂದು ಭಗವಂತನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ೨ ಅನುಭಾವವು ಸತ್ತ್ವದ ಫಲವಾದ ಮನಸ್ಸಿನ ಗುಣವು; ಪರಾಕ್ರಮವು ರಜಸ್ಸಿನ ಫಲವಾದ ಶರೀರದ ಗುಣವು. ಆದ್ದರಿಂದ ರಾವಣನನ್ನು ತಮಸ್ಸಿಗೆ ಹೋಲಿಸಿರುವದು ಇಲ್ಲಿ ಬಹು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಒಪ್ಪುತ್ತದೆ.

विदितं तप्यमानं च तेन मे भुवनत्रयम् ।
अकामोपनतेनेव साधोर्हृदयमेनसा ॥ ६९ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಅಕಾಮೋಪನತೇನ ಏನಸಾ ಸಾಧೋಃ ಹೃದಯಂ ಇವ ತೇನ ತಪ್ಯಮಾನಂ ಭುವನತ್ರಯಂ ಚ ಮೇ ವಿದಿತಮ್.]

ಅರ್ಥ. ಅಕಾಮೋಪನತೇನ- (ಅಕಾಮ- ಇಚ್ಛೆಯಿಲ್ಲದೆ ಇರುವಿಕೆಯಿಂದ ಉಪನತೇನ- ಬಂದಿರುವ) ತನಗೆ ಬೇಕಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಗಂಟುಬಿದ್ದಿರುವ ಏನಸಾ- ಪಾಪದಿಂದ ಸಾಧೋಃ- ಸತ್ಪುರುಷನ ಹೃದಯಂ ಇವ- ಹೃದಯದಂತೆ ತೇನ- ಆ (ರಾಕ್ಷಸನಿಂದ) ತಪ್ಯಮಾನಂ- ಸಂತಾಪಗೊಳಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವ ಭುವನತ್ರಯಂ ಚ- ಮೂರು ಲೋಕವೂ ಮೇ- ನನಗೆ ವಿದಿತಂ- ತಿಳಿದಿರುವದಾಗಿದೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಸಜ್ಜನನಾದವನ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಬಂದೊದಗಿ ಕಾಡುವ ಪಾಪದಂತೆ ಮೂರು ಲೋಕವನ್ನೂ ಆ ರಾಕ್ಷಸನು ಸಂಕಟಗೊಳಿಸುತ್ತಿರುವನೆಂಬುದು ನನಗೆ ಗೊತ್ತಿದೆ.

ವಿ. ವಾ. ೧ ತ್ರಯೋ ಅವಯವಾ ಅಸ್ಯೇತಿ- ತ್ರಯಮ್ (ತ.ವೃ.); ಭುವನಾನಾಂ ತ್ರಯಂ- ಭುವನತ್ರಯಮ್- (ಷ. ತ.) ೨ ನ ಕಾಮಃ- ಅಕಾಮಃ (ನ. ತ.) ತೇನ- ಅಕಾಮೇನ; ಅಕಾಮೇನ ಉಪನತಂ- ಅಕಾಮೋಪನತಂ (ತೃ. ತ.) ತೇನ- ಅಕಾಮೋಪನತೇನ.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಏನಸಾ— ಸಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕ. ೨ ಮೇ ವಿದಿತಂ— ವಿದಿತ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ: ಇಚ್ಛೆ, ಬುದ್ಧಿ, ಪೂಜಾ- ಮುಂತಾದ ಕೆಲವು ಅರ್ಥದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಹೀಗೆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವದು ; ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದ್ದರೆ ಅದರ ಯೋಗವಿರುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಷಷ್ಠೀ ಬರುವದು; 'ಮೇ ವಿದಿತಂ = ಮಯಾ ಜ್ಞಾಯತೇ'.

ವಿಚಾರ. ರಾವಣನು ಅಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಹೆದರದೆ ಕಂಡವರ ಹೆಂಡಿರನ್ನು ಹಿಡಿದು ಭೋಗಿಸುತ್ತಿದ್ದನು; ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೋಲಿಸಿ ಅವರ ವನವನ್ನು ಹಾಳುಮಾಡಿ ಅವರ ಹೆಂಡತಿಯರನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದಿದ್ದನು; ಋಷಿಗಳ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಕಂಟಕನಾಗಿ ಅವರನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುತ್ತಿದ್ದನು; ಸೂರ್ಯಾದಿಗಳು ಕೂಡ ಅವನಿಗೆ ಹೆದರುತ್ತಿದ್ದರು.

कार्येषु चैककार्यत्वादभ्यर्थ्योऽस्मि न वज्रिणा ।
स्वयमेव हि वातोऽग्नेः सारथ्यं प्रतिपद्यते ॥ ४० ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಏಕಕಾರ್ಯತ್ವಾತ್ ಚ ಕಾರ್ಯೇಷು ವಜ್ರಿಣಾ ಅಭ್ಯರ್ಥ್ಯಃ ನ ಅಸ್ಮಿ ವಾತಃ ಸ್ವಯಂ ಏವ ಅಗ್ನೇಃ ಸಾರಥ್ಯಂ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ ಹಿ.]

ಅರ್ಥ. ಚ- ಮತ್ತು ಏಕಕಾರ್ಯತ್ವಾತ್- (ನಾವಿಬ್ಬರೂ) ಒಂದೇ ಕಾರ್ಯವುಳ್ಳವರಾಗಿರುವದರ ದೆಸೆಯಿಂದ ಕಾರ್ಯೇಷು- ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕೆಲಸಗಳಲ್ಲಿ ವಜ್ರಿಣಾ- ಇಂದ್ರನಿಂದ ಅಭ್ಯರ್ಥ್ಯಃ- ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕವನು ನಾಸ್ಮಿ- ಆಗಿರುವದಿಲ್ಲ. ವಾತಃ- ಗಾಳಿಯು ಸ್ವಯಮೇವ- ತಾನೇ ಅಗ್ನೇಃ- ಬೆಂಕಿಗೆ ಸಾರಥ್ಯಂ- ಸಹಾಯಮಾಡುವದನ್ನು ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ ಹಿ- ಪಡೆಯುತ್ತದೆಯಲ್ಲವೆ?

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ನಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೂ ಇದೇ ಕಾರ್ಯವು ಆಗಬೇಕಾಗಿರುವದರಿಂದ ಇಂದ್ರನು ನನ್ನನ್ನು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೇಳಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದದ್ದು ಏನೂ ಇಲ್ಲ; ಗಾಳಿಯು ಬೆಂಕಿಗೆ ತಾನೇ ಸಹಾಯವಾಗುವದೇ ಹೊರತು ಅದನ್ನು ಬೆಂಕಿಯೇನೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದದ್ದು ಇರುವದಿಲ್ಲ.

ವಿಗ್ರಹ ೧ ಏಕಂ ಕಾರ್ಯಂ ಯಯೋಃ ತೌ-ಏಕಕಾರ್ಯೌ (ಷ.ಬ.); ತಯೋಃ- ಏಕಕಾರ್ಯಯೋಃ; ಏಕಕಾರ್ಯಯೋಃ ಭಾವಃ- ಏಕಕಾರ್ಯತ್ವಂ (ತ.ವೃ,); ತಸ್ಮಾತ್- ಏಕಕಾರ್ಯತ್ವಾತ್. ೨ ಅಭ್ಯರ್ಥಯಿತುಂ ಯೋಗ್ಯಃ- ಅಭ್ಯರ್ಥ್ಯಃ (ತ. ವೃ.). ೩. ವಜ್ರಂ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತೀತಿ- ವಜ್ರೀ (ತ. ವೃ); ತೇನ- ವಜ್ರಿಣಾ. ೪ ಸಾರಥೇಃ ಭಾವಃ- ಸಾರಥ್ಯಮ್ (ತ. ವೃ.)

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಸ್ವಯಂ- ಅವ್ಯಯ. ೨ ಕಾರ್ಯೇಷು ಚ- ವಾಕ್ಯಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಚ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯವು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ೩ ಅಸ್ಮಿ (೧)- ಅಸಭುವಿ (ಅಸ್ ಇರು) ಎಂಬ ೨ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಟ್, ಪ. ಉ. ಏ. ೪ ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ (೩)- ಪದ ಗತೌ (ಪದ್- ಹೋಗು) ಎಂಬ ೪ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಪ್ರತಿ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ಹೊಂದು ಎಂಬ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಲಟ್, ಆ. ಪ್ರ. ಏ.

ವಿಚಾರ. ತಿಳಿದವರು ತಮ್ಮ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಬ್ಬರಿಂದ ಹೇಳಿಸಿಕೊಳ್ಳುವದಿಲ್ಲ. ತಾವೇ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ- ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತೋರಿಸುವದಕ್ಕೆ ವಾಯುವಿನ ದೃಷ್ಟಾಂತವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ನಿಜವಾಗಿ ಆಗಬೇಕಾದ ಸ್ವಕಾರ್ಯವೇನೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅಧರ್ಮವನ್ನು ನಾಶಗೊಳಿಸಿ ಧರ್ಮವನ್ನು ಸ್ಥಾಪನೆ ಮಾಡುವದು ಅವನಿಗೆ ಸ್ವಭಾವವು. ೨೪, ೩೧ನೆಯ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ನೋಡಿ. ಇಂದ್ರನು ಬಯಸುವ ರಾವಣನ ವಧೆಯು ಧರ್ಮಕಾರ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ 'ನಮ್ಮಿಬ್ಬರಿಗೂ ಒಂದೇ ಕಾರ್ಯವಿದೆ' ಎಂದಿದ್ದಾನೆ.

स्वासिधारापरिहृतः कामं चक्रस्य तेन मे ।
स्थापितो दशमो मूर्धा लभ्यांश इव रक्षसा ॥ ४१ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಸ್ವಾಸಿಧಾರಾಪರಿಹೃತಃ ದಶಮೋ ಮೂರ್ಧಾ ಮೇ ಚಕ್ರಸ್ಯ ಕಾಮಂ ಲಭ್ಯಾಂಶಃ ಇವ ತೇನ ರಕ್ಷಸಾ ಸ್ಥಾಪಿತಃ.]

ಅರ್ಥ. ಸ್ವಾಸಿಧಾರಾಪರಿಹೃತಃ- (ಸ್ವ- ತನ್ನ ಅಸಿ- ಕತ್ತಿಯ ಧಾರಾ- ಅಲುಗಿನಿಂದ ಪರಿಹೃತಃ- ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟ) ತನ್ನ ಕತ್ತಿಯ ಅಲುಗಿನಿಂದ ಕತ್ತರಿಸದೆ ಉಳಿಸಿರುವ ದಶಮಃ- ಹತ್ತನೆಯ ಮೂರ್ಧಾ- ತಲೆಯು ಮೇ- ನನ್ನ ಚಕ್ರಸ್ಯ- ಚಕ್ರಕ್ಕೆ ಕಾಮಂ- ತಕ್ಕ ಲಭ್ಯಾಂಶ ಇವ- ಪಡೆಯತಕ್ಕ ಭಾಗದಂತೆ ತೇನ- ಆ ರಕ್ಷಸಾ- ರಾಕ್ಷಸನಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತಃ- ಇಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಸ್ವಸ್ಯ ಅಸಿಃ-ಸ್ವಾಸಿಃ (ಷ.ತ.); ತಸ್ಯ- ಸ್ವಾಸೇಃ ಸ್ವಾಸೇಃ ಧಾರಾ- ಸ್ವಾಸಿಧಾರಾ (ಷ. ತ.); ತಯಾ- ಸ್ವಾಸಿಧಾರಯಾ ಸ್ವಾಸಿಧಾರಯಾ ಪರಿಹೃತಃ- ಸ್ವಾಸಿಧಾರಾಪರಿಹೃತಃ (ತೃ. ತ.)

೨ ದಶಾನಾಂ ಪೂರಣಃ- ದಶಮಃ (ತ.ವೃ.); ೩ ಲಭ್ಯಶ್ಚ ಅಸೌ ಅಂಶಶ್ಚ; ಲಭ್ಯಾಂಶಃ (ವಿ. ಪೂ. ಕ.).

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಸ್ವಾಸಿಃ- ಇದನ್ನು 'ಸ್ವಸ್ಯ ಅಸಿಃ' ಎಂದಾಗಲಿ 'ಸ್ವಶ್ಚ ಅಸೌ ಅಸಿಶ್ಚ' (ವಿ ಪೂ. ಕ.) ಎಂದಾಗಲಿ ವಿಗ್ರಹಬಿಡಿಸಬಹುದು; ಸ್ವಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಶಬ್ದದಂತೆ ನಡೆಯುವದು. ಸ್ವ ಎಂಬ ಮಾತಿಗೆ ತಾನು, ತನ್ನದು, ಜ್ಞಾತಿ, ಧನ- ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಅರ್ಥಗಳಿರುವವು. ಜ್ಞಾತಿ, ತಾನು- ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದು ಪುಲ್ಲಿಂಗ; ತನ್ನ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇದು ವಿಶೇಷಣವಾದ್ದರಿಂದ ಮೂರು ಲಿಂಗವೂ ಆಗುವದು; ಹಣವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪುನ್ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ. ೨ ಕಾಮಂ- ಅವ್ಯಯ. ೩ ಮೇ- ಅಸ್ಮದ್‌ಶಬ್ದ, ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿ. ೪ ಮೂರ್ಧ್ನ- ನಕಾರಾಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ. ೫ ರಕ್ಷಸಾ ಸಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕ.

ವಿಚಾರ ೧ ರಾವಣನು ಗೋಕರ್ಣದಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಸಾವಿರ ವರ್ಷಗಳು ಪಂಚಾಗ್ನಿಗಳ ನಡುವೆ ಇದ್ದುಕೊಂಡು ಉಗ್ರತಪಸ್ಸನ್ನು ಮಾಡಿ ತನ್ನ ತಲೆಯನ್ನು ಸಾವಿರ ವರ್ಷಕ್ಕೊಂದೊಂದಾಗಿ ಹೋಮ ಮಾಡುತ್ತಬಂದನು. ಹತ್ತನೆಯ ತಲೆಯನ್ನು ಹೋಮಕ್ಕೆಂದು ಕತ್ತರಿಸಲು ಯತ್ನಿಸುವದಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನು ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಿ ಅವನಿಗೆ ಕೇಳಿದ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು-ಎಂದು ರಾಮಾಯಣದ ಉತ್ತರ ಕಾಂಡದಲ್ಲಿದೆ. ಈಶ್ವರನನ್ನು ಕುರಿತು ತಪಸ್ಸುಮಾಡಿದನೆಂದು ಮಲ್ಲಿನಾಥವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿದೆ. ಇದೂ ಬೇರೆ ಪುರಾಣದಲ್ಲಿರಬಹುದು; ಆದರೆ ಮುಂದೆ ೪೨, ೪೩ರಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ವಿಷಯವನ್ನೇ ತಿಳಿಸಿದೆ. ೨ ರಾವಣನು ತನ್ನ ತಲೆಯನ್ನು ತಾನೇ ಕಡಿದುಕೊಳ್ಳದೆ ನನ್ನ ಚಕ್ರಕ್ಕಾಗಿ ಅದನ್ನು ಮೀಸಲುಕಟ್ಟಿರುತ್ತಾನೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ಹೇಳಿರುವನು. ಇದರಿಂದ 'ನಾನು ಅವನನ್ನು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಕೊಂದೇ ಕೊಲ್ಲುವೆನು'- ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಯಿತು.

स्रष्टुर्वरातिसर्गात्तु मया तस्य दुरात्मनः ।
अत्यारूढं रिपोः सोढं चन्दनेनेव भोगिनः ॥ ४२ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಸ್ರಷ್ಟುಃ ವರಾತಿಸರ್ಗಾತ್ ತು ಮಯಾ ತಸ್ಯ ದುರಾತ್ಮನಃ ರಿಪೋಃ ಅತ್ಯಾರೂಢಂ ಭೋಗಿನಃ (ಅತ್ಯಾರೂಢಂ) ಚನ್ದನೇನ ಇವ ಸೋಢಮ್.]

ಅರ್ಥ. ತು-ಆದರೆ ಸ್ರಷ್ಟುಃ- ಬ್ರಹ್ಮನ ವರಾತಿಸರ್ಗಾತ್-ವರದಾನ(ಕಾರಣ)ದಿಂದ ಮಯಾ- ನನ್ನಿಂದ ತಸ್ಯ- ಆ ದುರಾತ್ಮನಃ- ದುಷ್ಟ ಸ್ವಭಾವದವನಾದ ರಿಪೋಃ-ಶತ್ರುವಿನ ಅತ್ಯಾರೂಢಂ- ಮಿಗಿಲಾದ ಏರಿಕೆಯು ಭೋಗಿನಃ-ಸರ್ಪದ (ಅತ್ಯಾರೂಢಂ-ಹೆಚ್ಚಿನ ಏರಿಕೆಯು) ಚಂದನೇನ ಇವ- ಗಂಧದಮರದಿಂದ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಸೋಢಂ- ಸಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಬ್ರಹ್ಮನ ಸೃಷ್ಟಿಯ ಕಟ್ಟಲೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿಕೊಂಡು ಚಂದನಮರವು ತನ್ನ ಮೇಲೆ ಹತ್ತಿದ ಹಾವಿನ ಹಾವಳಿಯನ್ನು ತಡೆದುಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ನಾನು ಆ ದುರಾತ್ಮನಾದ ರಾವಣನ ಹಾವಳಿಯನ್ನೆಲ್ಲ ಬ್ರಹ್ಮನು ಅವನಿಗೆ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆಂಬುದರ ಮೇಲೆ ತಡೆದುಕೊಂಡೆನು.

ವಿಗ್ರಹ. ೧ ಸೃಜತೀತಿ- ಸ್ರಷ್ಟಾ (ಕೃ. ವೃ); ತಸ್ಯ-ಸ್ರಷ್ಟುಃ ೨ ಅತಿಸೃಜ್ಯತ ಇತಿ- ಅತಿಸರ್ಗಃ (ಕೃ. ವೃ.); ವರಸ್ಯ ಅತಿಸರ್ಗಃ- ವರಾತಿಸರ್ಗಃ(ಷ.ತ.); ತಸ್ಮಾತ್-ವರಾತಿಸರ್ಗಾತ್ ೩ ಅತ್ಯಾರುಹ್ಯತೇ ಇತಿ- ಅತ್ಯಾರೂಢಮ್ (ಕೃ. ವೃ.) ೪. ದುಷ್ಟಃ ಆತ್ಮಾ ಯಸ್ಯ ಸಃ- ದುರಾತ್ಮಾ (ಷ. ಬ.); ತಸ್ಯ- ದುರಾತ್ಮನಃ.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಸ್ರಷ್ಟುಃ-ಋಕಾರಾಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ, ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿ ೨ ಅತ್ಯಾರೂಢಂ-ರುಹ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ; ಅಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕ. ೩ ಸೋಢಂ-ಸಹ್ ಧಾತುವಿನ ಭೂತಕೃದಂತ, ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಭೂತಕೃದಂತವನ್ನು ಪೂರ್ಣಕ್ರಿಯಾಪದದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ರೂಢಿಯುಂಟು; ಸೋಢಂ = ಸೋಢಂ ಆಸೀತ್ (ಸಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾಯಿತು.) ೪. ವರಾತಿಸರ್ಗಾತ್ತು- 'ತು' ಎಂಬ ಅವ್ಯಯವನ್ನು ವಾಕ್ಯದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಕೂಡದು.

धातारं तपसा प्रीतं ययाचे स हि राक्षसः ।
दैवात्सर्गादवध्यत्वं मर्त्येष्वास्थापराङ्मुखः ॥ ४३ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಸಃ ರಾಕ್ಷಸಃ ತಪಸಾ ಪ್ರೀತಂ ಧಾತಾರಂ ಮರ್ತ್ಯೇಷು ಆಸ್ಥಾಪರಾಙ್ಮುಖಃ ದೈವಾತ್ ಸರ್ಗಾತ್ ಅವಧ್ಯತ್ವಂ ಯಯಾಚೇ ಹಿ.]

ಅರ್ಥ. ಸಃ–ಆ ರಾಕ್ಷಸಃ- ರಾಕ್ಷಸನು ತಪಸಾ–ತಪಸ್ಸಿನಿಂದ ಪ್ರೀತಂ- ಸಂತುಷ್ಟನಾದ ಧಾತಾರಂ–ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಮರ್ತ್ಯೇಷು-ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲಿ ಆಸ್ಥಾಪರಾಙ್ಮುಖಃ– (ಆಸ್ಥಾ- ಆದರದ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪರಾಙ್ಮುಖಃ- ಹಿಂತಿರುಗಿದವನಾಗಿ) ಆದರವಿಲ್ಲದೆ ದೈವಾತ್–ದೇವಸಂಬಂಧವಾದ ಸರ್ಗಾತ್– ಸೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅವಧ್ಯತ್ವಂ– ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಡದವನಾಗೋಣವನ್ನು ಯಯಾಚೇ ಹಿ- ಕೇಳಿಕೊಂಡನಷ್ಟೆ?

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ದೇವಾನಾಂ ಅಯಂ– ದೈವಃ (ತ. ವೃ.) ೨ ಹನ್ತುಂ ಯೋಗ್ಯಃ– ವಧ್ಯಃ (ಕೃ. ವೃ.); ನ ವಧ್ಯಃ–ಅವಧ್ಯಃ (ನ. ತ;) ಅವಧ್ಯಸ್ಯ ಭಾವಃ–ಅವಧ್ಯತ್ವಂ (ತ ವೃ.) ೩ ಪರಾ ಅಞ್ಚತೀತಿ-ಪರಾಙ್ (ಕೃ.ವೃ); ಪರಾಙ್ ಮುಖಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ- ಪರಾಙ್ಮುಖಃ (ಷ. ಬ.); ಆಸ್ಥಾಯಾಂ ಪರಾಙ್ಮುಖಃ– ಆಸ್ಥಾಪರಾಙ್ಮುಖಃ (ಸ. ತ.)

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಯಯಾಚೇ (೨೪) - ಟುಯಾಚೃ ಯಾಚ್ಞಾಯಾಂ (ಯಾಚ್–ಬೇಡು) ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್. ಆ. ಪ್ರ. ಏ. ೨ ಧಾತಾರಂ ಅವಧ್ಯತ್ವಂ ಯಯಾಚೇ– ಎಂದು ಯಾಚ್‌ಧಾತುವಿಗೆ ಎರಡು ಕರ್ಮಗಳು ಬಂದಿವೆ. 'ಧಾತಾರಂ' ಇದು ಗೌಣಕರ್ಮ (indirect object); 'ಅವಧ್ಯತ್ವಂ' ಎಂಬುದು ಮುಖ್ಯಕರ್ಮ (direct object). ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವವುಗಳ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಎರಡೆರಡು ಕರ್ಮಗಳು ಬರುತ್ತವೆ:– ದುಹ್ ಯಾಚ್ ಪಚ್ ದಣ್ಡ್ ರುಧಿ ಪ್ರಚ್ಛಿ ಚಿ ಬ್ರೂ ಶಾಸು ಜಿ ಮಥ್ ಮುಷಾಮ್ ! ಕರ್ಮಯುಕ್ ಸ್ಯಾದಕಥಿತಂ ತಥಾ ಸ್ಯಾನ್ನೀ ಹೃ ಕೃಷ್ ವಹಾಮ್ ॥ ಇವುಗಳನ್ನು ಕರ್ಮಣಿಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ (passive) ಬರೆಯುವಾಗ ತಥಾ ಎಂಬ ಮಾತಿನ ಹಿಂದೆ ಬಂದಿರುವ ಧಾತುಗಳ ಗೌಣಕರ್ಮವನ್ನೂ ಮಿಕ್ಕ ನಾಲ್ಕು ಧಾತುಗಳ ಮುಖ್ಯಕರ್ಮವನ್ನೂ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಡಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ : “ಧಾತಾರಂ ಅವಧ್ಯತ್ವಂ ಯಯಾಚೇ– ಕರ್ತರಿ ; 'ಧಾತಾ ಅವಧ್ಯತ್ವಂ ಯಯಾಚೇ'– ಕರ್ಮಣಿ. 'ಗ್ರಾಮಂ ಅಜಾಂ ನಯತಿ' ಕರ್ತರಿ ; 'ಅಜಾ ಗ್ರಾಮಂ ನೀಯತೇ' ಕರ್ಮಣಿ.

ವಿಚಾರ. ರಾವಣನು ಮನುಷ್ಯರಿಂದ ತನಗೆ ಯಾವ ಅಪಾಯವೂ ಆಗಲಾರದೆಂಬ ಅಣಸಂಬಿಕೆಯಿಂದ ಅವರನ್ನು ಅನಾದರಮಾಡಿ ದೇವಸೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿರುವವರಿಂದ ತನಗೆ ಮರಣವಾಗದ ಹಾಗೆ

ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ವರವನ್ನು ಪಡೆದುಕೊಂಡಿದ್ದನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಮನುಷ್ಯರಿಂದಲೆ ಮರಣವಾಗಬೇಕಾಯಿತು. ೨ **ದೈವಸೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವವರು ಎಂಟು ಬಗೆ:**– (೧) ವಿಬುಧರು ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳು (೨) ಪಿತೃಗಳು (೩) ಅಸುರರು (೪) ಗಂಧರ್ವರು, ಅಪ್ಸರರು (೫) ಯಕ್ಷರು, ರಾಕ್ಷಸರು (೬) ಭೂತಪ್ರೇತಪಿಶಾಚಾದಿಗಳು (೭) ಸಿದ್ಧಚಾರಣವಿದ್ಯಾಧರರು (೮) ಕಿನ್ನರರೇ- ಮುಂತಾದವರು. ಹೀಗೆಂದು ಭಾಗವತದಲ್ಲಿದೆ.

सोऽहं दाशरथिर्भूत्वा रणभूमेर्बलिक्षमम् ।
करिष्यामि शरैस्तीक्ष्णैस्तच्छिरःकमलोच्चयम् ॥ ४४ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಸಃ ಅಹಂ ದಾಶರಥಿಃ ಭೂತ್ವಾ ತೀಕ್ಷ್ಣೈಃ ಶರೈಃ ತಚ್ಛಿರಃಕಮಲೋಚ್ಚಯಂ ರಣಭೂಮೇಃ ಬಲಿಕ್ಷಮಂ ಕರಿಷ್ಯಾಮಿ.]

ಅರ್ಥ. ಸೋಽಹಂ- ಆ ನಾನು ದಾಶರಥಿಃ- ದಶರಥನ ಮಗನು ಭೂತ್ವಾ- ಆಗಿ ತೀಕ್ಷ್ಣೈಃ- ಹರಿತವಾದ ಶರೈಃ- ಬಾಣಗಳಿಂದ ತಚ್ಛಿರಃಕಮಲೋಚ್ಚಯಂ- (ತತ್- ಅವನ ಶಿರಃ- ತಲೆಗಳೆಂಬ ಕಮಲ- ತಾವರೆಗಳ ಉಚ್ಚಯಂ- ರಾಶಿಯನ್ನು) ಆ ರಾವಣನ ತಲೆಗಳೆಂಬ ತಾವರೆಹೂಗಳ ರಾಶಿಯನ್ನು ರಣಭೂಮೇಃ- ಯುದ್ಧಭೂಮಿಯ ಬಲಿಕ್ಷಮಂ- ಪೂಜೆಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದದ್ದನ್ನಾಗಿ ಕರಿಷ್ಯಾಮಿ– ಮಾಡುವೆನು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ದಶರಥಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್- ದಾಶರಥಿಃ (ತ.ವೃ.). ೨ ರಣಸ್ಯ ಭೂಮಿಃ- ರಣಭೂಮಿಃ (ಷ. ತ.); ತಸ್ಯಾಃ- ರಣಭೂಮೇಃ. ೩ ಬಲಿಂ ಕ್ಷಮತ ಇತಿ- ಬಲಿಕ್ಷಮಃ (ಉಪ. ಸ.); ತಂ– ಬಲಿಕ್ಷಮಮ್. ೪ ತಸ್ಯ ಶಿರಾಂಸಿ- ತಚ್ಛಿರಾಂಸಿ (ಷ. ತ.); ತಚ್ಛಿರಾಂಸಿ ಏವ ಕಮಲಾನಿ- ತಚ್ಛಿರಃಕಮಲಾನಿ (ಅ. ಪೂ. ಕ.); ತೇಷಾಂ- ತಚ್ಛಿರಃಕಮಲಾನಾಂ; ತಚ್ಛಿರಃಕಮಲಾನಾಂ ಉಚ್ಚಯಃ- ತಚ್ಛಿರಃಕಮಲೋಚ್ಚಯಃ (ಷ. ತ.); ತಂ- ತಚ್ಛಿರಃಕಮಲೋಚ್ಚಯಮ್.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ತಚ್ಛಿರಃಕಮಲೋಚ್ಚಯಂ ಬಲಿಕ್ಷಮಂ ಕರಿಷ್ಯಾಮಿ–ಮಾಡು ಹೆಸರಿಡು, ಕರೆ, ಯೋಚಿಸು, ಮುಂತಾದ ಅರ್ಥದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕರ್ಮವೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಕ್ರಿಯೆಯರ್ಥವನ್ನು ಪೂರಣಮಾಡುವ ಮತ್ತೊಂದು ಕರ್ಮವಿರುತ್ತದೆ. (objective complement). ಇಲ್ಲಿ 'ಬಲಿಕ್ಷಮಂ' ಎಂಬುದು ಹೀಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿದ ಮಾತು. ಕನ್ನಡ, ಇಂಗ್ಲೀಷು ಮುಂತಾದ ಭಾಷೆಗಳಂತೆಯೆ ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಪೂರಣವೂ (subjective complement) ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಉಂಟು. ಉದಾ: 'ಅಹಂ ದಾಶರಥಿರ್ಭವಿಷ್ಯಾಮಿ–' ಇಲ್ಲಿ ದಾಶರಥಿಃ ಎಂಂದರ್ಥ 'ಅಹಂ' ಎಂಬ ಕರ್ತೃವಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟು ಕ್ರಿಯಾಪದದರ್ಥವನ್ನು ಪೂರಣಮಾಡುತ್ತದೆ. ೨ 'ಸೋऽಹಂ–' ಎಂದರೆ 'ಅಂಥ ನಾನು', ಇದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಬಲ್ಲ ನಾನು ಎಂದರ್ಥ. ಹೀಗೆಯೆ 'ಸ ತ್ವಂ' ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಮಾಡುವರು. ೩ ಕರಿಷ್ಯಾಮಿ– (೨೯) ಡುಕೃಞ್ ಕರಣೇ (ಕೃ-ಮಾಡು) ಎಂಬ ಎಂಟನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲೃಟ್. ಪ. ಉ. ಏ.

ವಿಚಾರ. ಪೂಜೆಗೆ ಹೂಗಳು ಬೇಕಾಗಿರುವದರಿಂದ ರಾವಣನ ತಲೆಗಳನ್ನು ಹೂಗಳೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುತ್ತದೆ.

अचिराद्यज्वभिर्भागं कल्पितं विधिवत्पुनः ।
मायाविभिरनालीढमादास्यध्वे निशाचरैः　　॥ ४५ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಯಜ್ವಭಿಃ ವಿಧಿವತ್ ಕಲ್ಪಿತಂ ಭಾಗಂ ಮಾಯಾವಿಭಿಃ ನಿಶಾಚರೈಃ ಅನಾಲೀಢಂ ಅಚಿರಾತ್ ಪುನಃ ಆದಾಸ್ಯಧ್ವೇ.]

ಅರ್ಥ. ಯಜ್ವಭಿಃ- ಯಾಗಮಾಡುವವರಿಂದ ವಿಧಿವತ್- ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಕಲ್ಪಿತಂ- ಏರ್ಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಭಾಗಂ- ಅಂಶವನ್ನು ಮಾಯಾವಿಭಿಃ- ಮಾಯಾವಿಗಳಾದ ನಿಶಾಚರೈಃ– ರಾಕ್ಷಸರಿಂದ ಅನಾಲೀಢಂ- ನೆಕ್ಕಲ್ಪಡದೆ ಇರುವಂತೆ ಅಚಿರಾತ್- ಬೇಗ ಪುನಃ–ಮತ್ತೆ ಆದಾಸ್ಯಧ್ವೇ– ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವಿರಿ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಶಾಸ್ತ್ರೋಕ್ತವಾಗಿ ಜನರು ಯಾಗಮಾಡಿ ನಿಮಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಹವಿರ್ಭಾಗವನ್ನು ಮಾಯಾವಿಗಳಾದ ರಾಕ್ಷಸರು ಈಗಿನಂತೆ

ಸವಿಯದೆ ಇರುವ ಹಾಗೂ ಮತ್ತೆ ನಿಮ್ಮನಿಮಗೇ ದೊರೆಯುವ ಹಾಗೂ ಬೇಗ ಮಾಡಿಕೊಡುವೆನು.

ವಿ. ಪಾ. ೧ ಇಷ್ಟವನ್ತೋ- ಯಜ್ವಾನಃ (ಕೃ. ವೃ.); ತೃ.- ಯಜ್ವಭಿಃ ೨ ವಿಧಿಂ ಅರ್ಹತಿ- ವಿಧಿವತ್ (ತ. ವೃ.) ೩ ಮಾಯಾ ಏಷಾಂ ಅಸ್ತೀತಿ- ಮಾಯಾವಿನಃ (ತ. ವೃ.); ತೃ.- ಮಾಯಾವಿಭಿಃ ೪ ನಿಶಾಯಾಂ ಚರನ್ತೀತಿ- ನಿಶಾಚರಾಃ (ಉಪ. ಸ.); ತೃ.- ನಿಶಾಚರೈಃ.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಯಜ್ವಭಿಃ- ನಕಾರಾನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ತೃತೀಯಾ ಬ. ಯಜ್ಞಮಾಡಿದವನು ಎಂದು ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಙ್ವನಿಪ್ (ವನ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ ೨ ವಿಧಿವತ್- ಅವ್ಯಯ. ೩ ಮಾಯಾವಿಭಿಃ-ಅಸ್-ಎಂಬುದು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರಾನ್ತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಮಾಯಾ ಮೇಧಾ ಸ್ರಜ್— ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಉಳ್ಳ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿನ್ (ವಿನ್) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವದು. ೪ ಅದಾಸ್ಯನ್ತ (೧೦)- ಡುದಾಞ್ ದಾನೇ (ದಾ- ಕೊಡು) ಎಂಬ ೩ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲೃಙ್, ಆ. ಪ್ರ. ಬ.

वैमानिकाः पुण्यकृतस्त्यजन्तु मरुतां पथि ।
पुष्पकालोकसंक्षोभं मेघावरणतत्पराः ॥ ४६ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಮರುತಾಂ ಪಥಿ ವೈಮಾನಿಕಾಃ ಮೇಘಾವರಣತತ್ಪರಾಃ ಪುಣ್ಯಕೃತಃ ಪುಷ್ಪಕಾಲೋಕಸಂಕ್ಷೋಭಂ ತ್ಯಜನ್ತು.]

ಅರ್ಥ. ಮರುತಾಂ- ದೇವತೆಗಳ ಪಥಿ- ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ವೈಮಾನಿಕಾಃ- ವಿಮಾನದಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರಮಾಡುವವರಾದ ಮೇಘಾವರಣತತ್ಪರಾಃ- (ಮೇಘ- ಮೋಡಗಳಲ್ಲಿ ಆವರಣ- ಮುಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತತ್ಪರಾಃ- ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳ) ಮೋಡಗಳಲ್ಲಿ ಅಡಗಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವವರಾದ ಪುಣ್ಯಕೃತಃ- ಪುಣ್ಯವಂತರು ಪುಷ್ಪಕಾಲೋಕಸಂಕ್ಷೋಭಂ- (ಪುಷ್ಪಕ- ಪುಷ್ಪಕವಿಮಾನದ ಆಲೋಕ- ನೋಡುವಿಕೆಯಿಂದಾದ ಸಂಕ್ಷೋಭಂ- ಬೆದರಿ ಬೀಳುವಿಕೆಯನ್ನು) ಪುಷ್ಪಕವನ್ನು ನೋಡಿ ಬೆದರಿ ಬೀಳುವದನ್ನು ತ್ಯಜನ್ತು- ಬಿಡಲಿ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಪುಣ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದರ ಫಲವಾಗಿ ವಿಮಾನ ಸಂಚಾರವನ್ನು ಪಡೆದ ದೇವತಾವಿಶೇಷಗಳು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ರಾವಣನ ವಿಮಾನವಾದ ಪುಷ್ಪಕವನ್ನು ಕಂಡರೆ ಬೆಚ್ಚಿ ಮೋಡಗಳಲ್ಲಿ ಅವಿತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವರು. ನಾನು ಅವತರಿಸಿ ರಾವಣನನ್ನು ಕೊಂದ ಮೇಲೆ ಅಂಥ ಭಯವೇನೂ ಇರುವದಿಲ್ಲ.

ವಿ. ವಾ. ೧ ವಿಮಾನೇಷು ಚರನ್ತೀತಿ- ವೈಮಾನಿಕಾಃ(ತ.ವೃ.) ೨ ಪುಣ್ಯಂ ಕೃತವನ್ತಃ- ಪುಣ್ಯಕೃತಃ (ಕೃ. ವೃ.). ೩ ಪುಷ್ಪಕಸ್ಯ ಆಲೋಕಃ- ಪುಷ್ಪಕಾಲೋಕಃ (ಷ.ತ.); ತೇನ- ಪುಷ್ಪಕಾಲೋಕೇನ; ಪುಷ್ಪಕಾಲೋಕೇನ ಸಂಕ್ಷೋಭಃ- ಪುಷ್ಪಕಾಲೋಕಸಂಕ್ಷೋಭಃ (ತೃ. ತ.); ತಂ- ಪುಷ್ಪಕಾಲೋಕಸಂಕ್ಷೋಭಮ್. ೪ ಮೇಘೇಷು ಆವರಣಂ- ಮೇಘಾವರಣಂ (ಸ. ತ.); ತಸ್ಮಿನ್- ಮೇಘಾವರಣೇ ; ತತ್ ಪರಂ ಯೇಷಾಂ ತೇ- ತತ್ಪರಾಃ (ಷ. ಬ.); ಮೇಘಾವರಣೇ ತತ್ಪರಾಃ- ಮೇಘಾವರಣತತ್ಪರಾಃ (ಸ. ತ.)

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ವೈಮಾನಿಕಾಃ- ಇದರಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಸಂಚಾರಮಾಡುವವ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಠಕ್ (ಇಕ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ೨ ಪುಣ್ಯಕೃತಃ- ಪುಣ್ಯವನ್ನು ಮಾಡಿದವರು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಸು, ಕರ್ಮ, ಪಾಪ, ಮಂತ್ರ, ಪುಣ್ಯ- ಈ ಮಾತುಗಳಿಗೆ ಇವನ್ನು ಮಾಡಿದವನು ಎಂಬ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ವರ್ತಮಾನ ಅಥವಾ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲವನ್ನು ತಿಳಿಸುವದಕ್ಕೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ 'ಪುಣ್ಯಂ ಕುರ್ವನ್ತೀತಿ' ಎಂದಾಗಲಿ 'ಪುಣ್ಯಂ ಕರಿಷ್ಯನ್ತೀತಿ' ಎಂದಾಗಲಿ ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಬಿಡಿಸಕೂಡದು ೩ ಮರುತಾಂ- ತಕಾರಾನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ೪. ಪಥಿ- ಪಥಿನ್‌ಶಬ್ದ. ಸ. ಪು. ಇದರ ವಿಶೇಷರೂಪಗಳನ್ನು ಪರಿಶಿಷ್ಟದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ: ಮರುತಾಂ ಪಥಿ- ಎಂಬ ಮಾತಿಗೆ ದೇವತೆಗಳ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಎಂದು ಅಕ್ಷರಾರ್ಥ; ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಎಂಬುದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

मोक्ष्यध्वे स्वर्गवन्दीनां वेणीवन्धनदूषितान् ।
शापयन्त्रितपौलस्त्यवलात्कारकचग्रहैः ॥ ४७ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಶಾಪಯನ್ತ್ರಿತಪೌಲಸ್ತ್ಯಬಲಾತ್ಕಾರಕಚಗ್ರಹೈಃ ಅದೂಷಿತಾನ್ ಸ್ವರ್ಗಬನ್ದೀನಾಂ ವೇಣೀಬನ್ಧಾನ್ ಮೋಕ್ಷ್ಯಧ್ವೇ.]

ಅರ್ಥ. ಶಾಪಯನ್ತ್ರಿತಪೌಲಸ್ತ್ಯಬಲಾತ್ಕಾರಕಚಗ್ರಹೈಃ - (ಶಾಪ- ಶಾಪದಿಂದ ಯನ್ತ್ರಿತ- ತಡೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ಪೌಲಸ್ತ್ಯ- ಪುಲಸ್ತ್ಯ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ರಾವಣನ ಬಲಾತ್ಕಾರ- ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಕಚ ಗ್ರಹೈಃ ಕೂದಲುಗಳ ಹಿಡಿತಗಳಿಂದ) ಶಾಪಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟುಬಿದ್ದಿರುವ ರಾವ ಣನು ಕೂದಲುಹಿಡಿದು ಎಳೆಯುವದರಿಂದ ಅದೂಷಿತಾನ್- ಮೈಲಿಗೆ ಯಾಗದೆ ಇರುವ ಸ್ವರ್ಗಬನ್ದೀನಾಂ- ಸ್ವರ್ಗದ ಸೆರೆಯಾಳುಗಳಾದ ಸ್ತ್ರೀಯರ ವೇಣೀಬನ್ಧಾನ್- ಜಡೆಯ ಗಂಟುಗಳನ್ನು ಮೋಕ್ಷ್ಯಧ್ವೇ- ಬಿಡಿಸುವಿರಿ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ರಾವಣನು ಸ್ವರ್ಗಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ಸೆರೆಹಿಡಿದು ಕೊಂಡು ಹೋಗಿರುವನಾದರೂ ನಲಕೂಬರನ ಶಾಪದ ಭಯದಿಂದ ಅವರನ್ನು ಕಲಂಕಗೊಳಿಸದೆ ಇರುತ್ತಾನಷ್ಟೆ ; ಈಗ ಅವರು ದುಃಖ ದಿಂದ ತಲೆಯನ್ನು ಬಾಚಿಕೊಳ್ಳದೆ ಗಂಟುಹಾಕಿಕೊಂಡಿರುವ ಜಡೆಯನ್ನು ನೀವು ಬಿಚ್ಚಿಹಾಕುವಂತೆ ಅನುಕೂಲಪಡಿಸಿಕೊಡುವೆನು.

ವಿ. ನಾ. ೧ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಯ ಬನ್ದ್ಯಃ- ಸ್ವರ್ಗಬನ್ದ್ಯಃ (ಷ. ತ.) ; ತಾಸಾಂ- ಸ್ವರ್ಗಬನ್ದೀನಾಮ್ ೨ ವೇಣೀನಾಂ ಬನ್ಧಾಃ- ವೇಣೀ ಬನ್ಧಾಃ (ಷ. ತ.) ; ತಾನ್ - ವೇಣೀಬನ್ಧಾನ್ ೩ ನ ದೂಷಿತಾಃ- ಅದೂಷಿತಾಃ (ನ. ತ.) ; ತಾನ್- ಅದೂಷಿತಾನ್. ೪ ಶಾಪೇನ ಯನ್ತ್ರಿತಾಃ- ಶಾಪಯನ್ತ್ರಿತಾಃ (ತೃ. ತ.) ; ಪುಲಸ್ತ್ಯಸ್ಯ ಗೋತ್ರಾ ಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್- ಪೌಲಸ್ತ್ಯಃ (ತ. ವೃ.) ; ತಸ್ಯ- ಪೌಲಸ್ತ್ಯಸ್ಯ; ಕಚಾನಾಂ ಗ್ರಹಾಃ- ಕಚಗ್ರಹಾಃ (ಷ. ತ.) ; ಬಲಾತ್ಕಾರೇಣ ಕಚ ಗ್ರಹಾಃ - ಬಲಾತ್ಕಾರಕಚಗ್ರಹಾಃ (ತೃ. ತ) ; ಪೌಲಸ್ತ್ಯಸ್ಯ ಬಲಾ ತ್ಕಾರಕಚಗ್ರಹಾಃ - ಪೌಲಸ್ತ್ಯಬಲಾತ್ಕಾರಕಚಗ್ರಹಾಃ (ಷ. ತ.) ; ಶಾಪಯನ್ತ್ರಿತಾಶ್ಚ ತೇ ಪೌಲಸ್ತ್ಯಬಲಾತ್ಕಾರಕಚಗ್ರಹಾಶ್ಚ- ಶಾಪ ಯನ್ತ್ರಿತಪೌಲಸ್ತ್ಯಬಲಾತ್ಕಾರಕಚಗ್ರಹಾಃ (ವಿ. ಪೂ. ಕ.) ; ತೈಃ- ಶಾಪಯನ್ತ್ರಿತಪೌಲಸ್ತ್ಯಬಲಾತ್ಕಾರಕಚಗ್ರಹೈಃ.

ವಿಚಾರ. ೧ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ರಂಭೆಯು ಕುಬೇರನ ಮಗನಾದ ನಲಕೂಬರನಲ್ಲಿಗೆ ಸಂಕೇತದಂತೆ ಹೋಗುತ್ತಿರುವಲ್ಲಿ ಕೈಲಾಸಪರ್ವತ

ಪಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಶಿಬಿರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದ ರಾವಣನು ಅವಳನ್ನು ಕಂಡು ಮೋಹ ಗೊಂಡು ಅವಳು ವಿಷಯವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದರೂ ಕೇಳದೆ ಅವಳ ಮೇಲೆ ಅತ್ಯಾಚಾರವನ್ನು ನಡೆಸಿದನು. ಇದನ್ನು ಕೇಳಿ ನಲಕೂಬರನು 'ಇನ್ನು ಮೇಲೆ ಬಲಾತ್ಕಾರದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಮೇಲೆ ಬಿದ್ದರೆ ರಾವಣನ ತಲೆ ನೂರು ಹೋಳಾಗಲಿ' ಎಂದು ಶಾಪವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನಂತೆ. ಈ ಕಥೆಯು ಭಾರತದಲ್ಲಿದೆ. ೨ ಪತಿವ್ರತಾಸ್ತ್ರೀಯರು ತಮ್ಮ ಪತಿಗಳನ್ನು ಅಗ ಲಿರುವಾಗ ಜಡೆಯನ್ನು ನೀಳವಾಗಿ ಬಿಡದೆ ತಲೆಯ ಕೂದಲನ್ನು ಗಂಟು ಹಾಕಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಪದ್ಧತಿಯನ್ನು ಕವಿಯು ಇಲ್ಲಿ ಸೂಚಿ ಸಿರುತ್ತಾನೆ.

रावणावग्रहक्लान्तमिति वागमृतेन सः ।
अभिवृष्य मरुत्सस्यं कृष्णमेघस्तिरोदधे ॥ ४८ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಸಃ ಕೃಷ್ಣಮೇಘಃ ರಾವಣಾವಗ್ರಹಕ್ಲಾನ್ತಂ ಮರುತ್ಸಸ್ಯಂ ಇತಿ ವಾಗಮೃತೇನ **ಅಭಿವೃಷ್ಯ ತಿರೋದಧೇ.**]

ಅರ್ಥ. ಸಃ– ಆ ಕೃಷ್ಣಮೇಘಃ– ವಿಷ್ಣುವೆಂಬ ಮೋಡವು ರಾವಣಾವಗ್ರಹಕ್ಲಾನ್ತಂ–(ರಾವಣ- ರಾವಣನೆಂಬ ಅವಗ್ರಹ- ಮಳೆಯ ತಡೆಯಿಂದ ಕ್ಲಾನ್ತಂ- ಬಾಡಿದ್ದ) ರಾವಣನೆಂಬ ಬೇಗೆಯಿಂದ ಕಾದಿದ್ದ ಮರುತ್ಸಸ್ಯಂ– ದೇವತೆಗಳೆಂಬ ಪೈರನ್ನು ಇತಿ– ಈ ಪ್ರಕಾರವಾದ ವಾಗಮೃತೇನ- ಮಾತೆಂಬ ನೀರಿನಿಂದ ಅಭಿವೃಷ್ಯ– ಮಳೆಕರೆದು ತಿರೋದಧೇ– ಅಡಗಿಹೋಯಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಬಲುಬೇಗೆಯಿಂದ ಬಳಲಿದ್ದ ಪೈರಿನ ಮೇಲೆ ಕರಿಯ ಮೋಡವು ಮಳೆಯನ್ನು ಕರೆದು ಮಾಯವಾಗುವಂತೆ ಆ ವಿಷ್ಣುವು ರಾವಣನಿಂದ ಬಾಧೆಪಡುತ್ತಿದ್ದ ಆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಆಡಿ ಅದೃಶ್ಯನಾದನು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ವಿಶ್ರವಸಃ ಅಪತ್ಯಂ ಪುಮಾನ್ - ರಾವಣಃ (ತ. ವೃ.) ; ರಾವಣ ಏವ ಅವಗ್ರಹಃ-ರಾವಣಾವಗ್ರಹಃ (ಅ. ಪೂ.ಕ.); ತೇನ- ರಾವಣಾವಗ್ರಹೇಣ ; ರಾವಣಾವಗ್ರಹೇಣ ಕ್ಲಾನ್ತಂ- ರಾವ

ಣಾವಗ್ರಹಕಲ್ಲಸ್ತ್ರವಮ್ (ತೃ. ತ.) ; ೨ ಅಭಿತೋ ವರ್ಷಿತ್ವಾ- ಅಭಿವೃಷ್ಯ (ಗತಿ. ಸ.). ೩ ಮರುತ ಏವ ಸಸ್ಯಂ – ಮರುತ್ಸಸ್ಯಮ್ (ಅ. ಪೂ. ಕ.) ೪ ವಾಗೇವ ಅಮೃತಂ- ವಾಗಮೃತಮ್ (ಅ. ಪೂ. ಕ.) ; ತೇನ- ವಾಗಮೃತೇನ. ೪ ಕೃಷ್ಣ ಏವ ಮೇಘಃ- ಕೃಷ್ಣಮೇಘಃ (ಅ. ಪೂ. ಕ.).

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ರಾವಣಃ- ವಿಶ್ರವಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರವಣ ಎಂಬ ಆದೇಶವಾಗಿ ಅವನ ಮಗನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಇದನ್ನು 'ರಾವಯತೀತಿ– ರಾವಣಃ' ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಹೆದರಿಕೆಯಿಂದ ಕೂಗುವಂತೆ ಮಾಡುವವನು ಎಂದೂ ಕೆಲವರು ವಿಗ್ರಹಬಿಡಿಸುವರು ೨ ಅವಗ್ರಹ- ಇದಕ್ಕೆ ಅವಗ್ರಾಹ ಎಂಬ ರೂಪವೂ ಉಂಟು. ೩ ಕೃಷ್ಣಮೇಘಃ- ಈ ಮಾತು ವಿಷ್ಣುವಿಗೇ ಅಲ್ಲದೆ ಕರಿಯ ಮೋಡಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ; 'ಆಗ ಕೃಷ್ಣಶ್ಚಾಸೌ ಮೇಘಶ್ಚ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹಬಿಡಿಸಬೇಕು. ೪ ಅಭಿವೃಷ್ಯ- ವರ್ಷಿತ್ವಾ ಎಂಬ ಕ್ತ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯವು ವೃಷ್‌ಧಾತುವಿಗೆ ಸೇರುವಾಗ ಅಭಿ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯದ ಯೋಗವಿರುವದರಿಂದ ಲ್ಯಪ್ (ಯ) ಎಂಬ ಆದೇಶವಾಗಿದೆ ; ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ನಞ್ ಹೊರತು ಮಿಕ್ಕ ಅವ್ಯಯವು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕ್ತ್ವಾಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲ್ಯಪ್ ಆದೇಶವಾಗುವದು. ಇಲ್ಲಿ ಗತಿಸಮಾಸವಾದ್ದರಿಂದ ಯಆದೇಶವು ಬಂದಿದೆ. ೫ ತಿರೋದಧೇ (೨೪)– ತಿರಃ ಎಂಬುದು ಅವ್ಯಯವು ; ಡುಧಾಞ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ (ಧಾ- ಧರಿಸು ಕಾಪಾಡು) ಎಂಬ ೩ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿಗೆ ಸೇರಿ ಮರೆಯಾಗು ಎಂಬ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಲಿಟ್, ಆ. ಪ್ರ. ಏ.

पुरुहूतप्रभृतयः सुरकार्योद्यतं सुराः ।
अंशैरनुययुर्विष्णुं पुष्पैर्वायुमिव द्रुमाः ॥ ४९ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಪುರುಹೂತಪ್ರಭೃತಯಃ ಸುರಾಃ ಸುರಕಾರ್ಯೇಣ ಉದ್ಯತಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಅಂಶೈಃ ದ್ರುಮಾಃ ಪುಷ್ಪೈಃ ವಾಯುಮಿವ ಅನುಯಯುಃ.]

ಅರ್ಥ. ಪುರುಹೂತಪ್ರಭೃತಯಃ– (ಪುರುಹೂತ– ಇಂದ್ರನೇ ಪ್ರಭೃತಯಃ- ಮೊದಲಾಗುಳ್ಳ) ಇಂದ್ರನೇ ಮೊದಲಾದ ಸುರಾಃ- ದೇವತೆಗಳು ಸುರಕಾರ್ಯೋದ್ಯತಂ- (ಸುರ- ದೇವತೆಗಳ ಕಾರ್ಯ- ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಉದ್ಯತಂ- ಉದ್ಯುಕ್ತನಾಗಿರುವ) ದೇವತೆಗಳ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಹೊರಟಿರುವ ವಿಷ್ಣುಂ– ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಅಂಶೈಃ-

ಭಾಗಗಳಿಂದ ದ್ರುಮಾಃ - ಮರಗಳು ಪುಷ್ಪೈಃ - ಹೂಗಳಿಂದ ವಾಯುಂ ಇವ- ಗಾಳಿಯನ್ನು ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಅನುಯಯುಃ- ಅನುಸರಿಸಿಹೋದರು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಪುರು ಹುತಂ ಯಸ್ಯ ಸಃ-ಪುರುಹೂತಃ (ಷ.ಬ.) ಪುರುಹೂತಃ ಪ್ರಭೃತಿಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ– ಪುರುಹೂತಪ್ರಭೃತಯಃ; (ಷ. ಒ.). ೨ ಸುರಾಣಾಂ ಕಾರ್ಯಂ-ಸುರಕಾರ್ಯಮ್ (ಷ. ತ.); ತಸ್ಮಿನ್ - ಸುರಕಾರ್ಯೇ; ಸುರಕಾರ್ಯೇ ಉದ್ಯತಃ- ಸುರಕಾರ್ಯೋದ್ಯತಃ (ಸ. ತ.) ; ತಂ- ಸುರಕಾರ್ಯೋದ್ಯತಮ್.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ಅನುಯಯುಃ-ಯಾಪ್ರಾಪಣೇ (ಯಾ ಹೋಗು) ಎಂಬ ೨ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿಗೆ ಅನು ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ಹಿಂಬಾಲಿಸು ಎಂಬರ್ಥವಾಗಿದೆ; ಲಿಟ್, ಪ. ಪ್ರ. ಬ.

ವಿಚಾರ. ಇಂದ್ರ, ಸೂರ್ಯ- ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಒಂದೊಂದಂಶದಿಂದ ವಾಲಿ, ಸುಗ್ರೀವ– ಮುಂತಾದ ರೂಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದರು. ಯಾರು ಯಾರು ಯಾವ ಅಂಶದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದರೆಂಬುದನ್ನು ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

अथ तस्य विशां पत्युरन्ते काम्यस्य कर्मणः ।
पुरुषः प्रबभूवाग्नेर्विस्मयेन सहर्त्विजाम् ॥ ५० ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಅಥ ತಸ್ಯ ವಿಶಾಂ ಪತ್ಯುಃ ಕಾಮ್ಯಸ್ಯ ಕರ್ಮಣಃ ಅನ್ತೇ ಅಗ್ನೇಃ ಪುರುಷಃ ಋತ್ವಿಜಾಂ ವಿಸ್ಮಯೇನ ಸಹ ಪ್ರಬಭೂವ.]

ಅರ್ಥ. ಅಥ- ಅನಂತರ ತಸ್ಯ–ಆ ವಿಶಾಂ– ಜನರ ಪತ್ಯುಃ– ಒಡೆಯನ ಕಾಮ್ಯಸ್ಯ- ಕಾಮ್ಯವಾದ ಕರ್ಮಣಃ- ಕರ್ಮದ ಅನ್ತೇ– ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಅಗ್ನೇಃ- ಅಗ್ನಿಯ ದೆಸೆಯಿಂದ ಪುರುಷಃ- ಪುರುಷನು ಋತ್ವಿಜಾಂ- ಋತ್ವಿಕ್ಕರುಗಳ ವಿಸ್ಮಯೇನ ಸಹ– ಆಶ್ಚರ್ಯದೊಡನೆ ಪ್ರಬಭೂವ- ಹುಟ್ಟಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇತ್ತ ದಶರಥನ ಪುತ್ರಕಾಮೇಷ್ಟಿಯು ಮುಗಿಯುತ್ತಲೂ ಅಗ್ನಿಕುಂಡದಿಂದ ಒಬ್ಬ ದಿವ್ಯಪುರುಷನು ಎದ್ದು ಬಂದನು. ಅವನನ್ನು ನೋಡಿ ಋತ್ವಿಕ್ಕರಿಗೆಲ್ಲ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಯಿತು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಕಾಮಯಿತುಂ ಯೋಗ್ಯಂ- ಕಾಮ್ಯಮ್ (ಕೃ. ವೃ.); ತಸ್ಯ- ಕಾಮ್ಯಸ್ಯ.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ವಿಶಾಂ ಪತ್ಯುಃ– ಇದು ಎರಡು ಪದ, ಸಮಾಸವಲ್ಲ; ಸಮಾಸವಾದರೆ 'ವಿಶಾಂಪತೇಃ' ಎಂದಾಗಬೇಕಾಗುವದು. ೨ ಕರ್ಮಣಃ- ನಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕ; (ಕರ್ಮ, ಕರ್ಮಣೀ, ಕರ್ಮಾಣಿ). ೩ ಅಗ್ನೇಃ- ಪಂಚಮೀವಿಭಕ್ತಿ; 'ಹುಟ್ಟು' ಹೊರತೋರು ಎಂಬರ್ಥವು ತೋರುವ ಧಾತುಗಳ ಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ಯಾವುದರಿಂದ ಹುಟ್ಟುವದೋ ಅದರ ಹೆಸರಿಗೆ ಪಂಚಮಿಯು ಬರುವದು. ೩ ವಿಸ್ಮಯೇನ ಸಹ- ಒಡನೆ ಎಂಬರ್ಥದ ಮಾತುಗಳ ಯೋಗವಿದ್ದರೆ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರುವದು. ೪ ಋತ್ವಿಜಾಂ– ಜಕಾರಾಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ; (ಋತ್ವಿಕ್, ಋತ್ವಿಜೌ, ಋತ್ವಿಜಃ). ೫ ಪ್ರಬಭೂವ (೧೩)– ಭೂಸತ್ತಾಯಾಂ (ಭೂ, ಆಗು, ಇರು) ಎಂಬ ೧ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಪ್ರ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿದೆ; ಲಿಟ್, ಪ. ಪ್ರ. ಏ.

ವಿಚಾರ. ೧ ಕರ್ಮಗಳು, ನಿತ್ಯ, ನೈಮಿತ್ತಿಕ, ಕಾಮ್ಯ, ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತ–ಎಂದು ನಾಲ್ಕು ಬಗೆ. (ಅ) ನಿತ್ಯವೆಂದರೆ ದಿನದಿನವೂ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಸಂಧ್ಯಾವಂದನೆಯೇ ಮುಂತಾದವು. (ಆ) ನೈಮಿತ್ತಿಕವೆಂದರೆ ಗ್ರಹಣವೇ ಮುಂತಾದ ನಿಮಿತ್ತಗಳಿಂದ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕರ್ಮಗಳು. (ಇ) ಕಾಮ್ಯವೆಂದರೆ ಏನಾದರೊಂದು ಫಲವನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಕರ್ಮಗಳು (ಈ) ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತವೆಂದರೆ ದೋಷಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಕರ್ಮಗಳು. ಪುತ್ರಕಾಮೇಷ್ಟಿಯು ಮಕ್ಕಳ ಬಯಕೆಯಿಂದ ಮಾಡುವ ಕರ್ಮವಾದ್ದರಿಂದ **ಕಾಮ್ಯಕರ್ಮ**ವು. ೨. ಋತ್ವಿಜರೆಂದರೆ ಯಾಗವನ್ನು ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವದಕ್ಕಾಗಿ ಅವನು ಆರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು.

हेमपात्रगतं दोर्भ्यामादधानः पयश्चरुम् ।
अनुप्रवेशादाद्यस्य पुंसस्तेनापि दुर्वहम् ॥ ५१ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಆದ್ಯಸ್ಯ ಪುಂಸಃ ಅನುಪ್ರವೇಶಾತ್ ತೇನ ಅಪಿ ದುರ್ವಹಂ ಹೇಮಪಾತ್ರಗತಂ ಪಯಶ್ಚರುಂ ದೋರ್ಭ್ಯಾಂ ಆದಧಾನಃ (ಪ್ರಬಭೂವ).]

ಅರ್ಥ. ಆದ್ಯಸ್ಯ- ಮೊದಲನೆಯ ಪುಂಸಃ- ಪುರುಷನ ಅನು ಪ್ರವೇಶಾತ್ - ಒಳಹೊಗುವಿಕೆಯಿಂದ ತೇನಾಪಿ- ಅವನಿಂದಲೂ ದುರ್ವಹಂ- ಹೊರಲು ಕಷ್ಟವಾದ ಹೇಮಪಾತ್ರಗತಂ- (ಹೇಮ- ಚಿನ್ನದ ಪಾತ್ರ-ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಗತಂ- ಸೇರಿರುವ) ಚಿನ್ನದ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ರುವ ಪಯಶ್ಚರುಂ- ಹಾಲಿನ ಚರುವನ್ನು ಆದಧಾನಃ- ಹಿಡಿದು ಕೊಂಡು (ಪ್ರಬಭೂವ- ಹೊರತೋರಿದನು.)

ವಿಗ್ರಹ. ಹೇಮ್ನಃ ಪಾತ್ರಂ- ಹೇಮಪಾತ್ರಮ್ (ಷ. ತ.); (ಅಥವಾ) ಹೇಮಮಯಂ ಚ ತತ್- ಪಾತ್ರಂ ಚ ಹೇಮಪಾತ್ರಂ (ಮ. ಲೋ. ಕ.) ಹೇಮಪಾತ್ರಂ ಗತಂ- ಹೇಮಪಾತ್ರಗತಂ (ದ್ವಿ. ತ.) ೨ ಆಧತ್ತೇ ಇತಿ- ಆದಧಾನಃ (ಕೃ.ವೃ.) ೩ ಪಯಸಿ ಪಕ್ವಃ- ಪಯಃ ಪಕ್ವಃ (ಸ. ತ.); ಪಯಃಪಕ್ವಶ್ಚಾಸೌ ಚರುಶ್ಚ - ಪಯಶ್ಚರುಃ (ಮ.ಲೋ.ಕ.) ೪ ಅನುಗತಃ ಪ್ರವೇಶಃ ಅನುಪ್ರವೇಶಃ (ಪ್ರಾ. ಸ.); ತಸ್ಮಾತ್- ಅನುಪ್ರವೇಶಾತ್ ೫ ದುಃಖೇನ ವೋಢುಂ ಶಕ್ಯಂ- ದುರ್ವಹಮ್ (ಗತಿ. ಸ)

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಹೇಮಪಾತ್ರಗತಮ್ - ಹೇಮನ್‌ಶಬ್ದ. ನಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕ. ೨ ದೋರ್ಭ್ಯಾಮ್- ಷಕಾರಾಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ; (ದೋಃ. ದೋಷೌ. ದೋಷಃ) ಇವರ ವಿಶೇಷರೂಪಗಳನ್ನು ಪರಿಶಿಷ್ಟದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ. ೩ ಪುಂಸಃ-ಸಕಾರಾಂತ ಪುಲ್ಲಿಗ: ಇದರ ವಿಶೇಷರೂಪಗಳನ್ನು ಪರಿಶಿಷ್ಟದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ. ೪ ದುರ್ವಹಮ್- ಸುಲಭ, ಕಷ್ಟ- ಎಂಬ ಅರ್ಥವಿರುವ ಈಷತ್, ದುಸ್, ಸು- ಈ ಮಾತುಗಳಿಗೆ ಸೇರಿದ ಧಾತುವಿಗೆ ಖಲ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವದು. ಇಲ್ಲಿ 'ದುರ್ವಹಂ' ಎಂದರೆ ಹೊರುವದು ಕಷ್ಟವಾಗಿ ರುವ ಎಂದರ್ಥ. ೫ ಹಿಂದಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ 'ಪುರುಷಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ರುವ ದಧಾನಃ ಎಂಬುದು ವಿಶೇಷಣ; ಈ ಎರಡೂ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಸೇರಿ ಒಂದು **ಯುಗ್ಮ**.

ವಿಚಾರ. ವಿಷ್ಣುವು ಆದಿಪುರುಷನೆಂಬ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ೬ ನೆಯ ಶ್ಲೋಕದ **ವಿಚಾರ**ವನ್ನು ನೋಡಿ. ೨ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹೊಟ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಲೋಕಗಳೂ ಇರುವದರಿಂದ ಅವನು ಹೊಕ್ಕಿರುವ ಪಾಯ ಸವು ಅಷ್ಟು ಭಾರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಭಾವ. ೩ ಬಸಿಯದೆ ಇರುವದಾ ಗಿಯೂ ಆವಿಯಿಂದ ಬೇಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಅನ್ನಕ್ಕೆ

'ಚರು'ವೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಯಾಜ್ಞಿಕರು ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ಚರು ಎಂಬುದು ಬೇಯಿಸುವ ತಪ್ಪಲೆಗೆ ಹೆಸರೆಂದೂ ಆದರಲ್ಲಿರುವದರಿಂದ ಗೌಣವಾಗಿ ಅನ್ನಕ್ಕೂ ಈ ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆಯೆಂದೂ ಕೆಲವರ ಮತ.

प्राजापत्योपनीतं तदन्नं प्रत्यग्रहीन्नृपः ।
वृषेव पयसां सारमाविष्कृतमुदन्वता ॥ ५२ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ನೃಪಃ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯೋಪನೀತಂ ತತ್ ಅನ್ನಂ ಉದನ್ವತಾ ಆವಿಷ್ಕೃತಂ ಪಯಸಾಂ ಸಾರಂ ವೃಷಾ ಇವ ಪ್ರತ್ಯಗ್ರಹೀತ್]

ಅರ್ಥ. ನೃಪಃ - ರಾಜನು ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯೋಪನೀತಂ – (ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯ- ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಪುರುಷನಿಂದ ಉಪನೀತಂ-ತರಲ್ಪಟ್ಟ) ಪ್ರಜಾಪತಿಬ್ರಹ್ಮನ ಕಡೆಯ ಪುರುಷನು ತಂದು ಕೊಟ್ಟ ತತ್– ಆ ಅನ್ನಂ– ಪಾಯಸಾನ್ನವನ್ನು ಉದನ್ವತಾ- ಸಮುದ್ರದಿಂದ ಆವಿಷ್ಕೃತಂ- ಹೊರತೋರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪಯಸಾಂ - ನೀರುಗಳ ಸಾರಂ - ಸಾರವಾದ (ಅಮೃತವನ್ನು) ವೃಷಾ ಇವ- ಇಂದ್ರನು ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಪ್ರತ್ಯಗ್ರಹೀತ್- ತೆಗೆದುಕೊಂಡನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅಗ್ನಿಕುಂಡದಿಂದ ಎದ್ದು ಬಂದ ಆ ಪುರುಷನು ಪ್ರಜಾಪತಿಬ್ರಹ್ಮನ ಕಡೆಯವನು. ಆತನು ತಂದುಕೊಟ್ಟ ಪಾಯಸವನ್ನು ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಅಮೃತವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡ ಹಾಗೆ ದಶರಥನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡನು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ನೄನ್ ಪಾತೀತಿ- ನೃಪಃ(ಉಪ. ಸ.). ೨ ಪ್ರಜಾಪತೇಃ ಅಯಂ– ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯಃ (ತ. ವೃ.); ತೇನ- ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯೇನ; ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯೇನ ಉಪನೀತಂ– ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯೋಪನೀತಂ (ತೃ. ತ.).

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ನೃಪಃ- ನೃಶಬ್ದವು ಪಿತೃಶಬ್ದದಂತೆ; (ನಾ, ನರೌ, ನರಃ); ಆದರೆ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ 'ನುಃ, ನ್ರೋಃ, ನೃಣಾಂ- ನೄಣಾಮ್' ಎಂಬ ರೂಪಗಳಾಗುವವು. ೨ ವೃಷಾ- ನಕಾರಾಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ. ೩ ಉದನ್ವತಾ- ತಕಾರಾಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ: (ಉದನ್ವಾನ್, ಉದನ್ವಂತೌ, ಉದನ್ವಂತಃ) ೪ ಪಯಸಾಂ- ಸಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕ. ೫ ಪ್ರತ್ಯಗ್ರಹೀತ್ (೨೭) – ಗ್ರಹ ಉಪಾದಾನೇ (ಗ್ರಹ್- ತೆಗೆದುಕೊ) ಎಂಬ ೯ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿಗೆ ಪ್ರತಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿದೆ; ಲುಙ್, ಪ. ಪ್ರ. ಏ.

ವಿಚಾರ. ೧ ಸಮುದ್ರವನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಕಡೆದಾಗ ಕೊನೆಗೆ ಹುಟ್ಟಿದ ಅಮೃತವನ್ನು ಒಂದು ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಧನ್ವಂತರಿಯೆಂಬ ಒಬ್ಬ ದಿವ್ಯಪುರುಷನು ತಂದನೆಂದು ಪುರಾಣದ ಕಥೆ. ಅಮೃತವನ್ನು ನೇರವಾಗಿ ಅವನ ಕೈಯಿಂದ ಇಂದ್ರನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡನೆಂದು ಭಾರತದಲ್ಲಿಯಾಗಲಿ ವಿಷ್ಣುಪುರಾಣದಲ್ಲಿಯಾಗಲಿ ಇರುವದಿಲ್ಲ. ಕಾಳಿದಾಸನು ಮತ್ತೆ ಯಾವದೋ ಬೇರೆ ಪುರಾಣವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಹೀಗೆಂದು ಬರೆದಿರಬೇಕು. ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅಮೃತವು ಸೇರಿದ್ದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳ ಒಡೆಯನಾದ ಇಂದ್ರನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡನೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಹೇಳಿರಬಹುದು. ೨ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯನೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮನ ಮಗನಾದ ವಸಿಷ್ಠನೆಂದು ಕೆಲವು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರು ಬರೆದಿರುತ್ತಾರೆ; ಆದರೆ ಇದು ರಾಮಾಯಣಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

अनेन कथिता राज्ञो गुणास्तस्यान्यदुर्लभाः ।
प्रसूतिं चकमे तस्मिंस्त्रैलोक्यप्रभवोऽपि यत् ॥ ५३ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ತಸ್ಯ ರಾಜ್ಞಃ ಅನ್ಯದುರ್ಲಭಾಃ ಗುಣಾಃ ಅನೇನ ಕಥಿತಾಃ ಯತ್ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಪ್ರಭವಃ ಅಪಿ ತಸ್ಮಿನ್ ಪ್ರಸೂತಿಂ ಚಕಮೇ.]

ಅರ್ಥ. ತಸ್ಯ- ಆ ರಾಜ್ಞಃ-ದೊರೆಯ ಅನ್ಯದುರ್ಲಭಾಃ- (ಅನ್ಯ- ಮತ್ತೊಬ್ಬರಿಗೆ ದುರ್ಲಭಾಃ- ಸಿಕ್ಕುವದು ಕಷ್ಟವಾದ) ಮತ್ತೊಬ್ಬರಿಗೆ ಸಿಗಲರಿಯದ ಗುಣಾಃ- ಗುಣಗಳು ಅನೇನ- ಇದರಿಂದ ಕಥಿತಾಃ- ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವು. ಯತ್ - ಏಕೆಂದರೆ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಪ್ರಭವೋಽಪಿ - (ತ್ರೈಲೋಕ್ಯ- ಮೂರು ಲೋಕಗಳ ಪ್ರಭವೋಽಪಿ-ಕಾರಣನಾದರೂ) ಮೂರು ಲೋಕಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡಿದ ವಿಷ್ಣುವೂ ಕೂಡ ತಸ್ಮಿನ್- ಅವನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸವಂ- ಹುಟ್ಟುವಿಕೆಯನ್ನು ಚಕಮೇ- ಬಯಸಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಮೂರು ಲೋಕವನ್ನು ಹಡೆದ ವಿಷ್ಣುವೂ ದಶರಥನಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿದನೆಂಬುದೇ ಅವನಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಯಾರಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲದಂಥ ಸುಗುಣಗಳಿದ್ದವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಗುರುತೆಂದು ನಾವು ತಿಳಿಯಬಹುದಾಗಿದೆ.

ವಿ. ವಾ. ೧ ದುಃಖೇನ ಲಬ್ಧುಂ ಶಕ್ಯಾಃ - ದುರ್ಲಭಾಃ (ಉಪ. ಸ.); ಅನ್ಯೇಷಾಂ ದುರ್ಲಭಾಃ- ಅನ್ಯದುರ್ಲಭಾಃ (ಷ. ತ.). ೨ ತ್ರಯೋ ಲೋಕಾಃ-ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಮ್ (ದ್ವಿಗು.); ತಸ್ಯ- ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಸ್ಯ; ಪ್ರಭವತ್ಯಸ್ಮಾದಿತಿ ಪ್ರಭವಃ (ಕೃ. ವೃ); ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಭವಃ– ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಪ್ರಭವಃ (ಷ. ತ.)

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ದುರ್ಲಭಾಃ- ಲಭ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಿದೆ: ೨೫ನೆಯ ಶ್ಲೋಕದ ೧ನೆಯ ಟಿಪ್ಪಣಿಯನ್ನು ನೋಡಿ. ೨ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯಪ್ರಭವಃ- ತ್ರೈಲೋಕ್ಯ ಇಲ್ಲಿ ಷ್ಯಞ್ (ಯ) ಎಂಬ ತದ್ಧಿತಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರುವದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ದ್ವಿಗುಸಮಾಸವಾಗಿದೆ; ೨೧ನೆಯ ಶ್ಲೋಕದ ೧ನೆಯ ಟಿಪ್ಪಣಿಯನ್ನು ನೋಡಿ. ೩ ಯತಾ- ಅನ್ವಯ ೪ ಚಕಮೇ (೨೬)– ಕಮುಕಾನ್ತೌ (ಕಮ್- ಇಚ್ಛಿಸು) ಎಂಬ ೧ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್, ಆ. ಪ್ರ. ಏ.

स तेजो वैष्णवं पत्न्योर्विभेजे चरुसंज्ञितम् ।
द्यावापृथिव्योः प्रत्यग्रमहर्पतिरिवातपम् ॥ ५४ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಸಃ ಚರುಸಂಜ್ಞಿತಂ ವೈಷ್ಣವಂ ತೇಜಃ ಪತ್ನ್ಯೋಃ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋಃ ಅಹರ್ಪತಿಃ ಪ್ರತ್ಯಗ್ರಂ ಆತಪಂ ಇವ ವಿಭೇಜೇ.]

ಅರ್ಥ. ಸಃ- ಆತನು ಚರುಸಂಜ್ಞಿತಂ– ಚರುವೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ವೈಷ್ಣವಂ- ವಿಷ್ಣುಸಂಬಂಧಿಯಾದ ತೇಜಃ– ತೇಜಸ್ಸನ್ನು ಪತ್ನ್ಯೋಃ- ಇಬ್ಬರು ಹೆಂಡರಿಗೆ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋಃ- ಅಂತರಿಕ್ಷ ಭೂಮಿ ಇವೆರಡಕ್ಕೆ ಅಹರ್ಪತಿಃ- ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರತ್ಯಗ್ರಂ- ಹೊಸದಾದ ಆತಪಂ ಇವ- ಬಿಸಲನ್ನು ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ವಿಭೇಜೇ- ಹಂಚಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಭೂಮಿಗೆ ಅರ್ಧ, ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅರ್ಧ- ಹೀಗೆ ಸಮವಾಗಿ ಹಂಚುವಂತೆ ದಶರಥನು ಆ ಪಾಯಸವನ್ನು ತನ್ನ ಇಬ್ಬರು ಪತ್ನಿಯರಿಗೂ ಸಮವಾಗಿ ಹಂಚಿಕೊಟ್ಟನು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ವಿಷ್ಣೋಃ ಇದಂ- ವೈಷ್ಣವಮ್ (ತ. ವೃ.). ೨. ಚರುಃ ಇತಿ ಸಂಜ್ಞಾ- ಚರುಸಂಜ್ಞಾ (ಸಂ. ಪೂ. ಕ.); ಚರುಸಂಜ್ಞಾ ಅಸ್ಯ ಸಂಜಾತಾ ಇತಿ-ಚರುಸಂಜ್ಞಿತಮ್ (ತ.ವೃ.) ೩ ದ್ಯೌಶ್ಚ

ಪೃಥಿವೀ ಚ- ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ (ದ್ವ. ಸ.) ; ತಯೋಃ- ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋಃ ೪ ಅಹ್ನಃ ಪತಿಃ- ಅಹರ್ಪತಿಃ (ಷ. ತ.).

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಅಹರ್ಪತಿಃ– ಇದಕ್ಕೆ 'ಅಹಃಪತಿಃ' ಎಂಬ ರೂಪವೂ ಉಂಟು. ಅಹನ್ ಶಬ್ದ ೨ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋಃ– ದಿವ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೃಥಿವೀಶಬ್ದವು ಸೇರಿದಾಗ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದಲ್ಲಿ 'ದಿವಸ್' 'ದ್ಯಾವ್' ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬಂದು 'ದಿವಸ್ಪೃಥಿವ್ಯೌ', 'ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ' ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಆಗುತ್ತವೆ ೩ ತೇಜಃ– ಸಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕ. ೪ ವಿಭೇಜೇ- (೨೪)– ಭಜಸೇವಾಯಾಂ (ಭಜ್-ಸೇವಿಸು) ಎಂಬ ೧ನೆಯ ಗಣದ ಅಥವಾ ಭಜವಿಶ್ರಾಣನೇ ಪಾಕೇ ಚ (ಭಜ್-ಕೊಡು, ಅಡಿಗೆಮಾಡು) ಎಂಬ ೧೦ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್, ಆ. ಪ್ರ. ಏ.

अर्चिता तस्य कौसल्या प्रिया केकयवंशजा ।
अतः संभाविता ताभ्यां सुमित्रामैच्छदीश्वरः ॥ ५५ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ತಸ್ಯ ಕೌಸಲ್ಯಾ ಅರ್ಚಿತಾ, ಕೇಕಯವಂಶಜಾ ಪ್ರಿಯಾ; ಅತಃ ಈಶ್ವರಃ ಸುಮಿತ್ರಾಂ ತಾಭ್ಯಾಂ ಸಂಭಾವಿತಾಂ ಐಚ್ಛತ್.]

ಅರ್ಥ. ತಸ್ಯ- ಆತನಿಗೆ ಕೌಸಲ್ಯಾ– ಕೌಸಲ್ಯೆಯು ಅರ್ಚಿತಾ- ಪೂಜ್ಯಳು ಕೇಕಯವಂಶಜಾ-ಕೇಕಯವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ (ರಾಣಿಯು) ಪ್ರಿಯಾ-ಪ್ರೀತಿಗೆ ಅರ್ಹಳಾದವಳು; ಅತಃ–ಆದ್ದರಿಂದ ಈಶ್ವರಃ–ರಾಜನು ಸುಮಿತ್ರಾಂ– ಸುಮಿತ್ರೆಯನ್ನು ತಾಭ್ಯಾಂ– ಅವರಿಬ್ಬರಿಂದ ಸಂಭಾವಿತಾಂ– ಗೌರವಿಸಲ್ಪಟ್ಟವಳನ್ನಾಗಿ ಐಚ್ಛತ್– ಇಚ್ಛಿಸಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಆತನಿಗೆ ಕೌಸಲ್ಯೆಯು ಹಿರಿಯ ಹೆಂಡತಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಗೌರವಿಸತಕ್ಕವಳಾಗಿದ್ದಳು, ಕೈಕೇಯಿಯು ಕಿರಿಯ ಹೆಂಡತಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಮೆಚ್ಚಿಸವಳಾಗಿದ್ದಳು; ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಪಾಯಸವನ್ನು ಸಮವಾಗಿ ಹಂಚಿ ಅವರೇ ಅವಳಿಗೆ ಒಂದೊಂದಂಶವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಗೌರವಿಸಲಿ ಎಂದು ಇಷ್ಟಪಟ್ಟನು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಕೋಸಲಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಸ್ತ್ರೀ-ಕೌಸಲ್ಯಾ (ತ. ವೃ.) ೨ ಕೇಕಯಸ್ಯ ವಂಶಃ- ಕೇಕಯವಂಶಃ (ಷ. ತ.) ; ತಸ್ಮಿನ್- ಕೇಕಯವಂಶೇ ; ಕೇಕಯವಂಶೇ ಜಾತಾ- ಕೇಕಯವಂಶಜಾ.

ವಿಚಾರ. ರಾಜನು ಕೌಸಲ್ಯೆಗೂ ಕೈಕೇಯಿಗೂ ಪಾಯಸವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅವರಿಬ್ಬರಿಂದ ಸುಮಿತ್ರೆಗೆ ಕೊಡಿಸಿದನೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆಯಷ್ಟೆ; ಆದರೆ ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಹೀಗಿಲ್ಲ; ರಾಜನೇ ಮೂರು ಜನ ಹೆಂಡತಿಯರಿಗೂ ಹಂಚಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಕವಿಯು ರಾಮಾಯಣದ ಕ್ರಮವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವದಕ್ಕೆ ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರು ಒಂದೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಾರೆ. ರಾಜನು ಕೌಸಲ್ಯೆಗೂ ಕೈಕೇಯಿಗೂ ಮೊದಲು ಕೊಟ್ಟು ಅವರಿಗೆ ಸಂತೋಷಪಡಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಅವರಿಂದಲೆ ಸುಮಿತ್ರೆಗೆ ಕೊಡಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಅವಳಿಗೆ ಅವರಿಬ್ಬರಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೆ ಬಂದಂತಾಯಿತು. ಎಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಸುಮಿತ್ರೆಯು ತಾಯಿ ವೈಶ್ಯಳಾದ್ದರಿಂದ ಅವಳು ನಿಜವಾಗಿ ಪತ್ನಿ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಹಳಲ್ಲ. ಪತ್ನಿಯೆಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಗಂಡನೊಡನೆ ಭಾಗಿನಿಯಾಗುವದಕ್ಕೆ ತಕ್ಕವಳು. ಆದ್ದರಿಂದಲೆ ಕವಿಯು ೫೪ನೆಯ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ಪತ್ನ್ಯೌ' ಎಂಬ ಮಾತನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಆದರೂ ಅವರು ತನ್ನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಅರಿತು ಸುಮಿತ್ರೆಗೂ ಒಂದು ಅಂಶವನ್ನು ಕೊಡುವರೆಂಬ ನಂಬಿಕೆಯಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ರಾಜನು ತನ್ನ ಜಾಣತನವನ್ನು ತೋರಿಸಿರುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಇವರ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಮುಂದಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಬಹುಜ್ಞಸ್ಯ' 'ಚಿತ್ತಜ್ಞೇ' ಎಂಬ ಮಾತುಗಳು ಒತ್ತಾಸೆಯನ್ನು ಕೊಡುವವು. ಸುಮಿತ್ರೆಯು ಸಂಕರಜಾತಿಯವಳೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ರಾಮಾಯಣವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ.

ते बहुज्ञस्य चित्तज्ञे पत्न्यौ पत्युर्महीक्षितः ।
चरोरर्धार्धभागाभ्यां तामयोजयतामुभे ॥ ५६ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಬಹುಜ್ಞಸ್ಯ ಪತ್ಯುಃ ಮಹೀಕ್ಷಿತಃ ಚಿತ್ತಜ್ಞೇ ತೇ ಉಭೇ ಪತ್ನ್ಯೌ ಚರೋಃ ಅರ್ಧಾರ್ಧಭಾಗಾಭ್ಯಾಂ ತಾಂ ಅಯೋಜಯತಾಮ್.]

ಅರ್ಥ. ಬಹುಜ್ಞಸ್ಯ- ಬಹಳ ತಿಳಿದವನಾದ ಪತ್ಯುಃ-ಗಂಡನಾದ ಮಹೀಕ್ಷಿತಃ- ರಾಜನ ಚಿತ್ತಜ್ಞೇ- ಮನಸ್ಸನ್ನು ತಿಳಿದ ತೇ- ಆ ಉಭೇ- ಇಬ್ಬರು ಪತ್ನ್ಯೌ- ಹೆಂಡಿರುಗಳು ಚರೋಃ- ಪಾಯಸದ

ಅರ್ಧಾರ್ಧಭಾಗಾಭ್ಯಾಂ (ಅರ್ಧ- ಸಮ-ಭಾಗಗಳ ಅರ್ಧಭಾಗಾಭ್ಯಾಂ- ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಗಗಳಿಂದ) ತಮ್ಮ ಅರ್ಧಪಾಲಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಭಾಗಗಳಿಂದ ತಾಂ- ಆಕೆಯನ್ನು ಅಯೋಜಯತಾಂ- ಕೂಡಿಸಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ತಿಳಿದವನೂ ಪತಿಯೂ ರಾಜನೂ ಆದ ದಶರಥನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಆ ಇಬ್ಬರು ಹೆಂಡತಿಯರೂ ತಮ್ಮ ಪಾಲಿಗೆ ಬಂದ ಪಾಯಸಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಸುಮಿತ್ರೆಗೆ ಕೊಟ್ಟರು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಜಾನಾತೀತಿ- ಜ್ಞಃ (ಕೃ.ವೃ.); ಬಹೋಃ ಜ್ಞಃ- ಬಹುಜ್ಞಃ (ಷ. ತ.) ೨ ಜಾನಾತೀತಿ-ಜ್ಞೀ (ಕೃ. ವೃ.); ಚಿತ್ರಸ್ಯ ಜ್ಞೀ- ಚಿತ್ರಜ್ಞೀ (ಷ. ತ.). ೩ ಮಹೀಂ ಕ್ಷಿಯತೀ ಇತಿ-ಮಹೀಕ್ಷಿತ್ (ಉಪ ಸ.) ೪ ಅರ್ಧಯೋಃ ಅರ್ಧೌ-ಅರ್ಧಾರ್ಧೌ (ಷ. ತ.); ಅರ್ಧಾರ್ಧೌ ಚ ತೌ ಭಾಗೌ ಚ- ಅರ್ಧಾರ್ಧಭಾಗೌ (ವಿ. ಪೂ. ಕ); ತಾಭ್ಯಾಂ- ಅರ್ಧಾರ್ಧಭಾಗಾಭ್ಯಾಮ್.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಬಹುಜ್ಞಸ್ಯ, ಚಿತ್ರಜ್ಞೀ – ೨ನೆಯ ಶ್ಲೋಕದ ೧ನೆಯ ಟಿಪ್ಪಣಿಯನ್ನು ನೋಡಿ. ೨ ಪತ್ಯುಃ- ಇದರ ವಿಶೇಷರೂಪಗಳನ್ನು ಪರಿಶಿಷ್ಟದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ೩ ಮಹೀಕ್ಷಿತಃ- ಇಲ್ಲಿ ಕ್ಷಿತ್ ಎಂಬುದು ಕ್ಷಿ ಐಶ್ವರ್ಯೇ ಎಂಬ ಧಾತು ವಿನಿಂದ ಬಂದಿದೆ ಎಂದು ಮಲ್ಲಿನಾಥವ್ಯಾಖ್ಯಾನ(೧–೧೧)ದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ; ಈ ಧಾತು ವನ್ನು ಪರಸ್ಮೈಪದವಾಗಿಯೂ (೧–೧೧) ಆತ್ಮನೇಪದವಾಗಿಯೂ (೧-೧೫) ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಮಾಡಿದೆ. ೪ ಅರ್ಧಾರ್ಧಭಾಗಾಭ್ಯಾಂ- ಮೇಲೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು ಮಲ್ಲಿನಾಥವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕ್ಕನುಸಾರವಾದ ವಿಗ್ರಹ; ಮೊದಲನೆಯ ಅರ್ಧ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಮಭಾಗ (half) ಎಂದರ್ಥ, ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಧ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ವಲ್ಪ (part) ಎಂದರ್ಥ. ಸಮಭಾಗವೆಂದು ಅರ್ಥವಾದಾಗ ಅರ್ಧಶಬ್ದವು ನಪುಂಸಕ, ಒಂದಂಶವೆಂದು ಅರ್ಥವಾದರೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗ. ೫ ಅಯೋಜಯತಾಂ (೧೦)- ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ (ಯುಜ್-ಹೊಂದು) ಎಂಬ ೭ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಣಿಜಂತರೂಪ. ಲಙ್, ಪ್ರ. ದ್ವಿ.

ವಿಚಾರ. ಇಲ್ಲಿರುವ **ಪಾಯಸವಿಭಾಗಕ್ರಮಕ್ಕೂ** ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೂ ಸರಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿರುವ ರಾಮಾ

ಯಣಪ್ರತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೌಸಲ್ಯೆಗೆ ಅರ್ಧವೂ ಕೈಕೇಯಿಗೆ ಎಂಟನೆಯಂಶವೂ ಸುಮಿತ್ರೆಗೆ ಎಂಟನೆಯ ಮೂರಂಶವೂ ಬಂತೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವಾಗುವ ಶ್ಲೋಕಗಳಿವೆ; ಬಾಲಕಾಂಡ ೬ನೆಯ ಸರ್ಗ ೨೭–೨೮ನೆಯ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ನೋಡಿ. ಬೇರೆ ಕೆಲವು ಕೈಪ್ರತಿಗಳಲ್ಲಿ:– "ಇತ್ಯುಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರದದೌ ತಸ್ಯೈ ಹವಿಷಾರ್ಧಂ ನರಾಧಿಪಃ । ಸ್ವಯಮೇವ ಸಮಂ ಕೃತ್ವಾ ಭಾಗಂ ಭಾಗವತಾಂ ವರಃ ॥ ಅರ್ಧಾದರ್ಧಂ ದದೌ ಚಾಪಿ ಕೈಕೆಯ್ಯೈ ಸ ನರಾಧಿಪಃ । ಚತುರ್ಭಾಗಂ ದ್ವಿಧಾ ಕೃತ್ವಾ ಸುಮಿತ್ರಾಯೈ ದದೌ ತದಾ ॥"– ಕೌಸಲ್ಯೆಗೆ ಅರ್ಧವನ್ನೂ ಕೈಕೇಯಿಗೆ ಉಳಿದ ಅರ್ಧದಲ್ಲಿ ಅರ್ಧವನ್ನೂ ಎಂದರೆ ಕಾಲುಪಾಲನ್ನೂ ಉಳಿದ ಕಾಲುಪಾಲನ್ನು ಎರಡು ಪಾಲುಮಾಡಿ ಸುಮಿತ್ರೆಗೂ ಕೊಟ್ಟನು ಎಂದಿದೆ. ಈ ಎರಡನೆಯ ರಾಮಾಯಣಪಾಠವನ್ನು ಮಲ್ಲಿನಾಥವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಅಂಗೀಕರಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ಎರಡು ಪಾಠಕ್ಕೂ ಕವಿಯು ಹೇಳಿರುವದು ವಿರೋಧವಾಗಿದೆ. "ಕೌಸಲ್ಯೆಯೂ ಕೈಕೇಯಿಯೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದಂಶವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು" ಎಂಬ ನರಸಿಂಹಪುರಾಣಾನುಸಾರವಾಗಿ ಕವಿಯು ವರ್ಣಿಸಿರುತ್ತಾನೆಂದು ಮಲ್ಲಿನಾಥವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಈ ವಿರೋಧಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿರುತ್ತದೆ. ನಾಲ್ಕು ಜನ ಮಕ್ಕಳಿಗೂ ನಾಲ್ಕು ಸಮಾಂಶಗಳು ಬರುವಂತೆ ಕೌಸಲ್ಯೆಗೆ ಕಾಲು ಪಾಲು, ಸುಮಿತ್ರೆಗೆ ಅರ್ಧ, ಕೈಕೇಯಿಗೆ ಅರ್ಧ- ಹೀಗೆ ಪಾಯಸಾನ್ನವನ್ನು ಕವಿಯು ಹಂಚಿರುತ್ತಾನೆಂದೂ ಕಲ್ಪಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ. ಈ ಕಲ್ಪನೆಯು ಅಧ್ಯಾತ್ಮರಾಮಾಯಣಕ್ಕೆ ಹೊಂದುತ್ತದೆ.

सा हि प्रणयवत्यासीत्सपत्न्योरुभयोरपि ।
भ्रमरी वारणस्येव मदनिस्यन्दरेखयोः ॥ ५७ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಸಾ ಉಭಯೋಃ ಅಪಿ ಸಪತ್ನ್ಯೋಃ ಭ್ರಮರೀ ವಾರಣಸ್ಯ ಮದನಿಸ್ಯಂದರೇಖಯೋಃ ಇವ ಪ್ರಣಯವತೀ ಆಸೀತ್ ಹಿ.]

ಅರ್ಥ. ಸಾ- ಆ (ಸುಮಿತ್ರೆಯು) ಉಭಯೋಃ ಅಪಿ- ಇಬ್ಬರಾದ ಸಪತ್ನ್ಯೋಃ- ಸವತಿಯರಿಗೂ ಭ್ರಮರೀ- ಹೆಣ್ಣುಜೇನುಹುಳವು, ವಾರಣಸ್ಯ- ಆನೆಯ ಮದನಿಸ್ಯಂದರೇಖಯೋಃ – (ಮದ - ಮದದ

ನಿಸ್ಯನ್ದ-ಪ್ರವಾಹದ ರೇಖಯೋರಿವ- ಗೆರೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ) ಎರಡು ಮದಧಾರೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಪ್ರಣಯವತೀ - ಪ್ರೇಮವುಳ್ಳವಳು ಆಸೀತ್ ಹಿ –ಆಗಿದ್ದಳಷ್ಟೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಹೆಣ್ಣಾನೆಯು ಆನೆಯ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸುರಿಯುವ ಮದಧಾರೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾನಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಇಟ್ಟು ಕೊಂಡಿರುವಂತೆ ಸುಮಿತ್ರೆಯು ಕೌಸಲ್ಯೆ, ಕೈಕೇಯಿ– ಇವರಿಬ್ಬರಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದೇ ಸಮವಾದ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿದ್ದಳು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಪ್ರಣಯಃ ಅಸ್ಯಾಃ ಅಸ್ತೀತಿ – ಪ್ರಣಯವತೀ (ತ. ವೃ.) ೨ ಸಮಾನಃ ಪತಿಃ ಯಯೋಃ ತೌ– ಸಪತ್ನ್ಯೌ (ಷ. ಬ.) ತಯೋಃ- ಸಪತ್ನ್ಯೋಃ ೩ ಮದಸ್ಯ ನಿಸ್ಯನ್ದಃ-ಮದನಿಸ್ಯನ್ದಃ(ಷ.ತ.); ತಸ್ಯ- ಮದನಿಸ್ಯನ್ದಸ್ಯ; ಮದನಿಸ್ಯನ್ದಸ್ಯ ರೇಖೇ- ಮದನಿಸ್ಯನ್ದರೇಖೇ (ಷ. ತ); ತಯೋಃ- ಮದನಿಸ್ಯನ್ದರೇಖಯೋಃ.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಸಪತ್ನ್ಯೋಃ – ಯಜ್ಞದ ಫಲವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವವಳು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪತಿಶಬ್ದದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವು 'ಪತ್ನೀ' ಎಂದಾಗುವದು; ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ 'ಪತಿ', 'ಪತ್ನೀ' ಎಂದು ಎರಡು ರೂಪಗಳೂ ಬರುವವು. ಉದಾಹರಣೆ: 'ದೃಢಪತ್ನೀ' ಅಥವಾ 'ದೃಢಪತಿಃ'. ಸಮಾನ, ಏಕ, ವೀರ- ಮುಂತಾದ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಮಾತ್ರ 'ಪತ್ನೀ' ಎಂದೇ ಆಗುವದು. ಸಮಾನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ 'ಸ' ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುವದು. ೨ ಉಭಯೋಃ– ನಿತ್ಯದ್ವಿವಚನ. ೩ ಆಸೀತ್ (ೣ)– ಅಸಭುವಿ (ಅಸ್- ಇರು) ಎಂಬ ೨ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಙ್, ಪ್ರ. ಏ.

ताभिर्गर्भः प्रजाभूत्यै दध्रे देवांशसम्भवः ।
सौरीभिरिव नाडीभिरमृताख्याभिरम्मयः ॥ ५८ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ತಾಭಿಃ ಪ್ರಜಾಭೂತ್ಯೈ ದೇವಾಂಶಸಂಭವಃ ಗರ್ಭಃ ಸೌರೀಭಿಃ ಅಮೃತಾಖ್ಯಾಭಿಃ ನಾಡೀಭಿಃ ಅಮ್ಮಯಃ ಇವ ದಧ್ರೇ.]

ಅರ್ಥ. ತಾಭಿಃ- ಅವರಿಂದ ಪ್ರಜಾಭೂತ್ಯೈ- ಜನರ ಒಳ್ಳೆಯದಕ್ಕಾಗಿ ದೇವಾಂಶಸಂಭೂತ (ದೇವ- ದೇವನ ಅಂಶ-ಅಂಶವು ಸಂಭವಃ- ಕಾರಣವಾಗುಳ್ಳ) ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಂಶದಿಂದುಂಟಾಗಿರುವ ಗರ್ಭಃ-

ಗರ್ಭವು ಸೌರೀಭಿಃ- ಸೂರ್ಯನ ಅಮೃತಾಖ್ಯಾಭಿಃ- ಅಮೃತವೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳ ನಾಡೀಭಿಃ- ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಅಮ್ಮಯಃ- ನೀರಿನ ವಿಕಾರವಾದ (ಗರ್ಭಃ) ಇವ- (ಗರ್ಭದ) ಹಾಗೆ ದಧ್ರೇ- ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅಮೃತವೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಸೂರ್ಯಕಿರಣಗಳು ಜನಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲಪಡಿಸುವಂಥ ಜಲಮಯವಾದ ಗರ್ಭವನ್ನು ಧರಿಸುವಂತೆ ಆ ಮೂರು ಜನರೂ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಶದಿಂದುಂಟಾದ ಗರ್ಭವನ್ನು ಧರಿಸಿದರು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಭೂತಿಃ- ಪ್ರಜಾಭೂತಿಃ (ಷ. ತ.); ತಸ್ಯೈ- ಪ್ರಜಾಭೂತ್ಯೈ ೨ ದೇವಸ್ಯ ಅಂಶಃ- ದೇವಾಂಶಃ (ಷ. ತ.); ದೇವಾಂಶಃ ಸಂಭವಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ – ದೇವಾಂಶಸಂಭವಃ (ಷ. ಬ.). ೩ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಇಮಾಃ–ಸೌರ್ಯ್ಯಃ (ತ. ವೃ.); ತಾಭಿಃ- ಸೌರೀಭಿಃ ೪ ಅಮೃತಾ ಇತಿ ಆಖ್ಯಾ ಯಾಸಾಂ ತಾಃ-ಅಮೃತಾಖ್ಯಾಃ (ಷ.ಬ.); ತಾಭಿಃ- ಅಮೃತಾಖ್ಯಾಭಿಃ ೫ ಅಪಾಂ ವಿಕಾರಃ-ಅಮ್ಮಯಃ. (ತ. ವೃ.)

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಸೌರೀಭಿಃ- ಸೂರ್ಯ, ಅಗಸ್ತ್ಯ- ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಈಯ' ಮತ್ತು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದ 'ಈ'– ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರವಾದಾಗ ಯಕಾರವು ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ; ಇಲ್ಲಿ 'ಈ' ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. ೨ ಅಮ್ಮಯಃ- ಮಯಟ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಚುರ್ಯ, (ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವದು) ವಿಕಾರ (ಅದರಿಂದಾಗಿರುವದು) ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳುಂಟು; ಇಲ್ಲಿ ವಿಕಾರವೆಂಬ ಅರ್ಥ. ೩ ದಧ್ರೇ (೨೪)– ಧೃಞ್ ಧಾರಣೇ (ಧೃ- ಧರಿಸು) ಎಂಬ ೧ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಕರ್ಮಣಿ (passive) ಲಿಟ್, ಆ. ಪ್ರ. ಏ.

ವಿಚಾರ. ಮಳೆ, ಹಿಮ-ಇವುಗಳನ್ನು ಬಿಡುವದಕ್ಕೆ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳು– ಅನಂತವಾಗಿರುವವೆಂದೂ ಅವುಗಳಿಗೆ **ಅಮೃತ**ವೆಂದು ಹೆಸರೆಂದೂ ವರ್ಣಿಸುವದು ವಾಡಿಕೆ. ಸೂರ್ಯನ ಉಷ್ಣದಿಂದಲೆ ನೀರು ಆವಿಯಾಗಿ ಮಳೆಯಾಗುವದೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು.

सममापन्नसत्त्वास्ता रेजुरापाण्डुरत्विषः ।
अन्तर्गतफलारम्भाः सस्यानामिव संपदः ॥ ५९ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಸಮಂ ಆಪನ್ನಸತ್ತ್ವಾಃ ಆಪಾಣ್ಡುರತ್ವಿಷಃ ತಾಃ ಅನ್ತರ್ಗತ ಫಲಾರಮ್ಭಾಃ ಸಸ್ಯಾನಾಂ ಸಂಪದಃ ಇವ ರೇಜುಃ.]

ಅರ್ಥ. ಸಮಂ-ಒಂದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಪನ್ನಸತ್ತ್ವಾಃ-(ಆಪನ್ನ-ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟ ಸತ್ತ್ವಾಃ-ಪ್ರಾಣಿಗಳುಳ್ಳ) ಗರ್ಭಿಣಿಯರಾದ ಆಪಾಣ್ಡುರ ತ್ವಿಷಃ (ಆಪಾಣ್ಡುರ-ಸ್ವಲ್ಪ ಬಿಳುಪಾದ ತ್ವಿಷಃ-ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ) ಬಿಳುಪು ಬಣ್ಣದ ತಾಃ- ಅವರು ಅನ್ತರ್ಗತಫಲಾರಮ್ಭಾಃ- (ಅನ್ತರ್ಗತ-ಒಳಗಿರುವ ಫಲ- ಫಲದ ಆರಂಭಾಃ-ಪ್ರಾರಂಭವುಳ್ಳ) ಫಲವಾಗದೆ ಇನ್ನೂ ಅವ್ಯಕ್ತ ವಾಗಿರುವ ಸಸ್ಯಾನಾಂ- ಪೈರುಗಳ ಸಂಪದ ಇವ- ಸಂಪತ್ತುಗಳ ಹಾಗೆ ರೇಜುಃ- ಹೊಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಆಪನ್ನಾಃ ಸತ್ತ್ವಾಃ ಯಾಭಿಃ ತಾಃ- ಆಪನ್ನ ಸತ್ತ್ವಾಃ (ತ್ರ್ಯ. ಬ.); ೨ ಈಷತ್ ಪಾಣ್ಡುರಾ-ಆಪಾಣ್ಡುರಾ(ನಾ.ಸ.); ಆಪಾಣ್ಡುರಾ ತ್ವಿಟ್ ಯಾಸಾಂ ತಾಃ- ಆಪಾಂಡುರತ್ವಿಷಃ (ಷ. ಬ.). ೩ ಫಲಾನಾಂ ಆರಮ್ಭಾಃ- ಫಲಾರಮ್ಭಾಃ (ಷ. ತ.); ಅನ್ತರ್ಗತಾಃ ಫಲಾರಮ್ಭಾಃ ಯಾಸಾಂ ತಾಃ-ಅನ್ತರ್ಗತಫಲಾರಂಭಾಃ (ವ. ಬ)

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಸಮಂ- ಅವ್ಯಯ. ೨ ಆಪಾಣ್ಡುರಾ- ನಿತ್ಯಸಮಾಸ, ಸ್ವಪದವಿಗ್ರಹವಿಲ್ಲ. ಆಪಾಣ್ಡುರತ್ವಿಷಃ- ಷಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ (೦ತ್ವಿಟ್, ೦ತ್ವಿಷೌ, ೦ತ್ವಿಷಃ) ೩ ಆಪನ್ನಸತ್ತ್ವಾಃ- ಮೇಲೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ವಿಗ್ರಹವು ಮಲ್ಲಿನಾಥವ್ಯಾಖ್ಯಾನು ಸಾರವಾದದ್ದು. ಆಪನ್ನಾಃ ಸತ್ತ್ವಂ- ಆಪನ್ನಸತ್ತ್ವಾಃ (ದ್ವಿ. ತ.)- ಎಂದೂ ಬಿಡಿಸ ಬಹುದು. 'ಪ್ರಾಪ್ತ' 'ಆಪನ್ನ' ಈ ಮಾತುಗಳು ದ್ವಿತೀಯೆಯೊಡನೆ ಸೇರಿ ತತ್ಪುರುಷ ವಾಗುವಾಗ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗವಾಗುವವು. ೪ ರೇಜುಃ (೨.೨)- ರಾಜೃ ದೀಪ್ತೌ (ರಾಜ್- ಪ್ರಕಾಶಿಸು) ಎಂಬ ೧ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್. ಪ. ಪ್ರ. ಬ. ೫ ಸಂಪದಃ- ದಕಾರಾನ್ತಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ (ಸಂಪತ್, ಸಂಪದೌ, ಸಂಪದಃ)

गुप्तं ददृशुरात्मानं सर्वाः स्वप्नेषु वामनैः ।
जलजासिगदाशार्ङ्गचक्रलाञ्छितमूर्तिभिः ॥ ६० ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಸರ್ವಾಃ ಸ್ವಪ್ನೇಷು ಜಲಜಾಸಿಗದಾಶಾರ್ಙ್ಗಚಕ್ರಲಾಞ್ಛಿತ ಮೂರ್ತಿಭಿಃ ವಾಮನೈಃ ಗುಪ್ತಂ ಆತ್ಮಾನಂ ದದೃಶುಃ.]

ಅರ್ಥ. ಸರ್ವಾಃ- (ಅವರು) ಎಲ್ಲರೂ ಸ್ವಪ್ನೇಷು- ಕನಸುಗಳಲ್ಲಿ ಜಲಜಾಸಿಗದಾಶಾರ್ಙ್ಗಚಕ್ರಲಾಞ್ಛಿತಮೂರ್ತಿಭಿಃ- (ಜಲಜ- ಶಂಖ ಅಸಿ- ಕತ್ತಿ ಗದಾ- ಗದೆ ಶಾರ್ಙ್ಗ- ಶಾರ್ಙ್ಗಧನುಸ್ಸು ಚಕ್ರ-ಚಕ್ರ ಇವುಗಳಿಂದ ಲಾಞ್ಛಿತ- ಗುರುತುಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಮೂರ್ತಿಭಿಃ- ಶರೀರವುಳ್ಳ) ಶಂಖಚಕ್ರಗದಾಪದ್ಮಗಳ ಚಿಹ್ನೆಯುಳ್ಳ ವೈಯಿಸ ವಾಮನೈಃ- ಗುಜ್ಜಾರಿಗಳಿಂದ ಗುಪ್ತಂ- ಕಾಪಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದ ಆತ್ಮಾನಂ-ತಮ್ಮ ರೂಪವನ್ನು ದದೃಶುಃ- ಕಂಡರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅವರಿಗೆಲ್ಲ ಶಂಖಚಕ್ರಾದಿಗಳ ಚಿಹ್ನೆಯುಳ್ಳ ಗುಜ್ಜಾರಿಗಳು ತಮಗೆ ಕಾವಲಿರುವಂತೆ ಕನಸುಗಳಾಗುತ್ತಿದ್ದವು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಜಲಜಶ್ಚ ಅಸಿಶ್ಚ ಗದಾ ಚ ಶಾರ್ಙ್ಗಂ ಚ ಚಕ್ರಂ ಚ- ಜಲಜಾಸಿಗದಾಶಾರ್ಙ್ಗಚಕ್ರಾಣಿ (ದ್ವ. ಸ.); ತೈಃ ಜಲಜಾಸಿಗದಾಶಾರ್ಙ್ಗಚಕ್ರೈಃ; ಜಲಜಾಸಿಗದಾಶಾರ್ಙ್ಗಚಕ್ರೈಃ ಲಾಞ್ಛಿತಾಃ- ಜಲಜಾಸಿ . . . ಚಕ್ರಲಾಞ್ಛಿತಾಃ (ತೃ. ತ.); ಜಲಜಾಸಿ . . . ಚಕ್ರಲಾಞ್ಛಿತಾಃ ಮೂರ್ತಯಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ- ಜಲಜಾಸಿ . . . ಲಾಞ್ಛಿತಮೂರ್ತಯಃ (ಷ. ಬ.); ತೈಃ- ಜಲಜಾಸಿಗದಾಶಾರ್ಙ್ಗಚಕ್ರಲಾಞ್ಛಿತಮೂರ್ತಿಭಿಃ.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಆತ್ಮಾನಂ- ತಮ್ಮನ್ನು ಎಂಬರ್ಥದ ಸರ್ವನಾಮ. ಇದು ತಾನು ಎಂಬರ್ಥದ ಸರ್ವನಾಮ (reflexive pronoun) ಆದಾಗ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೆ ಪ್ರಯೋಗವಾಗುವದು ೨ ಜಲಜಾಸಿ . . . **ಮೂರ್ತಿಭಿಃ** ವಾಮನೈಃ ಎಂಬುದರ ವಿಶೇಷಣ, **ಪುಲ್ಲಿಂಗ.** ೩ ದದೃಶುಃ (೧೯)- ದೃಶಿರ್‌ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ (ದೃಶ್ ಪಶ್ಯ್- **ನೋಡು**) ಎಂಬ ೧ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್, ಪ. ಪ್ರ. ಬ.

ವಿಚಾರ. ೧ ವಿಷ್ಣುವು ಅವರ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿದಾನೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವದಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುಸಾರೂಪ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಅಂಗರಕ್ಷಕರು (body-guards) ಕನಸಿನಲ್ಲಿ ಅವರಿಗೆ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಿದ್ದರೆಂದು ಭಾವ. ೨ **ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆಯುಧಗಳ ಹೆಸರುಗಳು** :—(೧) ಶಂಖ- ಪಾಂಚಜನ್ಯ, (೨) ಕತ್ತಿ-ನಂದಕ, (೩) ಗದೆ- ಕೌಮೋದಕಿ, (೪) ಧನುಸ್ಸು- ಶಾರ್ಙ್ಗ, (೫) ಚಕ್ರ- ಸುದರ್ಶನ.

हेमपक्षप्रभाजालं गगने च वितन्वता ।
उह्यन्ते स्म सुपर्णेन वेगाकृष्टपयोमुचा ॥ ६१ ॥

[**ಅನ್ವಯ** (ಕಿಂ) ಚ ಹೇಮಪಕ್ಷಪ್ರಭಾಜಾಲಂ ವಿತನ್ವತಾ ವೇಗಾಕೃಷ್ಟ ಪಯೋಮುಚಾ ಸುಪರ್ಣೇನ ಗಗನೇ ಉಹ್ಯನ್ತೇ ಸ್ಮ.]

ಅರ್ಥ. ಚ- ಮತ್ತು ಹೇಮಪಕ್ಷಪ್ರಭಾಜಾಲಂ (ಹೇಮ- ಚಿನ್ನದ ಪಕ್ಷ-ರೆಕ್ಕೆಗಳ ಪ್ರಭಾ-ಕಾಂತಿಯ ಜಾಲಂ- ಸಮೂಹವನ್ನು) ಚಿನ್ನದ ರೆಕ್ಕೆಗಳ ದೊಡ್ಡ ಬೆಳಕನ್ನು ವಿತನ್ವತಾ- ಹರಡುತ್ತಿರುವ ವೇಗಾಕೃಷ್ಟಪಯೋಮುಚಾ- (ವೇಗ- ವೇಗದಿಂದ ಆಕೃಷ್ಟ- ಎಳೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ಪಯೋಮುಚಾ- ಮೋಡಗಳುಳ್ಳ) ವೇಗದಿಂದ ಮೋಡಗಳನ್ನೂ ಕೊಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಿರುವ ಸುಪರ್ಣೇನ- ಗರುಡನಿಂದ ಗಗನೇ-ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಉಹ್ಯನ್ತೇ ಸ್ಮ- ಹೊತ್ತುಕೊಂಡು ಹೋಗಲ್ಪಡುವವರಾಗುತ್ತಿದ್ದರು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಹೇಮ್ನಃ ಪಕ್ಷೌ- ಹೇಮಪಕ್ಷೌ (ಷ. ತ.); ತಯೋಃ- ಹೇಮಪಕ್ಷಯೋಃ; ಹೇಮಪಕ್ಷಯೋಃ ಪ್ರಭಾಃ- ಹೇಮಪಕ್ಷಪ್ರಭಾಃ (ಷ. ತ.); ತಾಸಾಂ- ಹೇಮಪಕ್ಷಪ್ರಭಾಣಾಂ; ಹೇಮಪಕ್ಷಪ್ರಭಾಣಾಂ ಜಾಲಂ- ಹೇಮಪಕ್ಷಪ್ರಭಾಜಾಲಮ್ (ಷ. ತ.). ೨ ವಿತನೋತೀತಿ– ವಿತನ್ವನ್ (ಕೃ. ವೃ.); ತೇನ- ವಿತನ್ವತಾ ೩ ವೇಗೇನ ಆಕೃಷ್ಟಾಃ- ವೇಗಾಕೃಷ್ಟಾಃ (ತೃ. ತ.); ವೇಗಾಕೃಷ್ಟಾಃ ಪಯೋಮುಚಃ ಯೇನ ಸಃ- ವೇಗಾಕೃಷ್ಟಪಯೋಮುಕ್ (ತೃ. ಬ.); ತೇನ- ವೇಗಾಕೃಷ್ಟಪಯೋಮುಚಾ.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಚ- ಇದಲ್ಲದೆ (moreover) ಎಂಬರ್ಥದ ಅವ್ಯಯ; ವಾಕ್ಯದ ಆರಂಭದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಮಾಡುವದಿಲ್ಲ. ೨ ವಿತನ್ವತಾ- ತಕಾರಾನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ; (ವಿತನ್ವನ್, ವಿತನ್ವನ್ತೌ, ವಿತನ್ವನ್ತಃ) ೩ ಉಹ್ಯನ್ತೇ ಸ್ಮ (೩)- ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ (ವಹ್- ಹೊರು) ಎಂಬ ೧ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಕರ್ಮಣಿ (passive) ಲಟ್. ಆ. ಪ್ರ. ಬ; 'ಸ್ಮ' ಎಂಬ ಅವ್ಯಯವು ಸೇರಿದ್ದರೆ ಭೂತಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವದಕ್ಕೆ ಲಟ್ (ವರ್ತಮಾನ) ರೂಪವನ್ನು ಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾರೆ.

ವಿಚಾರ. ಗರುಡನು ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಾಹನವಾದ್ದರಿಂದ ಅವರ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸೇವೆಗೆ ನಿಂತನೆಂಬುದನ್ನು ಈ ಕನಸು ಸೂಚಿಸಿತು.

बिभ्रत्या कौस्तुभन्यासं स्तनान्तरविलम्बिनम् ।
पर्युपास्यन्त लक्ष्म्या च पद्मव्यजनहस्तया ॥ ६२ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** (ಕಿಂ) ಚ ಸ್ತನಾನ್ತರವಿಲಮ್ಬಿನಂ ಕೌಸ್ತುಭನ್ಯಾಸಂ ಬಿಭ್ರತ್ಯಾ ಪದ್ಮವ್ಯಜನಹಸ್ತಯಾ ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯಾ ಪರ್ಯುಪಾಸ್ಯನ್ತ.]

ಅರ್ಥ. ಚ- ಮತ್ತು ಸ್ತನಾನ್ತರವಿಲಮ್ಬಿನಂ (ಸ್ತನಾನ್ತರ- ಸ್ತನಗಳ ನಡುವೆ ವಿಲಮ್ಬಿನಂ- ಜೋಲಾಡುತ್ತಿರುವ) ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಜೋತುಬಿದ್ದಿರುವ ಕೌಸ್ತುಭನ್ಯಾಸಂ- ಕೌಸ್ತುಭನೆಂಬ (ವಿಷ್ಣುವು) ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಒಡವೆಯನ್ನು ಬಿಭ್ರತ್ಯಾ- ಧರಿಸಿರುವಳಾಗಿಯೂ ಪದ್ಮವ್ಯಜನಹಸ್ತಯಾ- (ಪದ್ಮ- ಕಮಲವೆಂಬ ವ್ಯಜನ- ಬೀಸಣಿಗೆಯು ಹಸ್ತಯಾ- ಕೈಯಲ್ಲಿರುವ) ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕಮಲವೆಂಬ ಬೀಸಣಿಗೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವವಳಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯಾ- ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಿಂದ ಪರ್ಯುಪಾಸ್ಯನ್ತ- ಸೇವಿಸಲ್ಪಟ್ಟರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ವಿಷ್ಣುವು ಹಾಕಿಕೊಂಡಿರೆಂದು ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಕೌಸ್ತುಭಮಣಿಯನ್ನು ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಧರಿಸಿಕೊಂಡು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಲೀಲಾಕಮಲವನ್ನು ಆಲ್ಲಾಡಿಸುತ್ತಾ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಅವರನ್ನು ಕನಸಿನಲ್ಲಿ ಸೇವಿಸುತ್ತಿದ್ದಳು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಕೌಸ್ತುಭ ಏವ ನ್ಯಾಸಃ - ಕೌಸ್ತುಭನ್ಯಾಸಃ (ಅ. ಪೂ. ಕ.); ತಂ- ಕೌಸ್ತುಭನ್ಯಾಸಮ್ ೨ ಸ್ತನಯೋಃ ಅನ್ತರಂ- ಸ್ತನಾನ್ತರಮ್ (ಷ. ತ.); ತಸ್ಮಿನ್ ಸ್ತನಾನ್ತರೇ; ಸ್ತನಾನ್ತರೇ ವಿಲಮ್ಬತ ಇತಿ- ಸ್ತನಾನ್ತರವಿಲಮ್ಬೀ– (ಉಪ. ಸ.); ತಂ- ಸ್ತನಾನ್ತರವಿಲಮ್ಬಿನಮ್ ೩ ನ್ಯಸ್ಯತ ಇತಿ- ನ್ಯಾಸಃ (ಕೃ. ವೃ.); ಕೌಸ್ತುಭ ಏವ ನ್ಯಾಸಃ- ಕೌಸ್ತುಭನ್ಯಾಸಃ (ಅ. ಪೂ. ಕ.); ತಂ- ಕೌಸ್ತುಭನ್ಯಾಸಮ್ ೪ ಪದ್ಮಂ ಏವ ವ್ಯಜನಂ- ಪದ್ಮವ್ಯಜನಮ್ (ಅ. ಪೂ. ಕ.); ಪದ್ಮವ್ಯಜನಂ ಹಸ್ತೇ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ- ಪದ್ಮವ್ಯಜನಹಸ್ತಾ (ವ್ಯ. ಬ.)

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಬಿಭ್ರತ್ಯಾ- ಈಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ; ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಬಿಭ್ರತ್ ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುವದು; ತಕಾರಾನ್ತಶಬ್ದಗಳು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಬಹುಮಟ್ಟಿಗೆ ಈಕಾರಾನ್ತವಾಗುವವು. ೨ ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯಾ-ಈಕಾರಾನ್ತ; (ಲಕ್ಷ್ಮೀಃ, ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯೌ, ಲಕ್ಷ್ಮ್ಯಃ; ಮಿಕ್ಕದ್ದು ಗೌರೀಶಬ್ದದಂತೆ) ೩ ಪರ್ಯುಪಾಸ್ಯನ್ತ (೧೨)- ಆಸ್ ಉಪವೇಶನೇ (ಆಸ್-ಕೂತುಕೋ) ಎಂಬ ೨ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಕರ್ಮಣಿ (passive) ಲಙ್, ಅ. ಪ್ರ. ಬ; ಪರಿ, ಉಪ- ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಸೇರಿ ಸೇವೆಮಾಡು ಎಂಬ ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ.

ವಿಚಾರ. ೧ **ಕೌಸ್ತುಭ**ವೆಂಬುದು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕೊರಳಲ್ಲಿರುವ ರತ್ನವು. ಅದನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಂಡಿರೆಂದು ವಿಷ್ಣುವು ಲಕ್ಷ್ಮಿಯಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಸವಾಗಿ (deposit) ಕೊಟ್ಟಿದ್ದನೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುತ್ತದೆ. ೨ ಲಕ್ಷ್ಮಿಯು ಕಮಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವಳೆಂದೂ ಕಮಲವನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿರುವಳೆಂದೂ ರೂಢಿಯಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವರು.

कृताभिषेकैर्दिव्यायां त्रिस्रोतसि च सप्तभिः ॥
ब्रह्मर्षिभिः परं ब्रह्म गृणद्भिरुपतस्थिरे ॥ ६३ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** (ಕಿಂ) ಚ ದಿವ್ಯಾಯಾಂ ತ್ರಿಸ್ರೋತಸಿ ಕೃತಾಭಿಷೇಕೈಃ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಗೃಣದ್ಭಿಃ ಸಪ್ತಭಿಃ ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿಭಿಃ ಉಪತಸ್ಥಿರೇ.]

ಅರ್ಥ. ಚ- ಮತ್ತು ದಿವ್ಯಾಯಾಂ- ಆಕಾಶದ ತ್ರಿಸ್ರೋತಸಿ- ಗಂಗೆಯಲ್ಲಿ ಕೃತಾಭಿಷೇಕೈಃ- (ಕೃತ- ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಅಭಿಷೇಕೈಃ-ಸ್ನಾನವುಳ್ಳ) ಸ್ನಾನಮಾಡಿದ ಪರಂ- ಹೆಚ್ಚಿನ ಬ್ರಹ್ಮ- ವೇದವನ್ನು ಗೃಣದ್ಭಿಃ- ಪಠಿಸುತ್ತಿರುವ ಸಪ್ತಭಿಃ- ಏಳು ಜನ ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿಭಿಃ- ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿಗಳಿಂದ ಉಪತಸ್ಥಿರೇ- ಸೇವಿಸಲ್ಪಟ್ಟರು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಕೃತಃ ಅಭಿಷೇಕಃ ಯೈಃ ತೇ- ಕೃತಾಭಿಷೇಕಾಃ (ತ್ರ. ಬ.); ತೈಃ- ಕೃತಾಭಿಷೇಕೈಃ ೨ ದಿವಿ ಭವಾ- ದಿವ್ಯಾ (ತ.ವೃ.) ೩ ತ್ರೀಣಿ ಸ್ರೋತಾಂಸಿ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ- ತ್ರಿಸ್ರೋತಾಃ (ವ. ಬ); ತಸ್ಯಾಂ- ತ್ರಿಸ್ರೋತಸಿ ೪ ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ಋಷಯಃ- ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಯಃ (ಷ. ತ.); ತೈಃ- ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿಭಿಃ.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ತ್ರಿಸ್ರೋತಸಿ- ಸಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ; (ತ್ರಿಸ್ರೋತಾಃ, ತ್ರಿಸ್ರೋತಸೌ, ತ್ರಿಸ್ರೋತಸಃ) ೨ ಬ್ರಹ್ಮ- ನಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕ ; (ಬ್ರಹ್ಮ, ಬ್ರಹ್ಮಣೀ, ಬ್ರಹ್ಮಾಣಿ) ೩ ಉಪತಸ್ಥಿರೇ (೨೪)- ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ (ಸ್ಥಾ- ನಿಲ್ಲು) ಎಂಬ ೧ನೆಯ ಗಣದ ಅಕರ್ಮಕ (intransitive) ಧಾತುವಿಗೆ ಉಪ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡು ಎಂಬ ಸಕರ್ಮಕ (transitive) ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾ ಧಾತುವು ಯಾವಾಗಲೂ ಆತ್ಮನೇಪದ. ಕರ್ಮಣಿ (passive) ಲಿಟ್. ಆ. ಪ್ರ. ಬ.

ವಿಚಾರ. ೧ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ **ಏಳು ಜನ ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿಗಳು** ಯಾರೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮತಭೇದಗಳಿವೆ. ಕಶ್ಯಪನೇ ಮುಂತಾದವರೆಂದು ಮಲ್ಲಿನಾಥವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿದೆ:- ಕಶ್ಯಪೋಽತ್ರಿರ್ಭರದ್ವಾಜೋ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಸ್ತು ಗೌತಮಃ। ಜಮದಗ್ನಿರ್ವಸಿಷ್ಠಶ್ಚ ಸಪ್ತೈತೇ ಋಷಯಃ ಸ್ಮೃತಾಃ॥ ಇವರು ಕಶ್ಯಪಾದಿಋಷಿಗಳು. ಈ ಸರ್ಗದ ೧೬ನೆಯ ಶ್ಲೋಕದ **ವಿಚಾರ**ದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಭೃಗು, ಮರೀಚಿ, ಅತ್ರಿ, ಪುಲಸ್ತ್ಯ, ಪುಲಹ, ಕ್ರತು, ವಸಿಷ್ಠ- ಇವರೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಆಗಿರಬಹುದು. ಕುಮಾರಸಂಭವದಲ್ಲಿ ಕವಿಯು ಬರೆದಿರುವ ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳಲ್ಲಿ 'ಅಂಗಿರಸ್ಸು' ಎಂಬಾತನು ಒಬ್ಬನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವದು. (ಕು.ಸಂ. ೬-೬೫ನೆಯ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ನೋಡಿ.) ಆ ಋಷಿಗಳನ್ನೆ ಇಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವದಾದರೆ ಮರೀಚಿ, ಅತ್ರಿ, ಅಂಗಿರಸ್ಸು, ಪುಲಸ್ತ್ಯ, ಪುಲಹ, ಕ್ರತು, ವಸಿಷ್ಠ- ಎಂಬ ಏಳು ಜನಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇವರನ್ನು ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಿದೆ. ಒಬ್ಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರೂ ಈ ಏಳು ಜನರನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ೨ ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಿಗಳೆಂದರೆ:- ಬ್ರಹ್ಮ (ವೇದ) ವನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳಿಕೊಟ್ಟ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಪ್ರವರ್ತಕರು. ಅಥವಾ ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳಿಗೆ ಸಪ್ತಬ್ರಹ್ಮರೆಂದೂ ಹೆಸರುಂಟು. ಆದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮರಾದ ಋಷಿಗಳು ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಆಗ 'ಬ್ರಹ್ಮಾಣಶ್ಚ ತೇ ಋಷಯಶ್ಚ- ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಯಃ'- ಎಂದು ವಿಗ್ರಹಜಿಡಿಸಬೇಕಾಗುವದು. '**ಮಹರ್ಷಯಃ**'- ಎಂದು ಪಾಠಾಂತರವುಂಟು. ಆಗ-'ಭೃಗುರ್ಭೋ ವಿವಸ್ವಾಂಶ್ಚ ಸುಧಾಮಾ ವಿರಜಸ್ತಥಾ। ಅತಿನಾಮಾ ಸಹಿಷ್ಣುಶ್ಚ

ಸಪ್ತೈತೇ ತು ಮಹರ್ಷಯಃ ||'- ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಋಷಿಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ೩ ಪರಬ್ರಹ್ಮವೆಂದರೆ ವೇದವೆಂದು ಮಲ್ಲಿನಾಥವ್ಯಾಖ್ಯಾನಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ಪರಮಾತ್ಮನೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ताभ्यस्तथाविधान्स्वप्नाञ्छ्रुत्वा प्रीतो हि पार्थिवः ।
मेने परार्ध्यमात्मानं गुरुत्वेन जगद्गुरोः　　॥ ६४ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಪಾರ್ಥಿವಃ ತಾಭ್ಯಃ ತಥಾವಿಧಾನ್ ಸ್ವಪ್ನಾನ್ ಶ್ರುತ್ವಾ ಪ್ರೀತಃ ಆತ್ಮಾನಂ ಜಗದ್ಗುರೋಃ ಗುರುತ್ವೇನ ಪರಾರ್ಧ್ಯಂ ಮೇನೇ ಹಿ.]

ಅರ್ಥ. ಪಾರ್ಥಿವಃ- ರಾಜನು ತಾಭ್ಯಃ- ಅವರ ಕಡೆಯಿಂದ ತಥಾವಿಧಾನ್- ಆ ಬಗೆಯಾದ ಸ್ವಪ್ನಾನ್- ಕನಸುಗಳನ್ನು ಶ್ರುತ್ವಾ- ಕೇಳಿ ಪ್ರೀತಃ- ಸಂತೋಷಪಟ್ಟವನಾಗಿ ಆತ್ಮಾನಂ- ತನ್ನನ್ನು ಜಗದ್ಗುರೋಃ- ಜಗತ್ತಿನ ತಂದೆಯಾದ (ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ) ಗುರುತ್ವೇನ- ತಂದೆಯಾಗಿರೋಣದರಿಂದ ಪರಾರ್ಧ್ಯಂ- ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿರುವವನನ್ನಾಗಿ ಮೇನೇ ಹಿ- ನಿಜವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡನು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ತಥಾ ವಿಧಾಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ- ತಥಾವಿಧಾಃ (ಷ. ಬ.); ತಾನ್- ತಥಾವಿಧಾನ್. ೨ ಪರಂ ಚ ತತ್ ಅರ್ಧಂ ಚ- ಪರಾರ್ಧಂ (ವಿ. ಪೂ. ಕ); ತಸ್ಮಿನ್- ಪರಾರ್ಧೇ; ಪರಾರ್ಧೇ ಭವಃ- ಪರಾರ್ಧ್ಯಃ (ತ. ವೃ); ತಂ- ಪರಾರ್ಧ್ಯಮ್. ೩ ಗುರೋರ್ಭಾವಃ- ಗುರುತ್ವಮ್ (ತ. ವೃ.); ತೇನ- ಗುರುತ್ವೇನ ೪. ಜಗತೋ ಗುರುಃ- ಜಗದ್ಗುರುಃ (ಷ. ತ.); ತಸ್ಯ- ಜಗದ್ಗುರೋಃ.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ತಾಭ್ಯಃ- ಯಾರು ಹೇಳುವದನ್ನು ಕೇಳುತ್ತೇವೋ ಅವರ ಹೆಸರಿಗೆ ಪಂಚಮಿಯು ಬರುವದು. ೨ ಮೇನೇ (೨೪)- ಮನು ಅವಬೋಧೇ (ಮನ-ಯೋಚಿಸು) ಎಂಬ ೮ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್, ಆ. ಪ್ರ. ಏ.

विभक्तात्मा विभुस्तासामेकः कुक्षिष्वनेकधा ।
उवास प्रतिमाचन्द्रः प्रसन्नानामपामिव　　॥ ६५ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಏಕಃ ವಿಭುಃ ತಾಸಾಂ ಕುಕ್ಷಿಷು ಪ್ರಸನ್ನಾನಾಂ ಅಪಾಂ (ಕುಕ್ಷಿಷು) ಪ್ರತಿಮಾಚನ್ದ್ರಃ ಇವ ಅನೇಕಧಾ ವಿಭಕ್ತಾತ್ಮಾ ಉವಾಸ.]

ಅರ್ಥ. ಏಕಃ- ಒಬ್ಬನಾದ ವಿಭುಃ– ವಿಷ್ಣುವು ತಾಸಾಂ- ಅವರ ಕುಕ್ಷಿಷು - ಗರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸನ್ನಾನಾಂ- ನಿರ್ಮಲಗಳಾದ ಅಪಾಂ- ನೀರುಗಳ (ಕುಕ್ಷಿಷು- ಹೊಟ್ಟೆಗಳಲ್ಲಿ) ಪ್ರತಿಮಾಚನ್ದ್ರಃ ಇವ– ಪ್ರತಿಬಿಂಬರೂಪನಾದ ಚಂದ್ರನು ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಅನೇಕಧಾ- ನಾನಾರೂಪವಾಗಿ ವಿಭಕ್ತಾತ್ಮಾ- (ವಿಭಕ್ತ- ಬೇರ್ಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಆತ್ಮಾ- ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನಾಗಿ) ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಉವಾಸ- ವಾಸ ಮಾಡಿದನು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ವಿಭಕ್ತಃ ಆತ್ಮಾ ಯಸ್ಯ ಸಃ- ವಿಭಕ್ತಾತ್ಮಾ (ಷ. ಬ.) ೨ ಪ್ರತಿಮಾಭೂತಶ್ಚನ್ದ್ರಃ–ಪ್ರತಿಮಾಚನ್ದ್ರಃ (ಉ. ಮ. ಕ.)

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಅನೇಕಧಾ- ಕ್ರಿಯೆಯ ಪ್ರಕಾರವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನೇಕವೆಂಬ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕಕ್ಕೆ ಧಾ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ತದ್ಧಿತಾಂತಾವ್ಯಯವಾಗಿದೆ. ೨ ಅಪಾಂ - ಪಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ನಿತ್ಯಬಹುವಚನ: ಪರಿಶಿಷ್ಟವನ್ನು ನೋಡಿ. ೩ ಉವಾಸ (೧೭)– ವಸ ನಿವಾಸೇ (ವಸ್- ವಾಸಿಸು) ಎಂಬ ೧ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್, ಪ. ಪ್ರ. ಏ.

ವಿಚಾರ. ಏಕ ಏವ ಹಿ ಭೂತಾತ್ಮಾ ಭೂತೇ ಭೂತೇ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ। ಏಕಧಾ ಬಹುಧಾ ಚೈವ ದೃಶ್ಯತೇ ಜಲಚಂದ್ರವತ್॥ ಮುಂತಾದ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ 'ಪರಮಾತ್ಮನು ಒಬ್ಬನೇ ಆಗಿದ್ದು ತನ್ನ ಅಂಶದಿಂದ ಅವರಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿಕೊಂಡು ವಾಸಮಾಡಿದನು' ಎಂದು ಕವಿಯು ವರ್ಣಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ಕವಿಗೆ ಅದ್ವೈತದ ಕಡೆಗೆ ಒಲವು ಇರುವದೆನ್ನುವದಕ್ಕೆ ಇದೂ ಒಂದು ಸಾಕ್ಷಿಯಾಗಿದೆ.

अथाग्र्यमहिषी राज्ञः प्रसूतिसमये सती ।
पुत्रं तमोऽपहं लेभे नक्तं ज्योतिरिवौषधिः ॥ ६६ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಅಥ ರಾಜ್ಞಃ ಸತೀ ಅಗ್ರ್ಯಮಹಿಷೀ ಪ್ರಸೂತಿಸಮಯೇ ಓಷಧಿಃ ನಕ್ತಂ ತಮೋಽಪಹಂ ಜ್ಯೋತಿಃ ಇವ ಪುತ್ರಂ ಲೇಭೇ.]

ಅರ್ಥ. ಅಥ- ಅನಂತರದಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಞಃ- ರಾಜನ ಸತೀ- ಪತಿವ್ರತೆಯಾದ ಅಗ್ರ್ಯಮಹಿಷೀ- ಹಿರಿಯ ಹೆಂಡತಿಯು ಪ್ರಸೂತಿಸಮಯೇ- ಹಡೆಯುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಓಷಧಿಃ- ಓಷಧಿಯೆಂಬ ಒಂದಾನೊಂದು ಗಿಡವು ನಕ್ತಂ- ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ತಮೋಽಪಹಂ- ಕತ್ತಲೆಯನ್ನು ಹೋಗಲಾಡಿಸುವ ಜ್ಯೋತಿರಿವ- ಬೆಳಕನ್ನು ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಪುತ್ರಂ- ಮಗನನ್ನು ಲೇಭೇ- ಪಡೆದಳು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಅಗ್ರೇ ಭವಾ- ಅಗ್ರ್ಯಾ (ತ. ವೃ.); ಅಗ್ರ್ಯಾ ಚ ಸಾ ಮಹಿಷೀ ಚ- ಅಗ್ರ್ಯಮಹಿಷೀ (ವಿ.ಪೂ.ಕ). ೨ ಪ್ರಸೂತೇಃ ಸಮಯಃ- ಪ್ರಸೂತಿಸಮಯಃ. (ಷ. ತ.) ೩ ತಮೋಽಪಹನ್ತೀತಿ- ತಮೋಽಪಹಃ (ಉಪ.ಸ.) ತಂ- ತಮೋಽಪಹಮ್.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ತಮೋಽಪಹಮ್- ೨ನೆಯ ಶ್ಲೋಕದ ೩ನೆಯ ಟಿಪ್ಪಣಿಯನ್ನು ನೋಡಿ. ೨ ನಕ್ತಂ- ಅವ್ಯಯ. ೩ ಓಷಧಿಃ- ಇಕಾರಾನ್ತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ೪ ಲೇಭೇ (೨೪)- ಡುಲಭಷ್ ಪ್ರಾಪ್ತೌ (ಲಭ್-ಹೊಂದು) ಎಂಬ ೧ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್, ಆ. ಪ್ರ. ಏ.

ವಿಚಾರ. ರಾತ್ರಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಓಷಧಿಯೆಂಬ ಒಂದಾನೊಂದು ಗಿಡವು ದೀಪದಂತೆ ಬೆಳಕುಕೊಡುವದಂತೆ; ಸೂರ್ಯನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಓಷಧಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತನ್ನ ಬೆಳಕನ್ನು ಇಟ್ಟು ಅಸ್ತವಾಗುತ್ತಾನೆಂದು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ರಾತ್ರಿಯಾಗುತ್ತಲೂ ಓಷಧಿಗೆ ಹೇಗೆ ಬೆಳಕು ಬರುವದೋ ಅದರಂತೆ ನವಮಾಸವು ತುಂಬುತ್ತಲೂ ಕೌಸಲ್ಯೆಗೆ ಸತ್ಪುತ್ರೋತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು ಎಂಬುದು ಉಪಮಾನದ ಭಾವ.

राम इत्यभिरामेण वपुषा तस्य चोदितः ।
नामधेयं गुरुश्चक्रे जगत्प्रथममङ्गलम् ॥ ६७ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಅಭಿರಾಮೇಣ ವಪುಷಾ ಚೋದಿತಃ ಗುರುಃ ತಸ್ಯ ಜಗತ್ಪ್ರಥಮಮಙ್ಗಲಂ ರಾಮ ಇತಿ ನಾಮಧೇಯಂ ಚಕ್ರೇ.]

ಅರ್ಥ. ಅಭಿರಾಮೇಣ- ಮನೋಹರವಾದ ವಪುಷಾ- ಶರೀರದಿಂದ ಚೋದಿತಃ- ಪ್ರೇರಿತನಾಗಿ ಗುರುಃ- ತಂದೆಯು ತಸ್ಯ- ಆ

(ಮಗನಿಗೆ) ಜಗತ್ಪ್ರಥಮಮಙ್ಗಲಂ- (ಜಗತ್-ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಪ್ರಥಮ-ಮೊದಲನೆಯ ಮಙ್ಗಲಂ- ಮಂಗಲಕರವಾದ) ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲ ಮೊದಲನೆಯ ಮಂಗಲವಾದ ರಾಮ ಇತಿ- ರಾಮನೆಂಬ ನಾಮಧೇಯಂ-ಹೆಸರನ್ನು ಚಕ್ರೇ- ಮಾಡಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ದಶರಥನು ಅಭಿರಾಮ(=ಮನೋಹರ)ವಾದ ದೇಹವುಳ್ಳವನಾದ ಆ ಮಗನಿಗೆ ರಾಮನೆಂಬ ಲೋಕಕ್ಕೆಲ್ಲ ಮಂಗಲಕರವಾದ ಹೆಸರನ್ನು ಇಟ್ಟನು.

ವಿ. ನಾ. ಅಭಿರಮನ್ತೇ ಅತ್ರ ಇತಿ-ಅಭಿರಾಮಃ (ಕೃ.ವೃ.); ತೇನ- ಅಭಿರಾಮೇಣ. ೨ ನಾಮೈವ-ನಾಮಧೇಯಮ್ (ತ. ವೃ.) ೩ ಪ್ರಥಮಂ ಚ ತತ್ ಮಙ್ಗಲಂ ಚ- ಪ್ರಥಮಮಙ್ಗಲಮ್ (ವಿ. ಪೂ. ಕ.); ಜಗತಾಂ ಪ್ರಥಮಮಙ್ಗಲಂ- ಜಗತ್ಪ್ರಥಮಮಙ್ಗಲಮ್ (ಷ. ತ.).

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ವಪುಷಾ- ಸಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕ; (ವಪುಃ, ವಪುಷೀ, ವಪೂಂಷಿ) ೨ ನಾಮಧೇಯಂ- ನಾಮ, ರೂಪ, ಭಾಗ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾರ್ಥ (original meaning of the word)ದಲ್ಲಿ ಧೇಯ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವದು. ಉದಾ: ನಾಮ= ನಾಮಧೇಯ. ೩ ಚಕ್ರೇ (೨೫)- ಡುಕೃಞ್ ಕರಣೇ (ಕೃ- ಮಾಡು) ಎಂಬ ಎನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್, ಆ. ಪ್ರ. ಏ.

ವಿಚಾರ. ೧ ಪ್ರಥಮ ಎಂಬ ಮಾತಿಗೆ 'ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ' 'ಮೊದಲನೆಯ'- ಎಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳುಂಟು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಪ್ರಥಮಮಙ್ಗಲಮ್'' ಎಂದರೆ ಅತ್ಯಂತಮಂಗಲವಾದ ಎಂದಾಗಲಿ, ಮೊದಲನೆಯ ಮಂಗಲವೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥವಾಗುವದು. ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಅಭಿರಾಮವಾಗಿದ್ದ ಶರೀರದಿಂದ ಬಂದ ಮೊದಲನೆಯ ಮಂಗಲಕರವಾದ ಹೆಸರು, ಮುಂದೆ ಸೀತಾಪತಿ, ರಾವಣಾರಿ ಮುಂತಾದ ಇನ್ನೂ ಎಷ್ಟೋ ಮಂಗಲಕರವಾದ ಹೆಸರುಗಳು ಬಂದಿವೆ ಎಂಬ ಭಾವವು ಹೊರಡುವದು. ೨ ಅಭಿರಾಮನಾಗಿದ್ದದ್ದರಿಂದ ರಾಮನೆಂಬ ಹೆಸರು ಇಟ್ಟನು- ಎಂದದ್ದರಿಂದ ಇದು ಅನ್ವರ್ಥನಾಮ (appropriate name)ವೆಂದು ತಿಳಿಸಿದಂತೆ ಆಯಿತು.

रघुवंशप्रदीपेन तेनाप्रतिमतेजसा ।
रक्षागृहगता दीपाः प्रत्यादिष्टा इवाभवन्　　॥ ६८ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ರಘುವಂಶಪ್ರದೀಪೇನ ಅಪ್ರತಿಮತೇಜಸಾ ತೇನ ರಕ್ಷಾಗೃಹಗತಾಃ ದೀಪಾಃ ಪ್ರತ್ಯಾದಿಷ್ಟಾ ಇವ ಅಭವನ್.]

ಅರ್ಥ. ರಘುವಂಶಪ್ರದೀಪೇನ-ರಘುವಂಶಕ್ಕೆ ದೊಡ್ಡ ಬೆಳಕಾಗಿರುವ ಅಪ್ರತಿಮತೇಜಸಾ- (ಅಪ್ರತಿಮ– ಅಸಮಾನವಾದ ತೇಜಸಾ-ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ) ಮಿಗಿಲಿಲ್ಲದ ಕಾಂತಿಯ ತೇನ– ಆತನಿಂದ ರಕ್ಷಾಗೃಹಗತಾಃ- ಹೆರಿಗೆಯ ಮನೆಯಲ್ಲಿರುವ ದೀಪಾಃ– ದೀಪಗಳು ಪ್ರತ್ಯಾದಿಷ್ಟಾ ಇವ-ಮಂಕುಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೋ ಎಂಬಂತೆ ಅಭವನ್- ಆದವು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ರಘೂಣಾಂ ವಂಶಃ- ರಘುವಂಶಃ (ಷ. ತ.); ತಸ್ಯ- ರಘುವಂಶಸ್ಯ; ರಘುವಂಶಸ್ಯ ಪ್ರದೀಪಃ. ರಘುವಂಶಪ್ರದೀಪಃ (ಷ. ತ.); ತೇನ- ರಘುವಂಶಪ್ರದೀಪೇನ. ೨ ಅವಿದ್ಯಮಾನಾ ಪ್ರತಿಮಾ ಯಸ್ಯ ತತ್-ಅಪ್ರತಿಮಮ್ (ನ.ಬ.); ಅಪ್ರತಿಮಂ ತೇಜಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ- ಅಪ್ರತಿಮತೇಜಾಃ (ಷ. ಬ.); ತೇನ–ಅಪ್ರತಿಮತೇಜಸಾ. ೩ ರಕ್ಷಾಯುಕ್ತಂ ಗೃಹಂ- ರಕ್ಷಾಗೃಹಮ್ (ಮ. ಲೋ. ಕ.); ರಕ್ಷಾಗೃಹಂ ಗತಾಃ- ರಕ್ಷಾಗೃಹಗತಾಃ (ದ್ವಿ. ತ.).

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ರಘುವಂಶಪ್ರದೀಪೇನ- ಇಲ್ಲಿ ರಘುವೆಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ರಘುವಿನ ವಂಶದವರು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಬಹುವಚನವಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುತ್ತದೆ. ೨ ಅಪ್ರತಿಮತೇಜಸಾ– ಸಕಾರಾನ್ತಪುಲ್ಲಿಂಗ; (ಅಪ್ರತಿಮತೇಜಾಃ, ೦ತೇಜಸೌ, ೦ತೇಜಸಃ). ೩ ಪ್ರತ್ಯಾದಿಷ್ಟಾಃ- ಪ್ರತ್ಯಾದೇಶ ಎಂದರೆ ತಿರಸ್ಕರಿಸು ಎಂದರ್ಥ; ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹಾಕು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕವಿಯು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ೧ನೆಯ ಸರ್ಗದ ೬೧ನೆಯ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ನೋಡಿ. ೪ ಅಭವನ್ (೧೦)- ಭೂಸತ್ತಾಯಾಂ (ಭೂ- ಇರು) ಎಂಬ ೧ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಜ್, ಪ. ಪ್ರ ಬ.

ವಿಚಾರ. ೧ ದೊಡ್ಡ ದೀಪವಿರುವ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಸಣ್ಣ ದೀಪಗಳು ಮಂಕಾಗುವಂತೆ ಈ ಹುಡುಗನ ತೇಜಸ್ಸಿನ ಮುಂದೆ ದೀಪಗಳ ಬೆಳಕೇನೂ ತೋರಲಿಲ್ಲ- ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುವದಕ್ಕಾಗಿ 'ಪ್ರದೀಪ' ಎಂಬ

ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಹಾಕಿರುತ್ತಾನೆ. ೨ ರಘುವಂಶಪ್ರದೀಪ- ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಈ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ರಾಮನೇ ಮುಖ್ಯನಾಯಕನೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸಿರುತ್ತದೆ. ೩ ಹೆರಿಗೆಯ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ರಕ್ಷಾರ್ಥವಾಗಿ ಕಾತ್ಯಾಯನಿ, ಸ್ಕಂದ- ಮುಂತಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜಿಸುತ್ತಾರೆಂಬುದರ ಮೇಲೆ ಅದಕ್ಕೆ **ರಕ್ಷಾಗೃಹ**ವೆಂಬ ಹೆಸರು ಬಂದಿರುವದು.

शय्यागतेन रामेण माता शातोदरी बभौ ।
सैकताम्भोजबलिना जाह्नवीव शरत्कृशा ॥ ६९ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಶಾತೋದರೀ ಮಾತಾ ಶಯ್ಯಾಗತೇನ ರಾಮೇಣ ಸೈಕತಾಮ್ಭೋಜಬಲಿನಾ ಶರತ್ಕೃಶಾ ಜಾಹ್ನವೀ ಇವ ಬಭೌ.]

ಅರ್ಥ. ಶಾತೋದರೀ–(ಶಾತ- ತೆಳುವಾದ ಉದರೀ- ಹೊಟ್ಟೆಯುಳ್ಳ) ಬಡನಡುವಿನ ಮಾತಾ- ತಾಯಿಯು ಶಯ್ಯಾಗತೇನ– ಹಾಸಿಗೆಯಲ್ಲಿರುವ ರಾಮೇಣ- ರಾಮನೊಡನೆ ಸೈಕತಾಮ್ಭೋಜಬಲಿನಾ–(ಸೈಕತ-ಮಳಲೊಟ್ಟಿಲಿನಲ್ಲಿ ಅಂಭೋಜ- ಕಮಲಗಳ ಬಲಿನಾ-ಉಪಹಾರವುಳ್ಳ) ಮಳಲಿನ ದಡದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಕೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಕಮಲಗಳು ಇರುವ ಶರತ್ಕೃಶಾ- ಶರತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬತ್ತಿರುವ ಜಾಹ್ನವೀ ಇವ- ಗಂಗೆಯ ಹಾಗೆ ಬಭೌ- ಬೆಳಗುತ್ತಿದ್ದಳು.

ವಿಗ್ರಹ. ೧ ಶಯ್ಯಾಂ ಗತಃ- ಶಯ್ಯಾಗತಃ (ದ್ವಿ. ತ.); ತೇನ- ಶಯ್ಯಾಗತೇನ ೨ ಶಾತಂ ಉದರಂ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ- ಶಾತೋದರೀ (ಷ. ಬ.); ೩ ಸಿಕತಾಃ ಅಸ್ಮಿನ್ ಸನ್ತೀತಿ- ಸೈಕತಮ್ (ತ. ವೃ.); ತಸ್ಮಿನ್-ಸೈಕತೇ; ಅಮ್ಭಸಿ ಜಾಯನ್ತೇ ಇತಿ-ಅಂಭೋಜಾಃ(ಉಪ.ಸ); ತೇಷಾಂ- ಅಂಭೋಜಾನಾಂ; ಅಂಭೋಜಾನಾಂ ಬಲಿಃ- ಅಂಭೋಜಬಲಿಃ (ಷ. ತ.); ಸೈಕತೇ ಅಂಭೋಜಬಲಿಃ- ಸೈಕತಾಂಭೋಜಬಲಿಃ (ಸ. ತ.); ತೇನ- ಸೈಕತಾಂಭೋಜಬಲಿನಾ. ೪ ಜಹ್ನೋಃ ಅಪತ್ಯಂ ಸ್ತ್ರೀ- ಜಾಹ್ನವೀ ೫ ಶರದಿ ಕೃಶಾ- ಶರತ್ಕೃಶಾ (ಸ. ತ.).

ವ್ಯಾ. ವಿ. ಬಭೌ (೨೧)–ಭಾದೀಪ್ತೌ (ಭಾ–ಹೊಳೆ) ಎಂಬ ಎರಡನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್, ಪ. ಪ್ರ. ಏ.

ವಿಚಾರ. ೧ ಇಲ್ಲಿ ಮಗ್ಗುಲುಹಾಸಿಗೆಯನ್ನು ನದಿಯ ಮಳಲು ದಡಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿರುವದರಿಂದ ಅದು ಅತಿಸ್ವಚ್ಛವಾಗಿತ್ತೆಂದೂ ಮಗುವನ್ನು ಕಮಲಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿರುವದರಿಂದ ಅದು ಕೋಮಲಶರೀರವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿತ್ತೆಂದೂ ಕೌಸಲ್ಯೆಯನ್ನು ಗಂಗೆಗೆ ಹೋಲಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಆಕೆಯು ಪವಿತ್ರಳಾಗಿದ್ದಳೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ೨ ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರವಾಹವು ತುಂಬಿರುವ ಗಂಗೆಯು ಶರತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನಂತೆ ಕುಗ್ಗಿಕೊಳ್ಳುವದು; ಗರ್ಭಿಣಿಯಾಗಿದ್ದ ಕೌಸಲ್ಯೆಯು ಕೂಸನ್ನು ಹಡೆದ ಮೇಲೆ ಕೃಶಳಾದಳೆಂದು ತಿಳಿಸುವದಕ್ಕೆ 'ಶರತ್ಕೃಶಾ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ೩ ಗಂಗೆಯನ್ನು ಜಹ್ನುಋಷಿಯು ಕುಡಿದುಬಿಟ್ಟು ಭಗೀರಥನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಂತೆ ಕಿವಿಯಿಂದ ಈಚೆಗೆ ಬಿಟ್ಟನೆಂದೂ ಆದರಿಂದ ಗಂಗೆಗೆ **ಜಾಹ್ನವಿ**ಯೆಂಬ ಹೆಸರಾಯಿತೆಂದೂ ಪುರಾಣಕಥೆ. ಇಲ್ಲಿ ಈ ಅವಯವಾರ್ಥದ ಉಪಯೋಗವೇನೂ ಇಲ್ಲ.

कैकेय्यास्तनयो जज्ञे भरतो नाम शीलवान् ।
जनयित्रीमलंचक्रे यः प्रश्रय इव श्रियम् ॥ ೭೦ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಕೈಕೇಯ್ಯಾಃ ಭರತೋ ನಾಮ ಶೀಲವಾನ್ ತನಯಃ ಜಜ್ಞೇ ಯಃ ಪ್ರಶ್ರಯಃ ಶ್ರಿಯಂ ಇವ ಜನಯಿತ್ರೀಂ ಅಲಂಚಕ್ರೇ.]

ಅರ್ಥ. ಕೈಕೇಯ್ಯಾಃ– ಕೈಕೇಯಿಗೆ ಭರತೋ ನಾಮ–ಭರತನೆಂಬ ಶೀಲವಾನ್- ಒಳ್ಳೆಯ ನಡತೆಯ ತನಯಃ– ಮಗನು ಜಜ್ಞೇ–ಹುಟ್ಟಿದನು; ಯಃ- ಯಾವ(ಅವ)ನು ಪ್ರಶ್ರಯಃ- ವಿನಯವು ಶ್ರಿಯಂ ಇವ- ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಜನಯಿತ್ರೀಂ– ತಾಯಿಯನ್ನು ಅಲಂಚಕ್ರೇ–ಅಲಂಕರಿಸಿದನು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಕೇಕಯಸ್ಯ ಅಪತ್ಯಂ ಸ್ತ್ರೀ-ಕೈಕೇಯೀ(ತ.ವೃ.); ತಸ್ಯಾಃ– ಕೈಕೇಯ್ಯಾಃ ೨ ಶೀಲಂ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತೀತಿ – ಶೀಲವಾನ್ (ತ. ವೃ.) ೩ ಜನಯತೀತಿ- ಜನಯಿತ್ರೀ (ಕೃ. ವೃ).

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಕೈಕೇಯ್ಯಾಃ-ಕೇಕಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಗ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿ, ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಈಯಾದೇಶವೂ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಕ್ಕಾಗಿ 'ಈ'ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬಂದಿದೆ. ಕೈಕೇಯೀ ಎಂಬ ರೂಪವಲ್ಲದೆ 'ಕೇಕಯೀ' ಎಂಬ ರೂಪವೂ ಉಂಟು.

ದೇಶ, ಕ್ಷತ್ರಿಯ- ಎರಡನ್ನೂ ಹೇಳುವ ಮಾತುಗಳಿಗೆ ಅಞ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವದು. ೨ ಶ್ರಿಯಂ- ವಿಶೇಷರೂಪಗಳನ್ನು ಪರಿಶಿಷ್ಟದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ. ೩ ಅಲಂಚಕ್ರೇ (೨೫)- ಡುಕೃಞ್ ಕರಣೇ (ಕೃ- ಮಾಡು) ಎಂಬ ೮ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಲಂ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯವು ಸೇರಿ ಅಲಂಕರಿಸು ಎಂಬರ್ಥವಾಗಿದೆ, ಲಿಟ್, ಆ. ಪ್ರ. ಏ. ೪ ಜಜ್ಞೇ (೨೪) –ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ (ಜನ್–ಹುಟ್ಟು) ಎಂಬ ೪ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್, ಆ. ಪ್ರ. ಏ.

ವಿಚಾರ. 'ಜನಯಿತ್ರೀಮಲಂಚಕ್ರೇ'- ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಮಲಂ ಚಕ್ರೇ' ಎಂದು ಅಸಭ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವು ತೋರುವದರಿಂದ ಇದೊಂದು ಕಾವ್ಯದೋಷವೆಂದು ಒಬ್ಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರು ಬರೆದಿರುತ್ತಾರೆ.

सुतौ लक्ष्मणशत्रुघ्नौ सुमित्रा सुषुवे यमौ ।
सम्यगागमिता विद्या प्रबोधविनयाविव ॥ ७१ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಸುಮಿತ್ರಾ ಲಕ್ಷ್ಮಣಶತ್ರುಘ್ನೌ ಯಮೌ ಸುತೌ ಸಮ್ಯಕ್ ಆಗಮಿತಾ ವಿದ್ಯಾ ಪ್ರಬೋಧವಿನಯೌ ಇವ ಸುಷುವೇ.]

ಅರ್ಥ. ಸುಮಿತ್ರಾ- ಸುಮಿತ್ರೆಯು ಲಕ್ಷ್ಮಣಶತ್ರುಘ್ನೌ- ಲಕ್ಷ್ಮಣಶತ್ರುಘ್ನರೆಂಬ ಯಮೌ- ಅವಳಿಯಾದ ಸುತೌ- ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಸಮ್ಯಕ್- ಚೆನ್ನಾಗಿ ಆಗಮಿತಾ- ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ವಿದ್ಯಾ- ವಿದ್ಯೆಯು ಪ್ರಬೋಧವಿನಯೌ ಇವ- ಜ್ಞಾನವಿನಯಗಳನ್ನು ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಸುಷುವೇ- ಹಡೆದಳು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಲಕ್ಷ್ಮಣಶ್ಚ ಶತ್ರುಘ್ನಶ್ಚ- ಲಕ್ಷ್ಮಣಶತ್ರುಘ್ನೌ (ದ್ವ. ಸ.). ೨ ಆಗಮೋ ಅಸ್ಯಾ ಜಾತಃ - ಆಗಮಿತಾ (ತ. ವೃ.) ೩ ಪ್ರಬೋಧಶ್ಚ ವಿನಯಶ್ಚ- ಪ್ರಬೋಧವಿನಯೌ (ದ್ವ. ಸ.).

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಸಮ್ಯಕ್- ಅವ್ಯಯ ೨ ಸುಷುವೇ (೨೪)- ಷೂಙ್ ಪ್ರಾಣಿಪ್ರಸವೇ (ಸೂ- ಹಡೆ) ಎಂಬ ೪ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್, ಆ. ಪ್ರ. ಏ.

ವಿಚಾರ. ೧ ಪರಮಾರ್ಥವಿದ್ಯೆಗೆ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನ, ಇಂದ್ರಿಯ ಜಯ- ಇವೆರಡೇ ಮುಖ್ಯಫಲ; ಶಾಸ್ತ್ರಸಂಪ್ರದಾಯದಿಂದ ಉಂಟಾಗಿರುವ ವಿದ್ಯೆಗೆ ಈ ಎರಡು ಫಲಗಳೂ ಆಗುವವು- ಎಂಬುದನ್ನು

'ಪ್ರಬೋಧವಿಸಯಾವಿವ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೂಚಿಸಿರುತ್ತದೆ. ೨ 'ಸಮ್ಯಗಾರಾಧಿತಂ' ಎಂಬ ಪಾಠಾಂತರವೂ ಉಂಟು ; ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸೇವೆ ಮಾಡಿದ ಎಂದರ್ಥ. ವಿದ್ಯೆ ಎಂದರೆ ಪರಮಾರ್ಥವಿದ್ಯೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳದೆ ಇದ್ದರೂ ವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯೂ ವಿಸಯವೂ ಉಂಟಾಗುವವೆಂಬ ಸಾಧಾರಣವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬಹುದಾಗಿದೆ.

निर्दोषमभवत्सर्वमाविष्कृतमिदं जगत् ।
अन्वगादिव हि स्वर्गो गां गतं पुरुषोत्तमम्　　॥ ७२ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಸರ್ವಂ ಜಗತ್ ನಿರ್ದೋಷಂ ಆವಿಷ್ಕೃತಗುಣಂ ಅಭವತ್ ಗಾಂ ಗತಂ ಪುರುಷೋತ್ತಮಂ ಸ್ವರ್ಗಃ ಅನ್ವಗಾದಿವ ಹಿ.]

ಅರ್ಥ. ಸರ್ವಂ-ಎಲ್ಲಾ ಜಗತ್-ಭೂಲೋಕವೂ ನಿರ್ದೋಷಂ-ದೋಷಗಳಿಲ್ಲದ್ದೂ ಆವಿಷ್ಕೃತಗುಣಂ- (ಆವಿಷ್ಕೃತ- ಪ್ರಕಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಗುಣಂ- ಗುಣಗಳುಳ್ಳದ್ದೂ) ಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದೂ ಅಭವತ್-ಆಯಿತು. ಗಾಂ- ಭೂಮಿಯನ್ನು ಗತಮ್- ಹೊಂದಿದಂಥ ಪುರುಷೋತ್ತಮಂ- ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸ್ವರ್ಗಃ- ಸ್ವರ್ಗವು ಅನ್ವಗಾದಿವ- ಅನುಸರಿಸಿತೋ (ಎಂಬಂತಿತ್ತು); ಹಿ- ನಿಶ್ಚಯ.

ವಿ. ವಾ. ೧ ನಿರ್ಗತಾಃ ದೋಷಾಃ ಯಸ್ಮಾತ್ತತ್- ನಿರ್ದೋಷಮ್ (ಪ್ರಾ. ಬ.) ೨ ಆವಿಷ್ಕೃತಾಃ ಗುಣಾಃ ಯಸ್ಯ ತತ್- ಆವಿಷ್ಕೃತಗುಣಮ್ (ಷ. ಬ.). ೩ ಪುರುಷಾಣಾಂ ಉತ್ತಮಃ ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ (ಷ. ತ.).

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಪುರುಷೋತ್ತಮಂ- ನಿರ್ಧಾರಣೆ (singling out) ಎಂದರೆ ಕೆಲವರಲ್ಲಿ ಆರಿಸಿ ಗೊತ್ತುಪಡಿಸುವದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಷಷ್ಠಿಯು ಸಮಾಸವಾಗುವದಿಲ್ಲವೆಂದು ಪಾಣಿನಿಯ ಸೂತ್ರವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಪುರುಷೇಷು ಉತ್ತಮಃ' ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವನ್ನು ಬಿಡಿಸಬೇಕೆಂದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಆದರೆ ಸಪ್ತಮೀತತ್ಪುರುಷವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಸಂಜ್ಞೆ(name)ಯಾಗಬೇಕು ; 'ಪುರುಷೇಷು ಉತ್ತಮಃ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞೆಯು ತೋರುವದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ 'ಪುರುಷೋತ್ತಮಃ' ಎಂಬುದು

ನಿತ್ಯಸಮಾಸವೆಂದಾಗುವದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಷಷ್ಠೀಸಮಾಸವೆ ಸರಿ. ಯಾವದರಿಂದ ಆರಿಸಬೇಕೋ ಯಾವದನ್ನು ಆರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೋ ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಆರಿಸಬೇಕೋ- ಇವು ಮೂರೂ ಇರುವ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ, ಎಂದರೆ 'ನೃಣಾಂ ದ್ವಿಜಃ ಶ್ರೇಷ್ಠಃ' ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೇ ನಿರ್ಧಾರಣಷಷ್ಠಿಗೆ ಸಮಾಸವಿಲ್ಲ- ಎಂದು ಅನೇಕರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುತ್ತಾರೆ. ೨ ಅಭವತ್ (೧೦)- ಭೂಸತ್ತಾಯಾಂ (ಭೂ-ಇರು) ಎಂಬ ೧ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಙ್, ಪ. ಪ್ರ. ಏ. ೩ ಅನ್ವಗಾತ್ (೬೮)- ಇಣ್ ಗತೌ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಲುಙ್, ಪ. ಪ್ರ. ಏ.

ವಿಚಾರ. ಸ್ವರ್ಗವೆಂಬುದು ಯಾವ ದೋಷವೂ ಇಲ್ಲದೆ ಸಕಲ ಗುಣಗಳೂ ಇರುವ ಸ್ಥಾನವು. ಈ ಮಾತನ್ನು ವೈಕುಂಠವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕವಿಯು ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದರೂ ಇರಬಹುದು. ಪರಮಾತ್ಮನು ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅವತರಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಗವು ಅವನ ಹಿಂದೆಯೇ ಬಂದಿತೋ ಎಂಬಂತೆ ಭೂಮಿಯೆಲ್ಲ ಸ್ವರ್ಗದಂತಾಯಿತು ಎಂದು ಕವಿಯು ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷಿಸಿರುತ್ತಾನೆ.

तस्योदये चतुर्मूर्तेः पौलस्त्यचकितेश्वराः ।
विरजस्कैर्नभस्वद्भिर्दिश उच्छ्वसिता इव ॥ ७३ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಚತುರ್ಮೂರ್ತೇಃ ತಸ್ಯ ಉದಯೇ ಪೌಲಸ್ತ್ಯಚಕಿತೇಶ್ವರಾಃ ದಿಶಃ ವಿರಜಸ್ಕೈಃ ನಭಸ್ವದ್ಭಿಃ ಉಚ್ಛ್ವಸಿತಾ ಇವ.]

ಅರ್ಥ. ಚತುರ್ಮೂರ್ತೇಃ- ನಾಲ್ಕು ರೂಪಗಳುಳ್ಳ ತಸ್ಯ- ಆತನ ಉದಯೇ- ಹುಟ್ಟುವಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪೌಲಸ್ತ್ಯಚಕಿತೇಶ್ವರಾಃ- (ಪೌಲಸ್ತ್ಯ- ರಾವಣನ ದೆಸೆಯಿಂದ ಚಕಿತ- ಹೆದರಿದ ಈಶ್ವರಾಃ- ಒಡೆಯರುಳ್ಳ) ರಾವಣನಿಗೆ ದಿಕ್ಪಾಲಕರು ಇದುವರೆಗೆ ಹೆದರಿಕೊಂಡಿದ್ದ ದಿಶಃ- ದಿಕ್ಕುಗಳು ವಿರಜಸ್ಕೈಃ- ಧೂಳಿಲ್ಲದ ನಭಸ್ವದ್ಭಿಃ- ವಾಯುಗಳಿಂದ ಉಚ್ಛ್ವಸಿತಾ ಇವ- ಉಸಿರುಬಿಟ್ಟವೋ ಎಂಬಂತೆ (ಇತ್ತು.)

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಇದುವರೆಗೆ ರಾವಣನಿಗೆ ಹೆದರಿಕೊಂಡಿದ್ದ ತಮ್ಮ ಒಡೆಯರಾದ ಇಂದ್ರಾದಿದಿಕ್ಪಾಲಕರಿಗೆ ಈಗ ರಕ್ಷಕನಾಗಿ ಚತುರ್ಮೂರ್ತಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವು ಅವತರಿಸಿದನೆಂಬದರ ಮೇಲೆ ನಾಲ್ಕು

ದಿಕ್ಕುಗಳೂ ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಉಸಿರುಬಿಡುತ್ತವೆಯೊ ಎಂಬಂತೆಗಾಳಿಯು ಬೀಸಿತು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಚತಸ್ರಃ ಮೂರ್ತಯಃ ಯಸ್ಯ ಸಃ – ಚತುರ್ಮೂರ್ತಿಃ (ಬ.ವ್ರೀ.); ತಸ್ಯ- ಚತುರ್ಮೂರ್ತೇಃ ೨ ಪೌಲಸ್ತ್ಯಾತ್ ಚಕಿತಾಃ- ಪೌಲಸ್ತ್ಯಚಕಿತಾಃ (ಪಂ. ತ.); ಪೌಲಸ್ತ್ಯಚಕಿತಾಃ ಈಶ್ವರಾಃ ಯಾಸಾಂ ತಾಃ- ಪೌಲಸ್ತ್ಯಚಕಿತೇಶ್ವರಾಃ (ಷ. ತ.) ೩ ವಿಗತಂ ರಜಃ ಯಾಭ್ಯಃ ತಾಃ– ವಿರಜಸ್ಕಾಃ (ಪ್ರಾ.ಬ.)

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಚತುರ್ಮೂರ್ತೇಃ- ಮೂರ್ತಿಶಬ್ದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ: ಚತುರ್ಮೂರ್ತಿ ಶಬ್ದವು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾದ್ದರಿಂದ ಪುಲ್ಲಿಂಗ. ೨ ದಿಶಃ-ಶಕಾರಾಂತಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ: (ದಿಕ್, ದಿಶೌ, ದಿಶಃ); ೩ ಉಚ್ಛ್ವಸಿತಾಃ- (ಶ್ವಸ್-ಉಸಿರುಬಿಡು) ಎಂಬ ಧಾತುವಿಗೆ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ (active) ಕ್ತ (= ತ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಅಕರ್ಮಕಧಾತುಗಳ ಭೂತಕೃದಂತಗಳು ಹೀಗೆ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವಾಗುತ್ತವೆ.

ವಿಚಾರ. ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರ, ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಯಮ, ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ವರುಣ, ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಕುಬೇರ- ಇವರೇ ಪಾಲಕರು. ವಿಷ್ಣುವು ನಾಲ್ಕು ಮೂರ್ತಿಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿ ಅವತರಿಸಿದ್ದಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಕಾಪಾಡುವುದೇ ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದು ಭಾವವು.

कृशानुरपधूमत्वात्प्रसन्नत्वात्प्रभाकरः
रक्षोविप्रकृतावास्तामपविद्धशुचाविव ॥ ೭೪ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ರಕ್ಷೋವಿಪ್ರಕೃತೌ ಕೃಶಾನುಃ ಪ್ರಭಾಕರಃ ಅಪಧೂಮತ್ವಾತ್ ಪ್ರಸನ್ನತ್ವಾತ್ ಅಪವಿದ್ಧಶುಚೌ ಇವ ಆಸ್ತಾಮ್.]

ಅರ್ಥ. ರಕ್ಷೋವಿಪ್ರಕೃತೌ - (ರಕ್ಷಃ- ರಾಕ್ಷಸನಿಂದ ವಿಪ್ರಕೃತೌ- ಅಪಕಾರಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ) ರಾವಣನಿಂದ ತೊಂದರೆಗೊಳಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಕೃಶಾನುಃ-ಅಗ್ನಿಯೂ ಪ್ರಭಾಕರಃ- ಸೂರ್ಯನೂ ಅಪಧೂಮತ್ವಾತ್- ಹೊಗೆಯಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಸನ್ನತ್ವಾತ್- ನಿರ್ಮಲನಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಪವಿದ್ಧಶುಚೌ ಇವ- (ಅಪವಿದ್ಧ- ಹೋಗಲಾಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಶುಚೌ ಇವ- ದುಃಖವುಳ್ಳವರೋ ಎಂಬ ಹಾಗೆ) ದುಃಖವನ್ನು ಪರಿಹಾರಮಾಡಿಕೊಂಡವರೋ ಎಂಬಂತೆ ಆಸ್ತಾಮ್- ಇದ್ದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಗೆಯಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದಲೂ ಸೂರ್ಯನು ನಿರ್ಮಲನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದದ್ದರಿಂದಲೂ ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಇನ್ನು ಮೇಲೆ ರಾವಣನ ಕಾಟವಿಲ್ಲವೆಂದು ಶೋಕವನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೋ ಎಂಬಂತೆ ಇತ್ತು.

ವಿ. ನಾ. ೧ ಅಪಗತಃ ಧೂಮಃ ಯಸ್ಮಾತ್ ಸಃ- ಅಪಧೂಮಃ (ಪ್ರಾ. ಬ.); ಅಪಧೂಮಸ್ಯ ಭಾವಃ– ಅಪಧೂಮತ್ವಮ್ (ತ.ವೃ.); ತಸ್ಮಾತ್–ಅಪಧೂಮತ್ವಾತ್. ೨ ಪ್ರಸನ್ನಸ್ಯ ಭಾವಃ–ಪ್ರಸನ್ನತ್ವಮ್ (ತ. ವೃ.); ತಸ್ಮಾತ್- ಪ್ರಸನ್ನತ್ವಾತ್. ೩ ಪ್ರಭಾಂ ಕರೋತೀತಿ ಪ್ರಭಾಕರಃ (ಕೃ.ವೃ.) ೪ ರಕ್ಷಸಾ ವಿಪ್ರಕೃತೌ-ರಕ್ಷೋವಿಪ್ರಕೃತೌ (ತೃ. ತ.) ೫ ಅಪವಿದ್ಧಾ ಶುಕ್ ಯಯೋಃ ತೌ- ಅಪವಿದ್ಧಶುಚೌ (ಷ. ಬ.).

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಅಪವಿದ್ಧಶುಚೌ– ಚಕಾರಾಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ; ಶುಕ್‌ಶಬ್ದವು ಚಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ; (೦ಶುಕ್, ೦ಶುಚೌ, ೦ಶುಚಃ). ೨ ಆಸ್ತಾಂ (೯)– ಅಸ ಭುವಿ (ಅಸ್- ಇರು) ಎಂಬ ೨ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಙ್, ಪ. ಪ್ರ. ದ್ವಿ.

ವಿಚಾರ. ೭೨ನೆಯ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಈ ಶ್ಲೋಕದವರೆಗೆ **ರಾಮಾವತಾರಕಾಲಕ್ಕೆ ಆದ ಶುಭಶಕುನ**ಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುತ್ತದೆ.

दशाननकिरीटेभ्यः तत्क्षणं राक्षसश्रियः ।
मणिव्याजेन पर्यस्ताः पृथिव्यामश्रुबिन्दवः ॥ ७५ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ತತ್ಕ್ಷಣಂ ರಾಕ್ಷಸಶ್ರಿಯಃ ಅಶ್ರುಬಿನ್ದವಃ ದಶಾನನಕಿರೀಟೇಭ್ಯಃ ಮಣಿವ್ಯಾಜೇನ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಪರ್ಯಸ್ತಾಃ.]

ಅರ್ಥ. ತತ್ಕ್ಷಣಂ- ಆ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೆ ರಾಕ್ಷಸಶ್ರಿಯಃ– ರಾಕ್ಷಸಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಅಶ್ರುಬಿನ್ದವಃ- ಕಣ್ಣೀರಿನ ತೊಟ್ಟುಗಳು ದಶಾನನಕಿರೀಟೇಭ್ಯಃ- (ಹತ್ತು ತಲೆಯ) ರಾವಣನ ಕಿರೀಟಗಳಿಂದ ಮಣಿವ್ಯಾಜೇನ- ರತ್ನಗಳ ನೆಪದಿಂದ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ- ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಪರ್ಯಸ್ತಾಃ- ಬಿದ್ದವು.

ವಿ. ನಾ. ೧ ದಶ ಆನನಾನಿ ಯಸ್ಯ ಸಃ-ದಶಾನನಃ (ಷ ಬ); ತಸ್ಯ-ದಶಾನನಸ್ಯ; ದಶಾನನಸ್ಯ ಕಿರೀಟಾನಿ-ದಶಾನನಕಿರೀಟಾನಿ(ಷ.ತ);

ತೇಭ್ಯಃ-ದಶಾನನಕಿರೀಟೇಭ್ಯಃ ೨ ರಾಕ್ಷಸಾನಾಂ ಶ್ರೀಃ-ರಾಕ್ಷಸಶ್ರೀಃ; ತಸ್ಯಾಃ- ರಾಕ್ಷಸಶ್ರಿಯಃ. ೩ ಮಣೇಃ ವ್ಯಾಜಃ- ಮಣಿವ್ಯಾಜಃ (ಷ. ತ.); ತೇನ- ಮಣಿವ್ಯಾಜೇನ. ೪ ಅಶ್ರೂಣಾಂ ಬಿನ್ದವಃ- ಅಶ್ರುಬಿನ್ದವಃ (ಷ. ತ.)

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಕಿರೀಟೇಭ್ಯಃ– ಅಗಲುವಿಕೆಯನ್ನು (separation) ತೋರಿಸುವ ಪಂಚಮೀ; ಯಾವದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅಗಲುವಿಕೆಯು ತೋರುವದೋ ಅದರ ಹೆಸರಿಗೆ ಪಂಚಮಿಯು ಬರುವದು. ೨ ಬಿನ್ದವಃ– ಉಕಾರಾನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ.

ವಿಚಾರ. ೧ ರಾವಣನು ಹತ್ತು ತಲೆಗಳ ಮೇಲೂ ಕಿರೀಟವನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದನೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವದಕ್ಕೆ 'ಕಿರೀಟೇಭ್ಯಃ' ಎಂಬ ಬಹುವಚನವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದೆ. ೨ ಮುಂದೆ ರಾಕ್ಷಸರಿಗೆ ತೊಂದರೆಯಾಗುವದೆಂಬುದನ್ನು ಕಿರೀಟದ ರತ್ನಗಳು ಉದುರಿದವೆಂಬ ದುಃಶಕುನವು ಸೂಚಿಸಿತೆಂದು ಭಾವ.

पुत्रजन्मप्रवेश्यानां तूर्याणां तस्य पुत्रिणः ।
आरम्भं प्रथमं चक्रुर्देवदुन्दुभयो दिवि ॥ ७६ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಪುತ್ರಿಣಃ ತಸ್ಯ ಪುತ್ರಜನ್ಮಪ್ರವೇಶ್ಯಾನಾಂ ತೂರ್ಯಾಣಾಂ ಆರಮ್ಭಂ ಪ್ರಥಮಂ ದಿವಿ ದೇವದುನ್ದುಭಯಃ ಚಕ್ರುಃ.]

ಅರ್ಥ. ಪುತ್ರಿಣಃ– (ಉತ್ತಮವಾದ) ಮಕ್ಕಳುಳ್ಳ ತಸ್ಯ– ಆ (ದಶರಥನ) ಪುತ್ರಜನ್ಮಪ್ರವೇಶ್ಯಾನಾಂ – (ಪುತ್ರಜನ್ಮ – ಮಕ್ಕಳು ಹುಟ್ಟುವ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶ್ಯಾನಾಂ- ಒಳಕ್ಕೆ ಬಿಡಬೇಕಾದ) ಮಕ್ಕಳು ಹುಟ್ಟಿದಾಗ ಬಾರಿಸಬೇಕಾದ ತೂರ್ಯಾಣಾಂ– ವಾದ್ಯಗಳ ಆರಮ್ಭಂ– ಪ್ರಾರಂಭವನ್ನು ಪ್ರಥಮಂ- ಮೊದಲು ದಿವಿ- ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ದೇವದುನ್ದುಭಯಃ- ದೇವತೆಗಳ ನಗಾರಿಗಳು ಚಕ್ರುಃ- ಮಾಡಿದವು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಪುತ್ರಾಣಾಂ ಜನ್ಮ- ಪುತ್ರಜನ್ಮ (ಷ. ತ.); ತಸ್ಮಿನ್- ಪುತ್ರಜನ್ಮನಿ; ಪ್ರವೇಶಯಿತುಂ ಯೋಗ್ಯಾಃ- ಪ್ರವೇಶ್ಯಾಃ (ಕೃ.ತ.); ಪುತ್ರಜನ್ಮನಿ ಪ್ರವೇಶ್ಯಾಃ– ಪುತ್ರಜನ್ಮಪ್ರವೇಶ್ಯಾಃ (ಸ.ತ.). ೨ (ಪ್ರಶಸ್ತಾಃ) ಪುತ್ರಾಃ ಅಸ್ಯ ಸನ್ತೀತಿ- ಪುತ್ರೀ (ತ. ವೃ.); ತಸ್ಯ– ಪುತ್ರಿಣಃ. ೩ ದೇವಾನಾಂ ದುನ್ದುಭಯಃ-ದೇವದುನ್ದುಭಯಃ(ಷ.ತ.).

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಪ್ರಥಮಂ– ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣ, ಅವ್ಯಯ. ೨ ದುನ್ದುಭಯಃ–ಇಕಾರಾನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ. ೩ ದಿವಿ- ವಿಶೇಷರೂಪಗಳನ್ನು ಪರಿಶಿಷ್ಟದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ. ೪ ಚಕ್ರುಃ (೨೦)- ಡುಕೃಞ್ ಕರಣೇ (ಕೃ-ಮಾಡು) ಎಂಬ ಆನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್, ಪ. ಪ್ರ. ಬ.

ವಿಚಾರ. ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಪುತ್ರಾನಂದಸೂಚಕವಾದ ವಾದ್ಯಗಳು ಆಗುವದಕ್ಕೆ ಮೊದಲು ದೇವತೆಗಳು ನಗಾರಿಯನ್ನು ಬಾರಿಸಿದರು ಎಂದದ್ದರಿಂದ ದಶರಥನಿಗಿಂತಲೂ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆನಂದವಾಯಿತೆಂದು ಹೇಳಿದ ಹಾಗಾಯಿತು.

सन्तानकमयी वृष्टिर्भवने चास्य पेतुषी ।
सन्मङ्गलोपचाराणां सैवादिरचनाऽभवत् ॥ ೭೭ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಅಸ್ಯ ಭವನೇ ಸನ್ತಾನಕಮಯೀ ವೃಷ್ಟಿಃ ಚ ಪೇತುಷೀ, ಸಾ ಏವ ಸನ್ಮಙ್ಗಲೋಪಚಾರಾಣಾಂ ಆದಿರಚನಾ ಅಭವತ್.]

ಅರ್ಥ. ಅಸ್ಯ- ಈ (ರಾಜನ) ಭವನೇ– ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಸನ್ತಾನಕಮಯೀ- ಸನ್ತಾನಕುಸುಮಗಳಿಂದಾಗಿರುವ ವೃಷ್ಟಿಶ್ಚ- ಮಳೆಯೂ ಕೂಡ ಪೇತುಷೀ-ಬಿದ್ದದ್ದು (ಆಯಿತು.) ಸೈವ- ಅದೇ ಸನ್ಮಙ್ಗಲೋಪಚಾರಾಣಾಂ- (ಸನ್- ಉತ್ತಮವಾದ ಮಙ್ಗಲ- ಮಂಗಲಕರವಾದ ಉಪಚಾರಾಣಾಂ- ಉಪಚಾರಗಳಿಗೆ) ಒಳ್ಳೆಯ ಮಂಗಲಕರವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಿಗೆ ಆದಿರಚನಾ- ಮೊದಲನೆಯ ಕೆಲಸವಾಗಿ ಅಭವತ್– ಆಯಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಸಂತಾನವೃಕ್ಷದ ಹೂವಿನ ಮಳೆಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ಅರಮನೆಯಲ್ಲಿ ಕರೆದರು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಮಂಗಲ ಕ್ರಿಯೆಗಳೂ ನಡೆದವು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಸನ್ತಾನ ಏವ– ಸನ್ತಾನಕಃ (ತ. ವ್ಯ.); ಸನ್ತಾನಕಸ್ಯ ಅವಯವಾಃ– ಸನ್ತಾನಕಾನಿ (ತ. ವ್ಯ.); ತೇಷಾಂ– ಸನ್ತಾನಕಾನಾಂ ; ಸನ್ತಾನಕಾನಾಂ ವಿಕಾರಃ–ಸನ್ತಾನಕಮಯೀ (ತ. ವ್ಯ.). ೨ ಸನ್ತಿ ಚ ತಾನಿ ಮಙ್ಗಲಾನಿ ಚ – ಸನ್ಮಙ್ಗಲಾನಿ (ವಿ. ಪೂ. ಕ.) ; ತೇಷಾಂ– ಸನ್ಮಙ್ಗಲಾನಾಮ್ ; ಸನ್ಮಙ್ಗಲಾನಾಂ ಉಪಚಾರಾಃ–

ಸನ್ಮಙ್ಗಲೋಪಚಾರಾಃ (ಷ. ತ.); ತೇಷಾಂ– ಸನ್ಮಙ್ಗಲೋಪಚಾರಾಣಾಮ್ ೪ ಆದಿಶ್ಚ ಅಸೌ ರಚನಾ ಚ- ಆದಿರಚನಾ (ವಿ. ಪೂ. ಕ.).

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಸನ್ತಾನಕಮಯೀ– ಸನ್ತಾನಶಬ್ದವು ಮರವೆಂದರ್ಥವಾದರೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗ, ಹೂವೆಂದಾದರೆ ನಪುಂಸಕ; ಇಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕ ಮಯಟ್ (= ಮಯ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಾರವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಙೀಪ್ (ಈ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವದು. ೨ ಪೇತುಷೀ- ಪತ್‌ಧಾತುವಿಗೆ ಭೂತಕಾಲವನ್ನು ಹೇಳುವದಕ್ಕೆ ಕ್ವಸುಪ್ರತ್ಯಯವು ಸೇರಿ, ಆಗಿರುವ ಪೇತಿವಸ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಙೀಪ್ (ಈ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ಭೂತಸಾಮಾನ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವದಕ್ಕೆ ವೇದದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್‌ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತದೆ; ಅದಕ್ಕೆ ಕ್ವಸು ಎಂಬ ಆದೇಶವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪ್ರಯೋಗವು ಕೆಲವು ಕಡೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ.

ವಿಚಾರ. ಸಂತಾನವೆಂಬುದು ದೇವಲೋಕದ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು. ೧೧ನೆಯ ಶ್ಲೋಕದ **ವಿಚಾರ**ವನ್ನು ನೋಡಿ.

कुमाराः कृतसंस्कारास्ते धात्रीस्तन्यपायिनः ।
आनन्देनाग्रजेनेव समं ववृधिरे पितुः ॥ ७८ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಕೃತಸಂಸ್ಕಾರಾಃ ಧಾತ್ರೀಸ್ತನ್ಯಪಾಯಿನಃ ತೇ ಕುಮಾರಾಃ ಅಗ್ರಜೇನ ಇವ ಪಿತುಃ ಆನನ್ದೇನ ಸಮಂ ವವೃಧಿರೇ.]

ಅರ್ಥ. ಕೃತಸಂಸ್ಕಾರಾಃ- (ಕೃತ- ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಸಂಸ್ಕಾರಾಃ- ಸಂಸ್ಕಾರಗಳುಳ್ಳ) ಸಂಸ್ಕಾರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವವರಾಗಿಯೂ ಧಾತ್ರೀಸ್ತನ್ಯಪಾಯಿನಃ– (ಧಾತ್ರೀ- ದಾದಿಯರ ಸ್ತನ್ಯ- ಮೊಲೆಹಾಲನ್ನು ಪಾಯಿನಃ– ಕುಡಿಯುವ) ದಾದಿಯರ ಮೊಲೆಹಾಲನ್ನು ಕುಡಿಯುತ್ತಿರುವವರಾಗಿಯೂ ಇರುವ ತೇ- ಆ ಕುಮಾರಾಃ- ಹುಡುಗರು ಅಗ್ರಜೇನೇವ- ಅಣ್ಣನೊಡನೆ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಪಿತುಃ- ತಂದೆಯ ಆನನ್ದೇನ ಸಮಂ- ಆನಂದದೊಡನೆ ವವೃಧಿರೇ- ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಕೃತಾಃ ಸಂಸ್ಕಾರಾಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ- ಕೃತಸಂಸ್ಕಾರಾಃ (ಷ. ಬ.) ೨ ಧಾತ್ರೀಣಾಂ ಸ್ತನ್ಯಂ- ಧಾತ್ರೀಸ್ತನ್ಯಮ್ (ಷ. ತ.); ಧಾತ್ರೀಸ್ತನ್ಯಂ ಪಿಬನ್ತೀತಿ - ಧಾತ್ರೀಸ್ತನ್ಯಪಾಯಿನಃ

(ಉಪ. ಸ.) ೩ ಅಗ್ರೇ ಜಾತಃ – ಅಗ್ರಜಃ (ಉಪ. ಸ.); ತೇನ-ಅಗ್ರಜೇನ.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಆನನ್ದೇನ, ಅಗ್ರಜೇನ– ಒಡನೆ ಎಂದರ್ಥದ 'ಸಮಂ'ಶಬ್ದದ ಯೋಗವಿರುವದರಿಂದ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ ೨ ವವೃಧಿರೇ (೨೪) – ವೃಧು ವೃದ್ಧೌ (ವೃಧ್- ಬೆಳೆ) ಎಂಬ ೧ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್, ಆ. ಪ್ರ. ಬ.

ವಿಚಾರ. ೧ ಮಕ್ಕಳು ಹುಟ್ಟುವದಕ್ಕಿಂತ ಮೊದಲೆ ಆನಂದ ವುಂಟಾಯಿತಾದ್ದರಿಂದ ಅದು ಅವರಿಗೆ ಅಗ್ರಜ(ಅಣ್ಣ)ನಾಯಿತು. ೨ ಮಕ್ಕಳು ಬೆಳೆದ ಹಾಗೆಲ್ಲ ತಂದೆಗೆ ಆನಂದವು ಹೆಚ್ಚುತ್ತಲಿತ್ತು ಎಂದರ್ಥ. ೩ ಗರ್ಭಾಧಾನ, ಪುಂಸವನ, ಸೀಮಂತೋನ್ನಯನ, ಜಾತಕರ್ಮ, ನಾಮಕರಣ, ನಿಷ್ಕ್ರಮಣ, ಅನ್ನಪ್ರಾಶನ, ಚೂಡಾ ಕರ್ಮ, ಉಪನಯನ, ಗೋದಾನ, ಸಮಾವರ್ತನ, ವಿವಾಹ- ಇವೇ **ಹನ್ನೆರಡು ಸಂಸ್ಕಾರಗಳು** ಎಂದು ಮನುಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಹದಿನಾರು ಸಂಸ್ಕಾರಗಳೆಂದೂ ಸಲವತ್ತೆಂಟು ಸಂಸ್ಕಾರಗಳೆಂದೂ ಮತಾಂತರ. ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಮೊದಲನೆಯ ಆರು ಸಂಸ್ಕಾರಗಳು ಆಗಿರಬೇಕು.

स्वाभाविकं विनीतत्वं तेषां विनयकर्मणा ।
मुमूर्छ सहजं तेजो हविषेव हविर्भुजाम् ॥ ७९ ॥

ಅನ್ವಯ. ತೇಷಾಂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕಂ ವಿನೀತತ್ವಂ ವಿನಯಕರ್ಮಣಾ ಹವಿರ್ಭುಜಾಂ ಸಹಜಂ ತೇಜಃ ಹವಿಷಾ ಇವ ಮುಮೂರ್ಛ.]

ಅರ್ಥ. ತೇಷಾಂ– ಅವರ ಸ್ವಾಭಾವಿಕಂ- ಸಹಜವಾದ ವಿನೀತತ್ವಂ– ವಿನಯವು ವಿನಯಕರ್ಮಣಾ- ಶಿಕ್ಷೆಯಿಂದ ಹವಿರ್ಭುಜಾಂ- ಅಗ್ನಿಗಳ ಸಹಜಂ– ಸಹಜವಾದ ತೇಜಃ- ಕಾಂತಿಯು ಹವಿಷಾ ಇವ- ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಮುಮೂರ್ಛ – ಬೆಳೆಯುತ್ತಿತ್ತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಅಗ್ನಿಗೆ ತುಪ್ಪವೇ ಮುಂತಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹಾಕಿದರೆ ಅದರ ಕಾಂತಿಯು ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಾಗುವಂತೆ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿಯೇ ಅವರಲ್ಲಿದ್ದ ವಿನಯವು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದಿಂದ ಮತ್ತೂ ಹೆಚ್ಚುತ್ತಿತ್ತು.

ವಿ ನಾ. ೧ ಸ್ವಶ್ಚ ಅಸೌ ಭಾವಶ್ಚ– ಸ್ವಭಾವಃ (ಷ. ತ.); ತಸ್ಮಿನ್- ಸ್ವಭಾವೇ; ಸ್ವಭಾವೇ ಭವಮ್- ಸ್ವಾಭಾವಿಕಮ್ (ತ. ವೃ.) ೨ ವಿನೀತಾನಾಂ ಭಾವಃ- ವಿನೀತತ್ವಮ್ (ತ. ವೃ.). ೩ ವಿನೀಯನ್ತೇ ಅನೇನೇತಿ- ವಿನಯಃ (ಕೃ. ವೃ.); ತಸ್ಯ- ವಿನಯಸ್ಯ; ವಿನಯಸ್ಯ ಕರ್ಮ- ವಿನಯಕರ್ಮ (ಷ. ತ); ತೇನ- ವಿನಯಕರ್ಮಣಾ ೪ ಸಹ ಜಾಯತೇ ಇತಿ- ಸಹಜಮ್ (ಉಪ. ಸ.); ೫ ಹವೀಂಷಿ ಭುಙ್ಕ್ತೇ ಇತಿ- ಹವಿರ್ಭುಜಃ (ಉಪ. ಸ.); ತೇಷಾಂ- ಹವಿರ್ಭುಜಾಮ್.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ತೇಜಃ- ಸಕಾರಾನ್ತ ನಪುಂಸಕ ೨ ಕರ್ಮಣಾ- ನಕಾರಾನ್ತ ನಪುಂಸಕ. ೩ ಹವಿಷಾ- ಸಕಾರಾನ್ತ ನಪುಂಸಕ; (ಹವಿಃ, ಹವಿಷೀ, ಹವೀಂಷಿ.) ೪ ಹವಿರ್ಭುಜಾಮ್– ಜಕಾರಾನ್ತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ; (ಹವಿರ್ಭುಕ್, ೦ಭುಜೌ, ೦ಭುಜಃ) ೫ ಮುಮೂರ್ಛ (೧೩)– ಮುರ್ಛಾ ಮೋಹಸಮುಚ್ಛ್ರಾಯಯೋಃ (ಮೂರ್ಛೆ- ಮೈಮರೆ, ಹೆಚ್ಚಾಗು) ಎಂಬ ೧ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್, ಪ. ಪ್ರ. ಏ.

ವಿಚಾರ. ಸ್ವಾಭಾವಿಕಂ, ಸಹಜಂ- ಎಂದು ಎರಡು ಸಲ ಹೇಳಿರುವದು ಪುನರುಕ್ತಿಯಾಗಿದೆ. ಅರ್ಥಾವೃತ್ತಿ ಎಂಬ ಅಲಂಕಾರದ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಕವಿಯು ಎರಡು ಮಾತುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುತ್ತಾನೆ– ಎಂದು ಒಬ್ಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರು ಬರೆದಿರುತ್ತಾರೆ.

परस्पराविरुद्धास्ते तद्रघोरनघं कुलम् ।
अलमुद्द्योतयामासुर्देवारण्यमिवर्तवः ॥ ८० ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಪರಸ್ಪರಾವಿರುದ್ಧಾಃ ತೇ ತತ್ ಅನಘಂ ರಘೋಃ ಕುಲಮ್ ಋತವಃ ದೇವಾರಣ್ಯಂ ಇವ ಅಲಂ ಉದ್ದ್ಯೋತಯಾಮಾಸುಃ.]

ಅರ್ಥ. ಪರಸ್ಪರಾವಿರುದ್ಧಾಃ (ಪರಸ್ಪರ-ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ಅವಿರುದ್ಧಾಃ- ದ್ವೇಷವಿಲ್ಲದ)- ಒಬ್ಬರಲ್ಲೊಬ್ಬರು ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳ ತೇ- ಆ (ಮಕ್ಕಳು) ತತ್– ಆ ಅನಘಂ- ಪಾಪರಹಿತವಾದ ರಘೋಃ– ರಘುವಿನ ಕುಲಂ– ವಂಶವನ್ನು ಋತವಃ– ಋತುಗಳು ದೇವಾರಣ್ಯಂ ಇವ- ದೇವತೆಗಳ ನಂದನವನವನ್ನು ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಅಲಂ- ಬಹಳವಾಗಿ ಉದ್ದ್ಯೋತಯಾಮಾಸುಃ- ಬೆಳಗುತ್ತಿದ್ದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ನಂದನವನದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಋತುಗಳ ಧರ್ಮಗಳೂ ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದಂತೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡಿರುವ ಹಾಗೆ ಆ ಅಣ್ಣತಮ್ಮಂದಿರೆಲ್ಲರೂ ಒಬ್ಬರಲ್ಲೊಬ್ಬರು ಬಹು ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದದ್ದರಿಂದ ರಘುವಂಶಕ್ಕೇ ಭೂಷಣರಾದರು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ನ ವಿರುದ್ಧಾಃ– ಅವಿರುದ್ಧಾಃ (ನ. ತ.); ಪರಸ್ಪರಂ ಅವಿರುದ್ಧಾಃ– ಪರಸ್ಪರಾವಿರುದ್ಧಾಃ (ಸಾ. ಸ.). ೨ ಅವಿದ್ಯಮಾನಂ ಅಘಂ ಯಸ್ಯ ತತ್- ಅನಘಮ್ (ನ. ಬ.). ೩ ದೇವಾನಾಂ ಅರಣ್ಯಂ- ದೇವಾರಣ್ಯಮ್ (ಷ. ತ.).

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಪರಸ್ಪರಾವಿರುದ್ಧಾಃ- ಪರಸ್ಪರ ಎಂಬುದು ಅನ್ಯೋನ್ಯವೆಂಬರ್ಥದ ಸರ್ವನಾಮ (reciprocal pronoun); ಈ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಿರುಕ್ತಿ ಬರುವ ಇತರ ಶಬ್ದವು ಇತರೇತರ ಎಂಬ ಸಮಾಸರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುವದು: ಅನ್ಯ, ಪರ– ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಎಲ್ಲಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಲ್ಲೂ ಹಿಂದಿನ ಪದಕ್ಕೆ 'ಅನ್ಯಃ', 'ಪರಃ' ಎಂಬ ರೂಪವು ಬರುವದು; ಪರಸ್ಪರಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶವು ಬರುವದು. ಪರಸ್ಪರೈಃ ಅವಿರುದ್ಧಾಃ ಎಂದೂ ವಿಗ್ರಹಬಿಡಿಸಬಹುದು. ೨ ಉದ್ದ್ಯೋತಯಾಮಾಸುಃ (೧೪)– ದ್ಯುತ ದೀಪ್ತೌ (ದ್ಯುತ್- ಹೊಳೆ) ಎಂಬ ೧ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಣಿಜಂತ (causative); ಉತ್ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ಬೆಳಗು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿದೆ– ಲಿಟ್, ಪ. ಪ್ರ. ಬ. ೨ ಅಲಂ- ಅವ್ಯಯ.

समानेऽपि हि सौभ्रात्रे यथोभौ रामलक्ष्मणौ ।
तथा भरतशत्रुघ्नौ प्रीत्या द्वन्द्वं बभूवतुः ॥ ८१ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಸೌಭ್ರಾತ್ರೇ ಸಮಾನೇ ಅಪಿ ಹಿ ಯಥಾ ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣೌ ಉಭೌ ಪ್ರೀತ್ಯಾ ದ್ವಂದ್ವಂ ಬಭೂವತುಃ ತಥಾ ಭರತಶತ್ರುಘ್ನೌ (ಪ್ರೀತ್ಯಾ ದ್ವಂದ್ವಂ ಬಭೂವತುಃ.]

ಅರ್ಥ. ಸೌಭ್ರಾತ್ರೇ- ಸಹೋದರಪ್ರೀತಿಯು ಸಮಾನೇಽಪಿ- ಸಮವಾಗಿದ್ದರೂ ಯಥಾ- ಹೇಗೆ ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣೌ- ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರು ಉಭೌ- ಇಬ್ಬರು ಪ್ರೀತ್ಯಾ- ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ದ್ವಂದ್ವಂ- ಜೊತೆಯು ಬಭೂವತುಃ- ಆಗಿದ್ದರೋ ತಥಾ–ಹಾಗೆಯೇ ಭರತಶತ್ರುಘ್ನೌ–

ಭರತಶತ್ರುಘ್ನರು (ಪ್ರೀತ್ಯಾ ದ್ವಂದ್ವಂ ಬಭೂವತುಃ- ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ಜೊತೆಯಾಗಿ ಇದ್ದರು.)

ವಿ. ವಾ. ೧ ಶೋಭನಾಃ ಭ್ರಾತರಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ- ಸುಭ್ರಾತರಃ (ಷ.ಬ.); ತೇಷಾಂ- ಸುಭ್ರಾತೃಕಾಣಾಂ; ಸುಭ್ರಾತೃಕಾಣಾಂ ಭಾವಃ- ಸೌಭ್ರಾತ್ರಮ್ (ತ. ವೃ.) ; ತಸ್ಮಿನ್- ಸೌಭ್ರಾತ್ರೇ ೨ ರಾಮಶ್ಚ ಲಕ್ಷ್ಮಣಶ್ಚ- ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣೌ (ದ್ವ. ಸ.)

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಸುಭ್ರಾತರಃ– ಋಕಾರಾಂತವಾದ ಉತ್ತರಪದವಿರುವ ಬಹುವ್ರೀಹಿಗೆ ಕಪ್ (ಕ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬೇಕು. ಉದಾ: ಬಹುಕರ್ತೃಕಃ ; ಮೂರ್ಖಭ್ರಾತೃಕಃ ; ಆದರೆ ಪೂಜಿತವಾದ (good) ಸಹೋದರನೆಂಬರ್ಥದ ಭ್ರಾತೃಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ೨ ಸೌಭ್ರಾತ್ರಮ್– ಇಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ೩ ಉಭೌ– ನಿತ್ಯದ್ವಿವಚನ ೪ ದ್ವಂದ್ವಮ್- ದ್ವಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜೊತೆಯಾಗಿರುವದು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ದ್ವಂದ್ವವೆಂಬ ರೂಪವಾಗುವದು. ೫ ಬಭೂವತುಃ (೧೩)– ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ (ಭೂ- ಇರು) ಎಂಬ ೧ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್, ಪ. ಪ್ರ. ದ್ವಿ.

तेषां द्वयोर्द्वयोरैक्यं बिभिदे न कदाचन ।
यथा वायुविभावस्वोर्यथा चन्द्रसमुद्रयोः ॥ ८२ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ತೇಷಾಂ ದ್ವಯೋಃ ದ್ವಯೋಃ ಯಥಾ ವಾಯುವಿಭಾವಸ್ವೋಃ ಯಥಾ ಚನ್ದ್ರಸಮುದ್ರಯೋಃ ಐಕ್ಯಂ ಕದಾಚನ ನ ಬಿಭಿದೇ.]

ಅರ್ಥ. ತೇಷಾಂ- ಅವರುಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಯೋಃ ದ್ವಯೋಃ- ಇಬ್ಬರಿಬ್ಬರಿಗೆ ಯಥಾ–ಹೇಗೆ ವಾಯುವಿಭಾವಸ್ವೋಃ– ಗಾಳಿಬೆಂಕಿಗಳಿಗೋ ಯಥಾ- ಹೇಗೆ ಚಂದ್ರಸಮುದ್ರಯೋಃ- ಚಂದ್ರಸಮುದ್ರಗಳಿಗೋ (ತಥಾ–ಹಾಗೆ) ಐಕ್ಯಂ- ಐಕಮತ್ಯವು ನ ಬಿಭಿದೇ– ಬೇರ್ಪಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ

ವಿ. ವಾ. ೧ ಏಕಸ್ಯ ಭಾವಃ–ಐಕ್ಯಮ್ (ತ. ವೃ.). ೨ ವಾಯುಶ್ಚ ವಿಭಾವಸುಶ್ಚ– ವಾಯುವಿಭಾವಸೂ (ದ್ವ. ಸ.) ; ತಯೋಃ- ವಾಯುವಿಭಾವಸ್ವೋಃ ೩ ಚನ್ದ್ರಶ್ಚ ಸಮುದ್ರಶ್ಚ- ಚನ್ದ್ರಸಮುದ್ರೌ (ದ್ವ. ಸ.) ತಯೋಃ- ಚನ್ದ್ರಸಮುದ್ರಯೋಃ.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ನ ಕದಾಚನ- ಕದಾ ಎಂದರೆ ಯಾವಾಗ; ಇದಕ್ಕೆ ಚನ, ಅಪಿ ಎಂಬ ಮಾತುಗಳು ಸೇರಿದರೆ 'ಯಾವಾಗಲೋ' (at some time) 'ಯಾವಾಗಲೂ (ಇಲ್ಲ)' (at any time, never) ಎಂಬರ್ಥಗಳು ಬರುವವು. ೨ ಬಿಭಿದೇ (೨೪)- ಭಿದಿರ್ ವಿದಾರಣೇ (ಭಿದ್- ಸೀಳು) ಎಂಬ ೭ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಕರ್ಮಕರ್ತರಿ (reflexive) ಲಿಟ್, ಆ. ಪ್ರ. ಏ.

ವಿಚಾರ. ವಾಯುವಹ್ನಿಗಳ ಉಪಮಾನದಿಂದ ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರೂ ಭರತಶತ್ರುಘ್ನರೂ ಒಂದೇ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದರೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಚಂದ್ರಸಮುದ್ರಗಳ ಉಪಮಾನದಿಂದ ಸಮಾನವಾದ ಸುಖದುಃಖವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರೆಂಬುದನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿರುತ್ತದೆ.

ते प्रजानां प्रजानाथास्तेजसा प्रश्रयेण च ।
मनोजह्रुर्निदाघान्ते श्यामाभ्रा दिवसा इव ॥ ८३ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಪ್ರಜಾನಾಥಾಃ ತೇ ತೇಜಸಾ ಪ್ರಶ್ರಯೇಣ ಚ ನಿದಾಘಾಂತೇ ಶ್ಯಾಮಾಭ್ರಾಃ ದಿವಸಾ ಇವ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಮನಃ ಜಹ್ರುಃ.]

ಅರ್ಥ. ಪ್ರಜಾನಾಥಾಃ- (ಪ್ರಜಾ- ಪ್ರಜೆಗಳ ನಾಥಾಃ- ಒಡೆಯರಾದ) ರಾಜಕುಮಾರರಾದ ತೇ- ಅವರು ತೇಜಸಾ- ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೂ ಪ್ರಶ್ರಯೇಣ ಚ- ವಿನಯದಿಂದಲೂ ನಿದಾಘಾಂತೇ- ಬೇಸಗೆಯ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ಯಾಮಾಭ್ರಾಃ (ಶ್ಯಾಮ- ಕಪ್ಪಾದ ಅಭ್ರಾಃ- ಮೋಡಗಳುಳ್ಳ) ಕರಿಯ ಮೋಡಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ದಿವಸಾ ಇವ- ದಿನಗಳ ಹಾಗೆ ಪ್ರಜಾನಾಂ- ಪ್ರಜೆಗಳ ಮನಃ- ಮನಸ್ಸನ್ನು ಜಹ್ರುಃ- ಅಪಹರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಬೇಸಗೆಯು ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ ಮೋಡದ ದಿನಗಳು ಹೆಚ್ಚು ಶೀತವಾಗಿಯೂ ಹೆಚ್ಚು ಉಷ್ಣವಾಗಿಯೂ ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಜನರಿಗೆ ಹಿತವಾಗಿರುವ ಹಾಗೆ ಆ ಮಕ್ಕಳು ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೂ ವಿನಯದಿಂದಲೂ ಎಲ್ಲಾ ಜನರ ಮೆಚ್ಚಿಕೆಗೂ ಪಾತ್ರರಾಗಿದ್ದರು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಪ್ರಜಾನಾಂ ನಾಥಾಃ- ಪ್ರಜಾನಾಥಾಃ (ಷ. ತ.); ೨ ನಿದಾಘಸ್ಯ ಅಂತಃ-ನಿದಾಘಾಂತಃ (ಷ. ತ.); ತಸ್ಮಿನ್- ನಿದಾಘಾಂತೇ.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಪ್ರಜಾನಾಂ- ಆಕಾರಾಂತ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ. ೨ ತೇಜಸಾ, ಮನಸಾ- ಸಕಾರಾಂತ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ೩ ಜಹ್ರುಃ (೨೦)—ಹೃಞ್ ಹರಣೇ (ಹೃ-ಒಯ್ಯು, ತೆಗೆದುಕೊ, ಕದಿ, ನಾಶಮಾಡು ಎಂಬ ೧ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್, ಪ. ಪ್ರ. ಬ.

स चतुर्धा बभौ व्यस्तः प्रसवः पृथिवीपतेः ।
धर्मार्थकाममोक्षाणामवतार इवाङ्गवान् ॥ ८४ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಸಃ ಚತುರ್ಧಾ ವ್ಯಸ್ತಃ ಪೃಥಿವೀಪತೇಃ ಪ್ರಸವಃ ಅಙ್ಗವಾನ್ ಧರ್ಮಾರ್ಥಕಾಮಮೋಕ್ಷಾಣಾಂ ಅವತಾರಃ ಇವ ಬಭೌ.]

ಅರ್ಥ. ಸಃ- ಆ ಚತುರ್ಧಾ- ನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯಾಗಿ ವ್ಯಸ್ತಃ- ವಿಂಗಡವಾಗಿದ್ದ ಪೃಥಿವೀಪತೇಃ- (ಪೃಥಿವೀ- ಭೂಮಿಯ ಪತೇಃ- ಒಡೆಯನ) ರಾಜನ ಪ್ರಸವಃ- ಸಂತಾನವು ಅಙ್ಗವಾನ್- ಶರೀರವುಳ್ಳ ಧರ್ಮಾರ್ಥಕಾಮಮೋಕ್ಷಾಣಾಂ - ಧರ್ಮಾರ್ಥಕಾಮಮೋಕ್ಷಗಳ ಅವತಾರ ಇವ- ಅವತಾರದ ಹಾಗೆ ಬಭೌ- ಹೊಳೆಯುತ್ತಿತ್ತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ದಶರಥನ ನಾಲ್ಕು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ನಾಲ್ಕು ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳೂ ಶರೀರವನ್ನು ತೊಟ್ಟಿರುವವೋ ಎಂಬಂತೆ ತೋರುತ್ತಿತ್ತು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಚತಸ್ರೋ ವಿಧಾಃ ಯಸ್ಮಿನ್ ಕರ್ಮಣಿ ತದ್ಯಥಾ ಭವತಿ ತಥಾ- ಚತುರ್ಧಾ (ತ. ವೃ.). ೨ ಪ್ರಸೂಯತೇ ಇತಿ- ಪ್ರಸವಃ (ಕೃ. ವೃ.). ೩ ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಪತಿಃ- ಪೃಥಿವೀಪತಿಃ (ಷ. ತ.); ೪ ಧರ್ಮಶ್ಚ ಅರ್ಥಶ್ಚ ಕಾಮಶ್ಚ ಮೋಕ್ಷಶ್ಚ- ಧರ್ಮಾರ್ಥಕಾಮಮೋಕ್ಷಾಃ (ದ್ವಂ. ಸ.). ೫. ಅವತೀರ್ಯತೇ ಇತಿ- ಅವತಾರಃ (ಕೃ. ವೃ.). ೬ ಅಙ್ಗಂ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತೀತಿ- ಅಙ್ಗವಾನ್ (ತ. ವೃ.).

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಚತುರ್ಧಾ- ೨೬ನೆಯ ಶ್ಲೋಕದ ೧ನೆಯ ಟಿಪ್ಪಣಿಯನ್ನು ನೋಡಿ ೨ ಪೃಥಿವೀಪತೇಃ- ಇಕಾರಾಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ; ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪತಿಶಬ್ದವು ಹರಿಶಬ್ದದಂತೆ ನಡೆಯುವುದು. ಇದರ ವಿಶೇಷರೂಪಗಳನ್ನು ಪರಿಶಿಷ್ಟದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ. ೩ ಅವತಾರಃ ತೃ ಧಾತುವಿಗೆ ಅವ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಞ್ (ಅ) ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದಿದೆ. ೪ ಬಭೌ (೨೧)- ಭಾ ದೀಪ್ತೌ (ಭಾ- ಹೊಳೆ) ಎಂಬ ೨ನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್, ಪ. ಪ್ರ. ಏ.

गुणैराराधयामासुस्ते गुरुं गुरुवत्सलाः ।
तमेव चतुरन्तेशं रत्नैरिव महार्णवाः ॥ ८५ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಗುರುವತ್ಸಲಾಃ ಗುಣೈಃ ಗುರುಂ ಚತುರನ್ತೇಶಂ ತಂ ಏವ ಮಹಾರ್ಣವಾಃ ರತ್ನೈಃ ಇವ ಆರಾಧಯಾಮಾಸುಃ.]

ಅರ್ಥ. ಗುರುವತ್ಸಲಾಃ- (ಗುರು- ತಂದೆಯಲ್ಲಿ ವತ್ಸಲಾಃ- ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳ) ಪಿತೃಭಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ತೇ- ಅವರು ಗುಣೈಃ- ಗುಣಗಳಿಂದ ಗುರುಂ- ತಂದೆಯನ್ನು ಚತುರನ್ತೇಶಂ- (ಚತುರನ್ತ- ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳ ಈಶಂ- ಒಡೆಯನಾದ) ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಿಗೂ ಒಡೆಯನಾದ ತಂ ಏವ– ಆ (ದಶರಥನನ್ನೇ) ಮಹಾರ್ಣವಾಃ- ಸಮುದ್ರಗಳು ರತ್ನೈಃ ಇವ- ರತ್ನಗಳಿಂದ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಆರಾಧಯಾಮಾಸುಃ– ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತಿದ್ದರು.

ವಿ. ವಾ. ೧ ಗುರೌ ವತ್ಸಲಾಃ - ಗುರುವತ್ಸಲಾಃ (ಸ ತ.). ೨ ಚತುರ್ಣಾಂ ಅನ್ತಾನಾಂ ಈಶಃ – ಚತುರನ್ತೇಶಃ– (ದ್ವಿಗು ; ಷ. ತ.) ; ತಂ– ಚತುರನ್ತೇಶಮ್ ೩ ಮಹಾನ್ತಶ್ಚ ತೇ ಅರ್ಣವಾಶ್ಚ- ಮಹಾರ್ಣವಾಃ (ವಿ. ಪೂ. ಕ.).

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ಚತುರನ್ತೇಶಮ್- ಉತ್ತರಪದದ್ವಿಗು ; ೨೬ನೆಯ ಶ್ಲೋಕದ ೧ನೆಯ ಟಿಪ್ಪಣಿಯನ್ನು ನೋಡಿ. ಚತ್ವಾರಃ ಅನ್ತಾಃ ಯಸ್ಯಾಃ ಸಾ- ಚತುರನ್ತಾ (ಭೂಮಿ) (ಷ. ಬ.) ; ತಸ್ಯಾಃ – ಚತುರನ್ತಾಯಾಃ ; ಚತುರನ್ತಾಯಾಃ ಈಶಃ– ಚತುರನ್ತೇಶಃ (ಷ. ತ)– ಎಂದೂ ವಿಗ್ರಹಬಿಡಿಸಬಹುದು. ಭೂಮಿಪತಿ, ರಾಜನು ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವದು. ೨ ಮಹಾರ್ಣವಾಃ- ಮಹತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಹಾ ಎಂಬ ರೂಪವು ಬಂದಿದೆ. ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಾದ (involving the same case-relation) ಉತ್ತರಪದವಾಗಲಿ 'ಜಾತೀಯ' ಎಂಬ ಮಾತಾಗಲಿ ಪರವಾದರೆ ಮಹತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಆ' ಎಂಬುದು ಅಂತಾದೇಶವಾಗುವುದು. 'ಮಹಾನ್ತಃ ಅರ್ಣವಾಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಅರ್ಣವಾಃ' ಎಂಬುದು ಸಮಾನಾಧಿಕರಣವಾದ ಉತ್ತರಪದವಾದ್ದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶವು ಬಂದಿದೆ. ಆದರೆ 'ಮಹತಃ ಸೇವಾ' ಎಂದಿದ್ದರೆ ಮಹತ್ಸೇವಾ ಎಂದಾಗುವದು. ೩ ಆರಾಧಯಾಮಾಸುಃ (೧)– -ರಾಧ-ವೃದ್ಧೌ (ರಾಧ್- ಹೆಚ್ಚಾಗು) ಎಂಬ ೪ನೆಯ

ಗಣದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಸೇರಿ ತೃಪ್ತಿಗೊಳಿಸು ಎಂಬರ್ಥವಾಗಿದೆ. ಲಿಟ್, ಪ. ಪ್ರ. ಬ.

ವಿಚಾರ. ಸಮುದ್ರಪರ್ಯಂತವಾದ ಭೂಮಿಗೆ ಒಡೆಯನಾದ್ದರಿಂದ ನಾಲ್ಕು ಸಮುದ್ರಗಳೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ರತ್ನಗಳನ್ನು ದಶರಥನ ಕೋಶಕ್ಕೇ ಅರ್ಪಿಸಿ ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತಿದ್ದುವು; ನಾಲ್ಕು ಮಕ್ಕಳೂ ಅದರಂತೆ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಗುಣಗಳಿಂದ ಅವನನ್ನೆ ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸುತ್ತಿದ್ದರು– ಎಂಬ ಭಾವವನ್ನು 'ಏವ'ಕಾರದಿಂದ ಕವಿಯು ಸೂಚಿಸಿರುತ್ತಾನೆ. ರಾಜನಿಗೆ ಇಂದ್ರನ ಭೋಗವಿದ್ದರೂ ಮಕ್ಕಳಿಲ್ಲದ್ದೊಂದು ಕೊರತೆಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ಕವಿಯು ಸರ್ಗಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದನಷ್ಟೆ; ಈಗ ಆ ಕೊರತೆಯೂ ಪೂರ್ಣವಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಸಿರುತ್ತಾನೆ.

सुरगज इव दन्तैर्भग्नदैत्यासिधारै
र्नय इव पणबन्धव्यक्तयोगैरुपायैः ।
हरिरिव युगदीर्घैर्दोर्भिरंशैस्तदीयैः
पतिरवनिपतीनां तैश्चकाशे चतुर्भिः ॥ ८६ ॥

[**ಅನ್ವಯ.** ಭಗ್ನದೈತ್ಯಾಸಿಧಾರೈಃ ಚತುರ್ಭಿಃ ದನ್ತೈಃ ಸುರಗಜಃ ಇವ, ಪಣಬನ್ಧವ್ಯಕ್ತಯೋಗೈಃ ಉಪಾಯೈಃ ನಯಃ ಇವ, ಯುಗದೀರ್ಘೈಃ ದೋರ್ಭಿಃ ಹರಿಃ ಇವ, ತದೀಯೈಃ ಅಂಶೈಃ ತೈಃ ಅವನಿಪತೀನಾಂ ಪತಿಃ ಚಕಾಶೇ.]

ಅರ್ಥ. ಭಗ್ನದೈತ್ಯಾಸಿಧಾರೈಃ–(ಭಗ್ನ-ಮುರಿದ ದೈತ್ಯ-ರಾಕ್ಷಸರ ಅಸಿ-ಕತ್ತಿಗಳ ಧಾರೈಃ ಅಲುಗುಗಳುಳ್ಳ) ದೈತ್ಯರ ಕತ್ತಿಗಳ ಅಲುಗುಗಳನ್ನು ನೊಂಡುಮಾಡಿರುವ ಚತುರ್ಭಿಃ-ನಾಲ್ಕು ದನ್ತೈಃ-ದಂತಗಳಿಂದ ಸುರಗಜಃ ಇವ– ದೇವತೆಗಳ ಆನೆ(ಯಾದ ಐರಾವತವು) ಹೇಗೋ, ಪಣಬನ್ಧವ್ಯಕ್ತಯೋಗೈಃ-- (ಪಣಬನ್ಧ- ಫಲಸಿದ್ಧಿಯಿಂದ ವ್ಯಕ್ತ- ತೋರಿಕೊಂಡ ಯೋಗೈಃ-ಪ್ರಯೋಗವುಳ್ಳ) ಫಲಸಿದ್ಧಿಯಿಂದ ಇಂಥ ಉಪಾಯವನ್ನುಪಯೋಗಿಸಿದೆ ಎಂದೂಹಿಸಬೇಕಾದ ಉಪಾಯೈಃ- ಉಪಾಯಗಳಿಂದ ನಯಃ- ನೀತಿಯು ಹೇಗೋ, ಯುಗದೀರ್ಘೈಃ– (ಯುಗ-ನೊಗದಂತೆ ದೀರ್ಘೈಃ- ಉದ್ದವಾದ) ಗಾಡಿಯ ನೊಗದಂತೆ ಉದ್ದ

ವಾಗಿರುವ ದೋರ್ಭಿಃ- ಭುಜಗಳಿಂದ ಹರಿಃ ಇವ- ವಿಷ್ಣುವು ಹೇಗೋ ತದೀಯೈಃ- ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಂಶೈಃ- ಅಂಶಗಳಾದ ತೈಃ- ಆ (ಮಕ್ಕಳಿಂದ) ಅವನಿಪತೀನಾಂ- ರಾಜರುಗಳ ಪತಿಃ- ಒಡೆಯನು ಚಕಾಶೇ- ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಮೇಲುಬಿದ್ದ ದೈತ್ಯರ ಕತ್ತಿಗಳ ಅಲುಗನ್ನು ಮೊಂಡುಮಾಡಿರುವ ಚೌದಂತಗಳಿಂದೊಪ್ಪುವ ಐರಾವತದಂತೆಯೂ ಕಾರ್ಯಸಿದ್ಧಿಯಿಂದ ಹೊರತೋರುವ ನಾಲ್ಕು ಉಪಾಯಗಳಿಂದೊಪ್ಪುವ ರಾಜನೀತಿಯಂತೆಯೂ ಉದ್ದನೆಯ ನಾಲ್ಕು ತೋಳುಗಳಿಂದೊಪ್ಪುವ ವಿಷ್ಣುವಿನಂತೆಯೂ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಂಶದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರಾಗಿರುವ ರಾಮನೇ ಮುಂತಾದ ನಾಲ್ಕು ಮಕ್ಕಳಿಂದ ದಶರಥನು ಒಪ್ಪುತ್ತಿದ್ದನು.

ವಿಗ್ರಹ. ೧ ಸುರಾಣಾಂ ಗಜಃ - ಸುರಗಜಃ (ಷ. ತ.). ೨ ದೈತ್ಯಾನಾಂ ಅಸಯಃ- ದೈತ್ಯಾಸಯಃ (ಷ. ತ.); ತೇಷಾಂ- ದೈತ್ಯಾಸೀನಾಂ; ದೈತ್ಯಾಸೀನಾಂ ಧಾರಾಃ-ದೈತ್ಯಾಸಿಧಾರಾಃ (ಷ.ತ.); ಭಗ್ನಾಃ ದೈತ್ಯಾಸಿಧಾರಾಃ ಯೈಃ ತೇ-ಭಗ್ನದೈತ್ಯಾಸಿಧಾರಾಃ (ತೃ.ಬ.); ತೈಃ- ಭಗ್ನದೈತ್ಯಾಸಿಧಾರೈಃ. ೩ ಪಣಸ್ಯ ಬನ್ಧಃ- ಪಣಬನ್ಧಃ (ಷ.ತ.); ತೇನ- ಪಣಬನ್ಧೇನ; ಪಣಬನ್ಧೇನ ವ್ಯಕ್ತಾಃ- ಪಣಬನ್ಧವ್ಯಕ್ತಾಃ (ತೃ. ತ.); ಪಣಬನ್ಧವ್ಯಕ್ತಾಃ ಯೋಗಾಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ- ಪಣಬನ್ಧವ್ಯಕ್ತಯೋಗಾಃ (ಷ.ಬ.); ತೈಃ-ಪಣಬನ್ಧವ್ಯಕ್ತಯೋಗೈಃ. ೪ ಯುಗ ಇವ ದೀರ್ಘಾಃ- ಯುಗದೀರ್ಘಾಃ (ಉ. ಪೂ. ಕ.); ತೈಃ- ಯುಗದೀರ್ಘೈಃ. ೫ ತಸ್ಯ ಇಮೇ-ತದೀಯಾಃ (ತ.ವೃ.); ತೈಃ-ತದೀಯೈಃ ೬ ಅವನೇಃ ಪತಯಃ- ಅವನಿಪತಯಃ (ಷ. ತ.); ತೇಷಾಂ- ಅವನಿಪತೀನಾಮ್.

ವ್ಯಾ. ವಿ. ೧ ದೋರ್ಭಿಃ- ಸಕಾರಾನ್ತಪುಲ್ಲಿಂಗ; ಇದರ ವಿಶೇಷರೂಪಗಳನ್ನು ಪರಿಶಿಷ್ಟದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ. ೨ ಚತುರ್ಭಿಃ- ರೇಫಾನ್ತನಿತ್ಯಬಹುವಚನ; ಪರಿಶಿಷ್ಟವನ್ನು ನೋಡಿ. ೩ ಚಕಾಶೇ (೨೪)- ಕಾಶೃ ದೀಪ್ತೌ (ಕಾಶ್-ಹೊಳೆ) ಎಂಬ ೧ನೇಯ ಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಲಿಟ್, ಆ. ಪ್ರ. ಏ. ೪ ಉಪಮಾನಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಮೊದಲು ನೀಳ

ಆಮೇಲೆಯೆ 'ಅವನಿಪತೀನಾಂ ಪತಿಃ ಚಕಾಶೇ' ಎಂಬ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಹಾಗಿಲ್ಲದೆ 'ಅವನಿಪತೀನಾಂ ಪತಿಃ ತದೀಯೈಃ ಅಂಶೈಃ......' ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ 'ತದೀಯೈಃ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಪರಾಮರ್ಶಿತ್ವವಿಲ್ಲದೆ ಹೋಗುವದು, ಎಂದರೆ ಹಿಂದೆ ತೋರಿಸಬೇಕಾದ ಶಬ್ದವು (antecedent) ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗುವದು– ಎಂದು ಒಬ್ಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರು ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ.

ವಿಚಾರ. ಐರಾವತವು ಇಂದ್ರನ ಪಟ್ಟದಾನೆಯಾದ್ದರಿಂದ ದೈತ್ಯರ ಸಂಗಡ ಯುದ್ಧಮಾಡುವಾಗ ಅದರ ನಾಲ್ಕು ದಂತಗಳ ಮೇಲೆಯೂ ಕತ್ತಿಯ ಏಟುಗಳು ಬೀಳುತ್ತಿದ್ದವು; ಆದರೆ ಕತ್ತಿಯ ಅಲುಗೇ ಮೊಂಡಾಗುತ್ತಿತ್ತೇ ಹೊರತು ಆನೆಗೇನೂ ಬಾಧೆಯಾಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ೨ ಸಾಮ, ದಾನ, ಭೇದ, ದಂಡ- ಇವು **ನಾಲ್ಕು ನಯದ** (statecraft, policy) **ಉಪಾಯಗಳು.** ೩ ಪಣಬಂಧವೆಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಧನದ ಸಿದ್ಧಿ' ಎಂದು ಅಕ್ಷರಾರ್ಥವು; ಕಾರ್ಯಸಿದ್ಧಿ ಎಂದು ಮಲ್ಲಿನಾಥವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಂತೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಪಣಬಂಧವೆಂದರೆ ಸಂಧಿಯೆಂಬ ನೀತಿಯ ಗುಣವೆಂದು ಎಂಟನೆಯ ಸರ್ಗದ ೨೧ನೆಯ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ 'ಮಾಡಿಕೊಂಡ ಸಂಧಿಯು (ಕೌಲಿಸ peace) ಸ್ವಭಾವದಿಂದ ಉಪಾಯಗಳನ್ನು ಯಾವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುವದು' ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. ಸಂಧಿ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೂ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರು ಈ ಮಾತಿಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ೩ ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಉಪಮಾನಗಳಿಂದ ರಾಜಕುಮಾರರ ಶಕ್ತಿಯೂ, ನೀತಿವಿಶಾರದತೆಯೂ, ಮತ್ತೊಬ್ಬರು ಸಲುಗೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳದಂಥ ಮನಃಶಕ್ತಿಯೂ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವವು.

—o—

ಪರಿಶಿಷ್ಟ

೧ ಈ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷಯಗಳ ವಿಂಗಡ

ಸೂಚನೆ: ಇಲ್ಲಿರುವ ಸಂಖ್ಯೆಗಳೆಲ್ಲ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು.

[**ಹಿಂದಿನ ಕಥಾಸಂದರ್ಭ.** ಅಜಮಹಾರಾಜನ ಮಗನಾದ ದಶರಥನು ಸುಖದಿಂದ ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿದ್ದು ವಸಂತಋತುವಿನಲ್ಲಿ ಒಂದಾನೊಂದು ದಿನ ಬೇಟೆಗೆ ತಮಸಾನದಿಯ ಕಡೆಗೆ ಕುದುರೆಯ ಮೇಲೆ ಒಬ್ಬನೇ ಹೋಗುತ್ತಿರುವಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಯಾರೋ ನೀರುತುಂಬುವ ಧ್ವನಿಯು ಕೇಳಬರಲು ಆನೆಯ ಘೀಂಕಾರವೆಂದು ಭ್ರಮಿಸಿ ಶಬ್ದವೇಧಿಯಾದ ಬಾಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟನು. ಇಷ್ಟರಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯನ ಆರ್ತಧ್ವನಿಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಅಲ್ಲಿಗೆ ಗಾಭರಿಯಿಂದ ಹೋಗಿ ನೋಡಲು ಬಾಣದ ಪೆಟ್ಟು ತಗಲಿದವನು ಮುನಿಪುತ್ರನಾಗಿದ್ದನು. ದಶರಥನು ಆತನ ಇಷ್ಟದಂತೆ ತಾಯಿತಂದೆಗಳ ಬಳಿಗೆ ಅವನನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗಿ ತಾನು ಅರಿಯದೆ ಮಾಡಿದ್ದ ತಪ್ಪನ್ನು ಕ್ಷಮಿಸಬೇಕೆಂದು ಬೇಡಿಕೊಂಡನು. ಆದರೆ ತಂದೆಯು ಪುತ್ರಶೋಕದಿಂದುಂಟಾದ ಕೋಪದಿಂದ 'ನನ್ನಂತೆ ನಿನಗೂ ಮುಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಪುತ್ರಶೋಕದಿಂದ ಮರಣವಾಗಲಿ' ಎಂದು ಶಾಪವಿತ್ತು ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟನು. ದಶರಥನು ತನ್ನ ದುರವಸ್ಥೆಗೆ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪಪಟ್ಟರೂ ತನಗೆ ಈ ಶಾಪಕಾರಣದಿಂದಾದರೂ ಮಕ್ಕಳಾಗುವರಲ್ಲ' ಎಂದು ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತಾ ಪರಿವಾರಸಮೇತನಾಗಿ ತನ್ನ ರಾಜಧಾನಿಗೆ ಹಿಂತಿರುಗಿದನು.]

೧–೪. ದಶರಥನು ಸುಮಾರು ಹತ್ತು ಸಾವಿರ ವರ್ಷದವರೆಗೆ ರಾಜ್ಯವಾಳುತ್ತಿದ್ದರೂ ಪುತ್ರೋತ್ಪತ್ತಿಯೇನೂ ಆಗಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಋಷ್ಯಶೃಂಗನೇ ಮುಂತಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಕರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪುತ್ರಕಾಮೇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ೫–೧೫. ಇಷ್ಟರಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ರಾವಣನ ಉಪಟಳವನ್ನು ತಾಳಲಾರದೆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಶರಣುಹೊಕ್ಕರು. ೭–೧೪ರವರೆಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವರ್ಣನೆ. ೧೬–೩೨ ವಿಷ್ಣುಸ್ತುತಿ. ೩೩–೪೮. ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಸನ್ನನಾದ ವಿಷ್ಣುವು 'ಬ್ರಹ್ಮನು ಕೊಟ್ಟ ವರಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ರಾವಣನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವದಕ್ಕಾಗಿ ದಶರಥಪುತ್ರನಾಗಿ ಅವತರಿಸುವೆನು. ಆಗ ನಿಮ್ಮ ತೊಂದರೆಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವೆನು.'

ಎಂದು ಅಭಯವಿತ್ತನು. ೪೯. ಇಂದ್ರಾದಿಗಳೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಅಂಶದಿಂದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಅವತರಿಸಿದರು. ೫೦-೫೭. ಇತ್ತ ದಶರಥನ ಯಜ್ಞಕುಂಡದಿಂದ ದಿವ್ಯಪಾಯಸವನ್ನು ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನು ತಂದುಕೊಟ್ಟನು. ದಶರಥನು ಅದನ್ನು ಕೌಸಲ್ಯೆ, ಕೈಕೇಯಿ- ಇವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಸಮಪಾಲಾಗಿ ಹಂಚಿಕೊಟ್ಟನು; ಅವರು ಆತನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನರಿತು ತಮ್ಮ ಪಾಲಿನಲ್ಲಿ ಅರ್ಧರ್ಧವನ್ನು ಸುಮಿತ್ರೆಗೆ ಕೊಟ್ಟರು. ೫೮-೬೫. ಮೂವರು ಪತ್ನಿಯರೂ ಗರ್ಭವನ್ನು ಧರಿಸಿದರು. ವಿಷ್ಣುವು ತಮ್ಮ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿದ್ದಾನೆಂದು ಸೂಚಿಸುವ ಸುಸ್ವಪ್ನಗಳನ್ನು ಆಗಾಗ್ಗೆ ಅವರು ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದರು. ಇದನ್ನು ಕೇಳಿ ದಶರಥನು ಹಿಗ್ಗಿದನು. ವಿಷ್ಣುವೆ ಅವರ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಪಾಲಾಗಿ ವಿಂಗಡವಾಗಿ ವಾಸಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು. ೬೬-೭೧. ಕೌಸಲ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ರಾಮನು ಹುಟ್ಟಿದನು. ಕೈಕೇಯಿಯಲ್ಲಿ ಭರತನು ಜನಿಸಿದನು. ಸುಮಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಣಶತ್ರುಘ್ನರು ಹುಟ್ಟಿದರು. ೭೨-೭೭. ಅವರು ಹುಟ್ಟಿದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಯೋಧ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಶುಭಶಕುನಗಳೂ ಲಂಕೆಯಲ್ಲಿ ದುಃಶಕುನಗಳೂ ಆದವು. ೭೮-೮೦. ಮಕ್ಕಳಿಗೆ ಜಾತಕರ್ಮವೇ ಮುಂತಾದ ಸಂಸ್ಕಾರವಾಯಿತು. ಅವರು ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದ ಹಾಗೆ ತಂದೆಗೂ ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚು ಸಂತೋಷವಾಯಿತು. ಅವರ ತೇಜಸ್ಸು ಹೆಚ್ಚುತ್ತಿತ್ತು, ರಘುಕುಲಕ್ಕೇ ಅವರು ಭೂಷಣರಾಗಿದ್ದರು ೮೧-೮೨. ಅವರಲ್ಲಿ ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣರೂ, ಭರತಶತ್ರುಘ್ನರೂ ಜೊತೆಜೊತೆಯಾಗಿಯೇ ಇದ್ದು ಒಬ್ಬರಲ್ಲೊಬ್ಬರು ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರೇಮವನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ೮೩-೮೬. ಆ ನಾಲ್ಕು ಮಕ್ಕಳೂ ಪ್ರಜೆಗಳಿಗೂ ದಶರಥನಿಗೂ ಪರಮಾನಂದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತಾ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.

೨ ಶಬ್ದರೂಪಗಳು

ಏಕ (೨೦) ಅ. ಪು. ಒಬ್ಬ. ನಿತ್ಯೈಕವಚನ.

ಸ್ವ (೪೧) 'ತಾನು, ತನ್ನ' ತಾನು ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗ; ತನ್ನ ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ನಡೆಯುವದು.

ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವಃ ಸ್ವೌ ಸ್ವೇ- ಸ್ವಾಃ। ಸ್ವ ಸ್ವೌ ಸ್ವೇ- ಸ್ವಾಃ. .

ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವಾ ಸ್ವೇ ಸ್ವಾಃ। ..ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವಮ್ ಸ್ವೇ ಸ್ವಾನಿ। ಸ್ವ ಸ್ವೇ ಸ್ವಾನಿ। ಸ್ವಮ್ ಸ್ವೇ ಸ್ವಾನಿ। ..

ಪೂರ್ವ (೨) ‘ ಪಿತೃಗಳು, ಹಿಂದಿನವರು ’ (ancestors) ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಬಹುವಚನ ಮಾತ್ರ. ಪೂರ್ವೇ- ಪೂರ್ವಾಃ। ಪೂರ್ವಾನ್। ಪೂರ್ವೈಃ। ಪೂರ್ವೇಭ್ಯಃ। ಪೂರ್ವೇಭ್ಯಃ। ಪೂರ್ವೇಷಾಮ್। ಪೂರ್ವೇಷು ‘ಮೊದಲನೆಯ ಮೂಡಲ’ (first, eastern) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಲಿಂಗವೂ ಉಂಟು. ಪೂರ್ವಃ, ಪೂರ್ವಾ, ಪೂರ್ವಂ; .. ಮೂಡಲ. ದಿಕ್ಕು (east) ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಮಾತ್ರ. ಪೂರ್ವಾ..

ಪ್ರಥಮ (೩೮, ೬೭) ಅ. ಪು. ಮೊದಲನೆಯವ. ಪ್ರಥಮಃ ಪ್ರಥಮೌ ಪ್ರಥಮೇ- ಪ್ರಥಮಾಃ। ಪ್ರಥಮ ಪ್ರಥಮೌ ಪ್ರಥಮೇ- ಪ್ರಥಮಾಃ। ಮಿಕ್ಕದ್ದು ರಾಮಶಬ್ದದಂತೆ.

ಉಭ (೩೮, ೫೬, ೫೭) ಅ. ಪು. ನಿತ್ಯದ್ವಿವಚನ. ಉಭೌ। ಉಭೌ। ಉಭಾಭ್ಯಾಮ್। ಉಭಾಭ್ಯಾಮ್। ಉಭಯೋಃ। ಉಭಯೋಃ॥ ಆ. ಸ್ತ್ರೀ. ನಿತ್ಯದ್ವಿವಚನ. ಉಭೇ। ಉಭೇ। ಉಭಾಭ್ಯಾಮ್। ಉಭಾಭ್ಯಾಮ್। ಉಭಯೋಃ। ಉಭಯೋಃ॥

ದ್ವಿ (೮೨) ಇ. ಪು. ‘ಇಬ್ಬರು’ ನಿತ್ಯದ್ವಿವಚನ. ದ್ವೌ। ದ್ವೌ। ದ್ವಾಭ್ಯಾಮ್। ದ್ವಾಭ್ಯಾಮ್। ದ್ವಯೋಃ। ದ್ವಯೋಃ॥

ಪತಿ (೫೬, ೮೬) ಇ. ಪು. ‘ಗಂಡ, ಒಡೆಯ’. ಇದು ಹರಿ ಶಬ್ದದಂತೆ. ತೃತೀಯೆಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವುಂಟು : ಪತ್ಯಾ। ಪತ್ಯೇ। ಪತ್ಯುಃ। ಪತ್ಯುಃ। ಪತ್ಯೌ॥ ಆದರೆ ಅವನಿಪತಿ (೮೬) ಅಹರ್ಪತಿ (೫೪)– ಮುಂತಾದ ಸಮಾಸಗಳನ್ನು ಹರಿಶಬ್ದದಂತೆಯೇ ಪೂರ ನಡೆಸಬೇಕು.

ಶ್ರೀ (೮, ೭೦, ೭೫) ಈ. ಸ್ತ್ರೀ. ‘ಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಸಂಪತ್ತು’ ಶ್ರೀಃ ಶ್ರಿಯೌ ಶ್ರಿಯಃ। ಶ್ರೀಃ ಶ್ರಿಯೌ ಶ್ರಿಯಃ। ಶ್ರಿಯಮ್ ಶ್ರಿಯೌ ಶ್ರಿಯಃ। ಶ್ರಿಯಾ ಶ್ರೀಭ್ಯಾಮ್ ಶ್ರೀಭಿಃ। ಶ್ರಿಯೈ- ಶ್ರಿಯೇ ಶ್ರೀಭ್ಯಾಮ್ ಶ್ರೀಭ್ಯಃ। ಶ್ರಿಯಾಃ- ಶ್ರಿಯಃ ಶ್ರೀಭ್ಯಾಮ್ ಶ್ರೀಭ್ಯಃ। ಶ್ರಿಯಾಃ- ಶ್ರಿಯಃ

ಶ್ರಿಯೋಃ ಶ್ರೀಣಾಮ್- ಶ್ರಿಯಾಮ್। ಶ್ರಿಯಾಮ್- ಶ್ರಿಯಿ ಶ್ರಿಯೋಃ ಶ್ರೀಷು ॥

ಆತ್ಮಭೂಃ (೨೦) ಊ. ಪು. 'ತನ್ನಿಂದಲೆ ಉಂಟಾಗಿರುವವನು, ಸ್ವತಃಸಿದ್ಧನು' ಆತ್ಮಭೂಃ ಆತ್ಮಭುವೌ ಆತ್ಮಭುವಃ। ಆತ್ಮಭೂಃ ಆತ್ಮಭುವೌ ಆತ್ಮಭುವಃ । ಆತ್ಮಭುವಮ್ ಂಭುವೌ ಂಭುವಃ । ಂಭುವಾ ಂಭೂಭ್ಯಾಮ್ ಂಭೂಭಿಃ।ಂಭುವೇ ಂಭೂಭ್ಯಾಮ್, ಂಭೂಭ್ಯಃ।ಂಭುವಃ ಭೂಭ್ಯಾಮ್ ಂಭೂಭ್ಯಃ। ಂಭುವಃ ಭುವೋಃ ಂಭುವಾಮ್ । ಂಭುವಿ ಂಭುವೋಃ ಂಭೂಷು.

ಋತ್ವಿಜ್ (೪) ಜಕಾರಾಂತ ಪುಲ್ಲಿಂಗ. ಋತ್ವಿಕ್ ಋತ್ವಿಜೌ ಋತ್ವಿಜಃ। ಋತ್ವಿಕ್ ಋತ್ವಿಜೌ ಋತ್ವಿಜಃ। ಋತ್ವಿಜಮ್ ಋತ್ವಿಜೌ ಋತ್ವಿಜಃ। ಋತ್ವಿಜಾ ಋತ್ವಿಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ಋತ್ವಿಗ್ಭಿಃ। ಋತ್ವಿಜೇ ಋತ್ವಿಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ಋತ್ವಿಗ್ಭ್ಯಃ। ಋತ್ವಿಜಃ ಋತ್ವಿಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ಋತ್ವಿಗ್ಭ್ಯಃ। ಋತ್ವಿಜಃ ಋತ್ವಿಜೋಃ ಋತ್ವಿಜಾಂ । ಋತ್ವಿಜಿ ಋತ್ವಿಜೋಃ ಋತ್ವಿಕ್ಷು ॥ ಹೀಗೇ ಸರ್ವರೂಪಭಾಕ್ (೨೦) ಹವಿರ್ಭುಕ್ (೭೯)

ವಿಶ್ವಸೃಜ್ (೧೬) ಜ. ಪು. ಎಲ್ಲವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುವವ. ವಿಶ್ವಸೃಟ್ ವಿಶ್ವಸೃಜೌ ವಿಶ್ವಸೃಜಃ। ವಿಶ್ವಸೃಟ್ ವಿಶ್ವಸೃಜೌ ವಿಶ್ವಸೃಜಃ। ವಿಶ್ವಸೃಜಮ್ ಂಸೃಜೌ ಂಸೃಜಃ।ಂಸೃಜಾ ಂಸೃಡ್ಭ್ಯಾಮ್ ಂಸೃಡ್ಭಿಃ।ಂಸೃಜೇ ಂಸೃಡ್ಭ್ಯಾಮ್ ಂಸೃಡ್ಭ್ಯಃ। ಂಸೃಜಃ ಂಸೃಡ್ಭ್ಯಾಂ ಂಸೃಡ್ಭ್ಯಃ। ಂಸೃಜಃ ಂಸೃಜೋಃ ಂಸೃಜಾಮ್। ಂಸೃಜಿ ಂಸೃಜೋಃ ಂಸೃಟ್ಸು, ಂಸೃಟ್ತ್ಸು ॥

ಬಿಭೃತ್ (೧೭) ತ. ಪು. 'ಧರಿಸಿರುವವ'. ಬಿಭೃತ್ ಬಿಭ್ರತೌ ಬಿಭ್ರತಃ। ಬಿಭೃತ್ ಬಿಭ್ರತೌ ಬಿಭ್ರತಃ! ಬಿಭ್ರತಂ ಬಿಭ್ರತೌ ಬಿಭ್ರತಃ! ಬಿಭ್ರತಾ ಬಿಭೃದ್ಭ್ಯಾಮ್ ಬಿಭೃದ್ಭಿಃ। ಇತ್ಯಾದಿ ॥ (ಮೂರನೆಯ ಗಣದ ಧಾತುಗಳಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಕೃದಂತಗಳಿಗೆ ಹೀಗೆ ರೂಪಗಳಾಗುವವು.)

ಬೃಹತ್ (೧೦) ತ. ಸ. 'ದೊಡ್ಡದು' ಪ್ರ. ಸ. ದ್ವಿ. ಬೃಹತ್ ಬೃಹತೀ ಬೃಹನ್ತಿ।ಬೃಹತಾ ಬೃಹದ್ಭ್ಯಾಮ್ ಬೃಹದ್ಭಿಃ। ಇತ್ಯಾದಿ ॥

ಇದು ಪುಲ್ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ-ಬೃಹನ್ ಬೃಹನ್ತೌ ಬೃಹನ್ತಃ। . . ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ- ಬೃಹತೀ ಬೃಹತ್ಯೌ ಬೃಹತ್ಯಃ। ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ನಡೆಯುವದು.

ತ್ವತ್ಸಮರ್ಪಿತಕರ್ಮನ್ (೨೬) ಸ. ಪು. 'ನಿನ್ನಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಪಿಸಿದ ಕರ್ಮವುಳ್ಳವರು'. ೦ಕರ್ಮಾ ೦ಕರ್ಮಾಣೌ ೦ಕರ್ಮಾಣಃ। ೦ಕರ್ಮನ್ ೦ಕರ್ಮಾಣೌ ೦ಕರ್ಮಾಣಃ। ೦ಕರ್ಮಾಣಮ್ ೦ಕರ್ಮಾಣೌ ೦ಕರ್ಮಣಃ)। ೦ಕರ್ಮಣಾ ೦ಕರ್ಮಭ್ಯಾಮ್ ೦ಕರ್ಮಭಿಃ। ಇತ್ಯಾದಿ॥ ಇದರಂತೆ ಕುಲಿಶವ್ರಣಲಕ್ಷ್ಮನ್ (೮೩) ಮೂರ್ಧಾ (೪೧)

ಮಹಿಮನ್ (೨೮, ೩೨) ಸ. ಪು. 'ಹೆಚ್ಚಿಗೆ.' ಮಹಿಮಾ ಮಹಿಮಾನೌ ಮಹಿಮಾನಃ। ಮಹಿಮನ್ ಮಹಿಮಾನೌ ಮಹಿಮಾನಃ। ಮಹಿಮಾನಮ್ ಮಹಿಮಾನೌ ಮಹಿಮ್ನಃ। ಮಹಿಮ್ನಾ ಮಹಿಮಭ್ಯಾಮ್ ಮಹಿಮಭಿಃ। ಮಹಿಮ್ನೇ ಇತ್ಯಾದಿ॥ ಹೀಗೆಯೆ ವೃಷಾ (೫೨)

ಸಪ್ತನ್ (೭೩) ಸ. ಪು. 'ಏಳು ಜನ.' ನಿತ್ಯಬಹುವಚನ. ಸಪ್ತ। ಸಪ್ತ। ಸಪ್ತಭಿಃ। ಸಪ್ತಭ್ಯಃ। ಸಪ್ತಭ್ಯಃ। ಸಪ್ತಾನಾಮ್। ಸಪ್ತಸು॥

ಪಥಿನ್ (೨೩, ೪೬) ಸ. ಪು. 'ದಾರಿ' ಪನ್ಥಾಃ ಪನ್ಥಾನೌ ಪನ್ಥಾನಃ। ಪನ್ಥಾಃ ಪನ್ಥಾನೌ ಪನ್ಥಾನಃ। ಪನ್ಥಾನಮ್ ಪನ್ಥಾನೌ ಪಥಃ। ಪಥಾ ಪಥಿಭ್ಯಾಮ್ ಪಥಿಭಿಃ। ಪಥೇ ಪಥಿಭ್ಯಾಮ್ ಪಥಿಭ್ಯಃ। ಪಥಃ ಪಥಿಭ್ಯಾಮ್ ಪಥಿಭ್ಯಃ। ಪಥಃ ಪಥೋಃ ಪಥಾಮ್। ಪಥಿ ಪಥೋಃ ಪಥಿಷು॥

ಅಪ್ (೧೦, ೬೫) ಸ. ಸ್ತ್ರೀ. 'ನೀರು' ನಿತ್ಯಬಹುವಚನ. ಆಪಃ। ಆಪಃ। ಅಪಃ। ಅದ್ಭಿಃ। ಅದ್ಭ್ಯಃ। ಅದ್ಭ್ಯಃ। ಅಪಾಮ್। ಅಪ್ಸು॥

ಚತುರ್ (೮೬) ರೇಫಾನ್ತ ಪು. ನಿತ್ಯಬಹುವಚನ. 'ನಾಲ್ಕು ಜನ.' ಚತ್ವಾರಃ। ಚತುರಃ। ಚತುರ್ಭಿಃ। ಚತುರ್ಭ್ಯಃ। ಚತುರ್ಭ್ಯಃ। ಚತುರ್ಣಾಮ್। ಚತುರ್ಷು॥

ದಿವ್ (೫೪, ೭೬) ಸ. ಸ್ತ್ರೀ. 'ಸ್ವರ್ಗ.' ದ್ಯೌಃ ದಿವೌ ದಿವಃ। ದ್ಯೌಃ ದಿವೌ ದಿವಃ। ದಿವಮ್ ದಿವೌ ದಿವಃ। ದಿವಾ ದ್ಯುಭ್ಯಾಮ್ ದ್ಯುಭಿಃ। ದಿವೇ ದ್ಯುಭ್ಯಾಮ್ ದ್ಯುಭ್ಯಃ। ದಿವಃ ದ್ಯುಭ್ಯಾಮ್ ದ್ಯುಭ್ಯಃ। ದಿವಃ ದಿವೋಃ ದಿವಾಮ್। ದಿವಿ ದಿವೋಃ ದ್ಯುಷು॥

ವಿಶ್ (೫೦) ಶ. ಪು. 'ಜನ'. ವಿಟ್, ವಿಡ್ ವಿಶೌ ವಿಶಃ। ವಿಟ್. ವಿಡ್ ವಿಶೌ ವಿಶಃ। ವಿಶಮ್ ವಿಶೌ ವಿಶಃ। ವಿಶಾ ವಿಡ್ಭ್ಯಾಮ್ ವಿಡ್ಭಿಃ। ವಿಶೇ ವಿಡ್ಭ್ಯಾಮ್ ವಿಡ್ಭ್ಯಃ। ವಿಶಃ ವಿಡ್ಭ್ಯಾಮ್ ವಿಡ್ಭ್ಯಃ। ವಿಶಃ ವಿಶೋಃ ವಿಶಾಮ್। ವಿಶಿ ವಿಶೋಃ ವಿಟ್ಸು- ವಿಟ್ತ್ಸು॥

ದಿಶ್ (೭೩) ಶ. ಸ್ತ್ರೀ. 'ದಿಕ್ಕು' ದಿಕ್ ದಿಶೌ ದಿಶಃ। ದಿಕ್ ದಿಶೌ ದಿಶಃ। ದಿಶಮ್ ದಿಶೌ ದಿಶಃ। ದಿಶಾ ದಿಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ದಿಗ್ಭಿಃ। ದಿಶೇ ದಿಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ದಿಗ್ಭ್ಯಃ। ದಿಶಃ ದಿಗ್ಭ್ಯಾಮ್ ದಿಗ್ಭ್ಯಃ! ದಿಶಃ ದಿಶೋಃ ದಿಶಾಮ್। ದಿಶಿ ದಿಶೋಃ ದಿಕ್ಷು॥

ಸುರದ್ವಿಷ್ (೧೫೪) ಷ. ಪು. 'ದೇವತೆಗಳ ದ್ವೇಷಿ, ದೈತ್ಯ' ಸುರದ್ವಿಟ್ ಸುರದ್ವಿಷೌ ಸುರದ್ವಿಷಃ। ೦ದ್ವಿಟ್ ೦ದ್ವಿಷೌ ೦ದ್ವಿಷಃ। ೦ದ್ವಿಷಮ್ ೦ದ್ವಿಷೌ ೦ದ್ವಿಷಃ। ೦ದ್ವಿಷಾ ದ್ವಿಡ್ಭ್ಯಾಮ್ ೦ದ್ವಿಡ್ಭಿಃ। ೦ದ್ವಿಷೇ ೦ದ್ವಿಡ್ಭ್ಯಾಮ್ ೦ದ್ವಿಡ್ಭ್ಯಃ। ೦ದ್ವಿಷಃ ೦ದ್ವಿಡ್ಭ್ಯಾಮ್ ೦ದ್ವಿಡ್ಭ್ಯಃ। ದ್ವಿಷಃ ೦ದ್ವಿಷೋಃ ೦ದ್ವಿಷಾಮ್। ೦ದ್ವಿಷಿ ೦ದ್ವಿಷೋಃ ೦ದ್ವಿಟ್ಸು- ೦ದ್ವಿಟ್ತ್ಸು॥ ಹೀಗೆಯೇ ಹತದ್ವಿಷ್ (೨೪) ಆಪಾಂಡುರತ್ವಿಷ್ (೫೯)

ದೋಷ್ (೫೧) ಷ. ಪು... 'ತೋಳು'. ದೋಃ ದೋಷೌ ದೋಷಃ। ದೋಃ ದೋಷೌ ದೋಷಃ। ದೋಷಮ್ ದೋಷೌ ದೋಷಃ ದೋಷ್ಣಃ। ದೋಷಾ- ದೋಷ್ಣಾ ದೋರ್ಭ್ಯಾಮ್- ದೋಷಭ್ಯಾಮ್ ದೋರ್ಭಿಃ- ದೋಷಭಿಃ। ದೋಷೇ- ದೋಷ್ಣೇ ದೋರ್ಭ್ಯಾಮ್- ದೋಷಭ್ಯಾಮ್ ದೋರ್ಭ್ಯಃ- ದೋಷಭ್ಯಃ। ದೋಷಃ- ದೋಷ್ಣಃ ದೋರ್ಭ್ಯಾಮ್- ದೋಷಭ್ಯಾಮ್ ದೋರ್ಭ್ಯಃ-ದೋಷಭ್ಯಃ। ದೋಷಃ- ದೋಷ್ಣಃ ದೋಷೋಃ- ದೋಷ್ಣೋಃ ದೋಷಾಮ್- ದೋಷ್ಣಾಮ್। ದೋಷಿ- ದೋಷ್ಣಿ- ದೋಷಣಿ ದೋಷೋಃ- ದೋಷ್ಣೋಃ ದೋಷ್ಷು ದೋಃಷು- ದೋಷಸು॥

ಪುಂಸ್ (೫೧) ಸ. ಪು. ಪುಮಾನ್ ಪುಮಾಂಸೌ ಪುಮಾಂಸಃ। ಪುಮನ್ ಪುಮಾಂಸೌ ಪುಮಾಂಸಃ। ಪುಮಾಂಸಂ ಪುಮಾಂಸೌ ಪುಂಸಃ। ಪುಂಸಾ ಪುಮ್ಭ್ಯಾಮ್ ಪುಮ್ಭಿಃ। ಪುಂಸೇ ಪುಮ್ಭ್ಯಾಮ್ ಪುಮ್ಭ್ಯಃ।

ಪುಂಸಃ ಪುಮ್ಭ್ಯಾಮ್ ಪುಮ್ಭ್ಯಃ। ಪುಂಸಃ ಪುಂಸೋಃ ಪುಂಸಾಮ್।
ಪುಂಸಿ ಪುಂಸೋಃ ಪುಂಸು॥

ವಪುಸ್ (೬೭) ಸ. ನ. 'ಶರೀರ' ವಪುಃ ವಪುಷೀ ವಪೂಂಷಿ। ವಪುಃ ವಪುಷೀ ವಪೂಂಷಿ। ವಪುಃ ವಪುಷೀ ವಪೂಂಷಿ। ವಪುಷಾ ವಪುರ್ಭ್ಯಾಮ್ ವಪುರ್ಭಿಃ। ವಪುಷೇ ವಪುರ್ಭ್ಯಾಮ್ ವಪುರ್ಭ್ಯಃ। ವಪುಷಃ ವಪುರ್ಭ್ಯಾಮ್ ವಪುರ್ಭ್ಯಃ। ವಪುಷಃ ವಪುಷೋಃ ವಪುಷಾಮ್। ವಪುಷಿ ವಪುಷೋಃ ವಪುಷ್ಷು, ವಪುಃಷು॥

ತ್ರಿಸ್ರೋತಸ್ (೭೩) ಸ. ಸ್ತ್ರೀ. 'ಗಂಗೆ' ತ್ರಿಸ್ರೋತಾಃ ತ್ರಿಸ್ರೋತಸೌ ತ್ರಿಸ್ರೋತಸಃ। ತ್ರಿಸ್ರೋತಃ ತ್ರಿಸ್ರೋತಸೌ ತ್ರಿಸ್ರೋತಸಃ। ತ್ರಿಸ್ರೋತಸಮ್ ತ್ರಿಸ್ರೋತಸೌ ತ್ರಿಸ್ರೋತಸಃ। ತ್ರಿಸ್ರೋತಸಾ ತ್ರಿಸ್ರೋತೋಭ್ಯಾಮ್ ತ್ರಿಸ್ರೋತೋಭಿಃ॥ ತ್ರಿಸ್ರೋತಸೇ ಇತ್ಯಾದಿ॥

ಉದರ್ಚಿಸ್ (೭) ಸ. ಪು. 'ಎದ್ದು ಬೆಳಗುವ' ಉದರ್ಚಿಃ ಉದರ್ಚಿಷೌ ಉದರ್ಚಿಷಃ... ಉದರ್ಚಿಷಾ ಉದರ್ಚಿರ್ಭ್ಯಾಮ್ ಉದರ್ಚಿರ್ಭಿಃ ಉದರ್ಚಿಷೇ ಉದರ್ಚಿರ್ಭ್ಯಾಮ್ ಉದರ್ಚಿರ್ಭ್ಯಃ।...... ಉದರ್ಚಿಷ್ಷು– ಉದರ್ಚಿಸ್ಸು॥

ದಿವೌಕಸ್ (೭) 'ದೇವತೆ'. ದಿವೌಕಾಃ ದಿವೌಕಸೌ ದಿವೌಕಸಃ। ದಿವೌಕಃ ಇತ್ಯಾದಿ॥ ಹೀಗೇ ಪಾಕಶಾಸನತೇಜಸ್ (೧)

೩. ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳ ರೂಪಗಳು

ಲಟ್ = ವರ್ತಮಾನಕಾಲ (Present tense)

೧ **ಅಸ್ತಿ** (೨೧೪) ಸ್ತಃ ಸನ್ತಿ। ಅಸಿ ಸ್ಥಃ ಸ್ಥ। ಅಸ್ಮಿ (೯೦) ಸ್ವಃ ಸ್ಮಃ

೨ **ಪತತಿ** ಪತತಃ ಪತನ್ತಿ (೨೬)। ಪತಸಿ ಪತಥಃ ಪತಥ। ಪತಾಮಿ ಪತಾವಃ ಪತಾಮಃ॥

೩ **ವಿದ್ಯತೇ** (೩೧) ವಿದ್ಯೇತೇ ವಿದ್ಯನ್ತೇ। ವಿದ್ಯಸೇ ವಿದ್ಯೇಥೇ ವಿದ್ಯಧ್ವೇ। ವಿದ್ಯೇ ವಿದ್ಯಾವಹೇ ವಿದ್ಯಾಮಹೇ॥ ಹೀಗೇ ವ್ಯತಿರಿಚ್ಯತೇ (೩೦) ಸಂಪ್ರಿಯತೇ (೩೨) ಪ್ರತಿಪದ್ಯತೇ (೯೦) ಉಹ್ಯನ್ತೇ (೭೧)

೪ **ವೇದ** (೨೪) ವಿದತುಃ ವಿದುಃ (೧೯)। ವೇತ್ಥ ವಿದಥುಃ ವಿದ। ವೇದ ವಿದ್ವ ವಿದ್ಮ ॥ ಇದಕ್ಕೆ ರೂಪಾಂತರ: ವೇತ್ತಿ ವಿತ್ತಃ ವಿದನ್ತಿ। ವೇತ್ಸಿ ವಿತ್ಥಃ ವಿತ್ಥ। ವೇದ್ಮಿ ವಿದ್ವಃ ವಿದ್ಮಃ ॥

೫ **ಚಿನೋತಿ** ಚಿನುತಃ ಚಿನ್ವನ್ತಿ (೨೩)। ಚಿನೋಷಿ ಚಿನುಥಃ ಚಿನುಥ। ಚಿನೋಮಿ ಚಿನುವಃ-ಚಿನ್ವಃ ಚಿನುಮಃ-ಚಿನ್ಮಃ ॥

೬ **ಅಶ್ನುತೇ** (೧೭) ಅಶ್ನುವಾತೇ ಅಶ್ನುವತೇ। ಅಶ್ನುಷೇ ಅಶ್ನುವಾಥೇ ಅಶ್ನುಧ್ವೇ। ಅಶ್ನುವೇ ಅಶ್ನುವಹೇ ಅಶ್ನುಮಹೇ ॥

೭ **ಪುನಾತಿ** ಪುನೀತಃ ಪುನನ್ತಿ। ಪುನಾಸಿ (೨೯) ಪುನೀಥಃ ಪುನೀಥ। ಪುನಾಮಿ ಪುನೀವಃ ಪುನೀಮಃ ॥

೮ **ಜಾನೀತೇ** ಜಾನಾತೇ ಜಾನತೇ। ಜಾನೀಷೇ ಜಾನಾಥೇ ಜಾನೀಧ್ವೇ। ಜಾನೇ (೩೮) ಜಾನೀವಹೇ ಜಾನೀಮಹೇ ॥

ಲಙ್ = ಅನದ್ಯತನಭೂತ (Past Indefinite)

೯ **ಆಸೀತ್** (೪೭) ಆಸ್ತಾಮ್ (೭೪) ಆಸನ್। ಆಸೀಃ ಆಸ್ತಮ್ ಆಸ್ತ। ಆಸಂ ಆಸ್ವ ಆಸ್ಮ ॥

೧೦ **ಅಭವತ್** (೭೨, ೭೭) ಅಭವತಾಮ್ ಅಭವನ್ (೬೮)। ಅಭವಃ ಅಭವತಮ್ ಅಭವತ। ಅಭವಮ್ ಅಭವಾವ ಅಭವಾಮ ॥ ಹೀಗೆಯೇ **ಅತಿಷ್ಠತ್** (೩), ಅಯೋಜಯತ್ **ಅಯೋಜಯತಾಮ್** (೪೬) ಅಯೋಜಯನ್। ಇತ್ಯಾದಿ.

೧೧ **ಐಚ್ಛತ್** (೫೫) ಐಚ್ಛತಾಮ್ ಐಚ್ಛನ್। ಐಚ್ಛಃ ಐಚ್ಛತಮ್ ಐಚ್ಛತ। ಐಚ್ಛಮ್ ಐಚ್ಛಾವ ಐಚ್ಛಾಮ ॥

೧೨ (ಪರಿ+ಉಪ) **ಆಸ್ಯತ** ಆಸ್ಯೇತಾಮ್ ಆಸ್ಯನ್ತ (೬೨)। ಆಸ್ಯಥಾಃ ಆಸ್ಯೇಥಾಮ್ ಆಸ್ಯಧ್ವಮ್। ಆಸ್ಯೇ ಆಸ್ಯಾವಹಿ ಆಸ್ಯಾಮಹಿ ॥

ಲಿಟ್ = ಪರೋಕ್ಷಭೂತ (Perfect)

೧೩ **ಬಭೂವ** (೩೬, ೪೦) ಬಭೂವತುಃ (೮೧) ಬಭೂವುಃ। ಬಭೂವಿಥ ಬಭೂವಥುಃ ಬಭೂವ। ಬಭೂವ ಬಭೂವಿವ ಬಭೂವಿಮ ॥ ಹೀಗೆಯೇ ಮುಮೂರ್ಛ (೩೯)

೧೪ **ಪ್ರಸಾದಯಾಮಾಸ** ಪ್ರಸಾದಯಾಮಾಸತುಃ ಪ್ರಸಾದಯಾಮಾಸುಃ (೩೭) ಪ್ರಸಾದಯಾಮಾಸಿಥ ಪ್ರಸಾದಯಾಮಾಸಥುಃ ಪ್ರಸಾದಯಾಮಾಸ । ಪ್ರಸಾದಯಾಮಾಸ ಪ್ರಸಾದಯಾಮಾಸಿವ ಪ್ರಸಾದಯಾಮಾಸಿಮ ॥ ಹೀಗೆಯೇ ಉದ್ಯೋತಯಾಮಾಸ (೮೦) ಆರಾಧಯಾಮಾಸ (೮೫)

೧೫ **ಜಗಾಮ** ಜಗ್ಮತುಃ ಜಗ್ಮುಃ (೫)। ಜಗಮಿಥ- ಜಗನ್ಥ ಜಗ್ಮಥುಃ ಜಗ್ಮ । ಜಗಾಮ- ಜಗಮ ಜಗ್ಮಿವ ಜಗ್ಮಿಮ ॥

೧೬ **ತುಷ್ಟಾವ** ತುಷ್ಟುವತುಃ ತುಷ್ಟುವುಃ (೧೫) ತುಷ್ಟೋಥ ತುಷ್ಟುವಥುಃ ತುಷ್ಟುವ। ತುಷ್ಟಾವ- ತುಷ್ಟವ ತುಷ್ಟುವ ತುಷ್ಟುಮ ॥

೧೭ **ಉವಾಚ** (೩೫) ಊಚತುಃ ಊಚುಃ। ಉವಚಿಥ- ಉವಕ್ಥ ಊಚಥುಃ ಊಚ। ಉವಾಚ- ಉವಚ ಊಚಿವ ಊಚಿಮ ॥ ಹೀಗೆಯೆ ಉವಾಸ (೬೫) ಊಷತುಃ ಊಷುಃ। ಉವಸಿಥ- ಉವಸ್ಥ . . ಇತ್ಯಾದಿ.

೧೮ **ಆಪ** ಆಪತುಃ ಆಪುಃ (೬)। ಆಪಿಥ ಆಪಥುಃ ಆಪ । ಆಪ ಆಪಿವ ಆಪಿಮ ॥

೧೯ **ದದರ್ಶ** ದದೃಶತುಃ ದದೃಶುಃ (೭, ೬೦) । ದದರ್ಶಿಥ- ದದ್ರಷ್ಟ ದದೃಶಥುಃ ದದೃಶ। ದದರ್ಶ ದದೃಶಿವ ದದೃಶಿಮ ॥

೨೦ **ಚಕಾರ** ಚಕ್ರತುಃ ಚಕ್ರುಃ (೭೬)। ಚಕರ್ಥ- ಚಕ್ರಥುಃ ಚಕ್ರ। ಚಕಾರ–ಚಕರ ಚಕೃವ ಚಕೃಮ ॥ ಹೀಗೆಯೆ ಜಹಾರ (೮೩)

೨೧ **ಯಯೌ** (೧) ಯಯತುಃ ಯಯುಃ । ಯಯಿಥ, ಯಯಾಥ ಯಯಥುಃ ಯಯ । ಯಯೌ ಯಯಿವ ಯಯಿಮ ॥ ಹೀಗೆಯೇ ಬಭೌ (೩೭, ೬೯, ೮೪)

೨೨ **ರರಾಜ** ರರಾಜತುಃ- ರೇಜತುಃ ರರಾಜುಃ- ರೇಜುಃ (೫೯)। ರರಾಜಿಥ-ರೇಜಿಥ ರರಾಜಥುಃ- ರೇಜಥುಃ ರರಾಜ- ರೇಜ । ರರಾಜ ರರಾಜಿವ- ರೇಜಿವ ರರಾಜಿಮ- ರೇಜಿಮ ॥

೨೩ (ಅ) **ಚಖ್ಯೌ** ಚಖ್ಯತುಃ ಚಖ್ಯುಃ (೨೧, ೩೪)। ಚಖ್ಯಿಥ- ಚಖ್ಯಾಥ ಚಖ್ಯಥುಃ ಚಖ್ಯ । ಚಖ್ಯೌ ಚಖ್ಯಿವ ಚಖ್ಯಿಮ ॥ ಚಕ್ಷೌ ಚಕ್ಷತುಃ-- ಮುಂತಾದ ರೂಪಗಳೂ ಉಂಟು. (ಆ) ಈ ಧಾತುವಿಗೆ

ಆತ್ಮನೇಪದವೂ ಉಂಟು. ಆಗ 'ಚಖ್ಯೇ ಚಖ್ಯಾತೇ ಚಖ್ಯಿರೇ' ಮುಂತಾಗಿ ಅಥವಾ 'ಚಕ್ಷೇ ಚಕ್ಷಾತೇ ಚಕ್ಷಿರೇ' ಮುಂತಾಗಿ ಅಥವಾ 'ಚಚಕ್ಷೇ ಚಚಕ್ಷಾತೇ ಚಚಕ್ಷಿರೇ।' ಮುಂತಾಗಿ ಹೀಗೆ (೨೪) ರಂತೆ ಮೂರು ರೂಪಗಳು.

೨೪ **ಯುಯಾಚೇ** (೪೩) ಯುಯಾಚಾತೇ ಯುಯಾಚಿರೇ। ಯುಯಾಚಿಷೇ ಯುಯಾಚಾಥೇ ಯುಯಾಚಿಧ್ವೇ। ಯುಯಾಚೇ ಯುಯಾಚಿವಹೇ ಯುಯಾಚಿಮಹೇ॥ ಹೀಗೆಯೇ ಚಕಾಶೇ (೮೬) ಬಿಭಿದೇ (೮೨) ಪೇನೇ (೬೪) ಉಪತಸ್ಥೇ (೬೩) ಬುಬುಧೇ (೬) ವವೃಧೇ (೭೮) ದಧ್ರೇ (೫೮) ದಧೇ (೪೮) ಜಜ್ಞೇ (೬೭, ೭೦) ಸುಷುವೇ (೭೧) ರೇಭೇ (೪) ಲೇಭೇ (೨,೬೬) ಭೇಜೇ (೫೪)

೨೫ **ಚಕ್ರೇ** (೬೭) ಚಕ್ರಾತೇ ಚಕ್ರಿರೇ। ಚಕೃಷೇ ಚಕ್ರಾಥೇ ಚಕೃಢ್ವೇ। ಚಕ್ರೇ ಚಕೃವಹೇ ಚಕೃಮಹೇ॥

೨೬ **ಚಕಮೇ** (೫೩) ಚಕಮಾತೇ ಚಕಮಿರೇ। ಇತ್ಯಾದಿ (೨೪) ರಂತೆ; ಇದಕ್ಕೆ ಕಾಮಯಾಂಚಕ್ರೇ ಕಾಮಯಾಂಚಕ್ರಾತೇ-ಮುಂತಾದ ಅನುಪ್ರಯೋಗದ ರೂಪಗಳೂ ಉಂಟು.

ಲುಙ್ = ಸಾಮಾನ್ಯಭೂತ (Past Aorist)

೨೭ **ಅಗ್ರಹೀತ್** (೫೨) ಅಗ್ರಹೀಷ್ಟಾಮ್ ಅಗ್ರಹೀಷುಃ। ಅಗ್ರಹೀಃ ಅಗ್ರಹೀಷ್ಟಮ್ ಅಗ್ರಹೀಷ್ಟ। ಅಗ್ರಹೀಷಮ್ ಅಗ್ರಹೀಷ್ವ ಅಗ್ರಹೀಷ್ಮ॥

೨೮ **ಅಗಾತ್** (೭೨) ಅಗಾತಾಮ್ ಅಗುಃ। ಅಗಾಃ ಅಗಾತಮ್ ಅಗಾತ। ಅಗಾಮ್ ಅಗಾವ ಅಗಾಮ॥

ಲೃಟ್ = ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲ (Second Future)

೨೯ **ಕರಿಷ್ಯತಿ** ಕರಿಷ್ಯತಃ ಕರಿಷ್ಯಂತಿ। ಕರಿಷ್ಯಸಿ ಕರಿಷ್ಯಥಃ ಕರಿಷ್ಯಥ। ಕರಿಷ್ಯಾಮಿ (೪೪) ಕರಿಷ್ಯಾವಃ ಕರಿಷ್ಯಾಮಃ॥

೩೦ **ದಾಸ್ಯತೇ** ದಾಸ್ಯೇತೇ ದಾಸ್ಯಂತೇ। ದಾಸ್ಯಸೇ ದಾಸ್ಯೇಥೇ ದಾಸ್ಯಧ್ವೇ(೪೫)। ದಾಸ್ಯೇ ದಾಸ್ಯಾವಹೇ ದಾಸ್ಯಾಮಹೇ॥ ಹೀಗೆಯೇ ಮೋಕ್ಷ್ಯತೇ (೪೭)

ಲೋಟ್ = ಆಜ್ಞಾರ್ಥ (Imperative)

೩೧ **ತ್ಯಜತು**–ತ್ಯಜತಾತ್ ತ್ಯಜತಾಮ್ ತ್ಯಜನ್ತು (೪೬) ತ್ಯಜ–ತ್ಯಜತಾತ್ ತ್ಯಜತಂ ತ್ಯಜತ। ತ್ಯಜಾನಿ ತ್ಯಜಾವ ತ್ಯಜಾಮ ॥

೪. ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳ ಪ್ರಯೋಗಗಳು

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕರ್ತರಿಪ್ರಯೋಗವೇ (active voice) ಅಲ್ಲದೆ ಕರ್ಮಣಿಪ್ರಯೋಗವೂ (passive voice) ಭಾವೇ ಪ್ರಯೋಗವೂ (impersonal voice) ಕರ್ಮಕರ್ತರಿಪ್ರಯೋಗವೂ (reflexive) ಉಂಟು. ಈ ಮೂರು ಪ್ರಯೋಗಗಳೂ ಒಂದೇ ರೂಪದಲ್ಲಿರುವವಾದರೂ ಅರ್ಥಭೇದವುಂಟು. ಭಾವೇಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ ಏಕವಚನವು ಮಾತ್ರ ಇರುತ್ತದೆ. ಈ ಮೂರು ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿಯೂ ೪ನೆಯ ಗಣದ ಆತ್ಮನೇಪದದ ಧಾತುವಿನಂತೆ ರೂಪವಿರುವದು.

ಉದಾಹರಣೆ:–

ಕರ್ತರಿಪ್ರಯೋಗ– ಶರದಾಂ ಅಯುತಂ ಯಯೌ (೧) ಸಃ ಸುತಾಭಿಧಾನಂ ಜ್ಯೋತಿಃ ನ ಚೋಪಲೇಭೇ (೨)

ಕರ್ಮಣಿಪ್ರಯೋಗ – ತಾಭಿರ್ಗರ್ಭಃ ಪ್ರಜಾಭೂತ್ಯೈ ದಧ್ರೇ ದೇವಾಂಶಸಮ್ಭವಃ (೫೮).

ಭಾವೇಪ್ರಯೋಗ– ಮಯಾ ಗಮ್ಯತೇ (ನನ್ನಿಂದ ಹೋಗೋಣವಾಗುತ್ತದೆ.)

ಕರ್ಮಕರ್ತರಿಪ್ರಯೋಗ– ಓದನಃ ಪಚ್ಯತೇ (ಅನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ), ತೇಷಾಂ ದ್ವಯೋರ್ದ್ವಯೋರೈಕ್ಯಂ ಬಿಭಿದೇ ನ ಕದಾಚನ (೮೨)

ಹತ್ತನೆಯ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಪ್ರಯೋಗಗಳ ಕೆಲವು ರೂಪಾಂತರಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಡುತ್ತೇವೆ. ಕರ್ತರಿಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ಕರ್ಮಣಿಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ತಿರುಗಿಸುವಾಗ ಕರ್ಮವನ್ನೂ ಕರ್ಮವಿಶೇಷಣವನ್ನೂ ಪ್ರಥಮಾಂತವಾಗಿಯೂ ಕರ್ತೃವನ್ನೂ ಕರ್ತೃವಿಶೇಷಣವನ್ನೂ ತೃತೀಯಾಂತವಾಗಿಯೂ ಇಡಬೇಕು ; ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು

ಕರ್ತರಿಪ್ರಯೋಗದ ಲಕಾರದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬೇಕು, ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಹೊಂದುವ ಪುರುಷವಚನಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು.

ಉದಾ: ೪ನೆಯ ಶ್ಲೋಕದ ಕರ್ಮಣಿಪ್ರಯೋಗ– ಋಷ್ಯಶೃಙ್ಗಾದಿಭಿಃ ಋತ್ವಿಗ್ಭಿಃ ಜಿತಾತ್ಮಭಿಃ ಸದ್ಭಿಃ ಸನ್ತಾನಕಾಙ್ಕ್ಷಿಭಿಃ ತಸ್ಯ ಪುತ್ರೀಯಾ ಇಷ್ಟಿಃ ಆರೇಭೇ ॥

ಕರ್ಮಣಿಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ರೂಪಗಳು

(೫) ಅಭಿಜಗ್ಮೇ (೭) ದದೃಶೇ (೧೫) ತುಷ್ಟುವೇ (೨೧) ಊಚೇ ಚಕ್ಷೇ (೨೩) ವಿಜೇಯಸೇ (೨೯) ಪೂಯತೇ (೩೩) ಪ್ರಸಾದಯಾಮಾಸೇ (೩೮) ಜ್ಞಾಯತೇ (೪೩) ಯಯಾಚೇ (೪೪) ಕರಿಷ್ಯತೇ (೪೫) ಆದಾಸ್ಯತೇ (೪೭) ವೋಕ್ಷ್ಯನ್ತೇ (೫೨) ಪ್ರತ್ಯಗ್ರಾಹಿ (೫೩) ಚಕಮೇ (೫೪) ವಿಭೇಜೇ (೫೬) ಆಯೋಜ್ಯತ (೭೬) ಚಕ್ರೇ (೮೩) ಜಹ್ರೇ.

ಕರ್ತರಿಪ್ರಯೋಗದ ರೂಪಗಳು

ತವ ಮಹಿಮಾನಂ ಉತ್ಕೀರ್ತ್ಯ ವಚಃ ಸಂಹರಾಮ ಇತಿ ಯುತ್..(೫೮) ತಾಃ ದೇವಾಂಶಸಂಭವಂ ಗರ್ಭಂ ಪ್ರಜಾಭೂತ್ಯೈ ದಧ್ರುಃ।(೬೧) ಹೇಮಪಕ್ಷಪ್ರಭಾಜಾಲಂ ವಿತನ್ವನ್ ವೇಗಾಕೃಷ್ಟಪಯೋಮುಕ್ ಸುಪರ್ಣಶ್ಚ ತಾಃ ಗಗನೇ ವಹತಿ ಸ್ಮ (೬೨) ಸ್ತನಾಸ್ತರಪಿಲವ್ಯಾಸಂ ಕೌಸ್ತುಭನ್ಯಾಸಂಜಿಘ್ರತೀ ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ್ಚ ಪದ್ಮವ್ಯಜನಹಸ್ತಾ ತಾಃ ಪರ್ಯುಪಾಸ್ತ। (೬೩) ತ್ರಿಸ್ರೋತಸಿ ಕೃತಾಭಿಷೇಕಾಃ ಸಪ್ತ ಬ್ರಹ್ಮರ್ಷಯಶ್ಚ ಪರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಗೃಣನ್ತಃ ತಾಃ ಉಪತಸ್ಥಿರೇ. (೬೮) ರಘುವಂಶಪ್ರದೀಪಃ ಸ ಅಪ್ರತಿಮತೇಜಾಃ ರಕ್ಷಾಗೃಹಗತಾನ್ ದೀಪಾನ್ ಪ್ರತ್ಯಾದಿಶನ್ನಿವ ಅಭವತ್.

೫ ಛಂದೋವಿಚಾರ

೧. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪದ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ (stanza) ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳು (lines) ಇರುವವು. ಒಂದೊಂದು ಪಾದದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟಿಷ್ಟು ಅಕ್ಷರ

ಗಳು (syllables) ಇರಬೇಕೆಂದೋ ಮಾತ್ರೆಗಳು (syllabic instants) ಇರಬೇಕೆಂದೋ ನಿಯಮವಿರುವದು.

೨. ಮಾತ್ರೆಯೆಂದರೆ ಒಂದು ಹ್ರಸ್ವಸ್ವರವನ್ನುಚ್ಚರಿಸುವಷ್ಟು ಕಾಲವು. ಹ್ರಸ್ವಸ್ವರಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ಹ್ರಸ್ವಸ್ವರದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ **ಲಘು**ವೆಂದೂ ದೀರ್ಘಸ್ವರಕ್ಕೆ ಅಥವಾ ದೀರ್ಘಸ್ವರದಿಂದ ಕೂಡಿದ ವ್ಯಂಜನಕ್ಕೆ **ಗುರು**ವೆಂದೂ ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ಒತ್ತಕ್ಷರದ ಹಿಂದಿನ ಅಕ್ಷರ, ಅನುಸ್ವಾರವಿಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಕ್ಷರ–ಇವು ಗುರು. ಪದ್ಯದ ಕೊನೆಯ ಅಕ್ಷರವು ಲಘುವಾಗಿದ್ದರೂ ಕೆಲವು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಗುರುವೆಂದು ಲೆಕ್ಕಕ್ಕೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.

ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಜಾತಿಯೆಂದೂ ವೃತ್ತವೆಂದೂ ಎರಡು ಬಗೆ. ಜಾತಿ ಎಂದರೆ ಒಂದೊಂದು ಪಾದಕ್ಕೆ ಇಂತಿಷ್ಟು ಮಾತ್ರೆಗಳು ಇರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿರುವ ಪದ್ಯ; ವೃತ್ತವೆಂದರೆ ಇಷ್ಟಿಷ್ಟು ಅಕ್ಷರಗಳು ಇಂಥಿಂಥ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೀಗೆ ಬರಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವುಳ್ಳ ಪದ್ಯ.

೪. ರಘುವಂಶದ ೧ನೆಯ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಪದ್ಯಗಳು 'ಅನುಷ್ಟುಭ್' ಎಂಬ ಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ಸೇರಿದವು. ಈ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಿಧಗಳಿವೆ. ಬಹುರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವ ಒಂದು ಬಗೆಯಾದ **ಶ್ಲೋಕ**ವೆಂಬುದು ಹೇಗಿರುವದೆಂದರೆ- ಶ್ಲೋಕೇ ಷಷ್ಠಂ ಗುರು ಜ್ಞೇಯಂ ಸರ್ವತ್ರ ಲಘುಪಞ್ಚಮಮ್ । ದ್ವಿಚತುಃ ಪಾದಯೋರ್ಹ್ರಸ್ವಂ ಸಪ್ತಮಂ ದೀರ್ಘಮನ್ಯಯೋಃ ॥ (ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎಂಟಕ್ಷರದ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಿರುವವು. ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪಾದದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಅಕ್ಷರವು ಗುರುವಾಗಿಯೂ ಐದನೆಯ ಅಕ್ಷರವು ಲಘುವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ ಏಳನೆಯ ಅಕ್ಷರವು ಎರಡನೆಯ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಲಘುವಾಗಿಯೂ ಒಂದನೆಯ, ಮೂರನೆಯ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಗುರುವಾಗಿಯೂ ಇರುವದು.

ಉದಾ : ಪೃಥಿವೀಂ ಶಾಸತಸ್ತಸ್ಯ । ಪಾಕಶಾಸನತೇಜಸಃ ।
ಕಿಂಚಿದೂನಮನೂನರ್ದ್ಧೇಃ । ಶರದಾಮಯುತಂ ಯಯೌ ।

ಇಲ್ಲಿ ಒಂದನೆಯ ಪಾದದ 'ತ'(ಸ್ತ್ರ), ಎರಡನೆಯ ಪಾದದ 'ತೇ' ಮೂರನೆಯ ಪಾದದ 'ನೂ', ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದ 'ತಂ'- ಈ ಆರನೆಯ ಅಕ್ಷರಗಳು ಗುರುವಾಗಿವೆ; ಒಂದನೆಯ ಪಾದದ 'ಸ', ಎರಡನೆಯ ಪಾದದ 'ಸ', ಮೂರನೆಯ ಪಾದದ 'ಮ', ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದ 'ಯು'- ಈ ಐದನೆಯ ಅಕ್ಷರಗಳು ಲಘುವಾಗಿವೆ; ಎರಡನೆಯ ಪಾದದ 'ಜ', ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದ 'ಯು'-- ಈ ಏಳನೆಯ ಅಕ್ಷರಗಳು ಲಘುವಾಗಿವೆ; ಒಂದನೆಯ ಪಾದದ 'ತ'(ಸ್ಯ), ಎರಡನೆಯ ಪಾದದ 'ಸ'(ರ್ದ್ಧೇಃ)– ಈ ಏಳನೆಯ ಅಕ್ಷರಗಳು ಗುರುವಾಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು 'ಶ್ಲೋಕ'ವು.

೫. ಸರ್ಗದ ಕೊನೆಕೊನೆಗೆ ಬೇರೆ ಛಂದಸ್ಸಿನ ವೃತ್ತಗಳನ್ನುಪಯೋಗಿಸುವದು ಕಾವ್ಯಗಳ ಸಂಪ್ರದಾಯವು. ಈ ಸರ್ಗದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ '**ಮಾಲಿನೀ**' ಎಂಬ ವೃತ್ತವಿದೆ. ಇದು 'ಅತಿಶಕ್ವರೀ' ಎಂಬ ಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ಸೇರಿದ ಹದಿನೈದಕ್ಷರದ ವೃತ್ತವು. ಇದರ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ತಿಳಿಯುವದಕ್ಕೆ '**ಗಣ**'ಗಳ ಜ್ಞಾನವು ಬೇಕಾಗುವದು.

೬. ಒಂದೊಂದು ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಮೂರು ಮೂರು ಅಕ್ಷರದ 'ಗಣ'ಗಳೆಂಬ ಗುಂಪುಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವದಕ್ಕೆ ಈ ಕೆಳಗಿನ ಅಕ್ಷರಸೂತ್ರವನ್ನು ನೆನಪಿಡಬೇಕು.

∪ – – – ∪ – ∪∪∪ –
ಯಮಾತಾ ರಾಜಭಾನಸಲಗಮ್

ಮೇಲಿನ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ∪ ಇದು ಲಘುವಿನ ಗುರುತು, – ಇದು ಗುರುವಿನ ಗುರುತು. ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮೂರು ಮೂರು ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಎಣಿಸಿಕೊಂಡರೆ ಆಯಾ ಗಣದ ಹೆಸರೂ ಅದರಲ್ಲಿರಬೇಕಾದ ಗುರುಲಘುಗಳೂ ಗೊತ್ತಾಗುವವು. ಹೇಗೆಂದರೆ,

(೧) ಯಗಣ	ಯಮಾತಾ	∪ – –
(೨) ಮಗಣ	ಮಾತಾರಾ	– – –
(೩) ತಗಣ	ತಾ ರಾ ಜ	– – ∪
(೪) ರಗಣ	ರಾ ಜ ಭಾ	– ∪ –

(೫)	ಜಗಣ	ಜ ಭಾ ನ	ᑌ – ᑌ
(೬)	ಭಗಣ	ಭಾ ನ ಸ	– ᑌ ᑌ
(೭)	ನಗಣ	ನ ಸ ಲ	ᑌ ᑌ ᑌ
(೮)	ಸಗಣ	ಸಲಗಮ್	ᑌ ᑌ –

೭. **ಮಾಲಿನೀವೃತ್ತದ ಲಕ್ಷಣ.** ನನಮಯಯಯುತೇಯಂ ಮಾಲಿನೀ ಭೋಗಿಲೋಕೈಃ– ಎಂದರೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ನ ನ ಮ ಯ ಯ ಗಣಗಳಿರಬೇಕು. ಎಂಟನೆಯ ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿಂದ ಏಳನೆಯ ಅಕ್ಷರಗಳು **ಯತಿ** (pause) ಎಂದರೆ ನಿಲ್ಲುವ ಸ್ಥಾನವಾಗಿರಬೇಕು.

ᑌᑌᑌ ᑌᑌᑌ – – – ᑌ – – – – ᑌ
ಉದಾ:- ಸುರಗ।ಜ ಇವ।ದಸ್ತ್ರೈರ್ಘ।ಗ್ನದೈತ್ಯಾ।ಸಿಧಾರೈಃ।
ನಗಣ । ನಗಣ । ಮಗಣ । ಯಗಣ । ಯಗಣ ।

ಎಂಟನೆಯ ಅಕ್ಷರವಾದ 'ಸ್ತ್ರೈಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಯತಿ ಇದೆ; ಇದರ ಮುಂದೆ ಏಳನೆಯ ಅಕ್ಷರವಾದ 'ತ್ಯೈಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಯತಿ ಇದೆ.

ಮೇಲೆ ತೋರಿಸಿದಂತೆ ಗಣಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಿ ತೋರಿಸುವ ಕ್ರಮಕ್ಕೆ **ಪ್ರಸ್ತಾರ** (scanning) ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

೬. ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯಗಳ ವಿಚಾರ

ಯಾವದಾದರೊಂದು ಪದವು ಇನ್ನೂ ಬಿಡಿಸಿ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡುವದಕ್ಕೆ ಬರುವಂತಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು **ವೃತ್ತಿ**ಯೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ. ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಅರ್ಥವು ತೋರುವಂತೆ ಬಿಡಿಸಿ ಹೇಳುವ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ **ವಿಗ್ರಹ**ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಸಮಾಸ, ಏಕಶೇಷ, ತದ್ಧಿತ, ಕೃದಂತ, ಸನಾದಿಧಾತು ರೂಪಗಳು– ಈ ಐದೂ ವೃತ್ತಿಗಳು. ಈ ಪುಸ್ತಕದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸಂಕೇತಾಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಸಂಕೇತಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಸಂಕೇತಗಳು	ವಿವರ	ಸಂಕೇತಗಳು	ವಿವರ
ಸಾ. ಸ.	ಸಾಮಾನ್ಯಸಮಾಸ	ಚ. ತ.	ಚತುರ್ಥೀತತ್ಪುರುಷ
ಅ. ಸ.	ಅವ್ಯಯೀಭಾವಸಮಾಸ	ಪ. ತ.	ಪಂಚಮೀತತ್ಪುರುಷ
ಪ್ರ. ತ	ಪ್ರಥಮಾತತ್ಪುರುಷ	ಷ. ತ.	ಷಷ್ಠೀತತ್ಪುರುಷ
ದ್ವಿ. ತ.	ದ್ವಿತೀಯಾತತ್ಪುರುಷ	ಸ. ತ.	ಸಪ್ತಮೀತತ್ಪುರುಷ
ತೃ. ತ.	ತೃತೀಯಾತತ್ಪುರುಷ	ನ. ತ.	ನಞ್ತತ್ಪುರುಷ

(ಪ್ರ. ತ. ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲು ಪ್ರ. ಬ. ಎಂದಿದ್ದರೆ ಪ್ರಥಮಾಬಹುವ್ರೀಹಿ; ಹೀಗೆಯೇ ದ್ವಿ. ಬ. ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು.)

ಸಂಕೇತಗಳು.	ವಿವರ	ಸಂಕೇತಗಳು	ವಿವರ
ಪ್ರಾ. ಸ.	ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸ	ವಿ. ಪೂ. ಕ.	ವಿಶೇಷಣಪೂರ್ವಪದ
ಮ. ವ್ಯ.	ಮಯೂರವ್ಯಂಸಕಾದಿ ಸ.		ಕರ್ಮಧಾರಯ
ವಿ. ಉ. ಕ.	ವಿಶೇಷಣೋಭಯಪದಕರ್ಮ.	ಉ. ಬ.	ಉಪಮಾನಬಹುವ್ರೀಹಿ
ಉ. ಪೂ. ಕ.	ಉಪಮಾನಪೂರ್ವಪದ ,,	ಸಹ. ಬ.	ಸಹಪೂರ್ವಪದಬಹುವ್ರೀಹಿ ;
ಉ. ಉ. ಕ.	ಉಪಮಾನೋತ್ತರಪದ ,,		ಸಮಸಂಬಂಧಬಹುವ್ರೀಹಿ
ಸಂ. ಪೂ. ಕ.	ಸಂಭಾವನಾಪೂರ್ವಪದ,,	ಪ್ರಾ. ಬ.	ಪ್ರಾದಿಬಹುವ್ರೀಹಿ
ಅ. ಪೂ. ಕ.	ಅವಧಾರಣಾ ,, ,,	ದ್ವ.	ದ್ವಂದ್ವ
ಭಿ. ಪೂ. ಕ.	ಭಿನ್ನಪೂರ್ವಪದ ,,	ಏ. ಶೇ.	ಏಕಶೇಷ
ಲು. ಮ. ಕ.	ಲುಪ್ತಮಧ್ಯಮಪದ ,,	ಕೃ. ವೃ.	ಕೃದಂತವೃತ್ತಿ
ಕ್ರಿ. ವಿ. ಬ.	ಕ್ರಿಯಾವಿಶೇಷಣಬಹುವ್ರೀಹಿ	ತ. ವೃ.	ತದ್ಧಿತವೃತ್ತಿ

ಉಪ. ಸ. ಉಪಪದಸಮಾಸ

೫ ನಾನಾರ್ಥಗಳು

ಹತ್ತನೆಯ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗವಾಗಿದೆಯೊ ಅದರ ಮುಂದೆ ಶ್ಲೋಕಸಂಖ್ಯೆಯನ್ನು ಹಾಕಿದೆ.

ಅಮೃತಂ– ಯಜ್ಞಶೇಷ (remnant of a sacrifice), ದೇವತೆಗಳ ಆಹಾರ (nector) ನೀರು (water ೪೮) ಹಾಲು (milk)

ಆತ್ಮನ್– ಶರೀರ (body) ಮನಸ್ಸು (understanding ೪೦) ಬುದ್ಧಿ (intellect) ಬ್ರಹ್ಮ (Supreme Soul) ತಾನು (oneself) reflexive pronoun ೬೦, ೬೪), ಸ್ವರೂಪ (form, essence)

ಆರಂಭ– ಮೊದಲು (beginning ೭೬), ಕೈಕೊಂಡ ಕೆಲಸ (undertaking)

ಆಲೋಕ– ಬೆಳಕು (light), ನೋಡುವದು (sight ೪೬) ವಂದಿಗಳ ಹೊಗಳಿಕೆ (panegyrie)

ಉಪಾಯ– ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಒರುವದು (approach), ಸಾಧನ (means), ನೀತಿಯ ಉಪಾಯಗಳು (the four expedients of policy ೮೬)

ಗುಣ– ಹುರಿ (string, rope), ಸಂಧಿ ಮುಂತಾದ ನೀತಿಯ ಗುಣ (constituent of policy) ಪದಾರ್ಥದ ಧರ್ಮ (quality) ಪ್ರಕೃತಿಯ ಸತ್ವವೇ ಮುಂತಾದ ಗುಣ (fundamental constituent of primordial matter). ಸುಗುಣ (good quality ೫೩, ೭೨, ೮೫) ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಅ, ಏ, ಓ, ಅರ್, ಅಲ್– ಇವು ಗಳಿಗೆ ಸಂಕೇತ (first strong grade of vowels), ಅಷ್ಟು (multiple)

ಗುರು– ಉಪದೇಶಕ (teacher), ತಂದೆ (father ೬೪, ೬೭) ಒಡೆಯ (lord ೮೬)

ಗೋ– ಎತ್ತು (bull), ಹಸು (cow), ನಕ್ಷತ್ರ (star), ಕಿರಣ (ray), ಮಾತು (speech), ಭೂಮಿ (earth)

ನ್ಯಾಸ– ಇಡುವದು (setting down), ತ್ಯಾಗ (renunciation,) ಒಬ್ಬರಲ್ಲಿಟ್ಟಿರುವ ವಸ್ತು (deposit ೬೨)

ಪಣ– ಜೂಜಿನಲ್ಲಟ್ಟ ಮೋಜು (stake), ಕೂಲಿ (wages), ಧನ (money ೮೬), ಕರಾರು (compact)

ಪಾಕ– ಅಡಿಗೆ (cooking), ಪರಿಣಾಮ (maturity), ಮಗು ಮರಿ (child, young one) ಒಬ್ಬ ರಾಕ್ಷಸನ ಹೆಸರು (name of a demon ೧)

ಪುರುಷ- ಗಂಡಸು (man) ಮನುಷ್ಯ (human being), ಸೇವಕ (attendant) ಆತ್ಮ (soul), ಪರಮಾತ್ಮ (Supreme spririt ೬)

ಪ್ರತ್ಯಯ– ವಿಶ್ವಾಸ (trust, faith), ಜ್ಞಾನ (notion), ಶಪಥ (ordeal); ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಅಕ್ಷರಗಳು (grammatical ending), ಕಾರಣ (cause ೩)

ಬ್ರಹ್ಮ– ಬ್ರಾಹ್ಮಣಜಾತಿ, ವೇದ, ಪರಮಾತ್ಮ (Supreme Spirit ೬೩)

ಭೋಗಿನ್– ಅನುಭವಿಸುವ (enjoying, experiencing) ಸರ್ಪ (serpent ೪೨)

ಮಹಿಷೀ– ಎಮ್ಮೆ (female buffalo), ಪಟ್ಟದ ರಾಣಿ (queen-consort)

ಯುಗ– (ಪುಲ್ಲಿಂಗವಾದರೆ) ನೊಗ (yoke ೮೬), (ನಪುಂಸಕವಾದರೆ) ಜೊತೆ (pair), ಕೃತ ಮುಂತಾದ ಕಾಲ (cosmic age ೨೨)

ಯೋಗ– ಸೈನ್ಯವನ್ನು ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸುವದು (equipment of an army), ಉಪಾಯ (means), ಧ್ಯಾನ (mental concentration ೧೪), ಸಂಬಂಧ (relation, connection), ಪ್ರಯೋಗ (application ೮೬)

ರಸ– ವಾಸನೆ (flavour), ರಸ (sap), ಸಾರ (essence), ರುಚಿ (taste ೧೭), ವಿಷ (poisonous draught), ಶೃಂಗಾರಾದಿಗಳು (sentiment), ದ್ರವ (liquid), ವೀರ್ಯ (semen), ದೇಹಧಾತು (elementary constituent of the body), ನೀರು (water), ಪಾದರಸ (quick-silver)

ವಿಗ್ರಹ– ಯುದ್ಧ (war), ಶರೀರ (body ೭), ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಬಿಡಿಸಿದ ವಾಕ್ಯ (analysis of a compound or derivative word)

ವಿಭು– ಒಡೆಯ (ruler), ವ್ಯಾಪಕ (omnipresent), ಸರ್ವಶಕ್ತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮ (the Almighty ೬೫)

ವಿಶ್– ವೈಶ್ಯ, ಮನುಷ್ಯ (೫೦)

ವೃತ್ತಿ– ನಡತೆ (conduct), ಜೀವನ (subsistence), ಜೀವನಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುವ ಕೆಲಸ (profession), ಮನಸ್ಸಿನ ವ್ಯಾಪಾರ (function of the mind ೨೯), ಶಬ್ದದ ವ್ಯಾಪಾರ (use of a word), ಸೂತ್ರದ ವಿವರಣೆ (commentary)

ಸಂಸ್ಕಾರ– ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸುವದು (purifying), ಮಾತನ್ನುಪಯೋಗಿಸುವ ಸರಿಯಾದ ಪ್ರಯತ್ನವೇ ಮುಂತಾದ ಶುದ್ಧಿಕರ್ಮ (correct formation or use of words ೩೬), ಜಾತಕರ್ಮವೆ ಮುಂತಾದ ಶುದ್ಧಿಕರ್ಮ (purificatory rite, sacrament ೭೮), ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ವಾಸನೆ (mental impressions)

ಸಾರ– ಬಲ (strength), ಗಟ್ಟಿಯಾದ ಮುಖ್ಯಭಾಗ (essence)

೮ ಅಲಂಕಾರಗಳು (Figures of Speech)

೧ ಕಾಳಿದಾಸನ ಕವಿತೆಯಲ್ಲಿ **ಉಪಮಾಲಂಕಾರ**ವು ಹೇರಳವಾಗಿರುವದು. ಒಂದನ್ನು ಒಂದಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿರುವದು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಎದ್ದು ಕಾಣುವಂತೆ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಅಲಂಕಾರವು **ಉಪಮಾಲಂಕಾರ**ವು (simile). ಇಲ್ಲಿ ಯಾವದನ್ನು ಹೋಲಿಸುತ್ತಾರೋ ಅದು ಉಪಮೇಯ; ಯಾವದಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸುತ್ತಾರೋ ಅದು ಉಪಮಾನ; ಯಾವದನ್ನು ಎರಡಕ್ಕೂ ಸಮಾನವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೋ ಅದು ಸಮಾನಧರ್ಮ; ಹೋಲಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಮಾತು ಉಪಮಾವಾಚಕ.

ಉದಾ: ಅತಿಷ್ಠತ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಪೇಕ್ಷಸಂತತಿಃ ಸ ಚಿರಂ ನೃಪಃ ।
ಪ್ರಾಜ್ಮನ್ಥಾದನಭಿವ್ಯಕ್ತರತ್ನೋತ್ಪತ್ತಿರಿವಾರ್ಣವಃ ॥

ಇಲ್ಲಿ ದಶರಥರಾಜನನ್ನು ಹೋಲಿಸಿದೆ, ಇದು **ಉಪಮೇಯ** (object compared) ; ಕಡೆಯುವದಕ್ಕೆ ಮೊದಲಿನ ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರಕ್ಕೆ ಹೋಲಿಸಿದೆ, ಇದು **ಉಪಮಾನ** (object to which compared). ತಕ್ಕ ಕಾರಣವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ರಾಜನು ಸಂತಾನಹೀನ

ನಾಗಿಸ್ಪದ್ದು; ಕಡೆಯುವಿಕೆಯಿಲ್ಲದೆ ಸಮುದ್ರವು ರತ್ನಗಳನ್ನು ಹೊರಗೆಡಹದೆ ಇದ್ದದ್ದು- ಇವೆರಡನ್ನೂ ಬಿಂಬಪ್ರತಿಬಿಂಬಭಾವದಿಂದ (correspondence) ಒಂದೆಂತ ಭಾವಿಸಿದೆ; ಇದು ಸಮಾನಧರ್ಮ (point of resemblance) 'ಇವ'- ಎಂಬುದು ಉಪಮಾವಾಚಕ (word denoting the comparison).

೫, ೯, ೧೭, ೨೬, ೩೦, ೩೮, ೩೯, ೪೨, ೪೯, ೫೨, ೫೪, ೫೭, ೫೮, ೫೯, ೬೫, ೬೬, ೬೯, ೭೦, ೭೧, ೭೯, ೮೦, ೮೨, ೮೩, ೮೫, ೮೬- ಈ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಮಾಲಂಕಾರವಿದೆ; ಕೊನೆಯ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾಲೋಪಮಾಲಂಕಾರ (series of similes). ಇಲ್ಲಿ ಉಪಮಾನೋಪಮೇಯಗಳನ್ನೂ ಸಮಾನಧರ್ಮವನ್ನೂ ಕಂಡುಹಿಡಿಯಬೇಕು.

೨. ಒಂದರಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದರ ಧರ್ಮವು ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವದೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಒಂದು ಮತ್ತೊಂದೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವದು **ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆಯು** (Supposition).

ಉದಾ: ೧೧ ನೆಯ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಮತ್ತೊಂದು ಪಾರಿಜಾತವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷಿಸಿರುತ್ತದೆ. ಕೊಂಬೆಗಳ ಹಾಗಿರುವ ಕೈಗಳಿರುವದು, ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಮಲಗಿರುವದು- ಮುಂತಾದ ಧರ್ಮಗಳ ಸಂಬಂಧವು ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

೨೬, ೭೩, ೭೪, ೭೮, ೮೪- ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆಮಾಡಿರುವದಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಧರ್ಮದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಂಡುಹಿಡಿಯಬೇಕು.

೩. ನೋಡುವದಕ್ಕೆ ಪರಸ್ಪರವಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವಂತೆ ತೋರುವ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಒಂದೇ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದರೆ **ವಿರೋಧಾಭಾಸ** (paradox) ಎಂಬ ಅಲಂಕಾರವಾಗುವದು.

ಉದಾಹರಣೆಗೆ:— ೧೯ನೆಯ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೃದಯದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದರೂ ದೂರನಾಗಿರುವನು- ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರು

ವಂತೆ ತೋರುವ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ನಿಜವಾಗಿ ವಿರೋಧವೇನೂ ಇಲ್ಲ; 'ಹೃದಯದಲ್ಲಿರುತ್ತಾನೆ, ಅಜ್ಞರಿಗೆ ಅದು ಗೊತ್ತಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ದೂರವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ವಿರೋಧಕ್ಕೆ ಪರಿಹಾರವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ವಿರೋಧಾಭಾಸವು. ಇದರಂತೆ 'ಅಕಾಮ, ತಪಸ್ವಿ' 'ದಯಾಲು, ಅನಘಸ್ಪೃಷ್ಟ' 'ಪುರಾಣ, ಅಜರ'- ಎಂಬ ವಿರೋಧಾಭಾಸಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

೯. ಪರೀಕ್ಷೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳು

೧ ರಘುವಂಶವನ್ನು ಬರೆದ ಕವಿ ಯಾರು ? ಆತನ ವಿಷಯವಾಗಿ ನೀವೇನು ಬಲ್ಲಿರಿ ? ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಈ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣವೇನು ? ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ನೀವು ಓದಿರುವ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಮೂಲಗ್ರಂಥಗಳು (original sources) ಯಾವವು ? ಕವಿಯು ಕೇವಲ ವಾಲ್ಮೀಕಿರಾಮಾಯಣವನ್ನೇ ಆಧಾರವಾಗಿ ಹಿಡಿದಿಲ್ಲವೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಈ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕುವ ಪ್ರಮಾಣವೇನು ?

೨. ಮಹಾಕಾವ್ಯದ ಮುಖ್ಯಲಕ್ಷಣಗಳೇನು ? ರಘುವಂಶವು ಮಹಾಕಾವ್ಯವೆ ? ಸಕಾರಣವಾಗಿ ಉತ್ತರವನ್ನು ಬರೆಯಿರಿ.

೩. ರಘುವಂಶದ ಶೈಲಿ (style) ಎಂಥದ್ದು ? ಇದರಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯಗುಣಗಳು ಯಾವವು ?

೪. ಹತ್ತನೆಯ ಸರ್ಗದ ಕಥಾವಿಷಯವನ್ನು ಕೆಲವು ಸಂಸ್ಕೃತ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬರೆಯಿರಿ.

ಉತ್ತರ– ಮುನಿಶಾಪಾತ್ ಪರಂ ದಶರಥಃ ಕಿಂಚಿದೂನಂ ಅಯುತಂ ವತ್ಸರಾನ್ ವಿಭವೇನ ರಾಜ್ಯಂ ಪ್ರಶಶಾಸ । ತಾವತಾಪಿ ಕಾಲೇನ ತಸ್ಯ ಪುತ್ರೋ ನಾಜನಿ । ತಸ್ಮಾತ್ ಋಷ್ಯಶೃಂಗಾದಯೋ ಋತ್ವಿಜಃ ತದರ್ಥಂ ಪುತ್ರಕಾಮೇಷ್ಟಿಂ ಪ್ರಾರೇಭಿರೇ । ತಸ್ಮಿನ್ನೇವಾವಸರೇ ರಾವಣಪೀಡಿತೈರ್ದೇವೈಃ ಸಂಪ್ರಾರ್ಥಿತೋ ವಿಷ್ಣುಃ 'ಅಹಂ ದಾಶರಥಿರ್ಭೂತ್ವಾ ತಂ ರಾಕ್ಷಸಂ ಹನಿಷ್ಯಾಮಿ' ಇತಿ ಪ್ರತಿಶ್ರುತ್ಯ ದಶರಥಸ್ಯ ಪುತ್ರೀಯೇಷ್ಟೇರವಸಾನೇ ಅಗ್ನೇಃ ಪ್ರಾದುರ್ಭೂತೇನ ಪ್ರಾಜಾಪತ್ಯೇನ ಪುರುಷೇಣ ನೀಯಮಾನಂ

ಪಾಯಸಾನ್ನಮನುಪ್ರಾಪಿತಃ | ರಾಜಾ ದಶರಥಃ ಪಾಯಸಂ ಸ್ವೀಕೃತ್ಯ ಕೌಸಲ್ಯಾಯೈ ಪಾಯಸಾರ್ಧಂ ವಿಭಜ್ಯ ದದೌ | ಅವಶಿಷ್ಟಾರ್ಧಮನುಸೃತ್ಯ ತೇ ದತ್ವಾ ಸುಮಿತ್ರಾಯೈ ಸ್ಯಾಂಶಾವಶೇಷಮರ್ಧಮನುಧ್ಯಾತ್ವಾ ಪ್ರಾಯಚ್ಛತ್ ತಾಮ್ | ಪಾಯಸಾನ್ನಪ್ರಾಶನಪ್ರಭಾವೇಣ ತಾಃ ತಿಸ್ರೋಽಪಿ ಗರ್ಭಂ ದಧುಃ | ಅಥ ದ್ವಾದಶಸಮಯೇ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತೇ ಶುಭ ಮುಹೂರ್ತೇ ಕೌಸಲ್ಯಾ ರಾಮಂ ನಾಮ ಸುತಂ ಸುಷುವೇ | ತತಃ ಕೈಕೇಯ್ಯಾಃ ಭರತೋ ನಾಮ ಪುತ್ರೋ ಜಜ್ಞೇ | ಸುಮಿತ್ರಾಯಾಶ್ಚ ಯಮಳತನಯೌ ಲಕ್ಷ್ಮಣ ಶತ್ರುಘ್ನನಾಮಾನೌ | ಚತ್ವಾರೋಽಪಿ ತೇ ಕುಮಾರಾಃ ಕ್ಷತ್ರಜಾತೋಚಿತಸಂಸ್ಕಾರಾ ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸೇನ ಚ ವಿಭೂಷಿತಾಃ ವವೃಧಿರೇ | ತೇಷಾಂ ರಾಮಲಕ್ಷ್ಮಣಯೋಃ ಭರತ ಶತ್ರುಘ್ನಯೋಶ್ಚ ದ್ವಯೋರ್ದ್ವಯೋರತೀವ ಸ್ನೇಹಃ ಸಮಜನಿ | ಸರ್ವೇಷಾಂ ಪ್ರಜಾನಾಂ ಆನಂದದಾಯಕೈಃ ತೈಃ ಪುತ್ರೈಃ ದಶರಥಃ ಪರಮಂ ಸಂತೋಷಮಾಪ |

೫. ಕುಲಕನೆಂದರೇನು? ೧೦ನೆಯ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಕವಿಯು ಯಾವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುತ್ತಾನೆ ?

(೮ನೆಯ ಶ್ಲೋಕದ ವಿಚಾರವನ್ನು ನೋಡಿ)

೬. ಕವಿಯು ಮೀಮಾಂಸ, ಸಾಂಖ್ಯ, ಯೋಗ, ವೇದಾಂತ-ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟು ಈ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಒಂದೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡಿ

ಉತ್ತರ— ಪುತ್ರಪ್ರಾಪ್ತಿ ಮುಂತಾದ ಫಲಕ್ಕಾಗಿ ಪುತ್ರಕಾಮೇಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗಿರುವ (೪)— ಎಂಬುದು ಮೀಮಾಂಸಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ವಾಕ್ಯ; ಕರ್ಮಗುಣದಿಂದ ಜೀವರ ಸತ್ತ್ವರಜಸ್ತಮೋಗುಣಗಳು ಅಕ್ರಮಿಸಲ್ಪಡುವವೆಂಬುದು (೨೮) ಸಾಂಖ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದು; ಅಭ್ಯಾಸದಿಂದ ಯೋಗಿಗಳು ಜ್ಯೋತಿರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಕಾಣುವರೆಂಬುದು (೩೩) ಯೋಗ; ಪರಮಾತ್ಮನು ಒಬ್ಬನಾಗಿದ್ದು ನಾನಾ ರೂಪನಾಗಿ ಕಾಣುವನೆಂಬುದು (೭೫) ವೇದಾಂತ

೭. ಈ ವಾಕ್ಯಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ (Explain):—

(೧) ಚೇತೋಪಲೋಭೀ ಪೂರ್ವೇತರವನ್ನು ನಿರೋಧಿಸುವ ಲಕ್ಷ್ಯವಾದ (೩) ಅವ್ಯಕ್ತೈಕ್ಯೋ ಭವಸ್ಯಾವ್ಯಕ್ತ ಕಾರಣಂ ಸ್ಥಿತಿ ಲಕ್ಷ್ಯವಾದ (೬) ಯೋನೇಃ ಪರಾರ್ಥ್ಯವಾತ್ಮನಾ ಗುಣತ್ರಯಸಂಗದ್ಯೋತ(೬೪)

೮ (a) ದೇವತೆಗಳು ನೋಡಿದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಕವಿಯು ಹೇಗೆ ವರ್ಣಿಸಿರುತ್ತಾನೆ ? (b) ಗರ್ಭಿಣಿಯರಾದ ದಶರಥನ ಹೆಂಡತಿಯರು ಕಂಡ ಸ್ವಪ್ನಗಳೇನೇನು ?

೯ ಈ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಗೊತ್ತಾಗುವ ಮಟ್ಟಿಗೆ ರಾವಣನ ಜೀವನ ಚರಿತ್ರೆ(biography)ಯನ್ನು ಬರೆಯಿರಿ.

ಉತ್ತರ– ರಾವಣನು ಪುಲಸ್ತ್ಯಬ್ರಹ್ಮನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ (೫) ರಾಕ್ಷಸನು (೩೪); ಅವನಿಗೆ ಹತ್ತು ತಲೆಗಳು (೭೫); ಇವನು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಕುರಿತು ತನ್ನ ಒಂಭತ್ತು ತಲೆಗಳನ್ನು ಒಂದೊಂದಾಗಿ ಕಡಿಯುತ್ತಾ ಉಗ್ರತಪಸ್ಸುಮಾಡಿ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಮೆಚ್ಚಿಸಿ ದೈವಸೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತನಗೆ ಕೊಲೆಯಾಗಬಾರದೆಂದು ವರವನ್ನು ಬೇಡಿಕೊಂಡನು(೪೧·೪೩) ಕುಬೇರನ ಪುಷ್ಪಕವನ್ನು ಕಸಿದುಕೊಂಡು ಅದರಲ್ಲಿ ಆಕಾಶಮಾರ್ಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದನು ; ಅವನ ವಿಮಾನವನ್ನು ಕಂಡರೆ ದೇವತೆಗಳು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿಯೆ ಮೋಡಗಳಲ್ಲಿ ಮರೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದರು (೪೬); ಅಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಹೆದರದೆ ಸಿಕ್ಕಿದವರ ಪತ್ನಿಯರನ್ನು ಅಪವಿತ್ರಗೊಳಿಸುತ್ತಿದ್ದನು ; ಇಂಥ ಒಂದು ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ನಳಕೂಬರನು 'ಇನ್ನು ಮೇಲೆ ರಾವಣನು ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ಅವನ ತಲೆ ಒಡೆದು ನೂರು ಹೋಳಾಗಲಿ' ಎಂದು ಶಾಪವಿತ್ತನು(೪೭); ರಾವಣನು ಸ್ವರ್ಗದ ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನೆಲ್ಲ ಕೈಸೆರೆಹಿಡಿದಿದ್ದನು (೪೭); ಮೂರು ಲೋಕವನ್ನು ಸಂಕಟಗೊಳಿಸುತ್ತಿದ್ದ (೩೯) ಅವನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವದಕ್ಕಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವು ತನ್ನ ಅಂಶದಿಂದ ದಶರಥನ (೪೪) ನಾಲ್ಕು ಮಕ್ಕಳಾಗಿ (೭೫, ೮೪) ಅವತರಿಸಿದನು.

೧೦. ಕಾಳಿದಾಸನು ಯಾವ ಮತದವನೆಂದು (religion) ನಿಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು? ಅವನಿಗೆ ಎಲ್ಲ ಮತದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹಾನುಭೂತಿಯು (religious tolerance) ಇತ್ತೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಈ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಏನಾದರೂ ಸಾಕ್ಷ್ಯವುಂಟೆ?

ಉತ್ತರ– ಪೀಠಿಕೆಯನ್ನೂ ೨೬ನೆಯ ಶ್ಲೋಕದ ವಿಚಾರವನ್ನೂ ನೋಡಿ.

೧೧. (ಕ) ಈ ಶ್ಲೋಕಗಳ ಪದಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಸುಬಂತ (declinable, noun), ತಿಙಂತ (verb), ಅವ್ಯಯ (indeclinable)– ಎಂಬ ಮೂರು ಪಂಗಡಗಳಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ: ೨೭, ೫೭.

(ಬಿ) ಈ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ (combine) ಬರೆಯಿರಿ:–

ಹೇತಿಭಿಃ-ಚೇತನಾವದ್ಭಿಃ-ಉದೀರಿತಜಯಸ್ವನಮ್, ಕಾರ್ಯೇಷು-ಚ-ಏಕಕಾರ್ಯತ್ವಾತ್-ಅಭ್ಯರ್ಥ್ಯಃ-ಅಸ್ಮಿ-ನ-ವಜ್ರಿಣಾ.

ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಯಾವ ಸಂಧಿಗಳ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಬಂದಿವೆ?

೧೨. ಈ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಗೆ ದಂಡಾನ್ವಯ(prose order)ವನ್ನು ಬರೆಯಿರಿ:- ೧೭, ೨೬, ೮೫, ೮೬.

೧೩. ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ (with reference to the context) ಈ ಶ್ಲೋಕಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿ: ಪುರಾಣಸ್ಯ ಕವೇಸ್ತಸ್ಯ.. (೩೬); ಪುತ್ರಜನ್ಮಪ್ರವೇಶ್ಯಾನಾಂ..(೭೬) ಪರಸ್ಪರಾವಿರುದ್ಧಾಃ ..(೮೦).

೧೪. (ಅ) ಈ ಮಾತುಗಳ ಅರ್ಥವೇನು? ಏನಃ (೩೯), ವೃಷಾ (೫೨) ಪ್ರಣಯವತೀ (೫೭) ಆಮ್ನಾಯಃ (೫೮) ಆಪಾಣ್ಡುರತ್ವಿಷಃ (೫೯) ನಕ್ತಮ್ (೬೬) ಅಭಿಷೇಕಃ (೬೩) ದಶನಮ್ (೩೭) ಪ್ರತ್ಯಗ್ರಹೀತ್ (೫೨) ಪಯಶ್ಚರಃ (೫೧) ಪ್ರಸವಃ (೮೪) ಚತುರನ್ತೇಶಃ (೮೫) ಚಕಾಶೇ (೮೬) ದ್ವನ್ದ್ವಮ್ (೮೧) ಅನ್ವಗಾತ್ (೭೨) ಪ್ರಶ್ರಯಃ (೭೦), ಪ್ರತ್ಯಗ್ರಃ (೫೪), ಕೌಸ್ತುಭನ್ಯಾಸಃ (೬೨)

(ಆ) ಈ ಮಾತುಗಳಿಗೆ ನಾನಾರ್ಥವನ್ನು ಬರೆಯಿರಿ:

ಆಲೋಕಃ, ಗುಣಃ, ಪ್ರತ್ಯಯಃ, ಪುರುಷಃ, ಗುರುಃ, ವೃತ್ತಃ

೧೫. (a) ಋಷ್ಯಶೃಙ್ಗಾದಯಃ (೪) ಶಬ್ದಾದೀನ್ವಿಷಯಾನ್ (೨೫) ಮಹ್ಯಾದಿರ್ಮಹಿಮಾ (೨೮) ಪುರುಹೂತಪ್ರಭೃತಯಃ (೪೯) ಇಲ್ಲಿ ಆದಿ, ಪ್ರಭೃತಿ- ಎಂಬ ಮಾತುಗಳಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗಿರುವವುಗಳನ್ನು ಬರೆಯಿರಿ.

(b) ಚತುರ್ವರ್ಗ, ಸಪ್ತಋಷಿಗಳು, ಮೂರು ಋಣಗಳು, ಏಳು ಅಗ್ನಿಯ ನಾಲಗೆಗಳು, ಮೂರು ಪ್ರಮಾಣಗಳು, ನಾಲ್ಕು ಉಪಾಯಗಳು, ಪ್ರಕೃತಿಯ ಮೂರು ಗುಣಗಳು, ವಿಷ್ಣುವಿನ ನಾಲ್ಕು ಆಯುಧಗಳು, ಏಳು ಸಾಮಗಳು- ಇವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿ.

೧೬. ಪ್ರಬುದ್ಧಪುಣ್ಡರೀಕಾಕ್ಷಂ..(೯)–ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಗೆ ವಿಷ್ಣುಪರವಾಗಿಯೂ ಶರದ್ದಿನಪರವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿ ಎರಡು ನಿಡುಸಾಲಾಗಿ (columns) ಬರೆಯಿರಿ.

೧೭. ಯೋಗನಿದ್ರಾನ್ತವಿಶದೈಃ ಪಾವನೈರವಲೋಕನೈಃ ।
ಭೃಗ್ವಾದೀನನುಗೃಹ್ಣನ್ತಂ ಸೌಖಶಾಯನಿಕಾನೃಷೀನ್ ॥ (೧೪)

ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ– ಯೋಗನಿದ್ರಾ ಭೃಗ್ವಾದೀನ್, ಸೌಖಶಾಯನಿಕಾನ್– ಇವುಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತಟಿಪ್ಪಣಿಗಳನ್ನು (short notes) ಬರೆಯಿರಿ.

೧೮. ವಿಶ್ವಸೃಜೇ, ಪುಂಸಃ-ಇವುಗಳ ಪ್ರಥಮಾ(nominative) ವಿಭಕ್ತಿಯ ರೂಪಗಳನ್ನೂ ಆತ್ಮಭೂಃ, ದಿವೌಕಸಃ–ಇವುಗಳ ದ್ವಿತೀಯಾ (accusative)ಯನ್ನೂ, ಪತಿಃ, ಅವನಿಪತೀನಾಂ-ಇವುಗಳ ತೃತೀಯಾ (instrumental)ಯನ್ನೂ ಮಹಿಮಾ, ಪನ್ಥಾನಃ- ಇವುಗಳ ಚತುರ್ಥೀ (dative)ಯನ್ನೂ, ಪೂರ್ವೇಷಾಂ, ದೋರ್ಭ್ಯಾಂ- ಇವುಗಳ ಪಂಚಮೀ (ablative)ಯನ್ನೂ, ತೇಜಾಂಸಿ, ಇಯತ್ತಯಾ- ಇವುಗಳ ಷಷ್ಠೀ (genetive)ಯನ್ನೂ ಸುರದ್ವಿಷಾಂ, ಆತ್ಮಭೂಃ- ಇವುಗಳ ಸಪ್ತಮೀ (locative)ಯನ್ನೂ ಬರೆಯಿರಿ.

೧೯. ಅಚಖ್ಯುಃ ತುಷ್ಟುವುಃ- ಇವುಗಳ ಉತ್ತಮಪುರುಷ, (first person) ವೇದ, ನಿಪತನ್ತಿ – ಇವುಗಳ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ (second person), ಜಾನೇ, ವೋಕ್ಷ್ಯಧ್ವೇ- ಇವುಗಳ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ(third person)ವನ್ನು ಬರೆಯಿರಿ. ಇವುಗಳು ಯಾವ ಲಕಾರ (tense or mood) ?

೨೦. ಈ ಸಮಾಸಗಳಿಗೆ ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯವನ್ನು ಬರೆದು (dissolve the compounds) ಸಮಾಸದ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳಿ.

(a) ತ್ವತ್ಸಮರ್ಪಿತಕರ್ಮಣಾಮ್, ವೇಲಾಸಮಾಸನ್ನಶೈಲರನ್ಧ್ರಾನುನಾದಿನಾ (ಸ್ವರೇಣ), ಅವಾಙ್ಮನಸಗೋಚರಮ್ (ವಿಷ್ಣುಮ್), ಸರ್ವರೂಪಭಾಕ್, ಸಪ್ತಾರ್ಣವಜಲೇಶಯಮ್.

(b) ಮೇಲಿನ ಸಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಏನಾದರೂ ವ್ಯಾಕರಣವಿಶೇಷ (grammatical peculiarities) ಇದ್ದರೆ ತಿಳಿಸಿ.

೨೧. 'ಉಪಸ್ಥಿತಂ ಪ್ರಾಞ್ಜಲಿನಾ ವಿನೀತೇನ ಗರುತ್ಮತಾ'(೧೩), ಮರ್ತ್ಯೇಷ್ವಾಸ್ಥಾಪರಾಙ್ಮುಖಃ ' (೪೩) 'ಪ್ರಾಙ್ಮನ್ಥಾದನಭಿವ್ಯಕ್ತ ರತ್ನೋತ್ಪತ್ತಿಃ' (೩) ಗಙ್ಗೇವೋರ್ಧ್ವಪ್ರವರ್ತಿನೀ (೩೭) – ಇಲ್ಲಿರುವ ಪೂರ್ವಕಥೆಯನ್ನು (allusions) ತಿಳಿಸಿ.

೨೨. ವಿಭಕ್ತಾತ್ಮಾ ವಿಭುಃ . . (೬೫) ಸ ತೇಜೋ ವೈಷ್ಣವಂ (೫೪) ಬಹುಧಾಪ್ಯಾಗಮೈರ್ಭಿನ್ನಾಃ (೨೬)– ಈ ಉಪಮಾನಗಳನ್ನು (simile) ಯಥಾ- ತಥಾ, (ಯಥಾ- ಏವಂ) ಎಂಬ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಪ ಯೋಗಿಸಿ ಅನುಷಙ್ಗ ಮಾಡಬೇಕಾದದ್ದನ್ನು ಸೇರಿಸಿ (supplying the ellipses) ಪೂರ್ಣರೂಪದಲ್ಲಿ ಬರೆದು ಉಪಮಾನ, ಉಪಮೇಯ, ಸಾಮಾನ್ಯಧರ್ಮ– ಇವುಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿ.

ಉತ್ತರ– (೧) ಯಥಾ ಪ್ರತಿಮಾಚನ್ದ್ರಃ ಪ್ರಸನ್ನಾನಾಂ ಅಪಾಂ (ಕುಕ್ಷಿಷು) ಅನೇಕಧಾ (ವಸತಿ). ಏವಂ (ಸಃ) ವಿಭುಃ ಏಕಃ (ಅಪಿ) ವಿಭಕ್ತಾತ್ಮಾ (ಸನ್) ತಾಸಾಂ ಕುಕ್ಷಿಷು ಅನೇಕಧಾ ಉವಾಸ!

ಉಪಮಾನ:– ಪ್ರತಿಮಾಚನ್ದ್ರಃ ಉಪಮೇಯ:– ವಿಭುಃ; ಸಾಮಾನ್ಯ ಧರ್ಮ:– ಅನೇಕಧಾವಾಸಃ

(೨) ಯಥಾ ಅಹರ್ಪತಿಃ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋಃ ಪ್ರತ್ಯಗ್ರಂ ಆತಪಂ ವಿಭಜತೇ ತಥಾ ಸಃ ಚರುಸಂಜ್ಞಿತಂ ವೈಷ್ಣವಂ ತೇಜಃ ಪತ್ನ್ಯೋಃ ವಿಭೇಜೇ ।

(೩) ಯಥಾ ಜಾಹ್ನವೀಯಾಃ ಓಘಾಃ (ಬಹುಧಾ ಭಿನ್ನಾ ಅಪಿ) ಅರ್ಣವೇ (ಏವ ನಿಪತನ್ತಿ). ಏವಂ ಆಗಮೈಃ ಬಹುಧಾ ಭಿನ್ನಾ ಅಪಿ ಸಿದ್ಧಿಹೇತವಃ ಪನ್ಥಾನಃ ತ್ವಯ್ಯೇವ ನಿಪತನ್ತಿ ‖

೨೩. ರೂಪಕ, (metaphor), ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆ (supposition), ವಿರೋಧಾಭಾಸ (paradox)-ಈ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೆ ಒಂದೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಈ ಸರ್ಗದಿಂದ ಕೊಡಿ.

೨೪. ಈ ರೂಪಕದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ವಿವರವಾಗಿ ತೋರುವಂತೆ ಉಪಮಾನೋಪಮೇಯಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಬರೆಯಿರಿ.

ರಾವಣಾವಗ್ರಹಕ್ಲಾನ್ತಮಿತಿ. . . . .

ಉತ್ತರ– ಯಥಾ ಅವಗ್ರಹಕ್ಲಾನ್ತಂ ಸಸ್ಯಂ ಅಮೃತೇನ ಅಭಿವೃಷ್ಯ ತಿರೋಧತ್ತೇ। ಏವಂ ಸಃ ಕೃಷ್ಣಃ ರಾವಣಕ್ಲಾನ್ತಂ ಮರುತ್ಸಮೂಹಂ ಮಧುರಯಾ ವಾಚಾ ಸಮಾಧಾಯ ತಿರೋದಧೇ ॥

೨೫. ಶ್ಲೋಕದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನೂ ಮಾಲಿನೀವೃತ್ತದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನೂ ಹೇಳಿ.

ಗುಣೈರಾರಾಧಯಾಮಾಸುಃ (೮೫), ಸುರಗಜ ಇವ ದನ್ತೈಃ (೮೬)– ಈ ವೃತ್ತಗಳನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾರಮಾಡಿ (scan).

೩೦–೩೦ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪ್ರಕಾಶಮುದ್ರಣಾಲಯ, ಚಾಮರಾಜಪೇಟೆ, ಬೆಂಗಳೂರು ಸಿಟಿ.

ಅಗ್ಗವಾದ ಮೇಲ್ತರದ ಗ್ರಂಥಗಳು

ಯಾರಿಗೆ ತಾನೆ ಬೇಡ ?

ಭಗವದ್ಗೀತೆ– ೩ ಅಧ್ಯಾಯಗಳು. ಜ್ಞಾನಕರ್ಮಯೋಗಗಳನ್ನು ವಿವೇಚಿಸುವದು. ೧ ೪ ೦
ಈಶಾವಾಸ್ಯೋಪನಿಷತ್ತು–ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿವೃತ್ತಿಧರ್ಮಗಳನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿಕೊಡುವದು. ೦ ೫ ೦
ಮಾಂಡೂಕ್ಯೋಪನಿಷತ್ತು– ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಮೀರಿರುವ ಆತ್ಮನನ್ನು ತಿಳಿಸುವದು. ೦ ೯ ೦
ಶ್ಯತಥ್ಯಪ್ರಕರಣ– ಪ್ರಪಂಚದ ತೋರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹುರುಳಿಲ್ಲವೆನಿಸುವುದು. ೦ ೮ ೦
ಅದ್ವೈತಪ್ರಕರಣ– ಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಉಪಾಸನೆಗೂ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವದು. ೦ ೯ ೦
ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ತು– ಪರ, ಅಪರ- ಎಂಬ ವಿದ್ಯೆಗಳನ್ನು ಬಣ್ಣಿಸುವದು. ೦ ೧೨ ೦
ವೇದಾಂತಬಾಲಬೋಧೆ– ಪ್ರಶ್ನೋತ್ತರರೂಪದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುವದು. ೦ ೨ ೬
ವೇದಾಂತಕಥಾವಳಿ– ಕಥೆಗಳಿಂದ ವೇದಾಂತದ ಜೀವಾಳವನ್ನು ತೋರಿಸುವದು. ೦ ೪ ೬
ಶ್ರೀರಾಮಹೃದಯ–ಆತ್ಮ, ಅನಾತ್ಮ, ಪರಮಾತ್ಮ - ಇದರ ನಿಜವನ್ನು ಕಾಣಿಸುವದು. ೦ ೧ ೦
ರ್ವೇಷ್ಟಸಿದ್ಧಿ– ವಿವೇಕಾದಿಸಾಧನಗಳ ಹೊಲಬನ್ನು ಕಣ್ಣ ಮುಂದಿಡುವದು. ೧ ೪ ೬
ಧ್ಯಾತ್ಮಗೀತಾವಳಿ– ಹಾಡಿನ ಮೂಲಕ ನಿಜಸುಖವನ್ನು ಸೂರೆಗೊಡುವದು. ೦ ೪ ೦
ುರುಭಕ್ತಿಸಾರ– ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಗುರುವಿನ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಗೋಚರಗೊಳಿಸುವದು. ೦ ೩ ೦
ಿಶರಣಾಷ್ಟಕ– ಪರಮಾತ್ಮನ ಕಡೆಗೆ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಒಲಿಸುವದು. ೦ ೨ ೦
ಮುದ್ರಮಥನ– ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿರುವ ಪರಮತತ್ತ್ವವನ್ನು ಹೊರಗೆಡವುವದು. ೦ ೪ ೬
ಧ್ಯಾತ್ಮಲೇಖನಮಾಲೆ– ಅಧ್ಯಾತ್ಮವಿಚಾರಗಳ ಕಡೆಗೆ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಎಳೆಯುವದು. ೦ ೮ ೦
ಸ್ಯೋಪದೇಶ ೧–ದೇಹದ ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ತೊಲಗಿಸುವದು. ೦ ೧ ೦
ಸ್ಕೃತಪ್ರವೇಶ– ಸಂಸ್ಕೃತಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಸವಿಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವದು. ೦ ೨ ೬
ಗ್ದೇವೀಸ್ತೋತ್ರ– ಸರಸ್ವತಿಯ ಭಜನೆಗೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿರುವದು. ೦ ೦ ೬
ಶಂಕರಮಹಾಮನನ– ಅದ್ವೈತಸಿದ್ಧಾಂತದ ಹೆಚ್ಚುಗೆಯನ್ನು ಬಿಚ್ಚಿಡುವದು. ೦ ೨ ೬

*** ಮೊದಲನೆಯ ಆರು ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಶಾಂಕರಭಾಷ್ಯ, ಟಿಪ್ಪಣಿ, ಸಾರಾಂಶ, ಅಕ್ಷ
ುಕ್ರಮಣಿಕೆ, ಪೀಠಿಕೆ- ಇವಿಷ್ಟೂ ಇವೆ.

ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಅಂಚೆಯ ಹಾಸಲು ಬೇರೆ. ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ಕೊಳ್ಳುವವರಿಗೆ
ಿಷನ್ ಉಂಟು.

ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪ್ರಕಾಶಕಾರ್ಯಾಲಯ

. ಎರಡನೆಯ ಬೀದಿ, ಚಾಮರಾಜಪೇಟೆ, ಬೆಂಗಳೂರು ಸಿಟಿ.

ಕೆಲವು ಪುಸ್ತಕಗಳು

ರೂ.ಆ.ಪೈ.

೧. ಸಂಸ್ಕೃತಪ್ರವೇಶ— ತಾವೇ ಸಂಸ್ಕೃತವನ್ನು ಕಲಿಯಬೇಕೆಂಬವರಿಗೂ ಅನುಕೂಲಿಸುವಂತೆ ಹೊಸ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದಿರುವ ಸಂಸ್ಕೃತಬಾಲಬೋಧೆ. ಕನ್ನಡದ ಅಕ್ಷರದಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತಪಾಠಗಳೂ ಅವುಗಳ ಅರ್ಥಗಳೂ ಇವೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಕೋಶವಿದೆ. ಸಂಸ್ಕೃತವರ್ಣಮಾಲೆ ಇದೆ. ಸ್ವತಂತ್ರವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಗೂ ಉಪಯೋಗವಾದ ಅನೇಕ ಸೂಚನೆಗಳಿವೆ. ಮೈಸೂರುವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸದ ಇಲಾಖೆಯವರು ಸ್ಕೂಲುಗಳ ಪುಸ್ತಕಭಂಡಾರಗಳಿಗೆ ಶಿಫಾರಸುಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ೦ ೨ ೬

೨. ರಘುವಂಶ ಒಂದನೆಯ ಸರ್ಗ—ಇದರಲ್ಲಿ ಕಾಳಿದಾಸನವಿಚಾರ, ಸಂಸ್ಕೃತಶ್ಲೋಕಗಳು, ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ, ತಾತ್ಪರ್ಯ, ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯಗಳು, ವ್ಯಾಕರಣವಿಶೇಷಗಳು, ವಿಶೇಷವಿಚಾರಗಳು, ಈ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ವಿಷಯಗಳ ವಿಂಗಡ, ಕಠಿಣ ಶಬ್ದಗಳ ರೂಪಗಳು, ಧಾತುರೂಪಗಳು, ಪ್ರಯೋಗಬದಲಾವಣೆ, ಛಂದೋವಿಚಾರ, ವಿಗ್ರಹವಾಕ್ಯಗಳ ವಿಚಾರ, ನಾನಾರ್ಥಗಳು, ಅಲಂಕಾರಗಳು, ಪರೀಕ್ಷೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳು-[illegible]ಗಲ್ಲ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಹೊಸ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದೆ. ಇಷ್ಟು ಸಲಕರಣೆಗಳಿರುವ ಪುಸ್ತಕವು ಅಚ್ಚಾಗಿರುವದು ಇದೇ ಮೊದಲು. ಸಾದಾ ಕಾಗದ ೦ ೬ ೦, ಹೊಳಪು ಕಾಗದ ೦ ೮ ೦

೩. ವಾಕ್ಯರಚನಾಕ್ರಮದ ಮರ್ಮ— ಇದರಲ್ಲಿ "ವಾಕ್ಯರಚನಾಕ್ರಮ"ದ ಒಂದನೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಅಭ್ಯಾಸಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಪೂರ ಉತ್ತರವಿದೆ. ಆಯಾ ಅಭ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಉಪಾಧ್ಯಾಯರು ಲಕ್ಷ್ಯವಿಡಬೇಕಾದ ವಿಚಾರಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ವಿವರಿಸಿದೆ. ಇದೇ ಅಭ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಮತ್ತೆ ಹೇಗೆ ಹೇಗೆ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂಬುದನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಕೆಲವು ಹೆಚ್ಚಿಗೆಯ ಪ್ರಶ್ನೆಗಳನ್ನೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರವನ್ನೂ ಅಥವಾ ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ತಕ್ಕ ಸೂಚನೆಗಳನ್ನೂ ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ. ಇಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ ಹೊರಬೀಳುವದು.

೪. ಪದತ್ರಯ— ಚಿಕ್ಕವರಿಗೆ ಕನ್ನಡವ್ಯಾಕರಣವನ್ನೂ ವಾಕ್ಯರಚನೆಯನ್ನೂ ಕಲಿಸುವದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗವಾಗಿರುವುದು. ಬಹುಸುಲಭವಾದ ಅಭ್ಯಾಸಗಳಿವೆ. ಪ್ರೈಮರಿ ಸ್ಕೂಲುಗಳಿಗೆ ಅನುಕೂಲವಾದದ್ದು. ೦ ೪ ೦

*** ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಅಂಚೆಯ ಹಾಸಲು ಬೇರೆ. ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರತಿಗಳನ್ನು ಕೊಳ್ಳು[illegible] ಕಮಿಷನ್ ಉಂಟು.

ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪ್ರಕಾಶಕಾರ್ಯಾಲಯ

ಎರಡನೆಯ ಬೀದಿ, ಚಾಮರಾಜಪೇಟೆ, ಬೆಂಗಳೂರು ಸಿಟಿ.